

C. A. TORRAS

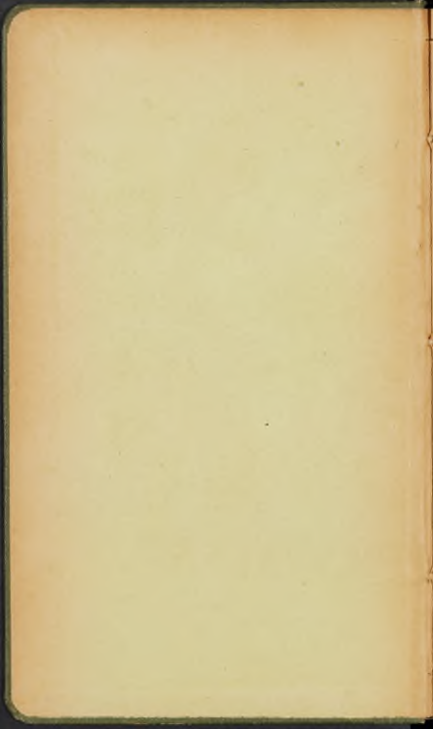

PIRINEU
CATALÀ

BERGADÀ

VALLS ALTES DEL LLOBREGAT

313

BERGADA

VALLS ALTES DEL LLOBREGAT

PIRINEU CATALÀ

Pessetes

Edició completa en un volum de XXVIII-644 pàgs., ab 150 itineraris, 210 fotogravats, 8 mapes y 3 perfils de montanyes	20
Pera major comoditat de l'excursionista, s'ha fet una edició repartida en 4 series, que's venen per separat, en la següent forma:	
Comarca de Camprodon , junt ab el prólech, 64 fotogravats y un mapa	7
Vall de Ribes. — Valls del Llerca (Garrotxa), ab 41 fotogravats, 1 perfil de montanya y 2 mapes	5
Vallespir. — Montanyes del Canigó. — Conflent , ab 49 fotogravats, 2 perfils de montanyes y 3 mapes	6'50
Valls Altes del Segre (Cerdanya). — Ripollès, Alt Llobregat y vessants superiors de l'esquerra del Fluvià , ab la Taula general alfabètica, 56 fotogravats y 2 mapes.	6'50

ES PROPIETAT

Pirineu Català

GUIA ITINERARI

BERGADÀ

VALLS ALTES DEL LLOBREGAT

PER

CESAR AUGUST TORRAS

Ex-President de l'« ASSOCIACIÓ CATALANISTA D'EXCURSIONS CIENTÍFIQUES »

President del « CENTRE EXCURSIONISTA DE CATALUNYA »

162 ITINERARIS

125 FOTOGRAVATS Y UN MAPA DE LA COMARCA

BARCELONA

Tipografia « L'Avenç », Ronda de l'Universitat, 20

1905

Recomano especialment els consells y advertencies als
excursionistes estampats en el primer volum del PIRINEU
CATALÀ.

TAULA D'ITINERARIS

Pàgs.

VALLS ALTES DEL LLOBREGAT

Bergadà.	1
1. — De Manresa a Olvan-Berga y Guardiola-Bagà . . .	17
2. — De Manresa a Berga	35
3. — De Berga al santuari de Queralt per l'Estret (camí de marrada).	47
4. — De Berga al santuari de Queralt (camí de dreuera). . .	50
5. — De Berga al Pi de les Tres branques.	51
6. — De Berga al santuari de Corbera	54
7. — Del santuari de Queralt al Pi de les Tres branques . .	56
8. — Del santuari de Corbera al Pi de les Tres branques . .	57
9. — De Berga a la Cova de les Llosanques	57
10. — De Berga a la Cova de Camp Maurí o de Cal Morí, per l'Estret.	58
11. — De Berga a la Cova de Camp Maurí o Cal Morí, per la montanya de Mercadal	60
12. — De Berga al castell de Blancafort.	61
13. — De l'estació de Serchs al castell de Blancafort. . . .	63
14. — De Berga a la Roca d'Huró y Forat d'Estela per la Font de Tagast	65
15. — De Berga al Cogulló d'Estela y Roca d'Huró pel pla de Campllonch	67
16. — De Berga a Peguera	68
17. — De Berga a la Font de Tagast y Rasos de Peguera . .	71
18. — De Berga als Rasos de Peguera per Campllonch y la Creu del Cabrer	73
19. — De l'estació de Serchs al poble y Rasos de Peguera . .	75
20. — De l'estació de Figols-les-Mines a Peguera	78
21. — De l'estació de Guardiola-Bagà a Peguera per Fuma- nya	78
22. — De l'estació de Guardiola-Bagà a Peguera per Vallce- bre	80
23. — De Berga a l'iglesia y pont de Pedret	80
24. — De l'estació de La Baells a Pedret.	82
25. — De Berga y estació de La Baells a l'iglesia de La Baells. .	83
26. — De Berga a Bagà per l'antic camí ral de ferradura. (Carretera en construcció)	83
27. — De l'estació Guardiola-Bagà a La Pobla	95

	Pàgs.
28.— De Bagà a La Pobla per Brocà	101
29.— De La Pobla al santuari de Falgars	102
30.— De l'estació de Guardiola-Bagà a Falgars	105
31.— De l'estació Figols-les-Mines al santuari de Falgars per Sant Salvador de La Vedella, La Nou y Mala- nyeu.	106
32.— De l'estació de Serchs al santuari de Falgars per La Nou y Sant Romà de la Clusa	110
33.— De l'estació de La Baells al santuari de Falgars per La Nou, Picamill y Sant Romà de la Clusa	112
34.— De Berga a Vilada, Borredà y Sant Quirze de Besora .	113
35.— De Berga a Ripoll per l'antic camí ral de ferradura.	120
36.— De La Pobla a Ripoll (per la carretera).	123
37.— De La Pobla a Ripoll pel coll de Merolla (camí vell) .	125
38.— De La Pobla a Ripoll per Aranyonet y coll de l'Ars .	126
39.— De La Pobla a Castellar y Fonts del Llobregat	127
40.— De Bagà a Castellar d'en Huch per dalt de les serres de Brocà, de la Pardinella y de Rus.	135
41.— De Castellar d'en Huch a Ripoll.	139
42.— De Castellar a Montgrony	140
43.— De La Pobla a Montgrony	141
44.— De La Pobla a Sant Jaume de Frontanyà.	142
45.— De Guardiola-Bagà a Sant Jaume de Frontanyà. . . .	149
46.— De l'estació de Guardiola-Bagà a Castell de l'Areny y Borredà per la serra de la Clusa	151
47.— De Borredà a Sant Jaume de Frontanyà	155
48.— De l'estació de Guardiola-Bagà a Vilada per les serres de La Clusa y de Castell de l'Areny	155
49.— De La Pobla a Vilada pel Catllaràs y La Clusa.	156
50.— De l'estació de Figols-les-Mines a La Nou y Vilada .	156
51.— De Vilada a Sant Jaume de Frontanyà.	159
52.— De Vilada a Sant Jaume de Frontanyà per Castell de l'Areny.	162
53.— De l'estació de Serchs o de la de La Baells a Sant Jaume de Frontanyà	163
54.— La Vall de Marlès, De l'Atmetlla de Merola a Sant Jaume de Frontanyà	163
55.— De Sant Jaume de Frontanyà a Ripoll per Sant Esteve de la Riba	170
56.— De Sant Jaume de Frontanyà als Rasos de Tubau, Campdevàrol y Ripoll pel coll de Faig general	173
57.— De Sant Jaume de Frontanyà a Gombreny y Ripoll per la Creu d'en Soler.	174
58.— De Sant Jaume de Frontanyà a Montgrony.	176
59.— De Sant Jaume de Frontanyà a Sant March d'Estiula per Faig general.	176
60.— De Sant Jaume de Frontanyà a Sant March d'Estiula per coll de Palomera	177

61.— De Sant Jaume de Frontanyà a Sant March d'Estiula per Sant Esteve de la Riba	177
62.— De Sant Jaume de Frontanyà a Alpens.	178
63.— De Sant Jaume de Frontanyà a Prats de Lluçanès.	178
64.— De Gironella a Prats de Lluçanès y Vich.	179
65.— De Gironella a Prats de Lluçanès y Sant Quirze de Besora.	182
66.— De Berga al monastir de Valldaura y a Prats de Llu- canès per l'antic camí de ferradura	183
67.— De Borredà a Prats de Lluçanès	185
68.— De Puigreig a Prats de Lluçanès pel santuari de Pinós.	185
69.— De Puigreig al santuari de La Guardia.	190
70.— De Gironella al santuari de La Guardia	193
71.— Del santuari de La Guardia a Prats de Lluçanès.	193
72.— De Berga a La Portella y La Quar.	197
73.— Del santuari de La Quar a Alpens.	207
74.— De La Quar al collet de Sant Agustí, en la carretera de Berga a Sant Quirze	210
75.— De Puigreig a La Quar	211
76.— De Puigreig a La Quar per La Guardia.	213
77.— De Gironella a Sant Maurici y santuari de La Quar	214
78.— De Gironella al monastir de La Portella, Sant Isidre y santuari de La Quar	216
79.— De Gironella a La Quar per Camp-de-parets.	218
80.— De Gironella a Borredà	218
81.— De Borredà al santuari de La Quar	219
82.— De Vilada al santuari de La Quar	220
83.— De Vilada a La Portella y La Quar.	221
84.— Del santuari de La Quar a Prats pel Pla de La Quar	222
85.— De La Quar a Prats per Sant Maurici	223
86.— De l'estació d'Olvan-Berga a la Colonia agrícola de Graugès	223
87.— De Berga a Graugès	225
88.— De Berga a Casserres	225
89.— De l'Atmetlla de Merola a Fonollet y Casserres	228
90.— De Puigreig a Casserres.	232
91.— De Gironella a Casserres	234
92.— De Berga a Serrateix	234
93.— De Berga a Montclar	235
94.— De Montclar a Serrateix per Cor-de-roure	236
95.— De Puigreig a Serrateix	237
96.— De Navàs a Viver y Serrateix	240
97.— De Berga a la Cova o Bofia de Sant Jaume	242
98.— De Berga a Sant Llorenç	245
99.— De Berga a Llinàs y Sant Llorenç dels Piteus per coll de Joet.	247
100.— De Berga a Busa y Sant Llorenç dels Piteus	250
101.— De Berga als Tossals per Coforp	252

	Pàgs.
102.— De Berga al santuari dels Tossals per la carretera de coll de Joet	256
103.— De Berga a Sant Salvador y Els Tossals	256
104.— De Berga als cingles de Taravil pels Tossals	257
105.— De Berga als cingles de Taravil pel Cint y la Foradada	257
106.— De Berga a Saldes per la Garganta	258
107.— De Berga a Saldes per Peguera	258
108.— De l'estació de Serchs a Massanès y Saldes per la Garganta y Figols.	359
109.— De l'estació de Figols-les-Mines a Saldes per La Garganta	262
110.— De l'estació de Figols-les-Mines a Saldes per Vallcebre	262
111.— De l'estació de Figols-les-Mines a Saldes per Sant Julià	265
112.— De l'estació de Guardiola-Bagà a Sant Julià, Massanès y Saldes.	266
113.— De l'estació de Guardiola-Bagà a Vallcebre, Massanès y Saldes	267
114.— De Bagà a Saldes per Gisclareny y Estret de Llúria	269
115.— De Bagà a Saldes per Sant Martí del Puig y coll de la Vena.	274
116.— De Bagà al Gresolet per l'estret de Llúria.	275
117.— De Bagà al Gresolet pel coll de Bauma	277
118.— De l'estació de Guardiola-Bagà al santuari del Gresolet.	278
119.— De Saldes al santuari de Gresolet	278
120.— De Bagà a Gósol per les Fonts del Bastareny	278
121.— De l'estació de Guardiola-Bagà a Gósol per Saldes y coll de Jou	286
122.— De l'estació de Guardiola-Bagà a Gósol pel Gresolet	287
123.— De l'estació de Guardiola-Bagà a Gósol per Saldes y coll de Trapa	287
124.— De Berga a Gósol per Peguera	288
125.— De l'estació de Figols-les-Mines a Gósol per Vallcebre	289
126.— Ascensió a la serra d'en Cija desde Vallcebre	289
127.— Ascensió a la serra d'en Cija desde Peguera	293
128.— Ascensió a la serra d'en Cija desde Saldes per la Font Salada	294
129.— Ascensió al Pedraforca desde Gósol per les Setfonts	296
130.— Ascensió al Pedraforca desde Gósol pel Prat de Reo	300
131.— Ascensió al Pedraforca desde Saldes per coll de Jou	301
132.— Ascensió al Pedraforca directa desde Saldes	301
133.— De Gósol al coll de Prat d'Aguiló y cim de Comabona (Serra de Cadí)	302
134.— Del coll de Prat d'Aguiló al Puig de la Canal Baridana (Serra de Cadí)	305
135.— Del coll de Prat d'Aguiló al Pendís (nervi oriental de la Serra de Cadí).	308
136.— De Bagà a Puigcerdà pel coll de Pendís	309

	Pàgs.
137.— De Bagà a Bellver pel coll de Pendís	312
138.— De Bagà a Puigcerdà per coll de Jou	313
139.— De Bagà a Puigcerdà per Rebost y coll del Pal	314
140.— De Bagà a Puigcerdà pel santuari de Paller	315
141.— Ascensió al Moixaró per Greixa	316
142.— Ascensió al Moixaró desde Bagà per la font de la Ca- brera	319
143.— Ascensió al Moixaró desde Bagà per la font del Faig .	320
144.— De Bagà al cim de Moixaró pel coll de Jou	321
145.— Ascensió al cim de La Mena, Padró dels Quatre Bat- lles desde Bagà per coll de Jou	322
146.— Ascensió al cim de La Mena y Padró dels Quatre Bat- lles, desde'l coll del Pal	324
147.— De l'estació de Guardiola-Bagà a Puigcerdà pel coll del Pal	324
148.— De La Pobla a Puigcerdà per la collada de les Tòrtes .	235
149.— De Castellar d'en Huch a Puigcerdà	326
150.— De Castellar d'en Huch a Puigllançada	328
151.— Ascensió al Puigllançada desde'l coll del Pal	330
152.— De La Pobla a Nuria per la collada de les Tòrtes . .	330
153.— De Castellar d'en Huch a Nuria	334
154.— De Castellar d'en Huch al cim de Pla de Pujals, pels colls de Remoló y de La Bona	335
155.— De Castellar d'en Huch als Banys de Ribes, per Coma Armada y Campelles	336
156.— De Castellar d'en Huch a Ribes per Navà	337
157.— De Castellar a Ribes per Campelles	339
158.— De Berga a Solsona	339
159.— De Berga a Cardona	343
160.— De Puigreig a Cardona per Serrateix	343
161.— De l'estació d'Olvan a Obiols y Casserres	344
162.— De Casserres a Cardona	345

TAULA DELS GRAVATS

	Pàgs.
Iglesia de Puigreig	22
Vista de Gironella.	25
Gironella: Pont del Diable	26
Mines de Fígols y Ermita de la Consolació desde l'estació del ferro-carril.	29
Mines de Fígols.	30, 31
Mines de Fígols: Torrent de Sant Corneli.	33
Vall del Bastareny desde l'estació de Guardiola	34
Vista de Berga y serra de Queralt	38
Santuari de Queralt.	48
Castell Bergadà.	49
L'Estret.	51
Pi de les Tres branques	53
Santuari de Corbera.	55
Cova de Camp Mauri	59
Roca Mussolera	61
Torra del castell de Blancafort	63
Saltant del torrent de Les Garrigues.	64
Peguera.	70
Rasos de Peguera en temps de primavera.	72
Rasos de Peguera: Creu del Cabrer	75
Pont de Pedret.	81
Porta de l'iglesia de Pedret.	82
Iglesia de La Baells	83
Pont de Raventí	85
Pont d'Alfar	87
Presa del Canal de Berga.	88
Pont de Guardiola	89
Plaça de Baga	92
Antiga creu de Baga.	93
Santa Cecília de Riutort	96
La Pobla de Lillet.	98
Panorama desde Falgars: Pedraforca al fons	103
Mare de Déu de Falgars	104
Santuari de Lourdes de La Nou	106
Cingles de La Nou.	107
Pont de Miralles	114
Vall de Borredà a l'hivern	116
Borredà a l'hivern	118

	Pàgs.
Carrer d'Alpens	119
Vall de l'Arija desde la carretera	124
Fàbrica del Clot del Moro	128
Xalet del Clot del Moro	129
Salt del Pas de l'Os	130
Aqüeducte de Sant Vicents de Rus	131
Salt d'en Guillem	132
Cascata de la Farga vella	133
Fonts del Llobregat	134
Castellar d'en Huch	135
Saltant de la font del Bisbe	143
Sant Jaume de Frontanyà: Puig de les Forques	145
Iglesia de Sant Jaume de Frontanyà	146
Absis de Sant Jaume de Frontanyà	147
Carrer de Sant Jaume de Frontanyà	148
Vista general de Sant Jaume de Frontanyà	151
Castell de l'Areny	152
Sant Sadurní de Rotgès	154
Sant Salvador de la Vedella	157
Serra de Picancel desde les Eres de Vilada	159
Serres de Sant Jaume, entre boires, desde Coll de Cercosa	161
Paisatge de la Vall de Marlès	164
Sant Andreu de cal Pallot	165
Goles de les Eures	166
Molí de les Eures	166
Pont de Roma	168
Sant Jaume de Frontanyà per l'indret de llevant	169
Coll de Faig general mirant al nord	174
Coll de la Creu d'en Soler	175
Pedra dreta del Grau	179
Santuari de Pinós	186
Absis del santuari de Pinós	187
Alzinar de Pinós	188
Serra de Degollats	189
Santuari de La Guardia	192
Iglesia de La Tor	194
Pont de Marlès	195
Sant Andreu de Llanars	196
Sot de la Portella	198
Vall de la Portella	199
Monastir de la Portella	200
Vista general de La Portella: Rasos de Peguera al fons	203
Santuari de La Quar	204
Mare de Déu de La Quar	205
Vall de Marlès: Palanca de la Masada	208
Camí d'Alpens a La Quar	209
Camí de Graell	210
Santuari de La Quar desde Creu de Jovell	215

	Pàgs.
Cingles de La Quar	221
Colonia agrícola de Graugés	224
Saltant de l'Afrau, glaçat	226
Païsatge de Santa Maria de Merola	229
Torra de Merola	230
Ermita de Sant Marsal	232
Molí de Lladó	233
Creu de Viver	238
Monastir de Serrateix	239
La serra de Queralt desde la Vall d'an	249
Vista panoràmica dels Tossals	254
Santuari dels Tossals	255
Roques d'en Palomà	261
Pedraforca desde'l Coll de Morro Negre	265
Pedraforca desde'l molí de la Palanca, sota Saldes	267
Sant Climent de Vallcebre	268
Pedraforca y la Vall de Gisclareny	270
Estret de Llúria	272
Entrada a l'Estret de Llúria	273
Santuari del Gresollet	276
Pont de Riu de Greixa	279
Molí de Cerdanyola	280
Fonts del Bastareny	281
Saltant de Murcarols	283
Serra d'en Cija desde sota'ls Rasos de Peguera	294
Pedraforca desde la font d'en Cija	295
Cim del Pedraforca	299
Pedraforca desde la Serra Pedregosa	302
Serra de Cadí desde coll de Prat d'Aguiló	304
Serra de Cadí	305
Coll de Pendís	308
Estret de Rigoreixa	309
Clotada de Paller	316
Santuari de Paller	317
Roques Altes del Moixaró	318
Pla del Moixaró	320
Cims del Moixaró	322
Puigllançada desde'l Pla de Rus	329

BERGADÀ

VALLS ALTES DEL LLOBREGAT

Aquesta extensa comarca, en sa major part montanyosa, està situada entre geganteschs brancals de serra despresos del Pireneu Català y té sa majestuosa capsallada en el cim de Puigllançada (2.408 m. alt.). El Llobregat y sos alts afluents formen les venes y arteries que constitueixen ses hermoses valls.

La part essencialment pirenenca o de les altes montanyes queda tancada per les tallades cingleres y enrasatellades puntes de les serralades de Taravil, Capolat y y Coforp, que s'atravessen en direcció general d'O. a E., entre'l Cardener y el Llobregat y les no menys aspres y trencades de Camp-de parets y Sant Isidre de La Quar, entre'l Llobregat y el Marlès. D'aquest emmurallat en avall les serres són ja més baixes, llurs pendents més suaus y les valls menys engorjades.

Confronta al N. ab la Cerdanya; al NE., en una petita part, ab la Vall de Ribes; a llevant, ab el Ripollès y el Lluçanès; a mig-jorn, en son àngul inferior, ab el pla de Bages; a ponent, ab la comarca del Cardener; y al NO., en un petit estreb, ab la del Segre.

LÍMITS NATURALS.—Al N., desde'l cim de Comabona, en la serra de Cadí, al Puigllançada, y d'aquest cim al coll de la Bona, en la serralada que's desprèn del Puigllançada y va a morir en l'estret de les Coves de Ribes; a l'E., la serra que, desprenent-se del citat coll de la Bona, separa aigües de l'Arija y del Mardàs fins als Rasos de Tubau; d'aquí, baixant pel coll de Faig general, el curs del Marlès o riu Est, que serveix sempre de divisoria fins a sa unió ab el Llobregat, més avall de Puigreig; a l'O., la carena que, desprenent-se en el Comabona de la serra de Cadí, baixa en avall fins a les montanyes de Serrateix

y de Viver. Forma'l vèrtex de l'angle sud, el curs del Llobregat, tancat, abans d'entrar en el pla de Bages, per les serres de Merola y Viver a la dreta y les de Pinós a l'esquerra.

El Puigllançada forma, al N., el capsal de la comarca. De Comabona al Puigllançada, un alt muradal de carena separa'l Bergadà de la Cerdanya. Segueix aquest nervi pirenench, de Comabona (2.525 m. alt.), dret a llevant, per Puig Tarrés, últim cim de la serra propia de Cadí, baixa al coll de Tancalaporta (2.282 m. alt.), segueix pels colls o foranques de la Muga y la Moixa, serra de Montmell, Vimboç y Pendís (1.786 m. alt.), pera tornar a enlairar-se en l'enasprada serra del Moixaró (2.275 m. alt.); s'abaixa altra volta poch o molt en el coll de Jou (2.090 m. altitut), pera tornar a enlairar-se fortament en el cim de la Mena (2.690 m. alt.), corrent d'alli al coll del Pal (2.040 metres alt.) y Puigllançada (2.408 m. alt.). S'originen d'aquesta carena les serres espadades dels Trulls y de Greixa; la del coll de Forn, que s'allarga fins al turó alterós de Sant March de Bagà, y que arrenca del cim de la Mena; les de Rus y Arols, que s'avancen, en estrebs, del coll del Pal y Puigllançada.

Sota del poble de Castellar, d'un grandíós circh de balsos y cingleres y de les altes serres de Rus y coll de la Creueta, naix el Llobregat, formant ses hermoses fonts un copió caudal d'aigua, llençant-se tot seguit el riu, joguinós y adalerat, per preciosa vall enclotada, en direcció a mig jorn, corrent després per congostos y engorjats y per recloses valls fins a l'estret de La Consolació, aon s'aixamplen per curt espay ses vessants pera continuar engorjant-se y obrint-se seguidament fins més en avall de l'Atmetlla de Merola, al sortir de la comarca del Bergadà. De la carena abans citada, continuació de la de Cadí, se n'originen distints cursos d'aigua formats en els replechs dels estrebs de la serra que engroixeixen la vora dreta del Bastareny. Són els més importants el riu del Forat, que baixa del Pendís, y el riu de Greixa, que s'origina en els aiguavessos del Moixaró, en el coll de Jou y en la collada del Forn. Sota'l poble de Gavar-

rós se forma'l Riutort, affluent important del Llobregat, de les aigües que cauen en la cara oposada de la collada del Forn, del coll del Pal y Puigllançada; s'uneix al Llobregat en sa vora dreta, en el pont de l'Espelt, més avall de la Pobla de Lillet.

Dels cims bessons de Comabona baixa una gran carena que en tortuoses colzades s'encamina vers a mig-jorn. Corre per la Serra Pedregosa, el Collell (1.820 metres alt.), coll de Forn Teuler y el Pedraforca (2.493 metres alt.), limitant el Bergadà y la comarca del Segre, y separant aigües tributaries d'aquest riu de les afluent al Llobregat. Del Pedraforca baixa sobtadament als colls de Jou (1.700 m. alt.) y de Trapa (1.460 m. alt.). S'alça novament en el grandió macís d'en Cija (2.359 m. alt.), pera tornar a ajupir-se en el coll de Ferrús (1.530 m. altitut), y a enlairar-se en els Rasos de Peguera (2.072 metres alt.) y Cogulló d'Estela; baixa al Pla de Camp-llonch (1.254 m. alt.), y segueix per les dretes cinglaters de Capolat y els Tossals (1.542 m. alt.), y pel serrat de Sant Salvador, pera caure de sobte en L'Espunyola, continuant ja més baixa per la cresta de les serres de Montclar (750 m. alt.), Cor-de-roure y Viver. Separa les comarques del Bergadà y del Cardener, partint també les aigües d'aquest riu y del Llobregat.

D'aquesta gran nervatura se n'originen importants estribacions: les montanyes de Gisclareny, que arrenquen del Collell y separen el Bastareny y el Saldes; els cingles de Costafreda y Caubell, desestrebats de la serra d'en Cija, entre'l Saldes y la vall de la Montanya de Vallcebre; els cingles de Conangla y aspres Roques d'en Palomà, desarrelades també del macís d'en Cija; les serralades que tanquen la Garganta, les montanyes de Figols, la Baga de Fumanya y les Roques de Peguera, originades totes en el murallam encinglerat de Vallcebre y en els arrels de la serra d'en Cija; les montanyes de les Nou Comes, L'Estany, Corbera, El Mercadal y La Figuerassa, despreses dels Rasos de Peguera; la serra de Queralt y cingles de Coforp; Els Tossals, Capolat y Taravil, avant-mur colossal del gran braç pirenench, última graonada de les altes montanyes; més en avall,

les serres d'Avià, Casserres y Merola; y en l'extrem occidental de les de Viver, la gropada de Serrateix (725 metres alt.) avançada majestuosaament en aigües del Cardener.

Si bé l'indicada gran cadena divisoria d'aigües dels dos rius forma'l límit de les dues comarques, Capolat y Taravil, en el cor de llurs cingleres, pertanyen al Bergadà, encara que vessin ses aigües al Cardener, per sa situació excepcional en lo alt d'aquell montanyam, avançat de travers.

Els aiguavessos d'aquestes enumerades serres constitueixen els afluents de la banda dreta del Llobregat. Són els més importants: el Bastareny, format en els cayents de la Serra Pedregosa, Paradell, colls de Bauma y la Vena y clot de Murcarols; passa per Bagà y desemboca en el Llobregat prop de l'Hostal Nou, portant tanta o més aigua que aquell riu; el Saldes, o riu d'Aigua Salada, molt important també, que arreplega'ls aiguavessos de les montanyes de Gisclareny, clot del Gresolet, Pedraforca, en Cija y comarcada de Vallcebre; s'uneix al Llobregat sota'l castell de Guardiola; el torrent de Sant Corneli, provinent de l'emmurallat de Vallcebre y de les Mines de Figols; s'enforca en el congost prop La Consolació; el Sargantaner, que baixa de Figols y Fumanya y dels cingles de Vallcebre per l'hermós engorjat de La Garganta, anant a assolir el Llobregat davant gairebé de Sant Salvador de la Vedella; el riu de Peguera, que baixa de la Serra d'en Cija, coll de Ferrús, Creu de Fumanya, Roques y Rasos de Peguera, ajuntant-se-li'l copió torrent de Santa Maria o de les Garrigues, que's forma en el clot de son nom, sota l'Estany y els Rasos de Peguera; s'ajunta al Llobregat sota'l Pont de Raventí; el riu Metge, originat en el respatller de la serra de Queralt, Creu de Campllonch, Cogulló d'Estela, Roca d'Huró, Tagast, serra de Corbera, coll de l'Oreller y la Figuerassa; passa per Berga, y's llença al Llobregat entre Pont de Miralles y Pedret; la riera de Clara, que baixa dels cingles de Coforp y de les montanyes de Montclar y Casserres; té son aiguabarreig prop Giromella; la riera de Merola, que's barreja prop L'Atmetlla,

originant-se en les montanyes de Casserres, Cor-de-roure y Viver.

Del Puigllançada se n'origina una alta y gran serralada que porta la direcció decantada a llevant, separant aigües del Llobregat y del Rigart, fins al coll de la Bona, al costat del cim de Pla de Pujals (2.061 m. alt.). Forma'l confi del Bergadà ab la vall de Ribes. Corre per la collada de les Tòrtes (1.950 m. alt.), puig de Rus, coll de la Creueta (1.820 m. alt.), Pedra Picada (2.057 metres alt.) y Costaborda, als colls de Remoló y de La Bona (1.925 m. alt.).

Un important estreb de serra se n'origina, y es el que separa les aigües de l'Arija de les del propi Llobregat.

Forma'l confi del Bergadà ab el Ripollès el brancal de serra originat en el coll de la Bona, que, portant la direcció decantada a mig-jorn, baixa dret al pla de Pera, la Baga Llisa (1.200 m. alt.), coll de Merolla (1.102 m. alt.) y Palomera (1.150 m. alt.), pera alçar-se en els Rasos de Tubau, gran serralada que s'atravessa de llevant a ponent.

El riu Arija, primer important afluent de l'esquerra del Llobregat, que se li ajunta en la Pobla de Lillet, s'origina en gran part en els estrebs de serra que arrenquen del citat brancal. Recull ses aigües dels cims de Costaborda, colls de Remoló y La Bona, Puignés, la Baga Llisa, colls de Merolla y Palomera, cingles de Mordolà, Creu d'en Soler y altes montanyes de Faig y Branca y Catllaràs.

Del macís dels Rasos de Tubau se'n desprenen dues grans y extenses brancalades que, decantant-se cap a mig-jorn, s'internen en avall, endinzant-se en el cor de nostra terra. La més oriental, que corre a l'esquerra del riu Est o Marlés, segueix per coll de Faig general y serres de Matamala y Coll d'en Soler; aquí torna a enforçar-se, dirigint-se'l braç esquer dret a Alpens, Els Munts y les serres que tanquen la plana de Vich, originant en son extrem més baix inferior el gran macís del Montseny. Es, donchs, el nervi que uneix aquesta gegantesca montanya al Pireneu. Seguint-la, se pot anar

de qualsevol punt de la gran carena al grandió expressat macís. El braç dret corre desde la serra de Coll d'en Soler a la de Pinós.

La brancada occidental segueix desde'ls Rasos de Tubau per la Creu d'en Soler (1.300 m. alt.), montanyes de Sant Jaume de Frontanyà y Palmerola, a les de La Quar, Biure y La Guardia, separant les aigües del Llobregat de les del Marlés.

D'aquest brancal se n'originen montanyes tant importants com les de Catllaràs (1.625 m. alt.), La Clusa, Picamill (1.447 m. alt.), Malanyeu y La Nou, que arrenquen de Faig y Branca (1.420 m. alt.), sobre Sant Jaume de Frontanyà; l'hermosa y aspra serra de Picancel y la alterosa de Camp-de-parets. En elles se formen els afluent de la part esquerra del Llobregat. Són els més importants: la riera de Cerdanyola, originada en els cims de La Clusa; la que's despenya al Llobregat per un hermós engorjat, sota l'ermita de les Esposes y prop del castell de Guardiola; la riera de Malanyeu, que baixa dels cingles y penyalars del propi nom, unint-se al riu en el clot d'Alfar, a mig congost del Llobregat; la riera de La Nou, que baixa dels cingles del mateix nom y serra de Picamill; el riu Mardansol, un dels afluent més notables del Llobregat, que se li uneix a Pont de Miralles, el qual està format per les rieres de Vilada y Borredà; la primera baixa dels cims alterosos de La Clusa y Picamill, montanyes de Faig y Branca, Roques de Castell de l'Areny y coll de les Lloberes; la segona s'origina sota les montanyes de Sant Jaume de Frontanyà y en els aspres cayents de Salga Aguda y serra de Picancel; la riera de La Portella, que recull ses aigües de la collada de Mascaró, de la citada serra de Picancel, dels cingles de La Quar, Sant Isidre y Camp-de-parets; la riera d'Olván, que s'origina en aquesta última serralada; la riera de Biure, que baixa de les serres d'aquest nom y de La Guardia.

El riu d'Est o Marlés forma desde son començ sota'ls Rasos de Tubau el limit entre'l Bergadà y el Ripollès primer y entre'l Bergadà y el Lluçanès després. Es un dels afluent superiors més importants del Llobregat y

de major recorregut. Reuneix aigües de les muntanyes de Sant Jaume de Frontanyà, dels citats Rasos, de les serres de Matamala, Creu d'en Soler y Pinós a l'esquerra, y Palmerola, La Quar y La Guardia a la dreta. Se barreja ab el Llobregat prop de l'Atmetlla de Merola.

En territori tant montanyós, en que les aspres serralades s'encreuen enlairant llurs agudes puntes, de formes dures y soberques, oferint esquenalls enasprats y amenaçadors, timbes espantoses, xórrechs y canals feréstechs y gegantescos emmurallats de cingleres; en que les amagades y recloses valls acondueixen copioses corrents d'aigua, que naixen de caudaloses fonts y salten y's recargolen frisosos y apressades, botent en cascates y encongint-se en majestuosos y ferrenys engorjats; les belleses naturals són abundoses y espléndides.

Els panorames dels alterosos cims són bellíssims, dominant espays immensos que, en llunyans horitzons, s'esfumen, se perden o's confonen.

Pot enumerar-se, entre lo mellor de lo mellor, les caudaloses fonts del Llobregat, emergint escumoses entre balsos de penya; les Adous del Bastareny, d'una bellesa incomparable; la preciosa cascata de la Farga vella; els saltants d'en Guillem, de Murcarols, de la Font del Bisbe y tants d'altres; l'engorjat de La Garganta, els estrets de Lluria, del Gresolet, del Riutort y del Metge; els estimbats majestuosos del Pedraforca, del Moixaró, d'en Palomà y en Cija; els ciclòpichs emmurallats dels Cingles de Vallcebre y el no menys soberch montanyam de La Clusa, Catllaràs, Malanyeu y La Nou; les gegantesques cingleres de Coforp, Capolat, Els Tossals y Taravil; les timbes de La Quar; l'hermosa serra de Queralt; les baumes, bofies y gralleres de Les Llosanques, Sant Jaume, Camp Maurí, Taravil, serra d'en Cija, Montmell y Pedraforca; els panorames deliciosos de Puigllançada, cim de La Mena, Moixaró, Pedraforca, en Cija, Rasos de Peguera, Queralt, Els Tossals, La Quar, La Guardia y Serrateix; y tants y tants d'altres a qual més sorprenent y variat.

La riquesa forestal es encara esplèndida en molts llocs, per més que en curt espay de temps han sigut aterrades magnífiques bagues que eren renomemat ornament de la comarca. Poden recorrrre s'avuy encara deliciosos boscuries de pins y faigs, rouredes y alzinars. Malhauradament, si no s'hi posa un aturador, d'aquí ben curt espay de temps molts dels boscos que avuy s'admiren y són gala de la montanya hauran desaparegut y no'n quedarà lley ni rastre. Molts d'ells, els més hermosos, porten ja la sentència a sobre y ben prompte desapareixeran.

Al parlar dels boscos del Bergadà serà sols per tradició o anyoradiç record del poble o bé pel relat que quedarà escrit d'algun excursionista que assegurarà haver-los visitat. De molts dels que avuy vos parlo y que he vist de poch, ne quedaré ja mentider, tal volta, quan hi anireu, si no ho feu molt aviat.

La caça es abundosa, en especial en les espesses bagues aon, a més de llebres, perdius y conills que s'hi encauen, hi salten en algunes, de branca en branca, els aixerits esquiroles. Els isarts tresquen pels cims asprosos de les més enlairades serres, en especial en la regió nord desde'l Pedraforca al Cadí y Puigllançada. Surten també alguna vegada senglars pels sòts del Gresolet y montanyes de Gisclareny.

La comarca del Bergadà, qual capitalitat es la ciutat de Berga, forma tota ella part de la provincia de Barcelona, excepte Palmerola, que pertany a la de Gerona. Constitueixen la regió 32 municipis, ab un total de 26.273 habitants segons l'últim cens oficial, que considero molt deficient.

Són els següents: la ciutat de Berga, 5.465; Avia, ab son agregat Obiols, 1.214; la vila de Bagà, ab son adjunt Terradelles, 804; Borredà, 879; Brocà, ab els poblets de Gavarrós y Greixa, 209; Capolat, ab Coforp y els Tossals, 237; la vila de Casserres, ab L'Atmetlla y el Guixaró, 1.457; Castellar del Riu, ab Espinalbet, 310; Castellar d'en Huch, ab Sant Vicens de Rus, 617; Castell de l'Areny, ab

Sant Romà de la Clusa, 251; Espunyola y Cint, 383; Figols, ab Fumanya y Peguera, 219; la vila de Gironella, 2.966; Gisclareny, 225; La Baells, ab Pedret, 128; La Nou, ab Malanyeu, 262; La Pobla de Lillet, 1.368; La Quar, ab La Portella, 281; Montclar, 361; Olvan, 786; Palmerola, 210; Puigreig, 3.769; Sagars, 343; Saldes, ab Massanès y Molés, 369; Santa Maria de Marlés, 404; Sant Jaume de Frontanyà, 215; Sant Julià de Cerdanyola, ab Guardiola y Sant Llorenç prop Bagà, 392; Serchs, ab Sant Salvador de la Vedella, La Garriga y Sant Corneli, 408; Vallcebre, 473; Valldan, 285; Vilada, 504; Viver, ab Sant Joan de Mondarn y Serrateix, 479. Total, 26.273.

En lo eclesiàstich depèn el Bergadà, en sa quasi totalitat, del bisbat de Solsona. Hi correspon tot l'arxiprestat de Bagà, ab les parroquies de l'Aspà, Bagà, Brocà, Gisclareny, ab la sufragània del Puig, Massanès, Saldes, Sant Llorenç prop Bagà y Vallcebre, ab la sufragània de Freixens; tot l'arxiprestat de Berga, ab les parroquies d'Avià, Santa Eulalia y Sant Joan de Berga, ab la sufragània de Valldan, Capolat, Castellar del Riu, Castell de l'Areny, ab la sufragània de La Clusa, El Cint, Espinalbet, ab l'ajuda de Coforp, Espunyola, Figols, ab la sufragània de Fumanya, La Nou, ab la sufragània de Malanyeu, Montclar, Obiols, Peguera, Pont de Raventí (Serchs), ab la sufragània de La Baells, La Portella, La Vedella y Vilada; Viver y Serrateix, de l'arxiprestat de Cardona; de l'arxiprestat de Gironella, les parroquies de Casserres, ab les ajudes de Sant Pau y L'Esgleyola, Gironella, La Guardia, Marlés, Olvan, La Quar, ab la sufragània de Les Eures, Sagàs, Sant Maurici, Puigreig y Santa Maria de Merola; l'arxiprestat de la Pobla de Lillet, ab les parroquies de Castellar d'en Huch, la sufragània de Rus, Cerdanyola, Frontanyà, Gavarrós, Palmerola, ab la sufragània de Boatella, y la Pobla de Lillet. Sols Borredà pertany al bisbat de Vich. Segons el cens parroquial, la totalitat dels habitants del Bergadà es de 37.000.

Per la part oriental els límits del bisbat de Solsona, marcats pel Marlés desde'l coll de Faig general en avall,

són els propis del Bergadà. Sols Borredà, en la part dreta del Marlés, forma part del bisbat de Vich, essent això degut a que, pertanyent aquella parroquia al monastir de Ripoll, fins a la supressió de les ordres religioses, en el sigle passat, per influencies y circumstancies especials, fou agregada al bisbat de Vich, no sense reclamacions y gestions, en contra, per part del de Solsona.

Monuments y records artístich-arqueològichs ne guarda en gran nombre'l Bergadà. La quasi totalitat de ses iglesies són temples romànichs més o menys desfigurats. En sos rius y riveres poden notar-se molts ponts de caràcter mig-eval, alguns molt interessants. Ruïnes d'antichs castells s'alcen en llocs aspres o enlairats, com els de Guardiola, Blancafort, Roset y Palmerola, o prop de viles y antichs pobles, com a Saldes, La Pobla, Castellar d'en Huch, Puigreig y Gironella. Són vells monuments dignes de menció especial: la bella iglesia romànica de Sant Jaume de Frontanya, el monastir de La Pobla, l'interessant rotonda de Sant Miquel prop la dita vila, el cenobi que fou de Sant Llorenç prop Bagà, Sant Pau de Casserres, les notables pintures murals de l'iglesia de Pedret, l'elegant y senzilla iglesieta de La Baells, l'interessant monastir de La Portella, els notables temples romànichs de Sagars, Biure, Sant Climent de Vallcebre, Sant Sadurní de Rotgés, Obiols, l'antich d'Avià y altres, el temple ojival de Sant Esteve de Bagà, el monastir de Serrateix, l'iglesia de Puigreig, que havia pertanyut als Templaris; el curiós priorat de Sant Salvador de la Vedella y les ruïnes de l'antich convent de Valldaura. Entre'ls edificis religiosos moderns mereix especial menció l'hermosa iglesia de la Colonia Pons, a Puigreig.

Santuaris molt renomnats s'alcen en els cims d'enasprats penyals com fars lluminosos de la fe tradicional dels comarcans, ovirant-se desde grandioses distancies; altres conviden al reculliment y a la soletat en el fons d'amagades valls. El famós santuari de Queralt s'alça entre'ls grenys de sa enasprada serra, el de La Quar sobre cingleres esferehidores, el de Corbera a racés de

ses espadades montanyes, el de La Guardia en el cim més enlairat de la serralada de son nom encarat ab el de Pinós, el del Gresolet al fons d'esquerpa y preciosa vall pirenenca, es dels Olms a redós d'un coll, el modern de Lourdes de La Nou entre cingles, el de Falgars en lloch també alterós y d'extens cap d'esguart. Altres podria anar citant, escampats ençà y enllà en el Bergadà, tots ells emportant-se la benevolença dels habitants de la comarca, guardant-hi en molts de casos falagueres esperances y essent sovint pera ells fonts de consol y tranquilisadora calma.

El clima de la comarca es variat, per esser tant accidentat el territori que ocupa. En la part septentrional, en les vessants y clotarades dels grans brancals pirenenchs, l'hivern es molt rigorós y la neu emmantella la terra per llarch espay de temps; en cambi, l'estiu hi es agradable y molt frescal. En les regions baixes, si bé la temperatura no es tant inclement, no deixen per això les neus d'arribar-hi a l'hivernada de tant en tant. De les valls fondes se n'amparen les boires en el temps pitjor de l'any. El clima es sà, en general, degut als bons aires que's respiren.

Referent a vies de comunicació, han mellorat molt les de la comarca d'algun temps an aquesta part, especialment en la part de montanya, poch afavorida fins ara. El ferro-carril de Manresa a Olvan, prolongat fins a Guardiola-Bagà, obrirà nous pervindres a la regió septentrional. Hi contribuiran també en gran manera les carreteres que, degut a l'impuls de particulars y d'alguna important colectivitat, s'han obert de Bagà a La Pobla y de La Pobla a Ripoll.

La carretera de Manresa a Berga es ja d'antiga construcció. Tenen caràcter molt interessant y recorregut molt pintoresch la de l'Estat de Gironella a Prats de Lluçanès y Vich, y la provincial de Berga a Montesquiu, o sia a l'estació de Sant Quirze de Besora, en la via de ferro de Sant Joan de les Abadesses.

Està en construcció la que ha d'unir Berga ab Sol-

sona; arriba actualment fins aprop de L'Espunyola. Està també projectada la de Berga a Bagà, y construïda en el troç superior, o sia del clot d'Alfar an aquella vila. Una carretera particular, qual recorregut frueix de bellíssims panorames, va de Berga a Llinàs; creua la montanya per una foradada en el coll de Joet. Aquesta via rodada deuria arribar a Sant Llorenç dels Piteus, ab lo qual afavoriria extraordinariament a Berga y sa comarca.

Una de les obres més importants del Bergadà es el Canal Industrial de Berga, que té sa presa prop de l'antic pont de Guardiola y arriba fins a la fàbrica dels carburs, poch en amunt de l'estació de Olvan.

D'aquí en avall els canals de les fàbriques se succeeixen continuament. El riu Llobregat es el riu de Catalunya més aprofitat, en sos saltants, per l'industria. De l'estació d'Olvan en avall es molt interessant el seguit de grans fàbriques y ben dispostes colonies industrials plaçades prop del riu, la major part d'elles presentant bellíssims efectes pintoreschs.

Es molt important la riquesa mineral de la comarca. Mereixen especial menció la conca carbonífera de Figols, que abarca una considerable extensió en tots els termes vehins, y la dels betums en la part alta del Llobregat, vehina a La Pobla, essent important també allí la riquesa carbonífera. Notables criaders de petroli s'han trobat a Brocà y en altres llocs, com abunden també ls indicis d'altres minerals, ferro y coure, entre ells, en distints indrets, especialment en les serres de Greixa y Moixaró. Són abundoses les fonts minero-medicinals, havent-n'hi en diversos punts com a Castellar d'en Huch, La Pobla, Saldes, Bagà, Borredà, Vilada, etc.

Les produccions agrícoles del país són generals y variades, desde la vinya, que's troba ja a Puigreig y Gironella, als grans pasturatges, que són la riquesa de l'alta montanya y que afavoreixen la cria del bestiar. Es molt rica y renomada la qualitat de les patates que's

crien en molts indrets dels pobles de les regions altes, especialment a Peguera. Són notables els fruiterars de Berga. Blats y ordís se'n fan gairebé per tot arreu. Les hortes en la part baixa de la comarca són molt productives. Es digna d'especial esment la colonia y granja agrícola de Graugés.

Dech a mon bon amich l'erudit doctor en ciències naturals, Mossèn Norbert Font y Sagué, les següents notícies geològiques del Bergadà:

«Geològicament considerada, la comarca del Bergadà es de gran importància, no sols per les formacions primaries, secundaries y terciaries que l'integren, ab una gran munió de pisos y jaciments importantíssims de fòssils, minerals o substàncies útils, sinó també pels caràcters y detalls que la geodinàmica interna y externa hi ha impres.

»El Bergadà fou fill del segon moviment tectònic, dels dos principals que ha sofert nostre terror, que trasbalsà Catalunya. La carcassa principal del Pireneu estava ja emergida quan un nou moviment de la crosta de la terra, orientat normalment a la direcció de nostra costa, produí en la major part del terror català diversos plechs paral·lels, essent el més septentrional y el més important també l'esquerpa serra de Cadí. Plechs secundaris d'aquest moviment són totes les serralades del Bergadà, que tenen totes una direcció paral·lela a la general d'aquella, orientada d'E. 30° N. a O. 30° S., de manera que, contemplant-les desde un punt prominent on se dominen de cap a cap, fan l'efecte d'una serie de gegantines onades que van a rompre als peus del Cadí: les montanyes de Berga y Serra de Busa en primer terme, les de La Nou y Port del Comte en segon terme.

»Els rius Llobregat y Cardener, baixant dels estrebs de Cadí, han obert son jaç normalment en aquests plechs seguint la línia de màxima pendent, entremig de capes redreçades y capgirades pertanyents al període cretàcic, formant congostos, saltants y una gran munió d'efectes pertanyents a la dinàmica externa.

»Estratigràficament considerada, presenta la comarca

del Bergadà una serie de faixes de terror que desde la serra de Cadí van succeint-se per ordre d'antiguitat, ab un gros clap central cretàcich, el més important de tota la comarca, isolat com una península entremig dels sediments terciaris.

»La faixa més septentrional es la dels cims, desde'l Pla del Moixaró al Pla d'Anyella, passant per coll de Jou y Puigllançada, formada per piçarres, quarcites, grau-wackes, pudingues, calices, margues y argiles, pertanyents, sens dubte, als períodes *silúrich* y *devònich*. Les piçarres són satinades, micácees, silícees, argiloses, carbonoses, etc., oferint una gran varietat de coloracions, y algunes tenen pirita de ferro y granats; quasi sempre estan atravesades de betes de quartz.

»Segueix després una faixa de terror carbònich, molt estreta, continuació de la que, venint de la vall de Camprodon, passa per Surroca, Sant-Ou, y de Castellar d'en Huch va per Gabarrós y Greixa cap a la conca del Segre. Els pinyolenchs, arenisques y piçarres argiloses són les roques predominants.

»Paralelament a n'aquesta segueix una altra faixa del terror triàsich formada per calices negres, carniols y guixos en alguns punts.

»A continuació hi ha una petita faixa de terror juràsich que, començant a Greixa, se continua cap a ponent pels cims de Cadí. D'aquest mateix terror es una altra faixa que, començant a Gisclareny, passa per Gósol, Josa y Tuixent. Està formada per calices de color blavench y negrós, que alternen ab altres molt argiloses y ab margues de color groguench, en les quals s'hi troben: *Rynchonella tetraedra*, Sow., *Terebratulula subpunctata*, Sow., *Ostrea cymbium*, Lam., fòssils característichs del lies mitjà.

»El cretàcich comença a Castellar d'en Huch ab una faixa que segueix per sota Gabarrós y Greixa, y que està separada del clap principal cretàcich que forma'l macís més important del Bergadà ab les montanyes de La Nou, Fígols, Peguera y Saldes; per una faixa de terror eocènich inferior o numulítich, que, entrant per la Pobla de Lillet, passa per Brocà y Bagà y s'enfila entre la Serra de

Cadí y Pedraforca. Les roques que formen el terror cretàcich són calices, margues, arenisques y conglomerats, de caràcters mineralògichs molt variables, segons el pis a que corresponen. Com substàncies accidentals entren en la llur composició'l guix, el succí y el lignit, que es entre totes elles la més important per sa abundancia y aplicacions industrials. Els fòssils hi són en molta abundancia.

»El terror eocènich bordeja a tot aquest gran macís ab ses capes de calices, arenisques y margues, aon se troba gran quantitat de fòssils, especialment els *nummulites*, y ja en la plana's troben els conglomerats y arenisques del període oligocènich.»

Segons opinió general, estigué poblada aquesta comarca en temps antichs pels Bergitans o Bergistans, que, si bé formaven part dels pobles lacetans que s'extenien pels monts lluganesos, en la divisoria del Ter y del Llobregat, tindrien caràcter propi y especial quan Titus Livi, al parlar de la subjecció d'aquests pobles per Marc Ponci Cató, diu que, després d'haver aquest subjugat als Lacetans, dirigí ses armes contra 'ls Bergistans, que tingueren d'acatar després de sa derrota la dominació romana.

En el sigle VIII fou invadida la comarca pels sarrahins. Els en tragué'l rey dels franchs Lluís *el Piadós*, al cap de 87 anys de sa irrupció. En temps de la dominació franca formava part el Bergadà, junt ab el Lluçanès y el pla de Bages, del comtat d'Ausona. Més tard formà un dels distints comtats en que fou dividida Catalunya. En 822 feren els alarbs una nova incursió a la comarca, de passada pera la Seu. En 898, al morir el comte sobirà de Barcelona Guifre *el Pilós*, deixà 'ls comtats de Cerdanya y de Conflent, y el Pago Bergistà, a son quart fill Miró. L'heretà son fill Seniofret, comte de Cerdanya y Besalú, al qui succehí el comte Oliva Cabreta, qui feu grans fundacions d'iglesies y monastirs en la comarca. Regint el territori Guifre, fill d'Oliva, se succehiren en poch temps dues invasions dels alarbs, una, en l'any 1000, comanada per Almansur, y altra, en 1003,

per Ab-el-Melich, son successor. Guifre deixà'l Pago Bergistà a son fill Bernat en 1025, qui prengué'l títol de comte de Bergadà. Son fill, Guillem de Bergadà, es molt conegut en les lletres catalanes. A la mort d'aquest tornà a unir-se'l Bergadà al comtat de Cerdanya. En 1117 fou unit a la casa comtal de Barcelona.

Històricament sofí distintes modificacions la comarca del Bergadà, nomenada en documents antics tant prompte comtat com territori o Pago Bergistà.

En l'època feudal se repartiren la dominació del territori distintes nobles famílies, sobressortint especialment entre elles els Peguera, els Pinós y els Mataplana.

En la donació feta pel comte Guifre a son fill Miró s'inclou Gósol y Josa dins del Pago Bergistà.

En el croquis o plan de la Vegueria de Berga y Bergadà, extès per Gaspar Amat, arxiver y escrivà real a principis del segle XIII, fixa'ls límits en la següent forma: «Comença a coll de Jou, sobre Bagà; passa per un turó prop de Castellar d'en Huch; d'allí a Mataplana per una carena de montanyes dret al Lluçanès, sortint al riu Llobregat més avall de Gironella, comprénent els pobles de Puigreig, Casserres y Montclar de Berga, seguint el tossal conegut per coll de Vetrina dret a Navés, dirigint-se després a la vall de l'Hort y Malany, entrant per Capolat dret a coll de Jaubet, comprénent en el radi Gavà, Gavarret, Saldes y Gósol».

Per més que en alguns documents històrics Gósol, en aigües del Cardener, y fins Josa, en aigües del Llavansa, apareixen inclosos en el Bergadà, crech que no deuen compendre-s'hi, considerant aquest com a comarca natural.

Tal com deya en el prólech del primer volum, me cal repetir que no pretench presentar cap treball especial d'investigació científica o històrica ni fer cap estudi artístich o arqueològich: sols me mou l'interès de senyalar a l'excursionista tot lo que pugui atreure sa atenció baix distints aspectes y'l desitj de contribuir a fomentar el coneixement y estudi de les moltes bel·leses de tota mena que atresora nostra estimada Catalunya.

ITINERARIS

ITINERARI N.º 1

De Manresa a Olvan-Berga y Guardiola-Bagà

50 k. ferro-carril fins a Olvan. Trajecte en 3 h. 6 a 3 h. 30. — 71 k. fins a Guardiola. Trajecte en 4 h. 17 a 4 h. 35. — Cinch trens diaris de passatgers, ab cotxes de 2.ª y 3.ª, d'anada y vinguda. Preus: 5'40 ptes. en 2.ª, 3'60 en 3.ª a Olvan; 7'45 y 4'80 a Guardiola. Preus reduïts diaris sense equipatges, en 3.ª, 2'50 pessetes de Manresa a Olvan o qualsevolga de les estacions intermitges y vice-versa. En el tren, sol a la dreta al matí y a l'esquerra a la tarda. Situar-se ab preferència a la dreta pera disfrutar millor del paisatge. Trajecte interessantíssim de Balsareny a Guardiola-Bagà.

Manresa. Antiga Minorisa, capitalitat del Pla de Bages, actualment província de Barcelona, cap de partit, bisbat de Vich. Ciutat de 23,416 habitants, a 206 m. altitud sobre'l mar, en l'estació de la ferrada via, situada alterosament a la vora esquerra del riu Cardener, uns 20 kilòmetres abans de sa confluència ab el Llobregat.

Està unida ab Barcelona pel ferro-carril del Nort, separant-la una distancia de 65 kil., que salva'l tren en l'espai de 2 h. 15 a

2 h. 45, segons els convoys. El servey normal es de sis expedicions diaries, d'anada y tornada.

Fou Manresa cap de vegueria, y posteriorment del corregiment de son nom, dividit en tres batllies majors: la de Manresa, la de Berga y la de Moyà.

MONUMENTS NOTABLES: Catedral o la Seu, notable temple ogival, de tres espayoses naus, sostingudes per altes y esbeltes columnes. Apreciables pintures en la part forana del chor, borrades en gran part per l'acció del temps, y en major part encara pels efectes del foc que calaren al temple les forces del funest Felip V. Altar major, excelent obra del sigle XV, calat tot ell y molt ben proporcionat. Portades laterals, de pur estil gòtic, bellament ornamentades. Notable sepulcre de pedra al costat d'una de les portes. Ruïnes de l'antich claustre, ab interessant portadeta romànica. Tres arcades resten en peu, molt dignes d'atenció, del propi claustre de la cononjata de Sant Agustí. En l'interior del temple són d'observar dos magnífichs frontals, un d'ells fet a Florença en el sigle XIV; l'altre, del 1617, es força notable també; retaule gòtic restaurat en la capella del Sant Esperit; sepulcre barroch, de marbre blanch, ab estatua jaçent del canonge

Mulet; altres sepulcres antics en una de les capelles de la nau de l'Epístola; alguns quadros apreciables; dues històriques banderes del Bruch.—Cova de Sant Ignasi, ab curiosa fatxada lateral, plateresca, molt carregada d'ornamentació; portada principal barroca; en l'interior, notables medallons esculpturats en marbre y alguna pintura apreciable.—Porta romànica de la capella del rapte de Sant Ignasi.—Porta romànica de la iglesia de Santa Clara, obra del segle XII.—Iglesies ogivals del Carme, Sant Domingo y Sant Miquel, la més antiga aquesta de la ciutat, totes ab mistificacions barroques.—Creu de la Culla, del segle XVI, bellament ornamentada, ab figures y pulcre fullatge.—Creu de terme, ogival, en la carretera de Manresa a Cardona.—Pont romà a doble vessant suau, formant set arcades ben proporcionades.—Museu en la Casa de la Ciutat.

FONDES: *Sant Domingo, Comerç, Centre, y altres de no tanta importancia.*

El tren tramvia de Manresa a Olvan arrenca de l'extrem superior de l'estació del Nort, a la dreta.

A la sortida de l'estació, a mig kilòmetre escàs, passa per des-sobre la carretera d'Igualada, per un pont viaducte de 8 metres de llarg, en un sol tram, y tot seguit creua'l Cardener per altre pont de 80 metres de llargaria, en tres trams.

1 k. Estació de Manresa-riu.

2 k. Pontarró de 6 metres d'extensió sobre la riera de Toronyes.

Hermosos punts de vista

sobre la ciutat de Manresa, la montanya de Montserrat y l'extens y ben conreuat pla.

3 k. Pas superior sobre la carretera de Sampedor, per un pont-viaducte d'un sol arch y de 4 metres de curs.

4 k. Estació de Manresa alta, 250 m. alt.

6 k. Se passa prop del vehinat de Sant Iscle, creuant-se'l Pla de Bages en belles perspectives de la planuria, ben conreuada, ab vinyals y oliverars, salpicada de poblats, masies y caserius, destacant-se al fons, entre les montanyes que l'enronden, les interessants siluetes del Montserrat y Sant Llorenç del Munt.

10 k. Sampedor, 309 m. alt. Vila de 1,967 hab., molt ben situada al mig del Pla de Bages, fruit d'extensa y delitosa vista. Bon terme de conreu. Fàbriques de filats y teixits de cotó y fascines d'aiguarent. Tenia un convent de frares. Portal romà-nich a l'iglesia.

Pont de dos archs y 20 m. de tirada sobre'l torrent de Riudor.

La via va creuant la plana, en la qual hi sobressurten sols petits tossalets onejats.

13 k. Sant Pons, petit poblet, sense estació. Iglesia romana.

14 k. Lasala, pagesia a l'esquerra. A la dreta ve a trobar la via la carretera de Sant Fruituós a Berga.

Va apropant-se'l Llobregat.

15 k. Cabrianes, vehinat de Sallent, que queda a la dreta a curta distancia.

18 k. Sallent-estació, 274 m. alt., a mig kilòmetre de la vila.

19 k. Sallent-placeta, baixador.

Sallent, vila de 4.625 hab. Fàbriques de teixits y filats de cotó.

Un gran pont sobre'l Llobregat comunica la part nova de la vila, a la carretera, ab la part vella, a la banda oposada del riu.

La via acompanya la carretera.

22 k. Vilafruns, baixador. Fàbrica prop del riu.

Desde Vilafruns va fruint-se d'un bell cop de vista sobre la vall del Llobregat en amunt. Bell aspecte de Balsareny y de son restaurat castell mig-èval, emplaçat dalt d'un turó.

24 k. **Balsareny**, 302 m. altitut, poble de 1.587 hab. Castell sobre un tossal, restaurat, dominant el poble, propietat del Marquès d'Alòs. Presenta un bon cop de vista, ab bell emmarcat y vistoses finestres gòtiques. Sa forma general es carrada; en l'interior té un pati central, voltat de baix claustre, ab escala noble que porta a la galeria de dalt, formada d'archs de mig punt sostinguts per robustos pilars. Les cambres del castell hi donen eixida. Vestigis de dues esfondrades torres rodones en els ànguls.—Ermita de la Mare de Déu de Balsareny, de petites dimensions y d'una sola nau, ab volta apuntada y absis rodó; imatge de la Verge, en marbre blanc, en una capella adjunta.—Ample portal adovellat en la iglesia parroquial, ab el campanar alçat damunt de tot l'ample de la portada. De les tres naus que constitueixen el temple, la del mig es la de l'antiga iglesia, del segle XIII; les dels costats són modernes. Se conserven: una còpia molt ben treta del *Devallament de la*

Creu, de Rubens, en l'altar major de l'iglesia; y una pica d'aigua beneïta, molt antiga, ab tres capets esculptorats.—Iglesia vella dalt d'un serradet, camí de Suria, tocant a la casa Subirana, obra romànica, senzilla y correcta, del segle XI.

Mes enllà de l'estació de Balsareny la via deixa la carretera, que volta'l castell per la part de ponent; passa per un pont d'un sol tram, de 5 metres y mig de longitud, el torrent de la Roqueta, y creua la carretera de Moyà a Suria per un viaducte d'un sol tram y 6 metres d'extensió, anant a passar per la part de llevant del castell, entre aquest y el Llobregat.

Pont de tres archs y 45 metres de llargh sobre la riera de Traginers.

Bonichs punts de vista sobre la pintoresca vall del Llobregat, qual curs del riu està ornat de fàbriques y saltants.

26 k. La Rabeya, baixador, 359 m. alt. La fàbrica es al dessota, prop de l'aigua, en pintoresch reciot.

28 k. La carretera passa al dessobre, a l'esquerra. La via corre per un desmont.

29 k. **Navàs**, 367 m. alt., poblet de 182 hab. y unes 40 cases, situades en carrers junt a la carretera y a la via. Forma ajuntament ab Castelladral.

La vall del riu va extrenyent-se y's deixa la comarca del Pla de Bages pera entrar en la del Bergadà. El to general del país es ja més energich, les montanyes se presenten més alteroses y ferrenyes, els cayents més aspres.

31 k. Atmetlla de Merola, baixador, 374 m. alt. Fàbrica y colonia industrial dependent

del municipi de Puigreig. Allí proper, al dessota, y un xich en amunt enforquen el Llobregat y el Marlés. A la dreta arriben els estreps de la serra de Pinós a tocar l'aigua y entre'ls dos rius termena suaument l'esperó de la serra de Guardia; a l'esquerra se redrecen empinats els tren-cants de la serra de Merola, que tanca'l Bergadà per la part de baix.

La colonia de L'Atmetlla es al peu del Llobregat. La formen una gran fàbrica cotonera, un carrer de casetes fetes baix un propi plan, la casa del fabricant, una placeta, l'iglesieta, la rectoria y les escoles de noys y noyes. Un estret y extens pont de fusta sobre'l Llobregat comunica la colonia ab el poblet de La Galera, situat a l'altra part del riu.

La via corra entre pintoreschs paisatges d'escayent cop de vista.

32 k. La Granota, baixador. Fàbrica y renomemat y antich hostal.

Per entre desmunts s'obra pas el camí de ferro. Trajecte sempre pintoresch.

36 k. S'atravessa'l torrent de la Granja per un alt pont de tres archs y 40 metres de llarch, entaforant-se'l tren en un petit túnel de 37 metres d'extensió.

Pas superior sobre la carretera de la fàbrica Torra germans per un pont d'un arch y 480 metres de llargaria.

37 k. Pont de l'Alba, de quatre ulls, de 50 m. long., sobre'l torrent dels Saguers. Bell efecte de la barrancada y de la revolta y pont de la carretera.

Bonica perspectiva de la colonia y fàbrica Pons, ab suntuosa iglesia y elegant *chalet*

situat en el cap d'un promontori rocós avançat entre dues aiguës.

Pas superior en un pont de un sol arch de 480 metres de llarch, sobre la carretera de la fàbrica Pons.

38 k. Puigreig (Purreig, pronuncien en la comarca), 418 metres alt., poble de 3.790 hab., junt ab sos agregats les colonies de L'Atmetlla, Pons y Prat; partit de Berga, provincia de Barcelona, bisbat de Solsona.

El nombre d'habitants es sens dubte molt major del que marca'l cens, ja que hi ha molta de gent distribuïda en les set fàbriques que radiquen en el terme, les quals tenen, gaire bé totes, cases o pisos pera'ls treballadors.

L'estació es cosa d'un kilòmetre en avall del poble.

FONDES Y HOSTALS: *can Ti, can Simon, Fonda Nova, can Joan, La Cantina. Preus corrents, ptes. 450 a tot estar; 350 dinar y sopar.*

CAFÉS: *Cafè Nou, ab molt bon local y bon servey, té un teatret utilisat també pera sala de ball; Cerveseria del Llobregat; Antiga; cal Oriol; Cerveseria Roca, oberta sols les festes; cal Joan; cal Simon.*

SERVEY DE CARRUATGES: *pera Berga, a les 5 y a les 10 del matí y a les 3 de la tarda; preu, 150 pessetes. Pera Sallent, a les 5 y a les 11 del matí; preu, 125 ptes.*

GUIES Y CAVALLERIES *pera excursions, poden trobar-se'n a preus convencionals.*

Puigreig deu especialment sa major importancia a la fabricació.

La part nova del poble està edificada a una y altra banda de la carretera, aon s'hi troben les millors cases, establiments, posades y cafès.

La part antiga s'assenta pintorescament sobre un turó enasprat destacant-s'hi l'iglesia parroquial, y en son punt més alterós les ruïnes de l'antich castell.

En una placeta formada al costat de la carretera s'hi destaca la Creu de la Sala, de decadent estil ogival. Per la festa major y per la diada de Corpus se li dona la volta en solemne processó, cantant-s'hi, a son entorn, el Tedeum ab el Santíssim Sagrament.

Les cases de la dreta de la rodada via miren al riu y estan bastides sobre uns balsos de penya espadats, produint un pintoresch aspecte.

Comunica les dues vores del Llobregat un antich pont mig-aval.

L'iglesia parroquial, baix la advocació de Sant Martí, es un monument romànic molt apreciable del que'n queden sols sense reformar la portada y l'absis: lo restant ha sofert llastimoses modificacions. La portada té interessants detalls d'ornamentació; en un de sos costats hi ha'l ninxo d'una antiga tomba. En la paret que dona al cementiri s'hi troba empotrada verticalment una estatua de pedra, de més bona execució que proporcions correctes, la qual representa un cavaller de l'Estat Mitjana; pertanyeria, sens dubte, a una antiga sepultura. Es molta la gent de pagès que la venera com a imatge de Sant Miquel, rebent, per tant, moltes oracions en

aquest sentit. L'iglesia de Sant Martí de Puigreig ve citada ab el nom de *Pujoregis* entre les iglesies del Bergadà o *Pago Bergistane*, en la cèlebre acta de dotació feta a la Seu d'Urgell l'any 819. Havia pertengut a l'ordre dels Templaris, y posteriorment a la dels cavallers de Sant Joan de Jerusalem.

Del vell castell ne resten sols murs esquarterats y la porta d'ingrés, sense que puguin apreciar-se'n vestigis interessants. Dins del recinte hi ha avuy un aplec de petites y rònegues cases, essent un fet curiós y interessant que dins del cos emmurallat hi tenen peques de terra totes les cases més importants y antigues del terme, lo qual dona a suposar el dret, tal volta, que aquelles families tindrien d'estada y refugi dintre dels murs en cas de guerra o revolta. Existia una mina que sortia al peu del riu, la que si bé avuy està cegada, no falten pas encara vells del poble que l'han prou recorreguda.

La vista que de dalt del castell se domina es molt interessant y pintoresca, en especial sobre'l poble de Puigreig y la vall del Llobregat, ovirant-se en amunt el castell de Gironella y en avall el de Balsarenys.

La fira que desde temps molt antich se celebra'l dia de Cap d'Any no té cap importància: la constitueix una grossa renglera de parades de firetaires a lo llarch del carrer de la Carretera.

La festa major se celebrava abans l'11 de Novembre, dia de son patró Sant Martí; més d'uns quants anys a n'aquesta part se celebra'l segon dia de la Pasqua granada.

Iglesia de Puigreig

Queda com a costum esmentable la dança dels cascabells, ballada pels pagesos y que està a punt de desaparèixer sinó la

manté'l bon gust de conservar aquests recorts pintorescos de temps passats.

Dues són les orquestes que

hi ha a Puigreig: «Els Minyons» y «La Joventut».

Hi ha, ademès, tres societats corals: «La Estrella», «Castalia» y «Orfeó Industrial».

A més de dos estudis de noys y dos col·legis de noyes, en el poble, hi ha'ls de la Colonia Prat, molt ben montats, y els de les colònies Pons, Torras, Vidal, Riera y L'Atmetlla de Merola. L'educació y instrucció de les noyes corre a càrrech de les germanes terciàries dominiques en les colònies Pons, Vidal y L'Atmetlla.

Fonts públiques no n'hi ha ni una. Escampades pel terme n'hi ha moltíssimes y entre elles de molt bones, com són les de la Granja, Burguerès, Farriols, Fonollet, etc. A uns tres quarts lluny hi ha una grossa deu que podria assortir de sobres al poble, sense que sa conducció fos molt costosa.

IGLESIES Y CAPELLES DEL TERME: Santa Maria de Merola al S. y a uns cinch quarts de distancia (vegi-s itin. 89). Abans era sufragània de Puigreig: avuy es parroquia.

Sant Andreu de cal Pallot. (Vegi-s itin. 14.)

Capella del Carme de Pericas, a l'enfront del poble y a l'altra part del riu. Rares vegades s'hi diu missa. La casa Pericas existia ja l'any 1200. Un fill il·lustre de Puigreig, Arnau ses Comes, nasqué, segons tradició, en aquesta casa, nomenada aleshores Les Comes de Puigreig. Fou, Arnau de ses Comes, canonge de Barcelona, bisbe de Lleida y arquebisbe de Tarragona, morint en 1345. Feya, segons se conta, construir tres grans cases pera tres germanes seves pera deixar-les-hi en dot,

quan el sorprengué la mort, sense poder veure-les acabades. Eren aquestes tres cases, les molt grans y antigues de la comarca, Pericas, Vall de Vilaramò, a l'altra part del Marlès, y Ouvesa de Viver, molt més enllà y amunt de l'iglesia parroquial de Viver. També, segons se diu, y pera facilitar comunicació a les propries cases, féu bastir el pont que hi ha sobre'l Llobregat y que uneix sota Puigreig les dues voreres del riu. En el portal de la casa Pericas s'hi nota una pedra esculpturada molt malmesa y borrosa, en qual gravat molts hi saben veure una mitra, simbol del predit arquebisbe.

Sant Joan Degollaci, a uns tres quarts lluny del poble, sobre'l pont del Juixaró. Es d'origen romànich. Té'l portalet a un costat y una petita espadanya. Posseeix un vell retaule que representa la degollació del sant. S'hi celebra missa per la diada de son patró. Segons tradició, havia existit en aquest lloch un antich monastir. Se troben restos de fonaments de grans construccions.

Capella de La Serra de Capsa-costa, gran casa de pàges, al cim de la serra, entre'l Llobregat y'l torrent de la Sala, sobre Puigreig, mitja hora al NO. Rament s'hi diu missa.

Sant Marsal, a uns tres quarts al NO. del poble. (Vegi-s itin. 90.)

Capella de can Lladó, a una hora al N. (Vegi-s itin. 90.)

Capella del Roseret, distant cinch quarts de Puigreig, a l'O. (Vegi-s itin. 89.)

Sant Sadurní de Fonollet, sufragània de Puigreig. (Vegi-s el propri itin. 89.)

Capella del Mas Tresserra, bastant antiga, al SO. del poble y a mitja hora de distancia.

Capella del Soler dels Jau-mars, una hora lluny. (Vegi-s itin. 95.)

Iglesia de la Colonia Prat, a uns 2 kilòmetres de distancia riu amunt.

Iglesia de la Colonia Pons, d'un gòtic modern, molt sump-tuosa y gran.

Iglesia de la Colonia Vidal, en avall del Llobregat, pertanyent a la parroquia de Merola.

Iglesia de la Colonia de L'Atmetilla (vegi-s itin. 54). Pertany també a la parroquia de Merola.

Capella de la Cortada dels Lluchs, al SE., a una hora de distancia de Puigreig, dalt d'un cap de serra prop de l'unió del Llobregat y el Mariès. S'hi diu missa'l dia de son patró, Sant Miquel, advocat contra les pedregades. Pertany també a la parroquia de Merola.

La via, al deixar l'estació, deixa també la carretera, riu y poble a la dreta.

Pont d'un sol arch y 15 metres de llum, sobre la riera de la Sala. Torna a trobar-se la carretera.

40 k. Prat, baixador, 442 m. altitud. Al dessota, al peu del riu, forma un bell conjunt l'aplech de la fàbrica y colonia, ab sa iglesia. En la part contraria del Llobregat s'oviren els cayents de la serra de Guardia, la torrentera de Palau y la casa dels Borbons. Bell seguit de variats paisatges.

41 k. Pont de quatre ulls sobre'l torrent del Guixaró. Té una longitud de 50 m. Bonich aspecte de la barrancada.

42 k. Pont sobre la riera de

Clarà, de quatre archs de 10 m. de llum y dos archs de 5 m. Interessant cop de vista.

Túnel de Clarà, llarch de 145 metres. La via salva per aquesta foradada lo barrancós del ter-rer. A sota la via's descobre, produint un bonich cop de vista, la Colonia Viladomiu nou.

43 k. Viladomiu, baixador, 451 m. alt. Serveix a les fàbriques de prop del riu. No llunyana hi ha la fàbrica Viladomiu vell.

44 k. Se creua per sota la carretera de Berga per una petita foradada de 23 m. d'extensió.

46 k. Gironella, 455 m. alt. Vila de 2.966 hab., partit de Berga, provincia de Barcelona, bisbat de Solsona.

Si's fes un cens veritat se trobarien molts més habitants, perquè en un terme molt petit hi han reunides quatre fàbriques de filats y teixits de cotó, les d'Alsina (Metre), can Basachs, Viladomiu nou y Viladomiu vell, en les quals hi treballa molta gent, havent-hi en les dues últimes pisos pera tots els treballadors.

FONDES: *Jardi, o sia can Ton de la Vall, cal Pubill, cal Oliaire, cal Joan Lern. Preus corrents d'arís, 350 a 4 ptes.*

CASINOS: «La Perla del Llobregat» (Centre Catòlic) y «La Nueva Lira Gironellense», *abds ab societats corals y petits teatres en els quals hi actuen aficionats.*

CAPÉS: *cal Jané (principal), Ninot, Mandri, Mayol y Torras a la carretera. A més, la Casa Nova y la «Lira Gironellense»; a la vila vella, cal Ricart y Centre Catòlic.*

CARRUATGES: *pera Vich; ne surten dos a les 5 h. 30 del matí, s'arriba a Prats de Lluçanès a quarts de nou, aon se cambien els tirs, y s'esmorsa, sortint-se a les 11 y arribant a Vich a les 2 de la tarda. Preus: a Prats, 150 ptes.; a Vich, 575 ptes. De Prats surt una tartana pera Sant Quirze. Preu, 3 ptes.*

tant-se, en algunes construccions, detalls mig-evals. El conjunt general que ofereix la població es molt pintoresch, esgraonades les edificacions en les marjades del riu. Un pont uneix una part y altra de vila.

L'iglesia parroquial, modernisada, conserva sols vestigis de sa antiga planta. Està del tot

Vista de Gironella

Pera Prats surten dues tartanes a les 2 h. 30, y hi arriben a quarts de set.

De Prats ne surten dues a les 5 del matí, que arriben a Gironella a quarts de nou y enllacen ab el segon tren descendent. Les que surten de Vich al matí arriben a Gironella a les 5 h. 30 de la tarda.

La part nova de la vila se troba junt a la carretera y la part vella s'extén vessant amunt de la vorera esquerra del Llobregat, enlairant-se per carrers estrets y costaruts. Les cases de la vila antiga són, en general, rònegues y velles, no-

trasformada per modificacions y aditaments de distintes èpoques, obeints sols a la conveniencia de donar cabuda a major nombre de fidels y a les atencions del culte. La volta antiga de la nau es lleugerament apuntada. En l'altar de les ànimes hi ha un antich tapiç que ha sigut diverses vegades sollicitat per tractants en antiquetats.

S'està construint una nova iglesia parroquial sense estil determinat y sense manifestes pretencions artístiques.

Prop de la carretera, abans d'entrar a la vila, se troba l'ermita de Sant Antoni, ab típica porxada.

Dessobre'l torrent del Guixaró, abans d'arribar a Gironella, hi ha l'ermita de Sant March, ab petit porxo davant l'entrada. Té en son interior un borrós quadro representant nostra Verge de Montserrat. S'hi fa un gros aplech en la diada del sant.

De l'antich castell, situat en la part més alta de la vila, 483

aquest pou es cegat, ple per dalt, més molts vells asseguren que ab poch treball se podria tornar tal com era abans y restablir la comunicació.

Prop la vila, poch en avall, hi han els restos de l'antich pont del Diabale, construcció mig-eval, del que no'n queda gaire bé res: sols troços de sos dos

Gironella: Pont del Diabale

metres altitut, ne queden traces molt poch importants: sols un mur bastant alt que s'extén en avall fins al peu mateix del riu, fonamentat en el propi jac d'ell. En el centre d'aquest gran mur se'n destaca un altre, de menys importància, en el que hi ha una rompuda finestra que dona a un lloch aon s'hi noten rastres d'una sala ogival.

Dalt del castell, en lo que avuy es presó, diuen que hi existeix una especie de pou qual fons es ple d'aigua y dona abaix al riu. Segons tradició, en els temps senyorials hi tenien els presos que volien que's perdessin. Actualment

archs laterals, que no fa pas molts anys eren encara sencers. L'incuria més gran y desconeixement de son valer artístich-arqueològich per part del municipi de Gironella, ha fet que anés desapareixent aquest vell monument. Fins els pagesos dels voltants s'han entretingut impunement a treure'n les pedres pera construir barraques en llurs camps.

Dues són les tradicions populars referents a n'aquest pont. Segons una d'elles, la minyona d'una casa de pages que s'anomenava cal Viader, pera anar a cercar aigua pera la casa tenia d'atravessar el riu per un palan-

cot, que cada vegada que aquell venia gros se l'enduya, no podent aleshores passar, y tenint, per tant, d'anar a cercar-la molt y molt lluny. Aburrida, una de tantes vegades, oferí donar-se de bona gana al diable ab tal de que a l'endemà, abans de cantar el gall, tingués un pont pera passar sense destorb a la vora oposada. Tot seguit d'haver-ho ofert se li aparegué'l dimoni en forma humana, li prengué la paraula, y en fent-se fosc una gran munió de gent extranya's posà a treballar desesperadament en fer el pont. Espantada y penedida la criada, corregué a explicar-ho a sa mestressa; aquesta la tranquilisà, y poch abans de l'hora de mitja nit, en que'l gall canta, anaren al corral y tiraren un perol d'aigua bullenta sobre'l gall allí tancat. Aquest cantà esferehit; les baranes del pont no eren encara fetes; el dimoni perdé la juguesca y els de can Viader tingueren pont pera passar el riu.

L'altra tradició diu que empenyada forta brega entre'ls senyors de Bastareny y de Gironella, fou decidida per les armes a favor de l'últim, el qual obligà a son contrari, com a lley de vencedor, a construir un pont sobre'l riu. Fet el pont, li posaren els de Bastareny el renom de Pont del Diable, per les penalitats que sofriren al construir-lo de mal grat, lluny de llur casa y en profit de llurs contraris.

Les fires de Gironella se celebren el 27 de Maig y el 30 de Setembre y són molt poch concorregudes.

La festa major es per l'Agost, el dia de Sant Joaquim. Abans

se celebrava per Santa Eulalia, més avuy sols se celebra en aquest dia una festa religiosa en la parroquia.

Compta Gironella ab tres escoles públiques, dues de noys y una de noyes, altres de particulars y una dirigida per les germanes terciaries dominiques, havent-n'hi també en les dues colònies Viladomiu.

FONTS PÚBLIQUES: la del Pont, passat el Pont Nou de la carretera; la de Gironella a ca la Sion; la del Camp, prop de can Pequeny. En els voltants se troben la de cal Furroll, la de can Tarroy, la de l'Ermita, la de cal Sant Geli, la de Tórrechs, la de cal Feliu y la de cal Pere vell. A més, les del Bals y de les Febres, si bé fora del terme, són molt aprop y molt concorregudes en tot temps de l'any, essent un passeig afavorit. La de les Febres s'assegura que es medicinal, apropiada pera desganes y dispepsies. La font del Bals se troba a cinch minuts escassos de la vila, y l'anterior a uns deu minuts, abducs en el propi torrent de les Febres. Són ja del terme de Casserres.

Prop de la repetida font de les Febres el propietari de la vehina fàbrica de L'Atmetlla, Sr. Monegal, hi ha fet construir una capella de gust gòtic, en la que s'hi venera Sant Antoni, patró de la fàbrica, y aon s'hi celebra missa tots els diumenges fins y a tant que estiga acabada altra de gran que s'està construint en la dita fàbrica.

Desde Gironella la ferrada via devia dirigir-se a Berga en lloch d'anar a parar a Olvan. De Gironella a Berga la locomotora podia anar-hi ab relativa facilitat. Desde l'estació d'Olvan a

Berga sols es verament factible un tramvia mogut per força elèctrica. No està abandonat per això'l projecte d'un brancal de Gironella a Berga, que podria prolongar-se més tard fins a Sant Llorenç dels Piteus y Solsona, donant vida a extenses comarcades faltades avuy de tota via de comunicació. Sobre tot pera Berga es d'una necessitat imprescindible aquest brancal de ferro-carril.

A la sortida de Gironella la via atravessa'l Llobregat pel mateix pont de la carretera y segueix en amunt per la part esquerra del riu, deixant en la banda oposada la fàbrica de L'Atmetlla o Monegal.

48 k. En el marge oposat del Llobregat hi ha la fàbrica de la Plana, ab gran saltant y bonich aspecte. Pertany al terme de Casserres.

49 k. Pont de les Ferreres, per aon s'atravessa la riera de La Portella.

50 k. Estació d'Olvan, 487 metres alt. Serveix d'estació a Berga y a la fàbrica y colònia del Riu, dels senyors Rosal germans.

El poble d'Olvan se troba a cosa d'una hora de distancia. (Vegi-s itin. 65.)

De l'estació d'Olvan a Berga, vegi-s itin. 2. Servey de caruatges en tots els trens. Preu del passatge, 50 cèntims.

Desde l'estació d'Olvan la via segueix per la part esquerra del Llobregat, atravessant territori aspre y engorjat.

51 k. Instalacions de la fàbrica de carbur; hermosa resclosa; serra de Picamill, al fons de l'engorjat del riu, molt retallada, oferint aspres contorns.

52 k. S'atravessa l'encongit torrent de Montseny per un pontarró.

Foradada o túnel primer de Vilarrasa, de 70 m. de tirada.

Desmunts y terraplens. Les vessants són abruptes.

53 k. Foradada o túnel segon de Vilarrasa, de 210 m. d'extensió.

Torrent de Guimbàs o de Santa Eugenia.

54 k. Pont sobre'l Llobregat, fet en dos archs de 14 m. de llum cada un, pel qual se passa a la vora dreta del riu. Hermosa situació y escayent cop de vista sobre l'accidentat curs del Llobregat.

Penetra seguidament la via en el túnel de La Pairota, petita foradada de 8 m. de corregut.

El congost del riu s'aixampla, formant una encerclada vall tancada per emboscades y rectes vessants de montanya, per la qual hi puja'l camí de Berga a La Portella (vegi-s itin. 72) y per aon baixa'l torrent de Bosoms.

Pintoresch molí de Pedret, junt a la via, prop del riu y del citat torrent.

S'ovira l'airós antich pont de Pedret (vegi-s itin. 23), y's passa pel repeu de la llegendaria Platja dels Senyors. (Vegi-s el propi itinerari.)

55 k. Pontarró de Malgrau, d'un petit arch baix, ample de 3 m., sobre l'aspra torrentera de Fontullera.

Pont sobre'l Llobregat, d'un tram y una arcada y de 30 metres de llarch.

Bonich aspecte del Pont de Pedret y l'hermosa clotada.

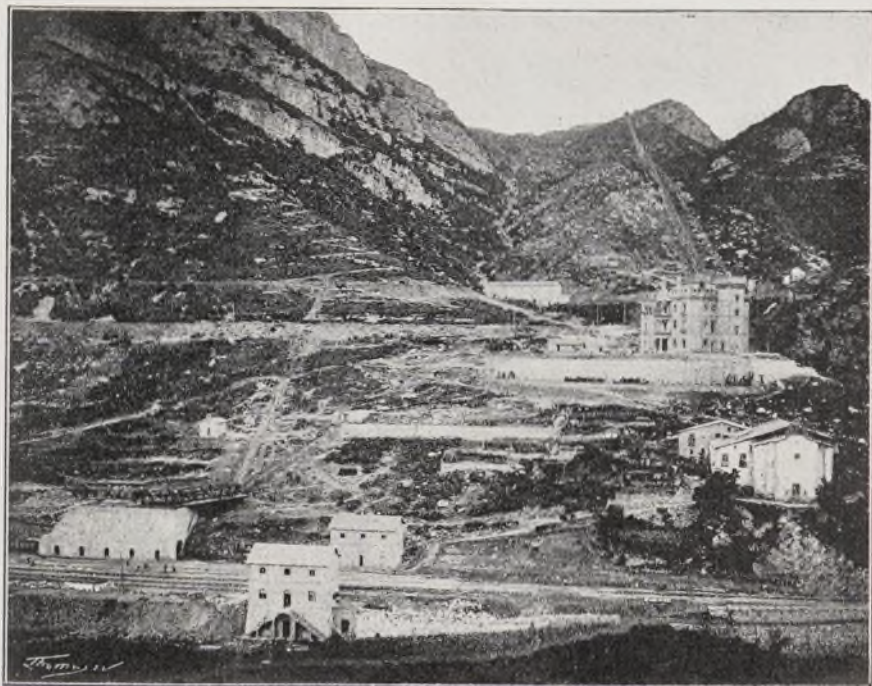
Va seguint la via la vora esquerra del Llobregat, entre cayents asprosos, emboscats en els cims y trencats de ratlles.

56 k. Desaigua en la part oposada del riu l'enclosada vall de Metge, provinent de Berga y de l'Estret.

Foradada de Sant Quirse, d'una curta tirada de 40 m.

Segueix la via mig kilòmetre per la vora dreta del riu.

Pont sobre'l Llobregat, d'un tram de 20 m. y un arch de 10, per sobre del qual se creua a la vora esquerra del riu, que's re-

Clixé d'A. Vela

Mines de Fígols y Ermita de la Consolació
desde l'estació del ferro-carril

Pont sobre'l Llobregat, d'un sol tram y 20 m. d'extensió.

57 k. Estació de La Baells, 523 m. alt., sota la carretera de Berga a Sant Quirse de Besora (vegi-s itin. 25) y del pont de Miralles. Serveix d'estació a Vilada, que's troba a la distancia de 7 kilòmetres en direcció a Sant Quirse, en la vall de Margansol, la qual s'obra ampla a la dreta enquadrada per montanyes de puntes trencades y original aspecte.

monta, tenint a dreta'ls aiguavessos de les serres de La Nou.

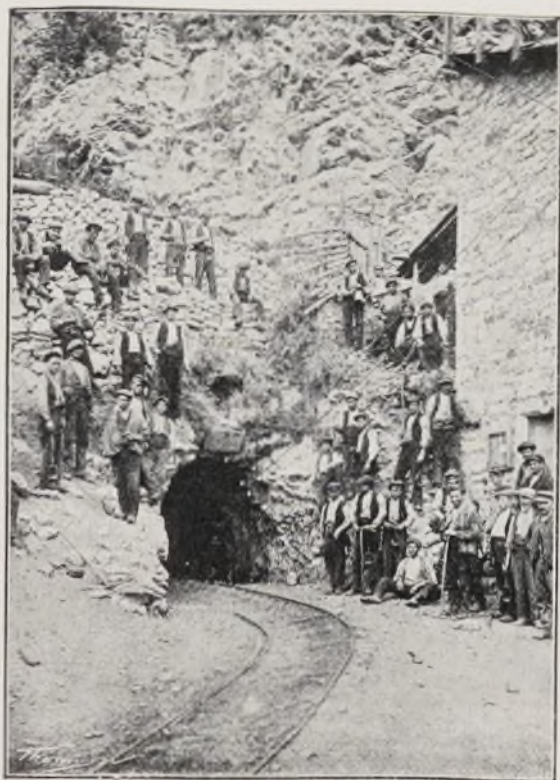
59 k. Iglesia de La Baells. (Vegi-s itin. 25.) El tren hi passa de llarch, sense aturar-s'hi.

60 k. Estació de Serchs, 558 metres altitud.

El poblet de Pont de Raventí se troba en amunt a l'esquerra, a l'altra part del riu, a uns vint minuts de distancia.

63 k. S'atravessa'l Llobregat per un pont fet per un tram de 20 m. y un arch de 10, davant

per davant de la poètica iglesia de Sant Salvador de Verdera o de La Badella, coberta en gran part d'eura, alçant-se elegantoya damunt d'un petit promontori de roca. (Vegi-s itin. 31.)

Clixé d'A. Vela

Mines de Figols

Queda també a la dreta, y en la part oposada, el barranch de la Nou y el camí que puja a n'aquell poblet, 589 m. alt.

64 k. S'atravessa'l torrent de La Garganta o Sargantaner per un pont d'una arcada de 10 metres de llum. Bell efecte de l'encinglerat de La Garganta. (Vegi-s itin. 108.)

Presenta un bell aspecte l'entrada del congost del Llobregat o de la Consolació a l'enfront,

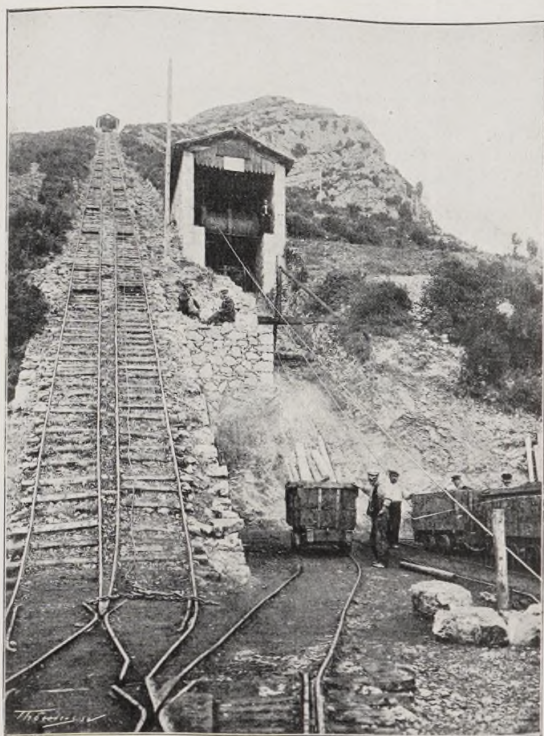
la modesta ermita o santuari, l'elegant y moderna casa *chateau* del senyor Olano y les instalacions, edificis y plans inclinats de les mines de Figols.

Estació de Figols-les-Mines, 615 m. alt., prop l'ermita de la Consolació (vegi-s itin. 26). Serveix especialment pera'l tràfec de les mines de Berga.

Les anomenades mines de Berga, propietat de D. Joseph E. de Olano, agafen una extensió considerable, abarçant més de tres mil pertenenencies hectaries. Estan situades a dreta y esquerra del Llobregat, en els termes municipals de Serchs, Figols, Vallcebre, Sant Julià de Cerdanyola, La Nou y Vilada.

Els terrers de la conca carbonera corresponen a distints trams de l'agrupament cretaci, situats sota la calça. Les capes de carbó se troben en el terrer danés inferior. Existeixen més d'una dotzena de capes, de les quals se n'exploten tres actualment. Com que l'extensió de la conca es tant gran, hi ha molts milions de tonelades de combustible explotable.

El carbó es un lignit perfecte y correspon a una hulla seca de flama llarga. Té prop de 6.000 caloríes y produeix, al cremar, una flama blanca lluminosa. Té un 45 per 100 de materies volàtils

Clixé d'A. Vela

Mines de Figois

y un 5 per 100 de cendres. S'emplea en gran escala pera les calderes de vapor y pera la cuita de ciments, calç, guix, etc. S'utilisa també en gasogens especials pera la producció del gas pobre pera'ls motors de gas.

L'explotació's fa per medi de

soscavades y galeries de direcció en les capes, a diferents nivells, explotant-se'l carbó per grans entalls ascendents y baixant-lo a les galeries per medi de plans inclinats interiors.

Són distintes les mines que estan en explotació y els tre-

balls s'extenen en distints indrets de l'asprosa montanya, de cayent molt inclinat y enxorrencat, oferint bell aspecte la munió de boques-mines y terralleres que s'ofereixen arreu a la vista.

En el centre d'explotació instal·lat en Fígols-les-Mines, que dona avuy 250 tonelades diàries de carbó net sobre vagó, en l'estació del ferro-carril, hi han instal·lats cribes y rentadors mecànics pera'l mineral, una molt completa instal·lació pera fabricar aglomerats, tallers de manyaneria y fusteria ab tota mena d'eines y avenços, dues calderes a vapor y dos motors de 60 cavalls cada un. Un dínamo dona moviment dintre les mines a les perforadores elèctriques, bombes, cabestrans y ventiladors també elèctrics. Hi ha, ademés, una central elèctrica ab motors de gas pobre.

Són instal·lacions molt dignes d'esser visitades y que honren a l'industria minera de nostra terra y al propietari de les mines, senyor Olano.

El transport exterior de les mines s'efectua per nombroses vies a plans inclinats y tramvies aeris.

En la part alta del centre miner hi ha construït un poble obrer ab ses cases-vivendes, tendes de comestibles y botigues de robes, cantina, cafè, etcètera, no faltant-hi tampoch un ben provehit botiquí.

La moderna petita iglesia està confiada a un capellà custodi.

Se dona convenient instrucció als noys y noyes dels obrers en ben montades escoles.

En la cantina trobarà l'excursionista esmerat servey, no

gens car, netedat y bon tracte.

Les oficines, magatzems y dipòsits de carbons estan emplaçats molt propers a l'estació del ferro-carril.

Abaix també, y prop del Llobregat y de l'ermita de la Consolació, se destaca'l nou edifici xalet del senyor Olano, d'encerclades proporcions y bell aspecte, presentant un elegant tirat de ratlles arquitectòniques. Està emplaçat en lloch enlairat y delitós, fruit d'agradables y extensos punts de vista sobre la vall del Llobregat y esquerpes montanyes enrondants.

La via s'internala en l'aspre congost del Llobregat. (Vegís itin. 26.)

65 k. S'encreua'l riu per un pont d'un sol tram de 20 m. de tirada. Excelent cop de vista de l'engorjat del riu.

Hermosíssim trajecte de feréstegues clotades. Montanyes abruptes de tirat enèrgich. Cingles, aguts cimals y escorranchs vertiginosos.

Pel trau del torrent de Sant Corneli s'oviren les mines de Fígols, a l'esquerra.

66 k. S'ostenta sobre'l riu l'antich y ardit pont d'Alfar, d'un sol y airós arch, estrebat en la ferma roca dura, mostrant sa lleugeresa y lo atrevit de sa construcció. Hi trascorre l'antich camí ral de ferradura. (Vegís itin. 26.)

67 k. Pont sobre'l torrent de Malanyeu, que ve a unir-se allí mateix ab el Llobregat. Forma un arch de 15 m. de llum. A l'atravessar el pont se frueix d'un interessant cop d'ull sobre el conjunt de les clotades. L'asprosa vall del torrent de Malanyeu, coronada per espa-

Clixé d'A. Vela

Mines de Fígols: Torrent de Sant Corneli

dades y altes cingladeres, s'obre a dreta. A l'enfront tanca l'espai l'encongit congost del Llobregat, recluit també per esquenalls alterosos emboscats del tot no fa pas gaire temps. Avuy molts dels boscos han sigut rapats o aclarits, y els que queden estan amenaçats de desaparèixer promptament.

69 k. Torna a atravessar-se el riu per un pont de tres archs de 15 m. de llum cada un, y un de petit de 5 m.

Bònica resclosa del canal de Berga, formant ampla cascata.

S'ovira al fons, pel trau del congost, el cim alterós de Puigllançada.

Pont nou de Guardiola, sobre

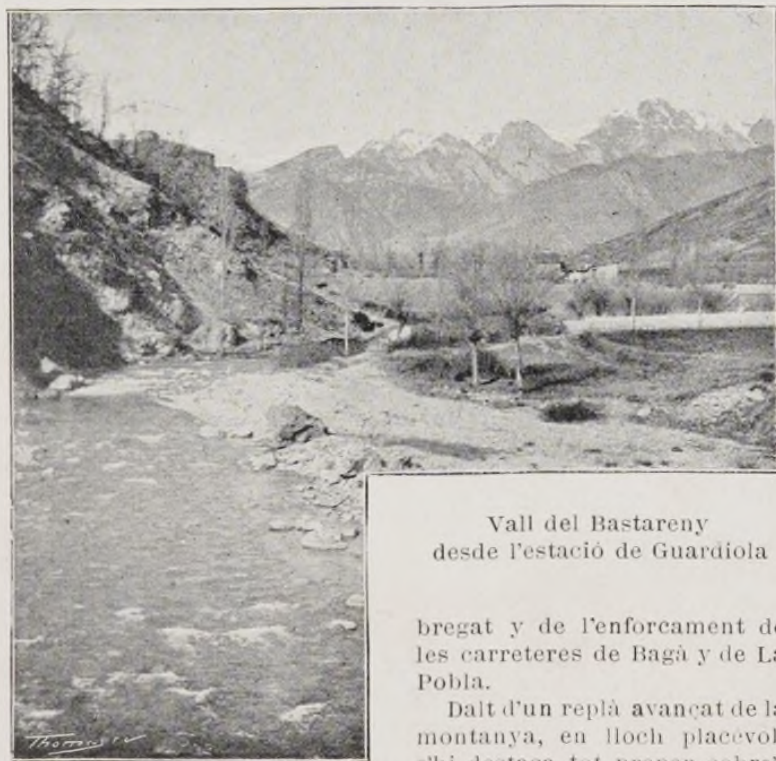
el riu Saldes, d'un sol arch, de 15 m. El riu Saldes baixa engorjat a l'esquerra.

Túnel de Guardiola, de 160 m. de llarg, davant del vell renomnat molí.

Sobre la vall sobtadament,

entre'ls trencats y rectes penyalars, corrent entre tímbers, pera venir a unir-se allí al des-sota, al Llobregat.

71 k. Estació de Guardiola-Bagà, 692 m. alt., junt a l'aigua-barreig del Bastareny y el Llo-

Vall del Bastareny
desde l'estació de Guardiola

bregat y de l'enforcament de les carreteres de Bagà y de La Pobla.

Dalt d'un replà avançat de la montanya, en lloch placevol, s'hi destaca tot proper sobre'l Bastareny l'antic priorat de Sant Llorenç prop Bagà. (Vegis itin. 26.)

La vall del Bastareny, coronada per les serres de Greixa y Moixaró, escaixalades y energiques, presenta una galan perspectiva.

Prop l'estació hi ha l'Hostal Nou d'en Martí Frare, aon s'hi troba bon aculliment, bons llits, nets y confortables, y ex-

deixant-se enrera l'estretura del congost, extès y recargolat entre la Consolació y el molí de Guardiola.

Se deixen a l'esquerra les cases del collet d'Eina, alçant-se a dreta, part enllà del riu, entre penyals encinglats, y al cap d'un dels més espadats, la petita ermita de la Mare de Déu de les Esposes. (Vegis itin. 30.) El riuet de Cerdanyola s'escorre amagat

celent taula. Es un indicat lloch d'estatge per a excursions.

A l'arribada dels trens se troben carruatges per a Bagà (vegi's itin. 26) y La Pobla de Lillet (vegi's itin. 27).

ITINERARI N.º 2

De Manresa a Berga

49 k. Carretera.

A la sortida de Manresa se segueix la carretera que va a Vich per Moyà atravesant plans ben conreuat.

4 k. Enforcament d'abdues carreteres. La de Vich se dirigeix a la dreta, al NE.; la de Berga a l'esquerra, al N.

5 k. **Sant Fructuós de Bages**, poble de 1.720 habitants, que's deixa a la dreta.

La carretera va seguint els ondulats plans de Bages.

10 k. La via de Manresa a Olvan ve a unir-se a la carretera.

11 k. **Cabrianes**, vehinat de Sallent, queda també a la dreta, a curta distancia.

14 k. **Sallent** (vegi's itin. 1).

Segueix la carretera tenint adjunta la via del tren, y molt proper el riu Llobregat, fruit-se de belles perspectives.

15 k. **Barranch del Mal Pas**, a l'esquerra. A la dreta, abaix al riu, la fàbrica de Pla, Mas y Companyia.

16 k. **Torra d'en Roca**, a l'esquerra.

Pont de dos archs de 8 m. de llum sobre'l torrent de Conangla.

17 k. **Pontarró** sobre'l torrent de Tabayó.

Torrent de les Foses, que se salva també per un pontarró.

18 k. **Barranch del Monjo**, obert a l'esquerra.

Prop del riu, a la dreta, la fàbrica Cots.

Barranch de la Roqueta.

19 k. **Balsareny**. (Vegi's itinerari 1.) Desde Balsareny se pot anar a visitar l'antiga y notable iglesia de Sant Cugat.

Se deixa la via del ferro-carri econòmic, que's dirigeix de dret entre'l poble, el turó del castell y el Llobregat. La carretera deixa'l poble y el castell a la dreta y va enlairant-se dominant bella extensió de conreus, atravesant per un pontarró'l barranch de Balsareny.

20 k. **Riera de Traginers**, que s'atravessa per un pont de pedra, d'un arch, de 11 metres de llum.

21 k. **Can Nofre**, a l'esquerra, bona pagesia. A la dreta, enllà, **can Cansalada**.

22 k. Se troba la via, que ve paralela a la dreta, seguint per una trinxera y que's domina a bon desnivell. La carretera serpeja al damunt d'ella.

23 k. S'acoblen via y carretera.

24 k. **Navàs**. (Vegi's itin. 1.)

A l'altra part del riu s'ovira'l poblet de Galera, formant un carrer de casetes en un replanet damunt del riu.

25 k. **L'Atmetlla**. (Vegi's itinerari 1.)

26 k. **Vehinat del Grapal o del Grapau**, a l'esquerra.

La via corre al dessota per un desmont, pera evitar els alts y baixos que fa la carretera a causa de l'accidentació del terreny.

Torrent del Grapal. Pontarró de 3 m. de llum.

Hostal de la Granota, un xich separat, a l'esquerra.

Pont de 14 m. de llum sobre'l torrent de la Granota.

La carretera, pujant en revolta, deixa al dessota la via.

Bonica vista sobre'l riu, la fàbrica Riera y el circuit de montanyes que enclouen la vall del Llobregat.

27 k. Fàbrica de can Riera, al dessota.

28 k. Can Riera, antiga casa de pages.

Torna a trobar-se la via del tren.

29 k. Fàbrica d'en Vidal, abaix el riu, presentant ab ses construccions, el saltant y els bonichs paisatges enrondants, una bella perspectiva.

30 k. Torrent de la Garsa, que s'atravessa per un pontarró. La casa de la Garsa es aprop, a l'esquerra.

S'atravessa la via y's baixa, deixant aquesta enlairada a l'esquerra.

Torrent de la Granja, que se salva per un pontet de 4 m. de llum.

A l'esquerra, la Granja. Al dessota, la fàbrica de can Mar-sal.

La via creua per baix de la carretera, a través d'una curta foradada de 37 m.

31 k. Al tombar un revolt se presenta sobtadament un hermós cop de vista sobre'l sot del riu, la colònia Pons, de la qual se'n destaquen majestuosament la sumptuosa iglesia y el rich xalet ab sos jardins, en lloch enlairat sobre'l curs de l'aigua, a tall de modern castell roquer, rodejat de jardins, en una petita península avançada, envoltada d'aigua, inexpugnable per tres de sos costats; més enllà's destaquen les adustes ruïnes del castell de Puigreig, l'antiga iglesia y el poble, emplaçat al dessota del petit turó.

Pont de l'Alba, sobre'l torrent dels Saguers. Bell efecte de l'hermós pont de la via llençat sobre'l mateix torrent, a curta distancia, al dessota.

Se deixa a la dreta la fàbrica Pons, antiga del Garrigal.

32 k. Estació de Puigreig. (Vegi-s itin. 1.)

Se creua la via junt a l'estació y se la deixa a l'esquerra, allunyant-se del poble.

S'atravessa'l torrent de cal Sala per un pont de 7 metres de llum.

33 k. Puigreig. (Vegi-s itinerari 1.)

Se salva'l torrent del Torn per un pontarró.

34 k. La via y la carretera tornen a ajuntar-se.

Prat-baixador del tren. (Vegi-s itin. 1.)

35 k. S'atravessa'l torrent del Guixaró.

Fàbrica al peu del riu.

Dalt d'un turó, a l'esquerra, cal Rectoret.

Se descriu una gran corba, separant-se de la via, que segueix de dret guanyant les infractuositats del terrer per obres de fàbrica.

Bonich cop de vista sobre'l Llobregat y la colònia Viladomiu nou.

Pont de tres ulls sobre la riera de Clarà.

37 k. Viladomiu nou, al dessota. Se desenrotllen en seguit d'interessants punts de vista.

Viladomiu vell, junt al riu.

Se troba la via.

Estació de Viladomiu. (Vegi-s itin. 1.)

Can Ton de la Vall, a la dreta de la carretera.

38 k. Els Basachs, vehinat de Gironella.

Se deixa la via, que atravessa al dessota, per dins d'un petit túnel de 23 m., y torna a ajuntar-se al cap de curta distancia.

Ermita de Sant Antoni a la dreta, junt a una casa de pages, vella construcció ab tipich porxo davant la porta.

40 k. Gironella. (Vegi-s itinerari 1.)

A la sortida de la vila s'atravessa'l Llobregat per un bon pont de tres archs, de 18 m. el central y de 7 cada un els dels costats.

S'enforca seguidament la carretera de Prats de Lluçanès y Sant Quirse y's deixa en la part contrària del riu la fàbrica d'en Monegal o de L'Atmetlla. (Vegi-s itin. 1.)

42 k. Fàbrica de la Plana, a la part oposada del riu.

43 k. Pont de les Ferreres, sobre la riera de la Portella. Es oblicuo y molt esbiaixat.

44 k. Envistes de la fàbrica y colonia del Riu y de la ciutat de Berga.

45 k. Estació d'Olvan.

S'atravessa'l Llobregat per un pont de pedra de tres archs, tenint el central 22 m. y 8 cada un dels laterals. En aquest mateix indret conflueix el Llobregat ab la riera dels Molins, que baixa de Berga.

Se deixa a la dreta la grandiosa fàbrica del Riu, dels senyors Rosal germans, y s'emprèn una continuada costa, en seguits revolts vorejant la riera dels Molins. Abundancia d'aigües en la clotada. Moltes fonts. Bonichs claps d'arbreda.

47 k. Pont sobre la riera dels Molins.

48 k. Pont sobre'l torrent de la Galta.

Tercer pont sobre una tor-

rentera. Fàbrica de serrar.

49 k. S'entra a Berga per l'enfront de l'ermita del Roser.

Berga, ciutat de 5.465 hab., a 721 m., altitud mitja, sobre'l nivell del mar, cap de partit, província de Barcelona, bisbat de Solsona, antiga capitalitat del Bergadà.

FONDES: *Bergadana o de Queralt, Sant Antoni, Orient.*

POSADES: *del Sol, casa Sora, ca la Toneta, can Ribot, can Pusquies. Preus d'hostatge, 4 y 5 pessetes diàries en les fondes; 3 y 4 en els hostals.*

GUIES Y CAVALLERIES PERA EXCURSIONS: *Joseph Fornell (a) Barraca, Ramon Cardó (a) Presumit, Pere Casellas (a) Peret de Graugès, y Joseph Solanas. Preu per diada, 7 ptes.*

CORREUS Y TELEGRÀFS: *Plaça Cremada.*

SERVEY DE CARRUATGES: *a l'estació d'Olvan a totes les hores del tren. Preu, 50 cèntims de pesseta; a l'estació de La Baells, 50 cèntims de pesseta; a Vilada, Borredà, Alps y Sant Quirse, a les 4 matí. Preus, 75 cèntims, 1'50, 2'50 y 3'50 ptes. respectivament; a L'Espunyola, a preu convencional.*

Berga està hermosament situada en un replà de serra, entre les clotades de Metge, Fontullera y dels Molins, arracada del nord per altes montanyes de formes enèrgiques y molt caracterisades, que fa que sien ben conegudes a grans distàncies. La domina especialment l'arrogant serra de Queralt, damunt de la qual s'hi destaca'l santuari, y en son punt més alterós y enasprat els

Vieta de Berça y serra de Guerali

enderrochs de Castell Bergadà. Vers a ponent y mig-jorn frueix d'hermòs y extens panorama de valls y montanyes, extenent-se la mirada dret a l'hermosa vall del Llobregat, y al lluny al Montseny, Montserrat y Sant Llorenç de Munt; dret a llevant té més properes les serres que s'aixequen a la banda esquerra del Llobregat. Al N. NO., vall amunt del Llobregat y pel trau de son aspre congost, s'ovira la carena pirenenca desde'l coll de Jou a les serres de Castellar.

Al SO. la serra de Noet separa sa vall y la Valldan de la d'Avià.

Se conta de l'excèntrich y sanguinari general comte d'Espanya, que havia concebut el propòsit d'arrasar la serra de Noet, empleant-hi'ls presidaris pera efectuar-ho.

Son districte municipal té un perímetre de 18 km. aproximadament. Confronta ab els municipis de la Valldan al N., ab el d'Avià a l'O., el d'Olvan a mig-jorn y el de La Baells a l'E.

La població's divideix en quatre barris: Arrabal, carrer Major, Sant Pere y Canals.

La major part dels carrers són costaruts y bastant estrets, y les places, de petites dimensions, exceptuant la de Viladomat, molt gran, aont hi ha establert el mercat. Les cases, en general, són altes, moltes d'elles ab venerable aspecte d'antigor, havent-n'hi algunes de molt grans y de marcat caràcter senyorial.

En la plaça de Viladomat hi ha alçat un modest monument a un bergadà il·lustre, el filòsof Mossèn Anton Comelles. Existeixen, a més d'aquesta plaça: la Cremada, avuy de la Constitució, aont hi ha l'iglesia parro-

quial de Santa Eulalia; la Casa de la Ciutat, les oficines de correus y el Casino del Canal; la de la Creu; la de les Fonts; la de Sant Joan y la del Forn, anomenada aixís per haver-hi existit el forn de pa del municipi.

Forma l'arteria principal de Berga un seguit de carrers, més o menys estrets y tortuosos, que comença pel del Roser, a l'extrem de la carretera de Solsona, arriba a la plaça de la Creu, torç de dret al carrer de Salagosa, puja pel carrer Major o de la Ciutat, molt ben empedrat, troba la plaça Cremada, y s'enfila d'allí, per la costaruda via de Canals, a l'antich portal de Santa Madalena.

Els carrers y travessies que aflueixen an aquesta gran arteria són tots ells en inclinat rampant.

En el carrer de la Ciutat hi ha'ls mellors cafès y principals establiments de comerç. Corre gaire bé paral·lel a n'aquest el carrer de Vals, un dels més importants de la ciutat.

Una ampla via, que passa fora muralles, uneix les diverses carreteres; puja per la plaça de Viladomat al collet de Santa Madalena, passa per sota'l castell, y baixa a unir les carreteres de Coforp y Solsona a l'extrem del carrer del Roser. Es un bon passeig de circumvalació. Tenen també nom de tals el de la Pau, brancal que uneix, en diagonal, la plaça de la Creu ab la carretera de Manresa; el passeig de la Canya y la Ronda de Moreta, que uneixen en revoltes les places de les Fonts y de Viladomat. No obstant, el passeig més concorregut pels bergadans es el de Pla Alemany, que porta a l'Hostal del Bou,

ben arreglat ab pedriços y ombrejat ab corpulent y espès arbrat.

Els voltants de Berga, molt pintoreschs, tenen abundoses y fresques fonts que són també llocs afavorits de passeig y esbarjo, no tant pels bergadans com pels forasters que en la ciutat estiuegen. Són fonts y setis predilectes: la d'en Lladó, la de Mossen Guiu, la de Querot, la Font Negra, la dels Estudiants, la de Tagastet, la del Molí d'en Nin y d'altres més properes o més llunyanes, la major part ben arreglades.

El periòdich *Lo Pi de les Tres Branques* enumera, en un de sos interessants números, les fonts que's troben en els voltants de Berga a menys d'una hora de distancia, en la següent forma:

Anant per la carretera de Berga a Manresa: se troben a mà dreta les del Ros, Batlle, Farriols, Cirerer, Segadors, de la Pona, de l'Arc, de la Romputa, Potis, Sant Elies, de l'Afrau, de cal Coix y de la Mosquera; a mà esquerra, les del Molí del Pla, de la Bassa, del Nelos, de la Siona, del Tela, de Lladó (Roca de Codines), Mas del Bosch, cal Garrós y la Bruguera.

Seguint el camí ral, o noves carreteres de Cardona y Coforp, se troben: a mà dreta, les dels Abeuradors, del Cassot, de l'Hostal del Bou, Fontcaldes, can Ballús, can Nuch o la Teula, Vinya del Casals, Vinya del Martín, Camps de Mas, Huguets, Mas d'Huguets, La Guingueta, La Baells, Lladó; a mà esquerra, Caseta del Tutxú y Font Grossa. (Vegi-s alguna d'aquestes fonts, itin. 97.)

Prop del camí de Pedret se

troben: a mà dreta, la de Sota Casa Pons, y a mà esquerra, les de Fontullera, cal Xero y les Teuleries. (Vegi-s itin. 23.)

Per la carretera de Borredà y camí de Serchs pot anar-se: a mà dreta, a les fonts de la Serra, Tagastet y Recuyt, molt freqüentades, en especial la segona, de les més concorregudes; a mà esquerra, les dels Terricers, Estudiants, Restanyada (vegi-s itin. 12), Estanyclar (vegi-s itinerari 34), Roure, Mussolera (vegi-s itin. 12), Tossa, Gall y Matxacot.

Pel camí d'Espinalbet se va: a mà dreta, a les fonts de cal Conill o Garrell, de la Resclosa y del Molí del Baró; a mà esquerra, a la de cal Lluís Né, Mossen Guiu, les Greixes, Nostre, Negra, Queralt y Querot. (Peraquesta agrupació de fonts vegi-s itin. 5.)

Se troben més distanciades la Font Freda (vegi-s itin. 5), Comb, Esplugu, Canal Escura, molt nomenada, Corbera (vegi-s itin. 6), les Planes, cal Deu (vegi-s itin. 14), Tagast (vegi-s itinerari 14), Ca (Rasos de Peguera, vegi-s itin. 18), Aucells (Rasos de Peguera) y Arrels (Rasos de Peguera).

Per la part de Les Garrigues y Estany s'hi troben les fonts del Pi (coll de l'Oreller, vegi-s itin. 16), Moixeres, Estany (vegi-s itin. 16), la Roca (sota l'Estany), Vilaformiu (vegi-s itin. 12), Santa Marguerida (Casanova) y Santa Maria (Garrigues, vegi-s itin. 13) y la Roca (entre Merolla y cal Totxa).

Les fonts publiques repartides per la ciutat són en gran nombre y s'assorteixen de distints manantials.

La població està, a les nits,

molt ben aclarada per llum elèctrica, havent-hi bombetes incandescentes en tots els carrers y grans focos d'arch voltaich en les principals vies y places.

Els mercats se celebren els diumenges y són molt concorreguts pels vehins comarcans.

Les fires tenen lloch el primer dissabte de Quaresma; el 22 de Setembre, dia de Sant Mateu; els dies 10 y 11 de Desembre, y el diumenge de Corpus, en que se celebra la fira dels Marxants.

La festa major es el 10 de Desembre; més la festa més animada y característica es la que se celebra en les diades de Corpus, en la qual surt la tradicional-històrica Patum, comparsa la més important, en son genre, de Catalunya. Es d'origen antiquíssim y recorda les lluites dels bergadans contra'ls alarbs en l'època de la reconquesta. Se coneixia antigament ab el nom de la Bulla y's té ja coneixement de sa existència en temps del rey Don Joan l'*Aimador de la gentilesa*. Els bergadans y tots els comarcans de la rodalia hi senten gran entusiasme, y son recort els es inoblidable, per lluny que's trobin de llur terra. Es dita popular y molt extesa que «el timbal de la Patum se sent fins a les Amèriques». Encarna y resumeix en sos balls, passos y comparses tot el passat gloriós de la comarca.

En quatre dels dies de la vuitada de Corpus celebren la festa quiscun dels quatre barris de la ciutat.

Els casinos o societats de reunió y esbarjo són: el «Foment Regionalista», aon s'apleguen els que anteposen a tot ideal polítich el d'amor a nostra ter-

ra. Està situat en el carrer de la Ciutat y té un bon local, sales de cafè, conversa y lectura. En son estatge hi havia la redacció del periòdich *Lo Pi de les Tres branques*, publicació molt interessant, en la qual hi col·laboraven molts distingits escriptors y que ha deixat malhauradament de publicar-se, sent d'esperar que torni a eixir novament millorada encara.

El «Foment Catòlich» compta ab més de 500 socis. Està molt ben instal·lat y té secció recreativa, ab teatre que funciona les festes, celebrant-se sovint vetllades literaries.

Són centres recreatius molt importants: el «Centre del Canal Industrial de Berga», el «Casino Bergadà», «Centre Comercial Industrial», «La Llodriga» y la «Bauma dels Encantats». Es molt original la constitució y estatuts d'aquesta societat, instal·lada en la plaça de Viladomat. Entre altres singularitats, hi ha la de que'ls socis s'arreglen y serveixen ells mateixos les consumacions. Per torn tenen nombrat son encarregat o administrador. No s'hi admeten tampoch nous socis.

Hi ha cafès molt concorreguts y de bon aspecte, com el del Negre y tres d'altres.

Adjunt al cafè del Negre hi ha'l teatre, capaç pera unes 500 persones.

Les orquestes de Berga són «La Constància», «La Alianza» y «La Unión Bergadana». Les societats corals són el coro del «Foment Catòlich» y el de «La Unión Bergadana», que té local propi, ab cafè.

Els periòdichs que avuy se publiquen són *La Verdad* y *La Lucha*.

La beneficència està degudament atesa. A més del l'Hospital, sostingut per almoines y curtes rendes y cuidat per germanes carmelites, hi ha monges vetlladores de malalts, que van per les cases y que's recomanen per son bon cuidat. Són de l'ordre de Carmelites descalces. Fou l'hospital fundat en 1290 pels consuls de la vila, en una casa comprada a la noble família de Prat, fundant hi també una capella adjunta, dedicada a Sant Bernabé. En 1726 se restaurà l'edifici, y en 1875 s'hi feren noves renovacions.

Hi ha ademés un asil de Germanetes dels Pobres, en el carrer de l'Unió, que té uns 25 asilats, y un Amparo de nenes òrfanes a càrrech de religioses dominiques, fundat aquest per D.ª Teresa de Giblé y sostingut per les rendes que li llegà al morir D. Ramon Casals, qui li deixà tots sos bens, y per altres deixes y donatius.

La primera ensenyança està representada per les escoles municipals de la Merce y de la Palma, pel col·legi del Dr. Saló, ab segona ensenyança, agregat a l'Institut de Lleyda, y pel novell Col·legi de Sant Jordi, dirigit pel reverent Mossen Bonaventura Ribera, pbre. Ab el poch temps que compta d'existència ha adquirit una gran volada, y per son metode y bona direcció honra a l'ensenyança catalana y a sos fundadors, protectors y mestres. Tant-de-bó'n tinguessim establerts de parions en tots els pobles de Catalunya!

Se dona ensenyança a noyes en l'escola municipal de la Merce, tenint-ne també les monges Dominiques y les germanes Carmelites.

El clima de Berga es sech, per sa situació enlairada al mig cayent de serra. L'hivern es fret y l'estiu molt temperat.

La boira que o bé's recargola pels cims alterosos o bé s'ajaca pel fons de la vall del Llobregat, rarament envolcalla la ciutat. Sa situació a redós d'alt montanyam la resguarda dels vents forts de N. y NO. La temperatura mitja es de 13º, el promedi de la temperatura màxima es de 26º y el de la mínima 2º.

La salut es, en general, bona, y no predominen gairebé may les malalties infeccioses. Els bergadans són poch aficionats a moure-s de ciutat y no aimen l'expansió del camp, y a n'això serà degut, sens dubte, la preponderancia del reuma y de les malalties nervioses y aplanament de forces.

Són moltes les famílies que hi estuejen aprofitant la riquesa d'aigua de ses fonts, la suavitat de la temperatura, la sequedat de l'aire y'l bon tracte y amabilitat dels habitants.

Les produccions agrícoles del terme són especialment: forment, xeixa, blat-de-moro, fajol y patates. Les tardanies són molt importants. Les verdures de l'horta són riquíssimes y les fruites escullides. Les peres de Berga han gosat de molta nomenada, havent-sen conegut més de cent varietats, de totes estacions de l'any, essent les més celebrades la pera de dos menes d'aigua y la de fulla de roure.

Els saltants del petit riu Metge y els del torrent saltironós dels Molins són aprofitadíssims, utilisant llurs aigües diverses industries, en especial molins fariners, dues fàbriques de filats

y teixits y petites indústries. — Són també en gran nombre els molins de xocolata, havent-n'hi prop d'una dotzena establerts en els saltants dels torrents. Fora portes hi ha la grandiosa fabrica del Canal, y vora'l Llobregat la no menys grandiosa manufacturera dels carburs y l'important fabrica del Riu.

A Berga existiren les primeres màquines de filar, que eren de fusta y se les coneixia ab el nom de *bergadanes*.

MONUMENTS. *Iglesia parroquial de Santa Eulalia de Mérida*, coneguda generalment per Sant Pere. Es relativament moderna, del 1677, y no ofereix particularitat esmentable. Està alçada en el lloch aont existia abans una capella al príncep dels Apòstols titulada Sant Pere de Cohorts. Té 32 beneficiats y residents y bona capella de música.

Iglesia parroquial de Sant Joan, en el lloch aont existia antigament el convent de la Mercè. Aquest convent fou fundat per Pere de Berga a principis del segle XIII, sis anys després de l'instalació de l'ordre, instalant-s'hi quatre frares vinguts del convent de Barcelona. Hi prengué l'hàbit el comte Huch de Mataplana. Més tart hi passaren els monjos del suprimit convent de Santa Magdalena y va pertànyer a l'ordre de Sant Joan de Jerusalem.

Convent de Sant Francesch. L'iglesia es molt espayosa y desembrçada, d'estil renaixement. Es de notar l'altar de Sant Antoni, que ostenta escuts senyorials de la casa fundadora. El convent serveix de quartel

quan hi ha guarnició a Berga. Fou fundat en 1333 baix el patronat d'Alfons *el Benigne*. En 1725 se feu el nou convent y en 1729 s'inaugurà l'actual iglesia.

Capella de l'Oratori. Construida modernament en el lloch que ocupava una petita capella o oratori, erigit en 1687, pera commemorar un fet prodigiós succehit en ocasió d'una plaga de llagosta que açoitava la comarca de Berga.

Capella del Roser. Moderna y sense pretencions, situada a l'enfront de la carretera de Manresa. El Sant Crist del Roser se diu que's d'un dels Viladomat.

Santa Magdalena. Existí prop de l'actual portal un convent d'aquest nom, de monges benetes, fundat per Pere de Berga, qui hi establí monges provinents del monastir de Sant Joan de les Abadesses. Els senyors de Merolla cediren al convent el feu del castell de Blancafort. Aquest convent se suprimí en el segle XIV.

Capella de la Pietat. Hi existí interinament l'iglesia parroquial al desapareixer del castell aont estava y abans de fer-se l'actual.

Gremi dels Eloys. Posseeix un tambor y una bandera records d'una expedició feta a Alger contra'ls corsaris, en temps de l'emperador Carles V, per una companyia bergadana.

La Casa Consistorial o de la Ciutat, se troba a la plaça Cremada o de la Constitució, y es un edifici de pobre y mesquí aspecte y en molt mal estat de conservació, que no correspon a l'importància de la població. Antigament era en la casa senyorial Asprer, carrer Major, actual «Centre Catòlich».

El *Canal Industrial de Berga* té la seva presa a Guardiola, a uns 20 km. de Berga, ab un desnivell d'uns 200 m. dividits en diversos salts. La presa es de 2.350 litres per segon, y porta un considerable caudal d'aigua destinada a l'industria.

NOTÍCIES HISTÒRIQUES. Vergium o Bergium, segons Baluci, era la capital dels Bergistans o Bergistanorum, y avuyes Berga.

Té per armes un escut en quatre quaters. En el primer y quart hi rumbegen les quatre barres catalanes; en el segon y tercer s'hi noten cinch llunes mimvantes.

S'ha volgut per alguns que fos l'antiga Athanagia (Porta difícil), emperò tal dita es mancada de fonaments veritables. Altres poblacions de Catalunya que s'atribueixen el propi origen poden encara millor remarcar la situació estratègica que denota l'indicat nom.

Prou honrós nom y origen té Berga en haver sigut capitalitat dels Bergistans.

Existeix la tradició fabulosa de que ocupava una extensió de 5 km. quadrats y que s'extenia fins a Avià. No s'han trobat vestigis que ho testifiquin. En l'època romana feu resistència a Escipió, qui la destruí en part al pendre-la. Tornà a sofrir el poble bergistà'l poder de Roma y fou novament reduït pel cònsul March Pong Cató, qui manà degollar a tots els presoners que feu al penetrar dins la població, com a sever escarment. Els romans l'anomenaren *Castrum Vergium*, castell dels montanyesos, volent significar *bergistà* home de montanya. A Berga hi foren

martiritzats els sants Quintilià, Màxim y Torcuat. Ocupà càrrechs a Roma'l bergistà Cayo Valeri Arabinus.

Quan l'invasió sarrahina en el sigle VIII, Berga fou presa y destruïda pels alarbs, y al cap de 87 anys fou represa per Lluís el *Piadós* a son pas pera Solsona. En 822 els sarrahins sitiaren novament Berga y sofriren una gran destroça al creuar l'Estret. (Vegi's itin. 5.) A la mort de Guil·fre'l *Pitós*, comte de Barcelona, Berga y el Pago Bergistà passaren al fill d'aquell, Miró, comte de Cerdanya y del Conflent; anà més tard unida Berga al comtat de Besalú. En l'any 1000 hi feu Al-Mansur una irrupció, y en 1007 n'hi feu altra son successor Ab-el-Melich. En 1025 habità Berga, ab el títol de comte, Bernat, nét d'Oliva Cabreta. A la mort de son fill Guillem de Bergadà, molt conegut en el món de les lletres, tornà Berga y el pago Bergistà a unir-se al comtat de Cerdanya. En 1117 passà a la casa comtal de Barcelona en la persona de Ramon Berenguer III el *Gran*. En 1148 fou concedit son feu a Huch de Peguera per l'auxili que prestà a Ramon Berenguer el *Sant* en la conquesta de Tortosa. En 1190 la casa de Peguera succehí a la de Berga. En 1275 passà'l propi feu a la casa comtal de Pallars, y, per casament de Sibila de Pallars ab Huch de Mataplana, a la familia d'aquest últim. Huch de Mataplana feu una permuta de dominis ab Jaume II d'Aragó, y Berga passà a esser territori realench.

Començà llavors pera Berga l'època floreixent, obtenint son major esplendor en el regnat de Pere IV d'Aragó. En aquests

temps estigué pres en la casa-palau el rey Jaume de Mallorca, cunyat del rey En Pere. En la peste de 1347 Berga perdé les dues terceres parts de sa població. Pere IV li concedí molts drets y privilegis per l'ajuda que li prestà en la guerra contra Don Pere de Castella. En 1340 concedí també a l'allavors vila el senyoriu de la baronia de Guardiola. En 1365 comprà a dit rey el castell y terme de Blancafort, qui'l possehia desde la supressió del convent de monges benetes de Santa Magdalena. En 1391 el rey Don Joan I venugué a carta de gracia al comte de Foix, casat ab sa filla Joana, el feu de la vegueria de Berga, que rescatà en 1393. En aquests temps s'instituí la Patum.

En 1416 Alfons el Just visità la vila de Berga. Aquesta sofí molt durant la guerra dels remenses. Cardona y la part alta del Bergadà estaven pera'l rey y sos aliats els remenses. Berga tractà de permanèixer neutral, més en 1468 el príncep Ferran hi posà seti, apoderant-se'n sense gran resistència. Els jueus s'establiren a Berga'l sigle XII o XIII, existint avuy encara'l barri dels jueus. La *aljama* estava establerta entre'l carrer de l'Hospital y les voltes d'en Pere Clarís. La sinagoga's trobava en el lloch aont avuy hi ha la presó, y adjunt a la part de migjorn hi havia'l cementiri. En el sigle XIV s'instituhí'l Call nou. Expulsats els jueus y confiscats llurs béns a primers del sigle XV, la sinagoga fou cedida al Concell de Berga, essent convertida en iglesia de la congregació dels Xicells.

En els regnats de Felip II y Felip III sostingué Berga varies

bregues ab els huguenots francesos, ja enviant expedicions contra d'ells, ja aguantant incursions llurs; essent assaltat per aquells, en 1581, el castell y saquejada l'iglesia parroquial que dins son recinte existia. Sostingué també fortes lluites ab els partidaris de Joan Cadell, qui mantingué'l territori en continua alarma en les llegendaries bregues entre nyerros y cadells.

En la guerra dels Segadors (1640) Berga seguí la causa de Catalunya. El Concell de la vila feu en aquella epoca ús del dret d'encunyar moneda. També'ls carlins, en 1840, encunyaren mitges pessetes y peces de sis de calderilla. En 1652 Berga se someté a Felip IV, y en la continuació de la guerra abraçà'l partit dels castellans. En 1654 sofí la milícia bergadana, afecta al govern de Madrid, una forta destroça a Bellver, en la Cerdanya. El príncep de Condé invadí'l Bergadà y atacà a Berga, que's rendí després de forta resistència. L'any següent (1655) les forces castellanques tornaren a entrar a Berga, fent-li sofrir un horrorós saqueig, com acostumaven a fer-ho seguidament aquelles odioses tropes en tot Catalunya. Tornaren a atacar-la'ls francesos, amparant-se'n després d'una violenta lluita, més ben prompte tornaren altra vegada'ls soldats castellans, y els francesos tingueren novament d'abandonar-la després d'una valenta resistència. Fou en aquella data que s'alçaren les muralles que resten actualment en el castell y part de la ciutat. Les milícies de Berga acompanyaren a Don Joan d'Austria en son atach a Solsona; reforços

bergadans anaren en auxili de Sant Joan dels Piteus, y altres forces de la propia vila sofriren una completa destroça a l'anar a atacar als miquelets de Borredà. Acabada la guerra dels Segadors, tingué Berga de bregar molt de temps ab les partides de bandolers que deixà la lluita com a róssech.

En la guerra de Successió Berga va declarar-se a favor de Felip V, renegant de la noble causa de la terra catalana, essent un dels caus més forts y fermes dels botiflers. Els bergadans feren grans sacrificis y sofriren grosses penalitats per aquell rey frances tant funest pera Catalunya. Sols de pas, y obligats per les circumstancies, acataren a voltes la sobe-
rania de Carles III d'Austria. Al firmar-se en 1713 el tractat d'Utrech, el castell estava ocupat per les forces lleals a l'Arxiduch Carles; més la vila proclamà tot seguit al rey Felip, atacant els bergadans el castell ajudats pels somatents d'Avia, L'Espunyola, Serchs y La Nou. El somatent de La Portella tractà d'ajudar als lleals sitiats en el castell, però foren rebutats per les forces majors dels bergadans y llurs auxiliars, y tingueren de retirar-se derrotats. Vingueren auxiliis de Cerdanya als assetjadors, y les forces del castell tingueren de rendir-se. Quedà a Berga guarnició francesa y castellana pera amparar a la vila que havia renegat, desde un començ, de la causa catalana. Tota la montanya resistia encara la rebelió al nou rey Felip, y Berga se vegé bloquejada, sofrint molt ab motiu de sa desafecció. El 14 de Juny de 1714 varies partides combinades, a les ordres

dels patriotes Armengol, Casanovas, Puig y Poal atacaren la vila. El combat fou encarniçat, tenint els assaltants de retirar-se no sense haver cremat varies cases de la vila y de l'arrabal y distintes pagesies dels botiflers. Molt tingueren encara de patir els bergadans en aquestes lluites, fins que sucumbí Barcelona a les armes de l'odiad Felip V. Aquest rey concedí als vehins de Berga, en paga de sa desafecció a la causa de Catalunya, molts de privilegis, entre altres l'exempció de quintes a perpetuitat, la condonació dels gastos soferts, pagats durant la guerra, l'ús d'armes y el malaguanyat títol de fidelíssima a la vila.

El somatent de Berga assistí a la segona acció del Bruch, el 14 de Juny de 1808. En l'any 1811 s'instalà en el convent dels mercenaris la Junta Superior de Catalunya pera la defensa de la patria, montant-se en un edifici de darrera'l castell una fàbrica d'armes y pólvora y mes-
trança d'artilleria.

En la guerra dels set anys sovintejaren les accions entre carlins y liberals pels voltants de Berga. En 1836 els carlins assaltaren la vila per sorpresa, essent rebutats després de forta lluita; en 1837 sofrí un fort bloqueig de tres mesos, y, per fi, un nou y vigorós atac, tenint de sucumbir capítulant. Hi instalaren aleshores els carlins la Junta Central de Catalunya, montant-hi fàbriques d'armes y explosius, tallers de fundició y depòsits de vestuari, ormetjos, etcètera. Hi governaren Urbis-
tondo, Segarra y el sanguinari comte d'Espanya, qui cometé un sens nombre de barbaritats. Mort el comte d'Espanya, manà

a Berga l'general Cabrera. En 1840 les forces isabelines d'Espartero y León s'apoderaren de Berga després d'un renyit combat ab les d'en Cabrera. En la guerra anomenada dels Matiners (1848) els carlins d'en Castells arribaren a entrar a la vila, tancant-se y defensant-se la guarnició en el quartel-convent de Sant Francesch. El colera de 1854 castigà molt la població. En 1867 els sublevats liberals manats per en Baldrich entraren pacíficament a Berga. En Juliol de 1872 les partides carlistes manades per en Castells, Murlans y Galceran entraren a la població, que abandonaren tot seguit després d'endur-se'n en penyora de la contribució alguns dels velhins principals. Més tard, en 26 de Març següent, hi entraren les partides comanades per l'infant Don Alfons, Saballs y Miret. El sanguinari Saballs feu fusellar 68 voluntaris entre Serchs y Guardiola. Distints atachs y bloqueigs sofrí Berga durant la propia guerra, y un setí de quinze dies, efectuat pel gros de totes les faccions.

ITINERARI N.º 3

De Berga al Santuari de Queralt per l'Estret

(Camí de marrada)

1 k. Camí de ferradura.

Se surt de Berga part de dalt de la població per sobtada costa, anant-se, pel Pujador de Queralt o bé pel portal de les Hores, a trobar la vora dreta del riu Metge, provinient de les canyes septentrionals de la serra

de Queralt, de la Creu de Camp-llonch y de les serralades de Corbera y de la Figuerassa.

15 m. Se deixa a la dreta una fàbrica que aprofita la força del riu.

20 m. L'Estret, 944 metres altitud. S'atravessa'l riu per una palanca de fusta, remontant-se la vora esquerra. Bonich engorjat. Bell cop de vista dels aspres esquenalls de la serra de Queralt a l'esquerra. A l'enfront, al lluny, se redreça l'agut Cogulló d'Estela tancant la vall, y a son costat la Roca de l'Huró. Seguint en avall tanquen el quadrat N. la serra de Corbera y el coll de l'Oreller.

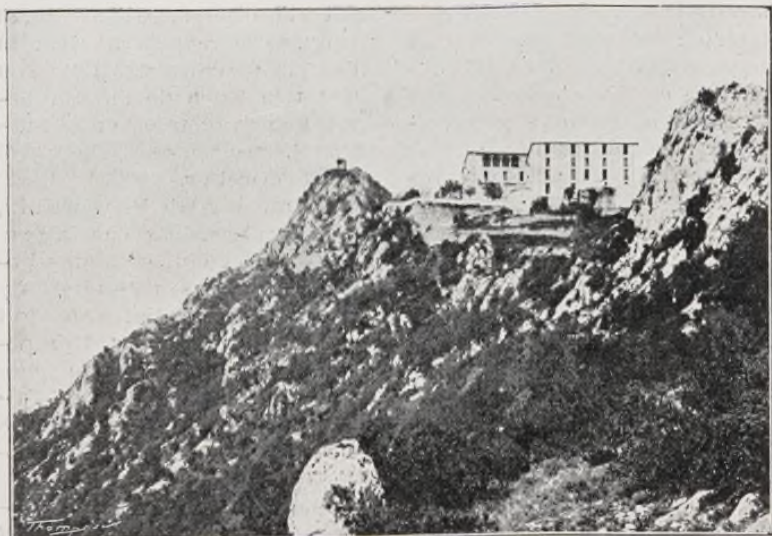
25 m. Font de Mossen Guíu, molt ben arredossada a la part oposada del riu, sota uns penyals. Un d'ells, més alterós y dret com una agulla, es conegut ab el nom *del Gegant*. Una palanca feta ab vigues de ferro condueix a la font, que es d'aigua molt fresca y bona y raja en regular quantitat. Està arreglada ab rústechs pedriscos.

Se deixa'l camí de Sant Llorenç, que segueix per la part dreta del riu, passant-se la palanca al peu de la font. Se remonta per dessobre d'aquesta, y per darrera'l penyal, aon se troba altra fresca font, la del Gegant. El camí va enlairant-se dominant l'hermosa clotada del riu Metge, verda y abundosa d'aigua. Ben prompte s'endinsa en bella boscuria de faigs, roures y alzines, camí ombrejat y bastant bo. Aquells arbres alternen ab pins, tells y avellaners. La varietat de l'arbreda es exquisida, acompanyada d'esplendida espessor de boixos y matolls. Entre la fosca verdor del bosc sobresurten

roques isolades y penyals asprosos.

50 m. Se bifurca'l camí que puja del Metge, provinent del pla de Campllonch o del santuari de Corbera. Aquest s'ovira enlairat a l'altra part de la vall, entre espadats penyalars. El camí descriu fortes colzades pera guanyar el cim de la serra.

rama es immens y d'una grandor inusitada. Dret a mig-jorn la vista no té gaire bé aturador: ratllen l'horitzó Montseny, Sant Llorenç y el Montserrat, ovirant-se tenuament la silueta de nostre Tibidabo; entre mig, tot el baix Bergadà, les revoltes del riu Llobregat, les carreteres, la ferrada via, viles y pobles

Clixé de J. Vintré

Santuari de Queralt

1 h. Santuari de Queralt, 1.174 m. alt., situat en el caire de tallada aresta al NO. de la ciutat de Berga. La constitució de la roca es, en general, granítica.

Davant del santuari hi ha una plaça en la qual hi formen àngul la grandiosa iglesia y l'hostatgeria, que ocupen els costats nord y ponent. Per la part de mig-jorn y de llevant una ampla barana de pedra serveix de deliciosa miranda. El pano-

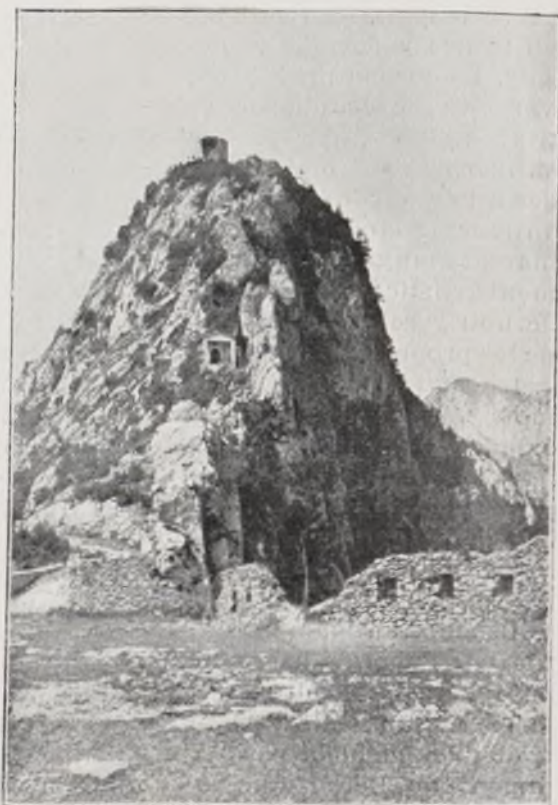
escampats, les més baixes serres, les hermoses valls y clotades, boscos y conreus; més lluny, el pla de Bages; al SE., als peus, la vella ciutat de Berga reposant a redòs del santuari; enllà, les serres de La Quar, la Guardia y Pinós, les montanyes llucaneses, destacant-se airós el santuari dels Munts; més a llevant, les aspres cimes de Picançel, Picamill y La Clusa, y les serres de Matamala, y més distants les de Milany, Santa Mag-

dalena, Puigsacalm, Cabrera y Ayats; dret al N., al d'allà de la vall del Metge, les serres de Corbera y de la Figuerassa y els Rasos de Peguera, formant immens muraldal que s'extén aleròs y feixuch vers la serra d'en Cija y el Pedraforca, a trobar son nus pirenench; a la dreta d'aquest muraldal s'extén, al lluny, l'alta vall del Llobregat y se redrecen a sos costats les encinglerades serres de Valcebre, les agudes de Malanyeu y el Catllaràs, les montanyes de Montgrony y la part de carena pirenenca que no obstrueix el macís de Peguera; a l'esquerra s'ovira la rabassuda massa de la carena del Port del Comte; a l'O. y SO. se destaquen les comarcades del Cardener y Aiguadora, les cingleres de Busa, les serres de la Segarra y altres encara més llunyanes.

A l'arribar, pel camí de l'Estret o de marrada, al peu del santuari, sorprèn admirablement el cop de vista panoràmich que davant la mirada's presenta.

L'iglesia actual es del sigle XVIII y fou benchida en 1741. Son exterior es senzill y de pobre gust. L'interior està ornat ab força riquesa. L'estil de l'obra es de renaixement. L'altar major es de molta presència y el camaril es sumptuós. La primitiva iglesia, de la qual no'n

queda ni rastre, existia ja en 1266. El santuari sofrí una restauració en 1844, a despeses de l'Ajuntament de Berga. La Verge de Queralt, que's venera en l'altar major, pertany a l'e-

Clivé de J. Vintó

Castell Bergadà

poca romànica. Es de fusta y de 50 cm. d'alçaria. Està assegurada en cadira ab espatller; apoya'l peu dret sobre una penya, y té sota son peu esquer un bou ajegut. Té'l braç dret recolzat en el brancal de la cadira y l'esquer amagat pel nin Jesús. Sa fisonomia es severa y expressiva. Cobreix son cap una toca que li cau sobre les espatlles y representa vestida ab túnica

ajustada y mantell. La túnica es ab senzilla cenefa. L'infant Jesús està assegut sobre'l genoll esquer de la Verge, y ab la mà dreta aixecada dona la benedicció ab els dos dits, mentres que ab l'esquerra aguanta un llibre tancat. Va vestit també ab túnica y porta'ls peus calçats. La corona primitiva de la Verge va ser serrada pera substituir-la ab altres postices y enlluernadores mal apropiades a la severitat y majestuosa antigor de l'imatge. També ab marcat mal gust y desconeixement artístich foren encarnats de nou y repintats els rostres de les propries imatges.

L'hostatgeria del santuari es molt capaç, y les habitacions, cambres y menjadors molt espayosos. L'edifici consta de tres pisos, y en ell hi té habitació'l capellà-custodi, benefici fundat a darrers del segle XIV per un patrici bergadà.

Depenia antigament el santuari de l'abolida parroquia de Sant Pere de Madrona. Avuy el regeix una Junta Administradora nomenada per l'Ajuntament de Berga, que té son patronat.

La festa es el 8 de Setembre, en qual dia's fan solemnes funcions religioses.

Per Sant March s'hi fa un aplech en que l'Ajuntament, per antiga tradició, deu pagar xocolata a tots els invitats a la processó.

La Verge fou trobada per un pastor de Vilaformiu; un dels bous que guardava senyalà'l lloch aont estava amagada la preciosa imatge, en una bauma situada en la cinglera asprosa de Castell Bergadà.

S'alça aquest aspre turó es-

padat a ponent del santuari, a 1.292 m. alt. Fa de mal pujar-hi. De son cim se disfruta de parió panorama al de la miranda del santuari, sols que'ls espays envoltants són més desembracats. Durant les guerres del darrer segle serví distintes vegades de punt de guaita y fou fortificat.

ITINERARI N.º 4

De Berga

al Santuari de Queralt

(Camí de drecera)

45 m. A peu.

Se surt de Berga pel camí de Sant Llorenç.

15 m. Al peu de l'ermita del camí se pren un corriol que s'enlaira tot seguit per l'esperó de la serrade Queralt, reblincolant continuament y fruit d'hermosos punts de vista. A llargues tirades van trobant-se capelletes que tenen pedriços en son interior pera descansar.

30 m. Enforch ab el corriol que va a Sant Pere de Madrona, que's troba a la dreta, a uns cinch minuts de distancia, en un petit replanet vorejat de timbes. Sant Pere de Madrona era antigament iglesia parroquial. Es un petit y senzill temple romànic de forma ben tallada, sense detalls exteriors d'ornamentació.

El camí de Queralt va pujant seguidament vorejant rectes espadats de pregonia gola. La vista es molt alegre y es camí molt assoleyat a l'hivern, oferint molt bell racès. Aquest es el bon camí d'hivern, com el de marçada es molt mellor a l'estiu, per esser molt ombrejat.

En molts llocs hi ha baranes sobre la timba.

45 m. Santuari de Queralt.

ITINERARI N.º 5

De Berga

al Pi de les Tres branques

1 h. 30. *Camí de carretes, en alguns indrets molt dolent y de pendent molt dura.*

Se surt de Berga per la part de dalt de la ciutat, pel camí ral de Sant Llorenç, y, seguint camí de carros molt costarut, se remonta la vora dreta del Metge. Diverses fàbriques pintorescament situades, molt properes unes d'altres, aprofiten la força dels ràpids saltants del petit riu.

15 m. Se deixa a l'esquerra'l camí de Queralt per la part soleya, y la vall va extenyonent-se considerablement, presentant a l'enfront un aspre enyorjat.

20 m. L'Estret, 944 m. alt. Espadats de penya gairebé verticals se redrecen a dreta y esquerra, rematats per esquerps trencalls de rares y capritxoses formes. El riu corra atribulat entre l'esboranch de penyes y's retorç saltant frisós, deixant tot just pas pera'l camí obert sota'l mural de roca.

S'atravessa'l riu per una palanca.

Un ardit penyal de forma aguda y esprimatxada, destacat del macís rocós, s'aixeca junt a

la corrent, oferint arrogant aspecte. Es el Gegant. Tot-hom el coneix per aquest nom. A son redós, en lloch arracerat al peu de la corrent d'aigua, hi ha la fresca font de Mossèn Guiu, ben arreglada, lloch afavorit dels bergadans a l'estiu, per son bell racés, abrigat dels raigs potents del sol. Al dessobre hi ha la font del Gegant, camí de Queralt.

Se deixa a la part oposada la font y l'indicat camí, que s'en-

Clixé de J. Blada

L'Estret

fila a l'altra part del riu, y's puja per la vora esquerra. Se passa junt a la font Nostra y a la de les Greixes.

La vall va obrint-se considerablement, y's destaquen a son entorn l'aspra serralada de Queralt, el punxagut Cogulló d'Estela, la Roca de l'Huró y's trencats cims de la serra de Corbera.

Un seguit d'hermosos paisatges tantost falaguers com farrenys y mascles se desenrotlla a cada pas.

35 m. Font Negra, prop del

riu, sota'l camí. Raja abundosa en un copiosíssim doll, suau-ment, sota un bancal de roca, a ran de terra. És la més abundosa y predilecta de la comarca. Desde'l camí a la font hi ha obert un ben disposat encara que curt passeig, ombrejat d'arbres variats y ornat ab rustechs setials. Davant la font hi ha una petita esplanada, ben ombrejada també, plaçada pintorescament sobre'l riu, en la qual hi ha dispostes taules formades per grosses pedres.

El camí s'enlaira sobre la font. En la part oposada del Metge hi ha les fonts de Queralt y de Querot.

45 m. Casa de l'Alou. Tal com se puja la vall va obrint-se més y més, en especial en la part esquerra. En la part de baix, o vessant dreta, a mig-jorn, s'alça soberca la serra de Queralt, escaixalada en son cim, coronada una de ses enlairades cresques pel santuari, y altra de més alterosa pel castell Bergada. Sota'ls encinglerats grenys rocosos ostenta la serra son recte davallant, cobert per atapahida pinosa. La vessant esquerra, nord, que es la que's va guanyant, de més suau cayent, està dominada també per alteroses serres, els cims enasprats de la Figuerassa, els rocaters de la cova de cal Morí, el coll de l'Oreller, per aon puja'l camí de Peguera y Gósol, y les serres de Corbera y'ls Rasets. Esgrauonat sota'l coll de l'Oreller hi ha'l poble d'Espinalbet, de cases esgarriades en bell enrenou a l'envolt de l'iglesia parroquial, que destaca son campaneret, alçant-se per damunt del senzill temple. Tanca a l'enfront la vall, al O.SO., el Cogulló d'Estela, d'as-

pra punta inclinada, amagant, segons tradició, en pregon avenç, una preciosa y colossal imatge de Sant Joan, producte, segons la propria llegenda, de la fosa feta en llunyans temps de totes les imatges de metalls preciosos de la comarca pera lliurar-les de la cobdicia dels moros. Al costat del Cogulló d'Estela, entre ell y la serra de Queralt, a ponent, s'hi extén la collada del pla de Campllonch. En avall, dret a llevant, el panorama, vist entre bastidors d'immens escenari format pels muradals de les serres, es extens y grandios, allargant-se la mirada fins a molt distants territoris y allunyades montanyes, de les quals en sobressurten airosament el Montseny, Montserrat y Sant Llorenç del Munt.

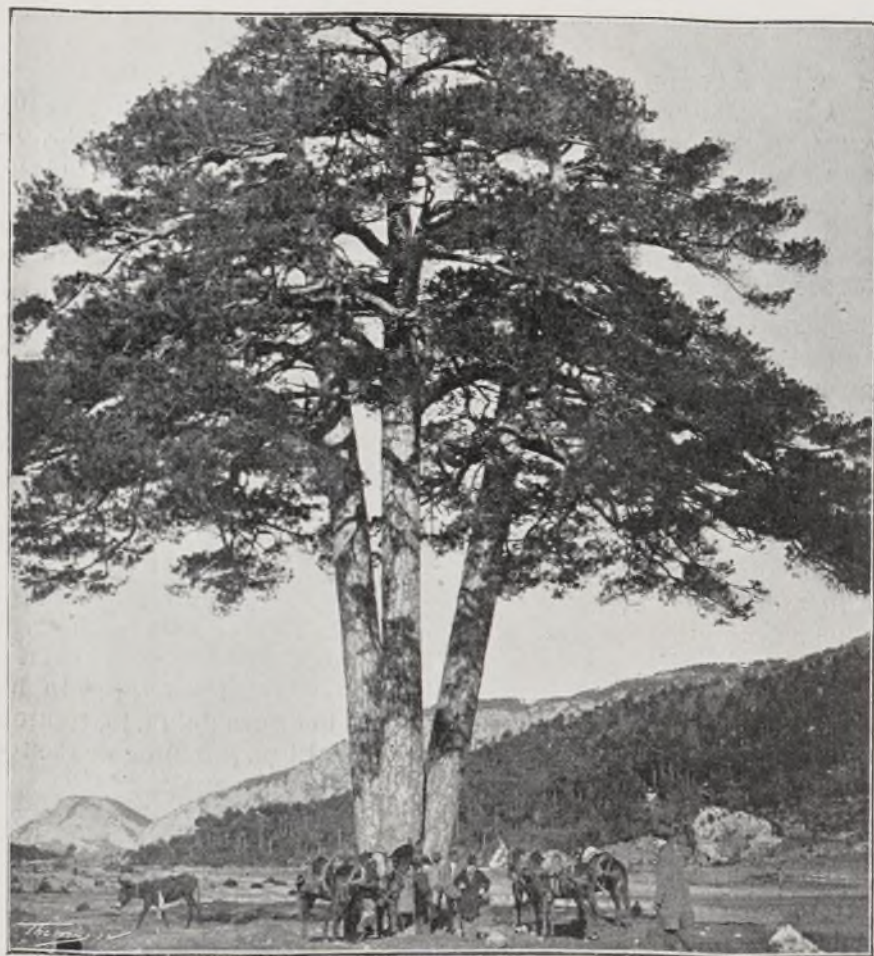
1 h. 5. Enforch ab el camí que va al coll de l'Oreller, que's deixa a la dreta.

1 h. 15. Can Noguer, al costat del camí. Se va pujant suauement, deixant-se a la dreta, a no molt llunyana distancia, el santuari de Corbera, sota retallada y aspra serra en lloch enlairat dominant la vall.

La pinosa s'extén per la vessant contrària, de cayent molt recte. Prop la collada de Campllonch se destaca un penyal d'original aspecte, conegut ab el nom de Roca del Sanglar. Endarrera, s'ofereix soberca vista sobre la clotada del Metge y molt dilatats horitzons que presenten cambiants d'hermosa perspectiva sobre un primer terme d'engorjat de montanya.

Prop del riu hi ha l'exquisida Fontfreda.

1 h. 20. Enforch ab el camí que ve, a la dreta, del santuari de Corbera.

Pi de les Tres branques

1 h. 25. Coll de la Creu de Campllonch, 1.250 m. alt., dominant a l'E. la clotada del riu Metge y la vall d'Espinalbet. En la part de ponent s'extén el pla de Campllonch entre vessants d'abruptes montanyes. destacant-se airòs y solitari al mig del pla'l gegantesch y centenari Pi de les Tres branques. Al fons s'extén, al lluny, la majestuosa serra del Port del Comte, y més propera, y a l'esquerra, l'estimada montanya de Busa. Forma'l coll la partió d'aigües del

Llobregat pel Metge, y de l'Aiguadora, affluent del Cardener, pel torrent de Castellar. En la collada hi ha una senzilla creu de ferro.

El pla de Campllonch s'extén d'E. a O. cosa d'uns dos kilòmetres en una amplaria de mig kilòmetreaproximadament. Les vessants que moren als costats acaben d'esser desemboscades. En la del N. hi ha tot propera al pla la casa de Campllonch. En la de mig-jorn hi ha a curta distancia una rica font d'aigua

forta y freda, de molta anomenada.

Se segueix el pla.

1 h. 30. Pi de les Tres branques, en el centre de la planada, a l'enfront de la casa de Campllonch y al mig del camí ral que segueix dreta Sant Llorenç dels Piteus. Està ben emplaçat en lloch deliciós y poètic, rodejat de prats envellutats y de plantons d'arbreda de la grossa pinosa dallada de pòch temps. Abans, envoltat d'espessa boscuria, ressaltava més sa arrogant y ben tallada planta al contrast dels demés pins. Avuy un no's fa carrech de sa grandiositat fins que s'hi es ja ben aprop. Aquest arbre famós, tocat cent cops pels llamps, dels que'n du fondes y marcades senyals, s'alça arrogant y esbelt, formant tres tronchs regulars, rectes y uniformes, que arrenquen molt en avall de la ferma socialada, drets y espigats; l'esplendit brancatge s'extén ufanós pels costats, presentant elegant y extesa copa que projecta ampla y delitosa ombra. Té 30 m. d'alçaria per prop de 7 de volt, y's necessiten tres homes agafats de les mans pera abraçar sa soca.

Cedit generosament a l'«Unió Catalanista» per son propietari y precedit d'un antich renom, pot considerar-se'l avuy com l'arbre de Guernica català, l'arbre sant de les llibertats de Catalunya. Déu li dó molts anys d'aguant pera ornament de la terra catalana y com a constant símbol de nostra regeneració patria.

Dóna fe del respecte y renom que mereixia ja en temps passats el següent notable document, guardat en l'arxiu de la

propera parroquia de Castellar del Riu:

«Al devot cristià. Per tradició antiga se sab que l'ltm. Sr. Fray Joseph de Mesquia, bisbe de Solsona, en 1746, concedí 40 dies de perdó resant tres Credos davant del Pi de les Tres branques, vestigi y figura del Misteri de la Santíssima Trinitat, principi y fi de nostre ser y bé. Lo mateix confirmà y a més anyadi 40 dies d'indulgencia resant, ab bona devoció, un Credo en memoria de la Sma. Trinitat, contemplant atentament l'obra visible del Pi y adorant la mà invisible que feu tal portentó. Com diu l'Apòstol: «Invisibilia Dei perea quæ »facta sunt intellectu conspiciuntur.» Així ho he enconrat en lo Arxiu de esta Rectoria, y perquè fos més expressiu he posat la figura del Pi, jo, Ramon Casals, Pbre. y Rector de Castellar del Riu».

ITINERARI N.º 6

De Berga

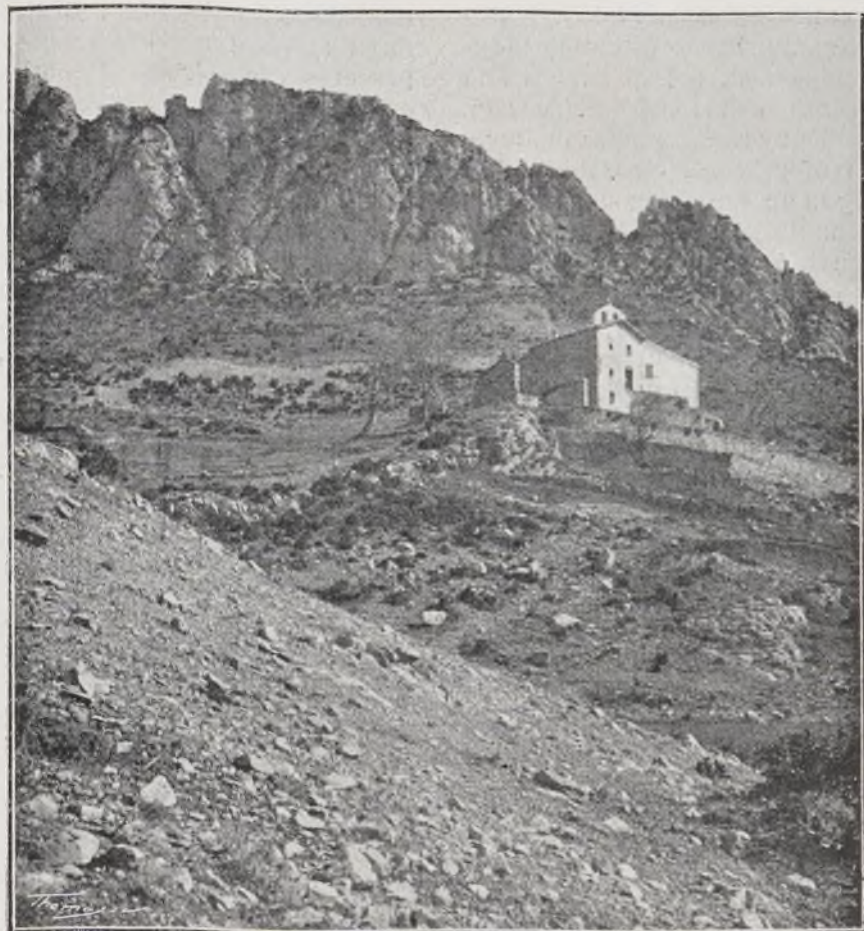
al Santuari de Corbera

1 h. 30. Camí de ferradura.

Se segueix el camí ral de Sant Llorenç. (Vegi's itin. 5.)

1 h. 5. Se deixa'l camí de Campllonch a l'esquerra, prenent-se'n un altre que puja seguidament vers al NO.

1 h. 15. Se deixa a la dreta el camí de Gosol y del coll de l'Oreller, que segueix pujant a la dreta. El coll de l'Oreller se troba a molt curta distancia. A l'esquerra, un xich en avall, hi queda'l poblet d'Espinalbet, que forma una agrupació d'una trentena de cases més o menys

Santuari de Corbera

escampades al vessant de la serra y a l'entorn de l'iglesia parroquial, que no ofereix particularitat artística esmentable. Es d'època bastant moderna. Espinalbet forma ajuntament ab Llinàs y Castellar del Riu, ab 310 hab. en junt, encara que cada un dels tres poblets té parroquia propia. Se troba situat a 1.193 m. alt.

Va remontant-se la serra per dessorre del pintoresch poblet. En la part oposada de la vall presenten un retallat aspecte 'ls grops y penyals de la serra de

Queralt, recoberts en son devallant per negra pinosa.

1 h. 20. Font d'en Melcior, 1.430 m. alt., al peu del camí. Aigua molt bona, a la temperatura de 9º.

Se va faldejant la serra. Terrier rocós y cantellut.

1 h. 25. Font de Corbera, en un collet que domina'l santuari.

1 h. 30. Santuari de Corbera, 1.444 m. alt., dominant bell punt de vista sobre l'aspra serralada de Queralt a l'enfront, la collada de Campllonch a l'O., el

Cogulló d'Estela al NO. y llunyans horitzons de valls y montanyes [a l'E.S.E. pel forat aon s'esmuny el riu Metge. L'edifici, modest y relativament modern, no ofereix cap particularitat digna de senyalar: sols sa bella situació al redós de cingles y penyals trencats, de feréstech aspecte. L'iglesia, del segle XVII, mancada de gust, es bastant capaç. La Verge que s'hi venera es molt antiga, encara que no ho aparenta. Està amagada dins d'un envalum de fusta blanca, com un maniquí, y recoberta per l'antipàtica vestidura en forma de paperina, deixant tot just veure l'expressiu rostre, y encara desfigurat modernament per un repintat fet sense art ni consciència. Efecte de l'envalum citat aparenta major alçaria de la que té en realitat. Es una notable imatge romànica asseguda en un trono. Pertany al nombre de les imatges trobades. Amagada pels cristians en llunyana època de persecució, fou trobada per uns pastors. Un corb xisclant y donant seguides volades al voltant d'amagada cova promogué l'atenció dels pastors que guardaven bestiar prop d'aquelles agudes penyes. Atansant-s'hi y remoyent el tapat cau, trobaren la sagrada imatge, a la qual s'erigí una capella molt anterior a l'actual. La Mare de Déu de Corbera es advocada pera les sorderes y gosa de gran nom en l'encontrada, contant-se'n molts fets miraculosos concernents a malalts afectats d'aquella dolència.

Adjunt a la capella hi ha l'hostatgeria, aon s'hi troben habitacions, ab modest mobiliari, pera families, ab tot el parament necessari tant de cuina

com de llit y de taula. Se lloguen al preu modest de tres pessetes diaries, ab tres llits cada una y tots els útils menesters. Els ermitants tenen també queviures: viram, ous, llangonices, pa, vi, etc., pera'ls passavolants que concorren a visitar el santuari y ho solliciten.

Hi ha també reixa, en la que s'expenen objectes piadosos, rosaris, medalles, anells, goigs, etcetera.

Distà'l santuari 15 minuts del coll de l'Oreller.

Celebra l'aplech pel Setembre, el diumenge en que s'escau el Sant Nom de Maria, o sia'l següent a la Nativitat de la Verge.

ITINERARI N.º 7

Del Santuari de Queralt al Pi de les Tres branques

1 h. 15. *Interessant camí de montanya. Pot fer-se en cavalleria.*

Se segueix a la sortida del santuari el camí de Berga per la бага. (Vegi-s itin. 3 en sentit invers.)

10 m. Se deixa'l camí expressat, que baixa a l'Estret, y's pren a l'esquerra un corriol que atravessa la boscuria entre preciosos paisatges d'arbreda y rocam, ubachs y ombrosos.

15 m. Portell de penyes, molt pintoresch, aon se deixa de vista'l santuari, que ofereix desde aquest lloch interessant punt de vista sobre les penyes estimbades y l'espès repeu de la negrenca verdor del bòsch.

Font de l'Alou, molt fresca, prop del camí, en lloch ombrívol.

20 m. Roch del Mill, de forma original, destacant-se entre altres roquers en la verdor dels prats y negror de la boscuria.

Se baixa ràpidament a trobar el curs del Metge.

25 m. S'atravessa'l riu per unes passeres, en lloch molt ombrívol, amagat per l'arbreda, festejat pel cant dels aucells y'l dolç rum-rum de l'aigua.

30 m. Cal Eduardo, prop del jac del petit riu. Se puja per la vorera esquerra.

40 m. Can Noguer, aon se troba'l camí ral de Sant Llorenç. (Vegi-s itin. 5.)

1 h. 10. Creu de Campllonch.

1 h. 15. Pi de les Tres branques.

ITINERARI N.º 8

Del Santuari de Corbera al Pi de les Tres branques

45 m. *Camí de ferradura.*

Desde'l santuari, pel repeu de la serra, va seguint-se pedregós camí en baixada.

10 m. Plans o Prats de Corbera, sota'l santuari, d'on pot fruit-se d'un molt clar eco o ressó que repeteix tres vegades els mots ben clara y distintament.

Hermosa vista de la vall d'Espinalbet, del clot del Metge y de les serres de Queralt, la Figuerassa, Corbera y Cogulló d'Estela. Bonich punt de vista del santuari y penyalars que'l coronen. Se va planejant per un petit corriol.

35 m. Enforch ab el camí de Sant Llorenç, que se segueix. (Vegi-s itin. 5.)

40 m. Creu de Campllonch

45 m. Pi de les Tres branques.

ITINERARI N.º 9

De Berga

a la Cova de les Llosanques

1 h. 30. Pla de Campllonch-Pi de les Tres branques. (Vegi-s itinerari 5.)

Deixant a l'esquerra'l camí de Sant Llorenç, se pren un viarany que condueix a la gran masia Canals de Catlleri, del terme de Castellar del Riu.

El camí corre entre hermós bosch dominant belles fondalades. Ab els boscos s'hi intercalen les prades encatifades de plantes pirenenques, trobant-se entre elles les dues varietats d'aconit conegudes vulgarment ab els noms d'*herba tora* y *matallops*, la genciana, y el digital, vulgarment *didalera de Sant Geront*.

2 h. 30. Masia Porxos, bellament situada.

Se deixa'l camí de Canals de Catlleri y's puja reblincolant pera guanyar l'aspra pendent de la serra.

3 h. Cova de les Llosanques. Mon il·lustrat amic y bon patrici bergadà Mossen Bonaventura Ribera ne fa la següent galant descripció en el *Butlletí del Centre Excursionista*, any XIV, número 110:

«Forma l'entrada un esquey de roca de 20 pams de llarch, corrent de N. a S., y 2 pams, ab desigualtat, d'entrada. Un pi de 34 pams de llarch, col·locat gairebé perpendicularment, serveix d'escala d'ingrés, fins que ve un pilot de terra de 12 pams,

que ab els 34 constitueixen els 46 de la boca al fons. L'antessala està feblement il·luminada per la claror de boca, presentant la figura d'elipse perllongada, quin axe major es de 92 pams y de 27 el menor. La volta té l'altura de 32 pams, plena y agensada d'estalactites en forma de cons inversos.

»Pel centre s'entra, ab obertura de 32 pams d'ample y 12 d'alt, en un magnífich al propi temps que capritxós temple gòtic, guaitant a l'Orient y paral·lel a la primera estança. La divisió està formada, part per roca comú (pudinga calça), nota característica de la sedimentació de la cova, y part per estalactites, que constitueixen columnes arquitectòniques, ab capitells d'ornamentació la més arbitraria, ab perfils que volen imitar el romànich. Avançant cap al N. se troben a l'esquerra y dreta columnes menors y cornises, figurant el conjunt un retaule ab la seva mesa a l'extrem, formada d'una estalagmita, o més bé de roca de cristall d'Islandia, coberta d'una incrustació terrosa, humida y llisquenta, a la qual s'ha de pujar ab precaució.

»Damunt d'aquesta, y endinsant el recinte, termina la cova ab ornaments més bells y cristallins, anomenant-se la nova cambra'l *Sancta Sanctorum*. La volta està arreu agensada d'estalactites simulant mil objectes modelats a capritxo, si bé a l'esser ferits per la llum causen un efecte imponent y corprenedor: l'efecte d'una habitació fantàstica, decorada per un d'aquells genis que no més presenta l'imaginació en els somnis més sublims: tot arreu

resplendeix ab el brill enlluernador de les perles y diamants; fins meravellen, al caure regalimant ab accent rondinaire y acompassat desde una munió d'estalactites fistuloses, les gotes d'aigua, llagimeig comú de les coves. ¡Que n'estotja la Natura de bel·leses pera al·lisonar l'ideal de l'artista!

»La darrera estança es coneguda ab el nom de *Cova dels Encantats*, per presentar-se a la claror de la llum espectres cadavèrics, formats per estalagmites, y a propòsit pera impressionar de cop al visitador ab la llur forma y figura especials. Aquí's troben també algunes estalactites, havent-hi'l pis 8 pams més baix que'ls descrits primerament, formant una pendent que, unida al pilot de terra esmentat, fa l'entrada perillosa, puix aquesta ofereix les dificultats d'entrada, per comunicar directament ab la boca de la cova. La volta, en sa major altura, compta 12 pams, mostrant la configuració d'un forn de coure pa. Està enfilada al S. de la primera, inclinant-se al SO. Sa figura es més circular que la dels altres, comptant 56 pams de N. a S. y 36 d'amplada.»

ITINERARI N.º 10

De Berga

a la Cova de Camp Maurí o de cal Morí, per l'Estret

45 m. A peu. Pot pujar-se a cavall fins a sota la cova.

20 m. L'Estret. (Vegi-s itinerari 4.)

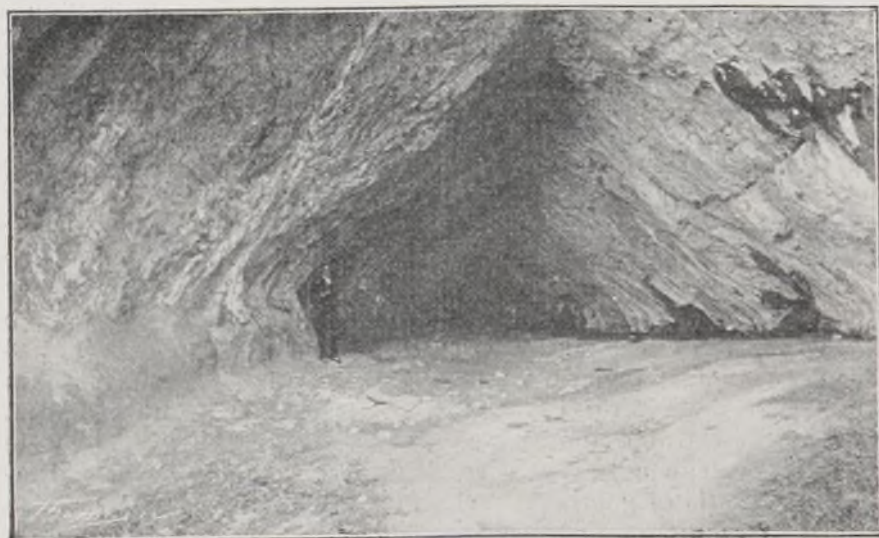
Un xich en amunt del camí de Sant Llorenç, passada la pa-

lanca de la font de Mossèn Guiu, se pren un petit viarany que s'enfila ràpidament a la dreta per terror rocós.

30 m. Cal Mori, casa de pagès, en un planell conreuat, la qual dóna nom a la cova.

Se puja dret al NO., de cara al cinglerar espadat, dret a una alta reconca que forma un rem de mur avançat.

al N. y a la repetida Figuerassa, s'obre un gran trau en forma de triàngul de ratlles irregulars, que es la majestuosa boca de la cova, que apar en son entrada una nau ogival allanceada. A mida que's va entrant, les parets s'ajunten regularment, y l'aresta superior va declinant fins a formar al fons de les tres ratlles la punta

Clisé de M. Miret

Cova de Camp Mauri

40 m. S'ovira'l trau de la cova sota la cinglera y's puja per dolent terror.

45 m. Cova de cal Mori, 1.165 m. alt. De la gran serra de la Figuerassa, que corre d'O. a E., se'n desprèn una derivació espadada damunt del coll de l'Oreller, 1.435 m. alt., que, avançant de primer dret a mig-jorn, revolta combadament, encarant-se ab la pròpia Figuerassa, formant una arracerada reconca d'alts murs estimbats. En aquest recte muraldal, a mig cayent, molt inclinat, mirant

d'una piràmide. Tal aparenta la forma general de la cova una piràmide caiguda, essent la base de la figura'l forat d'entrada. L'interior té una mitja llum misteriosa. No's nota arreu cap estalagmita, les parets són seques, y enlloch s'observen filtracions aquoses: sols prop de l'entrada hi ha un escas degoter que forma un petit bassal que té son desguaç penya avall.

En el cim de l'ample y aplanat penyal que corona la cova, y en quals entranyes està ober-ta, s'hi extén un petit planell

rodejat de timba y cobert de verdor aon se frueix d'un admirable punt de vista. Son accés desde la boca de la cova es penós, més no difícil.

Desde'l forat de lo que'n podriem dir, més que cova, gegantesca bauma, se frueix també de bell mirador de les serres de Malanyeu y Vilada, vistes per entre'ls estreballs aplomats de les masses grofolludes del Mercadal y de la Figuerassa.

Es notable un triple eco o ressó molt clar que respon distintament llargues paraules de bon nombre de síl·labes. Tornen el ressó les repetides serres de la Figuerassa y del Mercadal y l'avant-mur aon s'obre la cova.

La cova de Camp Maurí mereix interès per ses tradicions històriques. Quan l'irrupció d'Abderraman, saquejada y arrunada Berga, l'exèrcit invasor remontà la vall del Metge pera encaminar-se a la Seu. Els capdills cristians refugiats en aquesta arreconada cova organisaren un atachal'enemich, damunt del que's llençaren desde les serres en el pas de l'Estret. Possessionats els cristians de les altures, causaren gran destroça en els sarrahins, y d'aquí ve la tradició senyalant que'ls cristians se tiraven contra'ls agarens als crits continuats de *cal morir, cal morir*, que repetien els ressons de les montanyes. Diu que la batalla durà tres dies, al cap dels quals els moros forçaren el pas y's dirigiren vers el coll de l'Oreller, aont enterraren els cadavres de llurs capitostes. Els cristians continuaren resistint en les altures de Queralt, de la Figuerassa y de Corbera. *Camp Maurí* quedà

nomenada la vessant amagada de la Figuerassa, desde'l coll superior de l'Oreller al riu, camp de repós dels moros. En el nomenat coll s'han descobert antigues sepultures, cadavres, armes y objectes dels sarrahins, que corroboren aquest fet tradicional.

Arrunada Berga, fundat el poble sarrahí de l'Albiol, els cristians restaren encastellats en els espadats cims de la Figuerassa, y la cova de Camp Maurí els hi oferia segur amagatall. En aquest lloch tingueren efecte les tradicionals lluites de *moros y cabretes*, en temps del comte Oliva Cabreta de Besalú, senyor del pago bergistà, sortint vencedors els cristians en cinch sagnants combats. Aquest es l'origen tradicional de les cinch llunes minvants ab les puntes cap per vall que ostenta en un de sos camps l'escut de Berga.

Les tradicionals gestes de Camp Maurí donaren naixement també, segons s'afirma, a l'antiga comparsa de la Bulla, nomenada avuy la Patum, simulant el capdill moro Abul Afer la renomada mula fera o mula guita de la citada dança.

ITINERARI N.º 11

De Berga

a la Cova de Camp Maurí

o Cal Morí

per la montanya de Mercadal

45 m. *A peu o en cavalleria fins al dessota de la cova.*

Se surt de Berga pel costat del Castell, aon s'atravessa'l Metge y's puja tot seguit per un estrep de la serra de Mercadal.

20 m. Coll de Vilaformiu, 939 m. alt. La casa de Vilaformiu es allí propera, un xich en avall. Se puja per dessobre la casa.

30 m. Coll entre la montanya de Mercadal y l'estrep oriental de la Figuerassa. Se domina la clotada de Camp Mauri, ab la casa en mig de conreuat petit planell.

Se faldeja per dessobre la casa y, atravessada la petita y naixent torrentera, se guanya la pendent inclinada y rocosa en qual centre s'obre'l gran forat de la cova.

45 m. Cova de Camp Mauri. (Vegi-s itinerari anterior.)

ITINERARI N.º 12

De Berga

al castell de Blancafort

1 h. 15. *A peu. Pot anar-se en cavalleria fins a la collada Baixa.*

Perl costat del castell de Berga s'atravessa'l Metge per l'antich pont del Diabla. Lloch molt pintoresch. S'embrèn seguidament la pujada per la vessant de la montanya de Mercadal.

20 m. Coll de Vilaformiu, 939 m. Atravessat el coll, el camí se dirigeix dret a la casa.

Roca Mussolera

25 m. Vilaformiu, antiga casa de pagès.

El camí costreja dominant hermosos panorames. Al dessorra, les clotades de les fonts dels Estudiants y de la Restanyada.

40 m. Queda al dessorra, en la clotada, la Roca Mussolera, notable curiositat geològica, molt apreciada dels que's dediquen an aquesta lley d'estudis, y que està cridada a desaparèixer efecte d'una grossa explotació a vall oberta practicada per una potent companyia que's dedica a l'elaboració del carbur de calci y que està ja desmontant les vehines penyes, havent construït una carretera pera la millor rapidesa y comoditat dels treballs.

El camí va enlairant-se seguitament per dessorra la font de la Restanyada, descobrint-se continuats punts de vista variats y alegres.

1 h. Collada baixa, 1.130 metres alt., ampla depressió de la serra entre la vall de Merolla y'l torrent de les Garrigues. Bonica miranda per abdos costats. L'esperó de serra després dels Rasos de Peguera corre per la serra de Corbera, coll de l'Oreller y la Figuerassa, passa per la collada alta, segueix la collada baixa y corre en avall dret a Pont de Raventí, tancant la grossa conca del torrent de Santa Maria o de les Garrigues.

Estrebada entre la collada alta y la collada baixa, en direcció al nord arrenca un esperó de serra que forma un promontori rocós molt vertical, estímbat per tots costats, en qual morro més sortit, y en el lloch més tallat, s'hi destaquen les ruïnes del castell de Blancafort.

Desde la collada baixa s'em-

pren l'escalada a l'aresta rocosa de Blancafort. L'escalada es curta, emperò penosa, y més penós encara'l recórrer tot el nervi de serra per entre un desgavell de roques agombolades, aon no hi ha medi de fixar béls peus.

1 h. 15. Castell de Blancafort, 1.218 m. alt.

Del castell ne queda ben poca cosa. Ruïnes misterioses, llenços de parets y muralles, desballestades torres, esgalabrades, sense sostres, aguantant-se per atzar, desafiant els vents que hi rebaten furiosos y que sembla respectin les despulles de tant noble fieresa.

Dels senyors de Blancafort sols se troba en documents històrics que Ricart de Saga, senyor de Merolla y Blancafort, anà a la creuada de Pere l'Ermítà. Va pertànyer més tard el castell a les monges benetes de Santa Magdalena de Berga. En 1365 comprà la vila de Berga al rey Pere IV el Cerimoniós el castell y terme de Blancafort, que pertanyia a la casa reial desde la supressió de les citades monges de Santa Magdalena.

Desde l'enasprat cap de penya aont el castell s'aixeca se domina un bell cop de vista dret a la gegantesca carena de les bagues de Fumanya y de Nou Comes, Rasos de Peguera, l'Estany, la Figuerassa y l'enclotada vall de Santa Maria o de les Garrigues, molt aspra y feréstega, molt més encara quan estava del tot emboscada.

Abaix del castell, en l'alta vessant de la vall, sota la montanya de l'Estany, a 1.193 m. alt., hi ha la font de Santa Marguerida, y no molt lluny l'antiga y gran pagesia de Santa Maria,

que fan record de les dues iglesies d'una antiga vila o bé poble desaparegut anomenat Vilosiu, que, segons la tradició, tenia gran importància, podent-se afirmar l'existència de sa iglesia parroquial en el segle IX, ja que ve senyalada en l'acta de la dotació feta a la catedral de la Seu d'Urgell entre les parroquies del pago bergistà. Vecitat també

Vila Osill (Vilosiu) entre'ls pobles del Bergadà en el feu instituit per Ramon Berenguer *el Sant* a Huch de Peguera en 1148.

Prop de la pagesia de Santa Maria hi ha també una altra fresca font.

ITINERARI N.º 13

De l'estació de Serchs al castell de Blancafort

1 h. 30. *Cami practicable en cavalleria fins al peu del castell.*

Al sortir de l'estació's baixa al pas del riu, que s'atravessa per un palancot, anant-se a buscar la vora esquerra del riuet de Peguera, que's barreja allí

Torra del castell de Blancafort

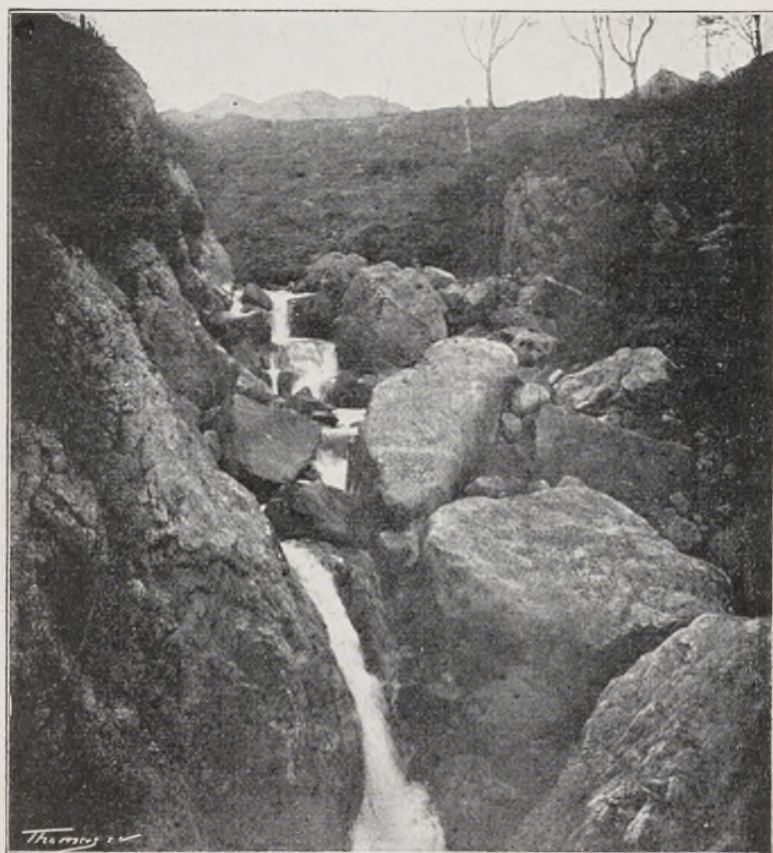
tot proper ab el Llobregat. El camí s'enlaira junt al cayent de l'aigua, en mig de bells paisatges ombrejats per variada arbreda.

15 m. Se passa pel peu d'uns treballs miners abandonats y's presenta desseguida la bella agrupació del poblet de Pont de Raventí.

20 m. Pont de Raventí, possible molt pintoresch pertanyent al municipi de Serchs. (Vegi's itin. 26.) Està bellament situada a abdós voreres de l'accidentada vall, entre arbredes y saltants d'aigua.

Va remontant-se la vora esquerra de la clotada.

30 m. Se creua'l pintoresch riuet de les Garrigues prop d'un hermós saltant de l'aigua, que's llença escumosa y atribulada

Saltant del torrent de Les Garrigues

entre grosses roques, formant bells cayents y pregones taces, en les quals la blavor fosca de les gorgues combina ricament ab la blancor dels escumejants saltants.

La vall se bifurca allí tot proper; la corrent que baixa a la dreta es la que porta'l nom de torrent de Santa Maria y prové de sota la gran carena dels Rasos, de l'Estany y clotada de Santa Maria pel repeu del'enasprada y curta serra de Blanca-

ort; l'altra es la de Peguera, que té ses més altes fonts prop del coll de Ferrús, sobre'l poble de Peguera, y porta aigua de la montanya dels Rasos, de la serra d'en Cija y de les Bagues de Fumanya y de Nou Comes.

Se segueix la vessant dreta del torrent de Santa Maria, per molt dolent, rocós y englebat pujant.

35 m. A l'altra part de la torrentera's destaca sota grofollut penyal La Bauma, casa

feta en el buidat natural de la roca, servint-li de sostre y parets el macís de la penya, la boca tancada per ronegues y ennegrides parets. Es gran y produeix un original aspecte.

La pujada es molt forta per l'aspre terreny; la vall va obrint-se, y's destaquen enlairades al lluny les cases de l'Estany y Santa Maria. El fons de la gran clotada es conrenat; els cims són coronats pel grandios macís dels Rasos.

1 h. Font dels Cacaüets, d'aigua molt fresca y bona.

El castell de Blancafort se presenta enrestellat y hardit dalt d'un penyalar rocós y estímbat, a l'extrem d'aresta perllongada de quasi vertical caiguda, rocosa y embrossada.

Domina l'ampla clotada de Santa Maria de Vilosiu, aont es fama haver-hi existit una gran població que estaria arracerada al redós de l'enasprat castell y montanyes que l'envolten.

Se revolta la petita vall que's forma entre la serra del castell y la vessant que s'ha anat seguint, de cara sempre a la massa rocosa de Blancafort. Sembla aquest castell inaccessible mirat desde aquest indret.

1 h. 15. Collada Baixa, d'aon se domina bonich panorama de valls y montanyes.

Sota la collada s'embrèn la dura pujada al nervi de serra en que'l castell s'enlaira. Es menys penós revoltar pel costat oposat de la nervatura, la part de ponent, per l'indret de la collada Alta, y escalar l'aresta rocosa prop del grop avançat en que s'alcen els enderrochs estímbats del Castell.

1 h. 30. Castell de Blancafort. (Vegi's itinerari anterior.)

ITINERARI N.º 14

De Berga a la Roca d'Huró y Forat d'Estela per la Font de Tagast

2 h. 30 *Pot anar-se en cavalleria fins a la Font de Tagast.*

45 m. Santuari de Corbera. (Vegi's itin. 6.)

Se rodeja la bella clotada de Corbera, que cau a la vall del Metge, dominant un hermós panorama sobre aquesta vall, les serres de Queralt y La Figuerassa. A llevant, per entre'l trencat aspre de l'Estret, els horitzons de valls y montanyes són extensíssims, produint un efecte molt atractivol per sa majestuosa magnificencia.

1 h. Cal Deu, petita casa de pagès, alçada sobre la vall a racés de la serra de Corbera.

El camí s'enlaira entre prats y verdor.

1 h. 40. Font de Tagast, 1.790 m. alt., en un reclot sota la Roca d'Huró, davant d'un envellutat ras de pasturatge, al peu d'una roca calica. L'aigua es molt refreda y son caudal abundantíssim. La temperatura de l'aigua es de 5°. Dona naixement la font al manantial més constant y enlairat del riu Metge. Es a l'estiu un lloch afavorit d'excursió pera'ls bergadans y estíuejants a Berga. El punt de vista que's gaudeix es interessant y extens.

Desde la font se puja seguidament en reblincola la dreta cayent de la serra entre esbarriat pinetar, rocatam abrupte y una gran abundor de plantes notables y floretes exquisides entre l'herbam.

2 h. 15. Collada d'Estela, entre la Roca d'Huró al N., arrogant y enterca, despresa del macís dels Rasets, y el Cogulló d'Estela a mig-jorn, alçat sobre'l pla de Campllonch, vers al qual decanta sa inclinada y original punta. La vista panoràmica es molt interessant per tots indrets.

Molt prop hi ha la font d'Estela, que raja poch abundosa a 8º de temperatura.

Se puja per un esboranch de penyes quasi bé inaccessible.

2 h. 20. Font dels Encantats, molt freda, si bé escassa. Raja en un fondo basal y fa de mal recullir.

2 h. 25. Collada dels Rasets, entre'l punt culminant d'aquests y la Roca d'Huró.

S'emprèn l'escalada al cim de l'enasprada Roca.

2 h. 30. Cim de la Roca d'Huró, entre'ls Rasets y el Cogulló d'Estela. La Roca es completament estimbada per tots indrets, salvant el que dona al costat dels Rasets, y es encara aquest prou encinglat. Fa feresa mirar al fons dret a la vall del Metge. El panorama es extensíssim. A la dreta del macís dels Rasos, al N., tanquen l'espai les escaixalades gropades de la serra de Greixa y Penyes Altes de Moixaró, el coll de Jou, el cim de la Mena, el coll del Pal y Puigllançada; més al NE., les serres de Castellar, y més enllà'l Puigmal y altres cims pirenenchs; més ençà les aspres montanyes del Catllaràs, La Clusa, Malanyeu y La Nou; més dret a llevant, les de Vilada, La Quar, Matamala y Lluçanès; al lluny, les de Collsacabra, Montseny y Guillerries, y en avall les de Sant Llorenç de

Munt y Montserrat; a l'esquerra dels Rasos, vers al N.NE., la serra de Cadí; més aprop, la del Vert, y, baixant cap a ponent, les dels Port del Comte y d'Oden, y més lluny, y en avall, les de la Segarra; més aprop, les originals de l'Hort, de Busa y dels Bastets.

Sota la Roca d'Huró, 10 m. en avall, hi ha'l Forat d'Estela, en lloch molt encinglerat, aon cal baixar-hi de cara a la timba pel dret espadat.

El Forat d'Estela està obert entre dues roques de cara a mig-jorn, en lloch reduït. Son trau, que es una veritable esquerdada del penyal, té la forma triangular, qual base es de 150 metres aproximadament, y cada un dels dos costats que formen l'àngul superior d'uns 7 m., si fa o no fa. La boca té desseguida una ràpida inclinació dret al fons.

A instigació de l'il·lustrat espeleòlech Dr. Font y Sagué, que havia mostrat interès en fer una exploració a l'avench d'Estela, se feu un sondeig, que donà per resultat sols la fondària d'uns 30 m.

Es notable aquesta cova per les tradicions que enclou. La més contada es la que suposa l'existència en son fons d'un Sant Joan de plata de colossals dimensions. Se conta que quan l'invasió sarrahina'ls cristians reculliren totes les imatges de plata de l'encontrada, y que de la fosa d'elles ne feren un Sant Joan, que amagaren al fons de l'avench o Forat d'Estela. Se diu també que ha sigut endebades l'intentar baixar al fons. No obstant, hi ha qui conta que quan estaven construint l'altar de l'iglesia de Corbera uns pin-

tors, de molt lluny, se presentaren al santuari oferint decorar de franch l'altar si trobaven lo que buscaven en aquells recons de serra, aont hi passaren, anant y venint, una quinzena. Marxaren sense dir res, y al cap d'un any varen tornar, pintant y durant l'altar sense fer-ne pagar res, ab lo que fou de suposar que havien trobat el cobejat tresor.

A Berga y en la comarca es molta la gent encara que creu en l'existència del Sant Joan de plata.

Es també tradició molt referida que en la casa de l'Estany, prop dels Rasos, s'hi presentaren, en els temps de la velluria, uns cavallers que demanaren al masover que'ls acompanyés pera ensenyar-los la boca del Forat. A l'esser allí s'hi entaforaren y'n sortiren ab una grossa caixa, de qual fons ne tragueren unes quantes faves, que oferiren a son acompanyant, qui's resistí de primer a pendre-les alegant que'n tenia de millors plantades. Com que insistiren els cavallers, se les ficà al butxacó, y quan anà pera treure-les a l'haver-los deixat, se trobà que les faves s'havien convertit en monedes d'or.

No falta altra tradició que esmenta que'l veritable avench aont està amagat el Sant Joan de plata no es el de la Roca d'Huró, sinó altre que s'obria al cim del Cogulló d'Estela y que els mateixos cristians fugitius escampats en les serres taparen, omplint-lo de rochs y terra pera evitar que fos trobat l'amagat tresor de la rica y santa imatge, y que'l forat de la Roca d'Huró es sols el que cavaren al treure'n la pedra pera tapar aquell, dei-

xant aquest obert pera desorientar als que volguessin robar el preuat tresor. Això explicaria per què, trobant-se aquest forat en la Roca d'Huró y no en el citat Cogulló, sia nomenat el Forat d'Estela.

També's diu que'l veritable amagatall del Cogulló d'Estela reb comunicació y aire pel de la Roca d'Huró.

Tornant a la collada d'Estela, pot fer-se l'ascensió al Cogulló. (Vegi-s itinerari següent.)

Desde la Roca d'Huró pot anar-se també als Rasets de Peguera y baixar a Tagast. (Vegi-s itin. 17.)

ITINERARI N.º 15

De Berga al Cogulló d'Estela y Roca d'Huró pel pla de Campllonch

2 h. 30. *Practicable en cavalleria solament fins al desobre de Campllonch.*

1 h. 25. Creu de Campllonch. (Vegi-s itin. 5.)

Sense arribar al Pi de les Tres branques y la casa de Campllonch, se deixa'l camí de Sant Llorenç y s'empren a la dreta una pujada per costa desemboscada, poblada fins fa poch temps per hermosíssim bosch.

1 h. 35. Se deixa a un costat la casa de Puigventós, y's va remontant dret al cim de la serra per Coma Pregona y les Costes de la Malesa.

2 h. 15. Collada d'Estela. (Vegi-s itinerari anterior.)

De la collada no cal més sinó dirigir-se dret al cim de l'agut turó.

2 h. 30. Cogulló o Pollagó

d'Estela, inclinat en sa punta dret a mig-jorn. Domina tota la vall del Metge y la de Castellar del Riu y un immens panorama de valls y montanyes. Està avançat en l'extrem meridional del macís dels Rasos de Peguera y té sos horitzons de llevant y de ponent enterament desembracats, sense cim d'igual ni semblant alçaria que pugui privar-li la vista a extensíssima distancia; per la part de mig-jorn sobressurt son esguart per damunt de tota la gran serralada de Queralt. Per sa situació y sa original forma punxaguda, decantada dret a mig-jorn, es vist y conegut desde molts distants territoris y apartades montanyes.

Prop de son cim, segons alguns que's fixen en les dites tradicionals, s'amaga'l veritable forat d'Estela, que guarda'l Sant Joan de plata. (Vegi-s itinerari anterior.)

Tornant a la collada d'Estela, pot pujar-se a l'enasprada Roca d'Huró. (Vegi-s itinerari anterior.)

ITINERARI N.º 16

De Berga a Peguera

3 h. 45. *Camí ral de ferradura a Gòsol.*

1 h. 5. Enforch ab el camí de Sant Llorenç. (Vegi-s itin. 5.)

Se segueix el camí de la dreta, que puja en direcció al NO. El poble d'Espinalbet queda esgraonat pintorescament a l'esquerra.

1 h. 15. Se deixa a l'esquerra també'l camí del santuari de Corbera y's continua pujant de ferm.

1 h. 30. Coll de l'Oreller, 1.450 m. alt., entre la serra de Corbera y la Figuerassa. El santuari de Corbera queda a l'esquerra, a 15 minuts de distancia. Hermosos punts de vista; a mig-jorn, sobre la pintoresca vall d'Espinalbet y clotada del Metge, coronada per la dentellada serra de Queralt; a ponent, sobre'l Cogulló d'Estela, la Roca d'Huró y serra de Corbera; al nord, sobre les valls y montanyes de l'alt Llobregat, limitades al fons per la carena pirenenca, de la que'n sobressurten Puigllançada y Puigmal, avançant-se entorn el gros teixit montanyós de nervis y gropades, encinglerades y cantelludes, que formen un enrenou majestuós y decoratiu de valls y serralades. A l'enfront, a l'esquerra, s'alça tot proper l'emmurallat dels Rasos, aspre en son cim y de rectes aiguavessos, recoberts de bella y retorçada pinosa, castigada per les neus.

Va faldejant-se pel repeu de la gran serralada.

1 h. 35. Font del Moixeró de les Moixeres, 1.470 m., que raja ben aconduida per una petita canal.

1 h. 40. Casa de l'Estany, 1.525 m., masoveria ben situada al cap d'un gros pla, sota'ls replechs dels Rasos, ras englebat de nutritius pasturatges y que ofereix tot l'aspecte d'un estany dessecat. Les aigües sols tenen un escorredor pel costat de la mina, y tancantaquella sortida, lo que podria fer-se fàcilment, quedaria altra vegada format el grandió estany. Prop de la casa hi ha una fresca font.

Se va planejant dret al N. Les caigudes de l'aigua van al torrent de les Garrigues o de

Santa Maria, dret al Pont de Raventí.

1 h. 50. Se penetra en una hermosa boscuria de pins.

2 h. 5. Collet de Creu de Nou Comes, 1.633 m. alt. Al costat del camí hi ha una creu de ferro. Bonich cop de vista sobre'ls verticals aiguavessos de les valls de Santa Maria y de Peguera, que's troben obertes al fons a pregona distancia. Se destaca en la primera d'abdues valls l'aresta rocosa del castell de Blancafort.

El camí, atravessat el collet, gira dret al N.NO., per entre un bosch hermosíssim, espès, atapahit de matolls, rublert d'arbres de gran alçaria y corpulencia, variant a tandes els pins negres y els gegantescos faigs, imprimint varietats de tons y de belles perspectives. Les cayents són molt rectes; el camí, molt estret, està resguardat per grans tronchs d'arbres en la part que dona a la timba, que s'obre a una profunditat extraordinaria; el bosch s'extén en amunt dret al cim, aont hi ha'l serrat de les Arades, estrep després de la gran serralada dels Rasos de Peguera. Es un trajecte d'una bellesa imponderable y verament esferehidora. Aquesta бага es nomenada la Baga de Nou Comes. En la part oposada de l'estreta vall del riu de Peguera, que corre al fons, cauen també dretes cingleres emboscades, que formen l'esquenall de la Baga de Fumanya.

2 h. 35. Collet de les Graus de Peguera, 1.450 m. alt. Es un cap de serrat format per un grop de grenys rocallosos. El camí emprèn ràpida devallada pera trobar el curs del riu, formant altes graonades y reblin-

colant per l'espessor del bosch.

Aquesta preciosa бага de les Nou Comes tal volta a hores d'ara ja no existirà: tenim notícies de que ha sigut venut el bosch pera dallar-lo.

Ben prompte un bosch hermos serà una cosa rara en nostra terra, aon tanta riquesa n'hi havia, y si volem veure-n haurérem d'anar a l'extranger, aont existeixen lleys protectores de l'arbrat.

La baixada, montat en cavalleria, per les Graus de Peguera, es prou perillosa.

2 h. 50. Pontet de fusta sobre'l torrent de Peguera, 1.300 metres alt. Fondal de captivant bellesa. Per tots indrets s'alcen grans muradals emboscats. El riu saltja joganer y escumós entre esmeragdada verdor y capritxosos aplechs de gegantesques roques.

Atravessat el riu de Peguera, se troben boca-mines de carbó explorades y una cabanya enrunada.

Se puja altra vegada fermament per dessobre la vora esquerra del clot, deixant ben prompte en avall el curs de l'aigua. La direcció es dret al NO.

3 h. 5. Se descobre'l poblet esbarriat de Peguera, situat pintorescament al dessota de geganteschs roquers de forma molt original. Tanca la vall en l'extrem superior un ciclòpich encinglerat que aparenta, de lluny, la forma d'un gegantesch bonet. Escayents punts de visia sobre l'amagada y feréstega vall. Va pujant-se constantment per fadigosa costa. A la dreta tanca la clotada la gran serralada de la Creu de Fumanya; a l'esquerra, el gegantesch respatller dels Rasos de Peguera;

a l'enfront, les colossals roques encinglerades que s'alcen entre'ls Rasos y l'alterosa serra d'en Cija, que's redreça en l'angle extrem de la vall, a la dreta.

3 h. 35. S'atravessa un brancal del riu de Peguera, que baixa d'en Cija y de la Creu de Fumanya, y's passa per dessota el Roquer, trobant-se varies cases esbarriades.

Peguera

3 h. 45. Peguera, poblet d'una dotzena de cases escampades en molt bella situació pintoresca, sota espadats rocaters, 1.575 m. alt. Forma ajuntament ab Figols y Fumanya. Té parroquia propia. L'iglesia parroquial, de pobre aspecte y escassa antiguetat, està situada, junt ab la rectoria, prop d'un dels brancals del riu de Peguera que's forma en els Rasos y en el coll de Ferrús. En son terme hi ha criaders de lignit cretaci.

HOSTALS: *La Coixa y Tinet*, aon no s'hi troba gaire bé res.

L'excursionista farà bé de dur-se provisions.

Peguera se trobà molt lligat ab l'història de Berga y del Bergadà. La notable família dels Peguera remontava son origen als primers temps de la reconquesta. En els aspres recons d'aquestes serres se refugiaren els bergistans quan les irrup-

cions sarrahines, a redós del castell que edificaren els Peguera pera defensar-se dels invasors.

Bernat de Peguera contribuí personalment en 986 a la reconquesta de Barcelona pel comte Borrell, ajudant-lo ab homes y diners.

Huch de Peguera, en 1148, obtingué, per serveys prestats a Ramon Berenguer IV *el Sant* en la conquesta de Tortosa, el feu de la vila de Berga y territori bergadà. Aleshores abandonaren Peguera sos senyors

pera passar a viure a Berga.

En 1190 Berenguer de Peguera vengué son feu de Berga a Pere de Berga, trasladant-se'ls Peguera a son nou feu de Balsareny.

Sols enderrochs queden de l'antich senyorial castell dels Peguera.

Entre les cases del poble se'n noten algunes ab apreciables detalls mig-evais, en adovellats portals y boniques finestres, lo que dóna a suposar la major importància que tindria'l poble en aquells llunyans temps.

Ara li dóna sols relatiu mo-

viment el trobar-se en el camí ral de Berga a Gósol.

Els *trumfos* o patates de Peguera tenen gran nomenada. Com que la neu cobreix tota l'encontrada la major part de l'hivern, l'agricultura es molt pobra, y aquesta es l'única manera de viure de la gent del poble, essent aquest, en general, molt miserable. El clima es a l'hivern molt rigorós, y en cambi molt sech y agradable a l'estiu.

De Berga a Gósol. (Vegi-s itinerari 124.)

ITINERARI N.º 17

De Berga a la font de Tagast y Rasos de Peguera

3 h. 30. *En el bon temps pot fer-se tota l'excursió en cavalleria.*

1 h. 40. Font de Tagast. (Vegi-s itin. 14.)

Desde la font se va a buscar la dreta pendent de la serra vers al NO. y's puja reblincolant per un corriol de cabres, molt perdedor, que s'enlaira en el brancal que's despren dels Rasets pera formar la serra de Corbera.

2 h. 10. Coll de Tagast, 1.920 metres alt., entre'ls grenys espàdats que s'estreben en la Roca d'Huró y la ramificació de la serra de Corbera. A l'enfront s'extenen els Rasets, y més enllà'l més gros macís dels Rasos.

Rasets de Peguera. Gran replanada de pasturatges, extesos en suau pendent pel repeu de l'alterosa espinada de la serra entre'l Cap dels Rasos de Baix, el Cap dels Rasets, el coll de

Tagast y'l brancal de la serra de Corbera, oberts vers al NE. y l'E. La mirada's fa molt atractiva vers els llunyans cims pirenenchs y les altes serrallades de Malanyeu, La Clusa y Picamill. Les aigües s'escorren dret al torrent de Santa Maria.

Faldejant els Rasets, deixant a l'esquerra'l cim dels mateixos, 1.989 m. alt. oficial, aont hi ha marcat per una torreta de pedres el punt de triangulació pres per la Comissió geodèsica, revoltant l'arch de circh que descriuen els propis Rasets y deixant endarrera'l Cogulló d'Estela, se va ascendint dret al cim de la serra.

2 h. 20. Collada dels Rasets, 1.935 m. alt., entre'ls Rasets y les clotades de Castellar de Riu. Se puja pel rampant del Cap dels Rasos de baix.

2 h. 30. Cap dels Rasos de baix o de Riu, 2.050 m. alt. Els Rasos s'extenen en avall pel costat de la vessant de ponent. Són extensíssims y grosses ramades pugen a l'estiu a fruit de llurs rics pasturatges. La serra dels Rasos s'allarga de N. a S., en una extensió considerable.

Se baixa per l'ampla replanada de la serra, hermosa ondulació de rasos verds y atapahits d'herbey.

2 h. 45. Rasos del Mig, replà suau entre'ls cims del Cap dels Rasos de Riu y Cap dels Rasos de Peguera. Alt., 1.980 m. Les aigües van a llevant al riuet de Peguera y a ponent a l'Aiguadora.

Se puja dret al N., guanyant el macís cupular de la serra.

3 h. Cap dels Rasos de Peguera o Rasos Alts, 2.072 m. alt.

El panorama que's disfruta desde'l cim de la carena dels

Rasos es un dels més interessants y extensos de Catalunya.

El nervi general de la serra's desprèn de la de Cadí en els cims de Comabona, corre per la serra Pedregosa, s'abaixa al Collell pera alçar-se en els ori-

gegantesch del Pireneu, extès dret avall, té un panorama sèns parió, dominador y esplèndit. Es un magnífich mirador pirenench desde les serres del Port del Comte, Pallars y Cadí al Canigó, barrat sols en part pel fei-

Rasos de Peguera en temps de primavera

ginals Pals o Cogullons de Pedraforca, torna a abaixar-se en els colls de Jou y de Trapa, pera enlairar-se seguidament formant el grandió macís de la serra d'en Cija, cayent en gros desnivell a coll de Ferrús, y conseguint de nou gran altura en el cim del macís dels Rasos. Desde aquests, y del Cogulló d'Estela, s'ajup ja dret a Campillonch y les serres de Queralt y dels Tossals, y no torna a conseguir superiors altures; perd ja son caràcter pirenench. Braç

xuch y extens macís de la serra d'en Cija, que s'avança al N. La serra del Port del Comte, alterosa y perllongada també, s'extén per son costat O.NO., a l'altra part de les accidentades valls del Cardener y de l'Aiguadora. A llevant la mirada domina gairebé tota la comarca bergadana, el curs del Llobregat desde Castellar de n'Huch al pla de Bages, y més enllà serres y més serres en gradació, sobressortint alteroses les de Malanyeu, Catllaràs, Coma Armada, Mata-

mala, Taga, Cavallera, Milany, Sant Antoni de Camprodon, montanyes de la Valldeibach y la Garrotxa, Els Munts, Santa Magdalena, Bellmunt, Puigsacalm, Ayats, Cabrera, Guillerries, Montseny, serres llucaneses, Pinós y Guardia, en grans onades remogudes. Dret a migjorn tanquen l'espai Sant Llorenç de Munt, Moncau, Montserrat y altres y altres serralades del Vallès y la Costa, ressortint esfumades, entre elles, les del Tibidabo; al SO., més avall de les serres d'Oden y del Port del Comte, s'ovira'l Montsech, les montanyes de la Segarra y altres més allunyades. Impossible enumerar tant de món com se veu y tant de bell panorama com se frueix.

A l'hivern la neu cobreix els Rasos, ajocant-se per tot l'ample espai de la serra, agombolant-se en una espessor considerable y mantenint-s'hi constantment desde que cauen les neus primeres fins que'l temps de debò abonança, lo que fa que sia molt difícil d'atravessar-los durant gairebé la meitat de l'any, tant més quant per l'especial situació desembrada de la serra'l torb s'hi mou tot sovint, alçant veritables nuvolades de neu, que pugen a tall de tromba o de remolinades, colgant-ho tot al tornar a caure, sinó's llencen impelides pel *bofarut*, formant fredes y intenses rufacades que corren de travers y arriben a portar les bolves de neu a allunyades distancies.

Sovint també les traidores boires, amanyagant cims y rasos, desorienten al pobre viant, per pràctic y coneixedor del país que sia.

En els faldars dels Rasos hi

ha fonts molt riques y fredíssimes, com la dels Moixons en la baga de Sagalès, la dels Arrels, la dels Aucells y altres.

Prop del Cap dels Rasos Alts, en la cayent de ponent, hi ha una colossal bofia o reclos d'espaldats verticals, omplenada de neu a l'hivernada y seca a l'estiu, coberta de molcada y grossa herba en son fons. Forma una gran olla tancada naturalment per l'emmurallat de la penya y tenint sa normal sortida o obertura en sa part més baixa, la que forma un ciclòpic portal descobert. Serveix a l'estiu de resguart al bestiar, y se l'anomena'l Corral de Saquelles.

Desde'ls Rasos Alts pot baixar-se a Peguera. (Vegi-s itinerari 19.)

ITINERARI N.º 18

De Berga als Rasos de Peguera per Campllonch y la Creu del Cabrer

3 h. 30. *Pot fer-se'l trajecte en cavalleria.*

1 h. 30. Pla de Campllonch. (Vegi-s itin. 5.)

Se deixa a l'esquerra'l camí de Sant Llorenç dels Piteus poch abans d'arribar al Pi de les Tres branques y's pren a la dreta un corriol que s'enfila serra amunt pel costat de la casa de Campllonch. Abans tot era poblat de pins que cobrien per complet les vessants. Avuy el bosch ha desaparegut: tot està arranat. Era una magnífica pinosa, de la que no'n queda rastre ni senyal.

1 h. 50. Suavisada la costa, s'entra en un replà de serra co-

bert de pasturatges y conreus, entre'ls quals s'hi destaca la gran casa de Puigventós y altra de més petita, el Casalot. A la dreta s'enlaira pel cim de la comarcada'l Cogulló d'Estela.

Tot planejant s'entra en un bonich bosch que s'està ja tallant, ovirant-se al fons de la vall, al mig de sots accidentats, Castellar del Riu, ab sa iglesieta y ses poques cases agrupades.

Els preciosos paisatges de boscuria van succehint-se, y's frueix d'hermosos panorames realçats pels originals y variats aspectes de les serres de Busa y dels Bastets y de les cingladeres dels Tossals y de Trevil, y al lluny pel macís grandió de la serra del Port del Comte. Arreu se descobren valls rientes, penyals aguts y roques feréstegues que torben la placidesa dels paisatges; corrents enjagades d'aigua, fonts abundoses. Sols una nota verament trista desentona, y es la devastació constant de les ufanes pinoses, amenaçades de mort, els camins de desemboscar que s'obren pas en el cor de la boscuria, el crech fatidich de la destal exterminadora que va seguint sa destructora tasca en la solitud de la baga, el corcò penós de que res ne restarà ja ben prompte de tanta bellesa d'arbres.

2 h. 10. Grau dels Porxos, camí escabrós, graonat de penya, entre l'espessor del bosch. Bonich aspecte de roques y penyals. A la part oposada de l'accidentada y encongida vall s'aixeca dalt d'un enterch y trencat penyalar l'iglesieta de Sant Llorenç dels Porxos, oferint entre'l contrast verdenc de la boscuria un tot original aspecte.

2 h. 15. Coll Tesà. Noves y variades perspectives de fondals emboscats y agrestes, enquadrades en l'horitzó per les cingleres de Busa y Trevil, els trencalls aguts dels Bastets, y al fons de tot, molt més lluny, per l'extens macís de la serra del Port del Comte.

2 h. 30. Coma dels Anyells, a la dreta, que baixa del cim dels Rasos. Remontada per curta estona la Coma, se penetra en l'ombrívol bosch dels Gabatxos, de fornits pins y espès matoll, ab vert glebatge.

2 h. 55. Font de Ca. Aigua molt freda, a la temperatura de 6º. Està arreglada ab combs. Situació excelent en un frescal reclot, envoltada de pins alts y rectes, en lloch amagat y ombrívol, sota'l Cap dels Rasos de Baix, a uns 1.700 m. alt. A l'estiu els pastors s'hi arraceren, tenint-hi l'abeurada del bestiar.

Desde la font se segueix un carrerany marcat entre'l bosch, pla y amunt, revoltant per damunt de la pintoresca clotada.

3 h. Creu del Cabrer o dels Rasos, 1.710 m. alt., al bell mig de la collada. Es molt alta y té un majestuós Santerist de metall. Fou costejada modernament pel acaudalat banquer de Berga Sr. Pujol y Thomàs. Substitueix a altra anterior, de fusta, que hi clavà'l famós bandoler conegut ab el renom de *El Cabrer*.

La collada està oberta en un estrep de serra avançat accidentalment dels Rasos, desde'l Cap dels de Riu o de Baix. Els Rasos s'extenen endallà de la collada, agafant una gran extensió dret al cim de la serra y estant circumdats en la part inferior per una magnífica pi-

Rasos de Peguera: Creu del Cabrer

nosa atapahida y frescal, molt abundant de caça. L'herbey dels Rasos es molt nutritiu pera el bestiar, que a l'estiu s'hi acobla en grosses ramades. La temperatura hi es en aquella época de l'any deliciosa. En cambi, en l'hivernada tot està cobert d'espessa y cofada mortalla de neu, el torb s'hi congria sovint, y les boires amanyagadores amparen l'immaculada puresa de la neu. En els mesos més freds de l'any se fa impossible atravesar-los.

Desde la collada s'emprenen en amunt els Rasos per dessorbre'l tofut glebatge.

3 h. 15. Rasos del Mig, 1.980 metres alt., entre'ls macisos arrodonits que formen el punt culminant de la serra.

3 h. 30. Cap dels Rasos Alts de Peguera, 2.072 m. alt. (Vegi-s itinerari anterior.)

ITINERARI N.º 19

De l'estació de Serchs al poble y Rasos de Peguera

3 h. fins a Peguera, 4 h. 15 al cap dels Rasos. Camí de fer-radura de l'estació de Serchs a Peguera. En el bon temps pot pujar-se també a cavall fins a dalt dels Rasos.

20 m. Pont de Raventi. (Vegi-s itin. 26.)

De l'estació de Serchs al Pont. (Vegi-s itin. 13.)

Al cim del petit poblet se deixa, a la dreta, el camí ral de Bagà y's puja fortament vers al serrat aon s'aixeca, entre bosch esmirriat, l'iglesia vella.

45 m. Sant Andreu de Serchs, petit y senzill exemplar de temple romànic, de correctes y modestes ratlles arquitect-

tòniques, absis arrodonit, campanaret d'espadanya, porta a un costat, de cara a llevant, donant la cementiri—835 m. alt.— Està situat en un petit cap de serrat dominant ample espai de vista y en rondat d'uns quants arbres que li donen ombra y poesia. Té sols una casa propera: les demés són apartades. El cos principal del poble, o ajuntament de Serchs, el forma'l vehinat del Pont de Raventí. L'iglesia de Sant Martí es sufragània de l'iglesia nova del Pont.

Va revoltant-se la pintoresca clotada, pujant sempre, dominant hermosos punts de vista. Pel forat del torrent de Santa Maria s'ovira'l castell de Blancafort.

50 m. Se deixa de costat, a l'esquerra, una pagesia nomenada Vintrosa, y's va pujant sempre. Al fons ofereix un bell aspecte l'hermosa clotada del Pont.

1 h. Palou, altra pagesia que queda també a l'esquerra des-sota'l coll.

1 h. 5. Collada de Palou, 990 metres alt., en un rem de serra que ve a tancar la vall del torrent de Peguera abans de sa unió ab el de Santa Maria. El riuet corre encongít al fons, entre cayents abruptes.

El camí va revoltant pel faldar esquer dels aiguavessos del riu de Peguera. Efectes de montanyes de tons enèrgichs.

1 h. 15. Vall-llobrega, casa de pagès solitaria, en mig de terrers desfregats, ab migrats conreus a son entorn. Vessants abruptes tanquen la feréstega vall. Baga de pins y faigs entre'l rocat. Paisatges de feréstega bellesa.

Se va revoltant la vall en direcció general a l'O.NO.

1 h. 25. S'atravessa pel peu de la vertical barrancada de Vall-llobrega.

1 h. 35. Serrat de L'Arola, en un estrep avançat—1.170 metres alt.— La casa de L'Arola se troba dalt del serrat, prop del camí, presentant bell aspecte. Nous efectes de clotarades.

El camí segueix enlairat, contornejant les infractuositats dels aiguavessos.

1 h. 45. Barrancada de L'Arola, dreta clotada que cau del Bach de Fumanya.

Font del Pualàs, al peu del barranch.

La pujada's fa molt penosa per lo dreta, encara que ho compensa la bellesa de la baga de pins que l'engalana.

2 h. 10. Coll d'Ortons, 1.430 metres alt., en un cap de serrat encinglerat. Al costat del coll s'obre una pregona timba de cayent vertical, formada per penyal espadat. Magnífich cop de vista sobre l'encofornada vall del riu, en la sotalada: el poblet de Peguera al cim del reclot, sota grans y isolats rocassers de dures y rares formes, el coll de Ferrús en amunt, la serra d'en Cija a l'extrem dret de la vall, la poblada y recta baga de Fumanya, els cims dels Rasos en la vessant oposada, la Baga de Nou Comes a l'enfront, y el camí de Berga serpejant-hi endinsat. Preciós conjunt d'enèrgica bellesa.

El camí segueix gaire bé planer.

2 h. 30. Font Buinera, d'aigua molt freda y bona, sota'l camí.

2 h. 35. S'enforca'l camí de Berga, que puja del fons. Bells

punts de vista, per tots indrets, de l'accidentada vall. Va descobrir-se gran part del macís de la serra d'en Cija. Les bagues de pins ornem les cayents de serra y amaguen sos durs y rocosos esquenalls.

2 h. 45. S'atravessa'l bar-ranch de la Quera, que baixa recliòs y estimbat dels cims de la бага de Fumanya.

2 h. 55. S'atravessa un brancal del riu de Peguera provinent de la Creu de Fumanya y del repeu de la serra d'en Cija, y's troben tot seguit les primeres cases esbarriades del poble.

Hostal de la Coixa, al peu del camí. Si's porten provisions, poques o moltes, val més passar-hi de llarch, perquè difícilment s'hi troba res: ab prous feines ous y pa negre. Es ronech com totes les cases del poble.

3 h. Iglesia de Peguera, relativament moderna, sens mica de pretenció d'art, 1.575 m. alt., al mig de la vall naixent, que tanca'l coll de Ferrús a ponent. Al davant, en la part N., hi ha varies cases esbarriades, situades al redós de les Roques de Peguera, penyalars aspres de originals y carrades formes, tallats verticalment y aplanats en son cim; en la part de mig-jorn se redrecen els emboscats cayents dels Rasos.

Se va seguint pel fons de la vall un marcat corriol. La corrent d'aigua es ja molt migrada. Se troben aiguamolls fangosos que's passen sovint sobre pedres posades a tall de passeres.

3 h. 10. Deixa'l camí'l fons de la vall, enfilant-se serra amunt per entre glebatges y esgarriada pinosa. El coll de Ferrús es tot proper a l'esquer-

ra, encara no a un quart de distància.

3 h. 20. Saleres de Catllari, en el lloc de la serra, petit planell herbat en el que hi ha rotllades de pedres pera donar la sal al bestiar.

Va ascendint-se pel fil de la serra, en direcció a llevant, dominant la vall de Peguera. Vert gleber mostrejat de pins y encatifat, al començ de l'estiu, d'escullides floretes boscanes y plantes medecinals.

3 h. 25. Clot de Vinal, 1.765 metres alt. Replà de la montanya entre dues vessants.

La serra d'en Cija s'extén majestuosa a l'enfront, avançant soberca. Endarrera, a son costat de llevant, s'hi extén la ratlla pirenenca desde'l Pendís al Puigmal. En son indret de ponent ressurt, endarrera, la serra de Cadí, y avançada en avall la llarga serra del Port del Comte, y més endavant la del Vert. La pujada va fent-se més fadigosa. En cambi, l'hermós panorama's va extenent gradualment, guanyant-se horitzons nous, nous espays y graonades de valls y montanyes.

Pujant de la Cremada de Peguera. Aquesta бага calcinada, de soques feixugues de pins sechs, recargolats y sèns vida, s'encengué ja fa molts anys, quan la montanya, atapahida de bosch, estava poblada encara de llops, óssos, esquirols, guineus y altres besties selvatges. Se conta que'l foc durà molt de temps, y que, passats ja vuit dies de la crema, quedaven encara socarrats els animals espahordits que s'esqueyen a atravessar el rescalfat terror, fet tot ell un encès caliu.

3 h. 45. Baga de les Saque-

lles, bastant espessa, ab pins molt revinguts. Se va ascendint sempre entre la boscuria negrosa y'l verd y envellutat gלבatge.

4 h. Cap de la Baga de Saquelles, que forma un petit replà herbat.

Seguanyen els darrers ondulats de la serra pel molçut herbey.

4 h. 15. Cap dels Rasos de Peguera, 2.072 m. alt. (Vegi-s itineraris 17 y 18.)

ITINERARI N.º 20

De l'estació de Fígols-les-Mines a Peguera

3 h. *Practicable en cavalleria.*

Se segueix el camí que va a Vallcebre. (Vegi-s itin. n.º 110.)

45 m. Se troba'l camí que ve de l'Estació de Guardiola-Bagà pel collet d'Eina. (Vegi-s itinerari n.º 21.)

Deixant a la dreta'l camí de Vallcebre, que s'enfila dret al Grau de les Granotes y que se'l veu serpejar en amunt, se segueix dret a l'esquerra per l'indicat camí de Bagà a Peguera. (Itinerari n.º 21.)

3 h. Peguera.

ITINERARI N.º 21

De l'estació de Guardiola-Bagà a Peguera per Fumanya

3 h. 45 *Camí de ferradura.*

Desde l'estació se segueix en avall la carretera de Berga a Bagà. (Vegi-s itin. 26.)

25 m. Collet d'Eina. Agrupació de cases sobre la carretera. S'està alçant un bon edifici hotel.

El camí baixa a trobar el curs del riu Saltes.

30 m. Pont antich de pedra pel qual s'atravessa'l riveral prop sa confluència ab el Llobregat. Magnífich efecte, a la dreta, de l'engorjat del riu Saltes, restret per penyalars abruptes recoberts d'espessa boscuria negrosa que entona soperbament ab el colorit rogench y cendros dels roquers.

Passat el pont se troba una font al costat del camí y una abeurada pera'l bestiar.

35 m. Deixanta l'esquerra'l camí que, seguint el curs del riu, va dret a Saltes (vegi-s itin. 112), s'emprén una dreta pujada per entre la magnífica pinosa. A mida que'l camí puja va dominant-se un esplendit panorama dret a la vall alta del Llobregat, coronada pel coll del Pal y'l Puigllançada, avançant enfora'ls contraforts de Sant March, serres de Rus y Gavarrós, el Catllaras y montanyes de Falgars. Al fons s'enrosquen capritxosament el Llobregat, la carretera y la via. Ben prompte's descobren a l'un costat les serres de Montgrony y Castellar y a l'altre les de Greixa y Moixaró, coll de Jou, el Pendís y Tancalaporta. Apareix desseguida'l Pedraforca, arrogant y majestuós, ostentant altius els seus dos rectes pollagons y sa tallada esquerpa enxancladura. Entre l'espesetat del bosch van desenrotllant-se paisatges verament pirenenchs, aspres y ferrenys a trets, rublerts d'exuberant vegetació, bellament entonats, esclatants de vida.

1 h. Se deixa a la dreta'l camí de Vallcebre (vegi-s itinerari 113), y en amunt, en el mateix indret, les cases Soldevila y Torra de Foix, ab l'iglesieta romànica de Sant Climent.

1 h. 15. Can Jou, aon s'encreua'l camí de les mines de Figols a Saldes. (Vegi-s itin. 111.) El camí va enlairat, dominant les barrancades del congost del Llobregat y tenint a l'esquerra l'extens emmurallat natural dels cingles de Vallcebre, y en la part oposada del sòt del riu els penyalars trencats y agrestes de Malanyeu y La Clusa.

1 h. 25. La Costa, casa de pàges.

1 h. 30. S'encreua'l camí que puja de l'estació de les Mines (vegi-s itinerari anterior) y va a Vallcebre. (Vegi-s itin. 110.) Se domina la colonia minera, que queda al dessota a cosa d'un quart de distancia.

* Va planejant-se sempre per indret alterós, atravesant tant prompte camps conreuats a feixes, com prats verdencs o terrers incults. A la dreta s'extén sempre l'emmurallat de les cingleres de Vallcebre, apareixent com del tot inexpugnable; a l'esquerra, barrancades que cauen dret a la fonda vall del Llobregat.

2 h. Can Capblanch, en una punta de serrat. Se domina la cloturada de Figols, que cau dret a La Garganta, l'iglesia parroquial y les poques cases que l'enronden. (Vegi-s itin. 108.)

2 h. 5. Can Petit. Al dessota, a un curt tret de fusell, hi ha l'iglesia de Figols.

Se creua'l camí de Berga a Vallcebre per La Garganta. (Vegi-s itin. 108.)

Se va pujant tot planerament.

Paisatges tristos; roquers pedrats y aspres a la dreta; bagues negreses de pins a l'esquerra, apartades del camí.

2 h. 25. La Casanova. La serra d'en Cija ostenta a l'enfront son arrogant macís. En la part oposta s'extén l'ufanosa бага de Fumanya.

El camí va planejant. Els conreus són migrats. A la dreta s'aixeca sempre espadada, tallada per un igual, la cinglatera de Vallcebre, que s'extén guardant la vall d'aquell poble y revoltant-la en una extensió considerable. Es un constant acanallat a dret fil, accessible en molts pochs passants o graus, planer gaire bé en sa part superior.

3 h. Fumanya, petit poblet de cases escampades que forma ajuntament ab Figols y Peguera. Té parroquia propia. L'iglesia parroquial queda enlairada a la dreta del camí, a cosa d'un quart de distancia, sota y prop de l'extrem de la cinglatera de Vallcebre y del coll de Fumanya, que l'ajunta ab els contraforts de la serra d'en Cija.

El camí puja suaument per dalt de la vall naixent de Fumanya, que va a endinzar-se y morir en La Garganta.

3 h. 25. Creu de Fumanya, collada herbada oberta en un contrafort de la serra d'en Cija, que s'aixeca en macís grandíols, a la dreta, al costat de ponent. Corre aquesta derivació o brançal de serra dret al Llobregat, separant desde la Creu, y enlairant-se en el Bach, les clotarades que cauen a La Garganta de les que van al riu de Peguera.

En mig de la collada s'alça una creu, al peu del camí. La vall superior de la comarcada de Fumanya es ampla y oberta.

circundada per la serra del Bach de Fumanya, la serra d'en Cija y'l gegantesch respatller de Vallcebre. Un seguit de rectes canals, xòrrechs y xiques clotarades, en les quals hi neixen fresques fonts van formant la vall. El Bach de Fumanya presenta bonichs efectes de boscuria.

El panorama que's disfruta desde La Creu es molt interessant, no sols pels primers termes, sinó de més a més per l'extensió que's domina, a l'horitzó, de la carena pirenenca.

Al deixar la collada's baixa de l'indret del riu de Peguera per glebatge envellutat.

3 h. 35. S'atravessa un brancal del riu de Peguera, que's forma allí proper dels escorranchs de la serra d'en Cija y sos contraforts. Se puja per la vora dreta oposada y s'arriba a Peguera pel peu de les Roques de son propi nom.

3 h. 45. Peguera. (Vegi-s itin. 16.)

ITINERARI N.º 22

De l'estació de Guardiola-Bagà a Peguera per Vallcebre

3 h. 30. *Practicable en caçalleria; molt interessant, emperò més dolent que l'anterior pera les montures.*

1 h. 45. Vallcebre. (Vegi-s itin. 113.)

2 h. 45. Coll de Fumanya. (Vegi-s itin. 126.)

En el coll se deixa a l'esquerra un caminet, que en menys d'un quart porta a l'iglesia de Fumanya, y se'n segueix d'altre a la dreta que va revoltant tot

planer la naixent vall d'aquest nom.

3 h. 10. Creu de Fumanya. (Vegi-s itin. 21.)

3 h. 30. Peguera. (Vegi-s itin. 16.)

ITINERARI N.º 23

De Berga a l'iglesia y pont de Pedret

45 m. *Cami ral de ferradura a La Portella y La Quar.*

Sortint de Berga per la plaça de Viladomat, en son angle NE., se pren tot seguit un camí que, passant prop del cementiri y de la gran fabrica del Canal, va a trobar la vora esquerra del torrent de Fontullera. En aquest camí, que baixa rapidament, se troba la font, que dona nom a la torrentera, y molt properes les de cal Xero y de les Teuleries, y a l'altra part del barranch la de sota Casapons.

S'atravessa dues voltes el torrent, que cau en bonichs saltants entre colossals y llisos rocaters.

40 m. Pontarró de Malgrau, en la via d'Olván a Guardiola, sobre'l torrent, junt a l'unió d'aquest ab el Llobregat y davant del Pont de Pedret.

Pont de Pedret, 495 m. altitud, antich monument gotich de cinch arcades. La del mig es una molt gran y airosa ogiva. Està fet a dues vessants, construït, segons se creu, en el sgle XIII. Junt al pont, riu avall, hi ha una bonica recolzada formada pel Llobregat, nomenada la platja dels Senyors.

Passat el pont se puja una petita costa, molt dreta, que arrenca allí mateix.

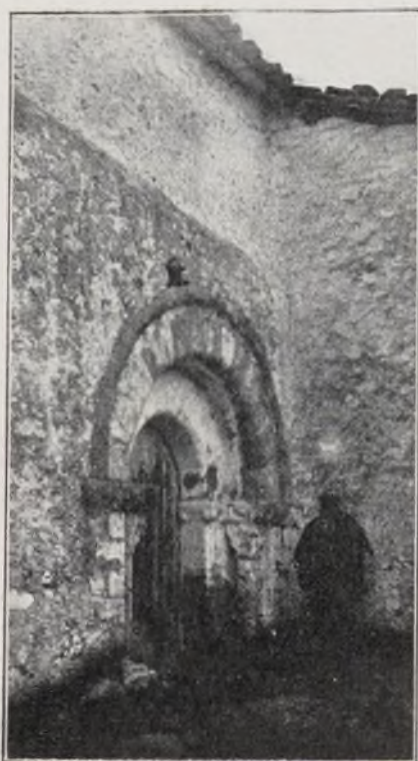
Pont de Pedret

45 m. Iglesia de Pedret, romànica, obra del segle XII, consagrada en 1167 per Arnau de Preixas, bisbe d'Urgell. Sa interessant portalada es molt baixa, sostenint l'arquivolta esculptorats capitells sense basa; les columnes són l'una recta y l'altra salomònica, y tenen llurs capitells ab bestiari l'un, y l'altre ab tosques volutes. Aquesta portada mira a mig jorn. En el costat E. pot contemplar-se encara l'antich triple absis; en la part de ponent s'hi alça una petita espadanya. Produceix un bell efecte'l temple envoltat d'esclaireit bosch, en la vessant de la montanya. Davant de la porta hi ha'l cementiri, aon pot notar-s'hi una pica antiga de batejar que, posada al revés, serveix de basa a una senzilla creu de ferro.

Desde l'iglesia's domina l'antich pont y les clotades del Llobregat y de Fontullera. Als costats d'aquesta s'alcen a ponent la serra de Casapons y al NO. la de Portell ample. Pel trauc de la propria fondalada ofereixen un bell aspecte les serres de Queralt y de la Figuerassa, el Cogulló d'Estela y'l macís dels Rasos; a l'E., entre emboscats aiguavessos, s'obre la collada de Mascaró; al SE. s'extén la baga de Vilarrasa.

Reformada l'iglesia interiorment, conserva'ls absis laterals. Les parets d'aquests tenen 1'35 m. de gruix y estan aclarats per finestretes aspitllerades. El del'esquerra de l'altar, habilitat pera sagristia, se troba tot ell enriquit ab pintures murals que semblen esser del segle XII.

Són de gran interès per a l'història de l'art y representen, en el cupulat semi-esfèric, l'Assumpció de la Verge, y, en els murs, la paràbola de les cinch verges fatues y les cinch prudents; vanos y arrimaders són

Porta de l'iglesia de Pedret

profusament policromats. Un arch molt marcat de ferradura donava ingrés a la nau. Les pintures de l'absis oposat han desaparegut quasi completament, y ben prompte desapareixeran també per dissort aquelles existents avuy, donat l'abandonament en que's troben, que permet a qualsevol escrostonar-les per endur-sen fragments. En l'absis oposat pot notar-se altre semblant arch de ferradura. Se

conserva en la sagristia un missal del segle XVI, ab gran nombre de correctes gravats representant passatges de la vida de Jesús y dels Sants.

El vehinat de Pedret forma ajuntament ab La Baells. En l'iglesia, aon s'hi deya abans missa'ls diumenges, no s'hi celebra avuy quasi bé may.

ITINERARI N.º 24

De l'estació de La Baells a Pedret

45 m. Camí de montanya.

S'atravessa'l pont de Miralles sobre'l Llobregat y desseguida el Mardansol, prenent-se un camí que puja per la vorera esquerra del Llobregat, faldejant pendents aspreses de serra molt emboscades. El corriol fa alts y baixos per guanyar els replechs de la serra y domina alterosament la tancada vall del Llobregat y la via del ferro-carril, que corre paralelament al des-sota. Bonich trajecte de montanya. Els boscos de pins que s'atravessen, encara ufanosos, s'extenen per tota la pendent de la montanya. Ab la nova ferrada via, tant propera, es fàcil que'ls dallaires ne donguin compte ben aviat.

20 m. En la part oposada s'obre l'accidentada vall del riu Metge, que ve a unir-se al Llobregat, oferint una molt bella perspectiva, abrupta y engorjada.

40 m. S'ovira l'iglesia y pont de Pedret, que presenten bell aspecte, com l'ofereix també la tortuosa vall del Llobregat.

45 m. Iglesia de Pedret.

ITINERARI N.º 25

De Berga
y estació de La Baells
a l'iglesia de La Baells

30 m. desde l'estació de La Baells. 6 k. desde Berga a la propria estació.

Desde'l pont de Miralles, al

Iglesia de La Baells

peu de l'estació, se segueix la vora esquerra del Llobregat vorejant el riu y la via del ferrocarril, entre prats y boscos, per sota'ls rampants del puig Arbasós, molt enasprats y abruptes.

30. m. Iglesia de La Baells, de bell estil romànic. La portada es molt elegant y té un bonic llindar, que forma un elegant fris sobre la porta, sota l'arquivolta, ornat de flors y figures; té en el centre una mà en

actitut de benedir. En el propi llindar hi ha uns peixos esculpits. Als costats de la portada hi corre una ratlla de tres arcs per banda, ab mènsules formades per caps de monstre. A son dessobre hi ha una bonica finestra de tres cossos entrants, per la qual hi corre també un esculptorat fris per dessota l'arch. Un campaneret d'espaldanya remata la fatxada que esta orientada de cara al nord.

A l'envolt de l'iglesia hi ha quatre o cinch cases. L'iglesia, regentada per un coadjutor, es sufragània de la de Serchs.

Forma ajuntament La Baells ab Sant Quir-se de Pedret, l'arrabal de La Baells, el vehinat del serrat del Gall, Estanyelar, el molí del Nin y el Puig, ab un total de 128 habitants.

En son terme, en el torrent de Serchs y en els camps del Estanyol, hi ha jaciments de lignit cretaci.

Distà dita iglesia un kilòmetre y mig escas, o sia poch més d'un quart de l'estació de Serchs, seguint per la via.

ITINERARI N.º 26

De Berga a Bagà
per l'antic camí ral
de ferradura

(Carretera en construcció)

5 h. Camí de ferradura fins a Alfar. Carretera desde allí a Bagà.

Se surt de Berga per l'antich portal de Santa Magdalena y s'atravessa tot seguit el Metge per un antich pont. Hermosa vista sobre la rica vall de Berga y dret a la part alta del riu Metge, dominada pel santuari de Queralt.

Se segueix la carretera de Sant Quirse. (Vegi-s itin. n.º 34.)

25 m. Hostal d'Estanyclar, aon se deixa la carretera a la dreta.

30 m. S'atravessa la barrancada que baixa de la font dels Estudiants, y's puja per terror trencat y aspre.

40 m. Coll de Merolla. Sobreh punt de vista dret a la vall del Llobregat y les montanyes de la baixa Catalunya, ressortint Montserrat y Sant Llorenç de Munt en el llunyà horitzó. A l'esquerra sobressurt el curiós penyal de la Roca Musolera, que s'està explotant avuy per una companyia que fabrica'l carbur de calci. Se presenta isolat, dei tot inaccessible, y forma en son cim un pla de 150 m. de llarg per 75 d'alçaria.

Se dona un gran revolt per la clotada del torrent de Merolla.

50 m. Coll de les Tres Creus. Nou y extens panorama, molt interessant, vers a l'E.NE., sobre la vall del Mardansol, destacant-se Vilada, enronçada per esquerp y trencat montanyam.

El camí va faldejant pels estrets de la serra y pels clots de la Comassa y d'en Solà.

1 h. Coll del Gall. Esplèndid panorama de serres y fondalades de la vall del Llobregat. Al nord s'ovira'l congost del riu ab les aspres serralades de la Garganta, Fígols y Malanyeu, que l'enclouen dominades al lluny pel Puigllançada y serres de

Rus, coll del Pal y cim de la Mena, al costat de coll de Jou. En avall, a la part oposada del riu, se destaca la romànica iglesieta de La Baells.

1 h. 5. Se troba'l vell camí de ferro miner de Fígols, que anava menat per força animal.

1 h. 35. Se domina'l pintoresch poblet de Pont de Raventí, esgraonat sobre la torrentera, rodejat d'hortes, arbres y escayents saltants, y emplaçat en terror poch segur y movedic.

1 h. 40. S'atravessa per un pont rústech de fusta el joganer torrent de Pont de Raventí y's dona un gros revolt en pujada.

1 h. 50. Pont de Raventí, 645 m. alt., poblet que forma el districte municipal de Serchs junt ab Sant Salvador de la Vedella, Sant Corneli y'l vehinat de La Garriga.

HOSTALS: cal Maco, cal Tomàs, ab bon tracte y netedat; preus mòdichs. En els propis hostals faciliten guies pera excursions.

L'iglesia parroquial es moderna y no ofereix particularitat esmentable. No fa pas molt temps que hi hagué un gros moviment de terres que esquarterà algunes cases, somovent els fonaments d'altres. Es lloch interessant pera'ls geòlechs. En el terme hi ha jaciments de lignit cretaci. Té properes les ruïnes esmicolades d'un antich castell, que res d'interessant ofereixen al qui les visita. Sa antiga industria era la de teixits de cotó.

Atravessat el poblet, el camí s'enlaira per pedregosa costa, revoltant l'hermosa clotada y gaudint de pintorescos paisatges.

Pont de Raventí

2 h. Torna a trobar-se la via minera, que ve de donar un gros rodeig junt al torrent de La Garriga, en el lloch on se reuneix ab el de Peguera.

2 h. 5. Collet de Meuques o Melques, 691 m. alt. Se dominen molt amples horitzons. A l'esquerra queda enlairada en un serradet la petita iglesieta antiga de Serchs, senzilla y de correctes ratlles arquitectòniques. Van guanyant-se perseguits revolts els cayents de la serra.

2 h. 15. El camí se separa de la via, que queda enlairada.

2 h. 20. La Rodonella, 680 metres alt., casa de pages que's deixa a un costat del camí.

Se segueix revoltant en avall, dominant bells punts de vista.

2 h. 40. S'atravessa'l Sargantaner, que baixa dels aspres encinglerats de La Garganta,

que s'alcen a l'esquerra — 605 metres alt.— A la dreta, a la part oposada del riu, s'aixequen espadades les serres de La Nou, tallades en alguns punts gairebé a dret fil, presentant un bell efecte l'iglesieta y antich priorat de Sant Salvador de la Vedella, recoberta d'aura, sobre un dret penyal, estret y isolat.

Se segueix proper a la vora dreta del Llobregat, per entre esplèndida vegetació montanyenca, enronçada d'alts y enterchs cingletars.

2 h. 45. Font de la Vedella, en lloch molt pintoresch, al marge d'uns prats verds y extensos, fruit d'un bell cop de vista dret a l'ermita de la Consolació, les mines de Fígols y l'entrada de l'engorjat del Llobregat.

Es curiosa la tradició referent a n'aquesta font y a l'estany de Lanós. Segons la dita popular,

en aquell estany hi ha un xuclador, y l'aigua filtrada a través de les montanyes, ve a parar a n'aquesta font. L'estany citat està, per cert, situat a moltes hores de distancia, a l'altra part de les montanyes de Carlit, molt més enllà de la Cerdanya, y ses aigües van per l'Arabó al Segre. A un pastor que guardava un remat, a l'estiuada, li caigué l'escudella de fusta a l'estany, y en la tardor vinenta, fent pasturar prop d'aquesta font el bestiar retornat de les terres altes, reconegué la seva escudella al portar-li la vianda en el vehí hostal de la Consolació, y la reconegué perquè hi havia fet en son fons un amagatall en el qual hi guardava sos estalvis, consistents en una moneda d'or. Els ermitans de la Consolació asseguraren que, havent-se estroncat la font de la Vedella, al burxar pera treure l'embús, hi trobaren part de dintre l'escudella, que tingueren d'arrencar pera que tornés a rajar aigua a la font. Es de notar que l'estany es conegut també ab el nom de Lanoux o de Lanou, y que la font de la Vedella se troba sota'ls cingles de La Nou, relació de nom que contrasta ab la llegenda.

El camí planeja per l'aixamplada y verda vall.

2 h. 55. Ermita de la Consolació, 642 m. alt., bellament situada entre penyals rogenchs, en amunt de la corrent del riu, vora'l torrent de Sant Corneli y propera als magatzems y obradors de les mines de Figols y al bonich xalet de gust modern del Sr. Olano. (Vegi-s itin. n.º 1.) Es del segle XVII y bastant gran. El creuer està coronat per una cúpula. Se noten en l'iglesia alguns quadros bastant apre-

ciables, entre ells uns del pintor Viladomat, notables el de la dreta de la porta d'entrada y'l que està col·locat en la capella del creuer a la part de l'Evangeli. En el camaril hi ha quatre grans canalobres en forma de cornucòpia, molt interessants. Se nota també, ademés, una imatge de fusta, que sembla esser del segle XIII, en molt mal estat. A l'entrada, al costat de la porta, hi ha dues llaudes de marbre que porten llurs llegendes en llatí y català respectivament.

Se penetra en l'engorjat del riu. Trajecte molt interessant de tons y caràcters enèrgichs.

3 h. Pont de la Consolació, sobre'l torrent de Sant Corneli, 640 m. alt., que baixa de més amunt de les mines de carbó de pedra. Dalt de la fondalada se veuen els treballs de les propries mines y els plans inclinats pera aon baixa'l mineral. Hermós aspecte de trencades montanyes, cingles y escorranchs. Bell efecte de l'engorjat del riu.

A l'esquerra, enlairada, s'obre la grossa bauma de la Consolació. El Llobregat, entaforat entre rocam esmolat, remoreja fortament al fons, a la dreta.

3 h. 5. Pont d'Alfar, antich, alt y quasi ruïnós, pel qual s'atravessa'l Llobregat engorjat. Es d'un sol y atrevit arch, agafant tota l'amplada del riu y estrebant-se en els penyals de les voreres. L'aspecte del lloch es en extrem feréstech.

3 h. 15. Bauma dels Gitanos, dessobre'l camí y sota espadades cingleres.

3 h. 20. Casa d'Alfar. Paisatge emboscant en mig de drets penyalars. A la dreta's llença al Llobregat el torrent de Malanyeu per una molt aspra clo-

Pont d'Alfar

tada que està reclosa per feréstegues muralles d'altres y agudes penyes.

Se troba a Alfar la carretera de Berga a Bagà, construïda sols en el trajecte d'Alfar a Bagà. Va seguint sempre la vora esquerra del Llobregat, endinçant-se en l'estret y aspre congost, obrint-se pas, junt al riu, y acompanyant-lo en son enroscat curs per entre l'embranchament d'esquerpes montanyes, quals enterchs penyals de roca

calica revesteixen sovint formes originals y rares, furgats en distints indrets per enasprades coves y panxudes baumes. Les abruptes vessants, les amagades clotades y ls propers relleixos dels cingles està tot cobert d'una vegetació selvàtica. Arreu creixen y s'arrelen pins, roures y boixos.

El riu, que brega pera obrir-se pas entre'l rocam y que's rebot adalerat, encaixonat, comprimit, mou una remor

rondinadora, y la claror del sol, entrant ab prou feina y d'esquitllentes en els fondals, tancats sovint per cingles verticals, dóna al conjunt un colorit sinistre, al que li presten ajuda la negror de la pinosa y la foscor de l'aigua baix l'ombra dels penyalars, entonació que cambia a voltes, convertint-se en blanca y escumosa al rebatre'ls obstacles que li promou el rocatar que a son pas s'oposa. Es un trajecte d'una bellesa grandiosa. No obstant, l'antich camí de ferradura, corrent més enlairat, a mig cayent de serra, sovint per sobre timbes

amagades per l'espessor del bosch, endinzat en la fosca arbreda, era encara més feréstech y pintoresch. Ab la construcció de la nova carretera s'ha destalejat, además, gran part de l'hermosa boscuria, que acabarà de desaparèixer a l'explotar-se'l nou camí de ferro, havent desmerescut molt el conjunt de sa energica bellesa.

4 h. (3 k. desde Alfàr). Pont nou, de tres archs, de 18 m. el central y 9 els dels costats, aon conflueix l'antich camí de ferradura.

Pontarró sobre'l canal, de 3 m. de llum.

Presa del Canal de Berga

Pont d'un arch, de 15 metres, sobre'l Saldes.

4 h. 5. Aigua-barreig del Llobregat ab el riu de Saldes, que porta les aigües de ses fonts

de dos archs. Aquesta obra de fàbrica antiga ha sigut desplaçada ab les obres del ferro-carri. Es l'entrada del congost, que té sa sortida en la Consolació.

Pont de Guardiola

de la serra d'en Cija, Pedraforca y'l Gresolet.

Sota'l pont en avall, hermosa resclosa y presa d'aigua del canal de Berga, que forma un molt bell saltant.

A l'esquerra s'ovira, per l'indret de Saldes, l'alt emmurallat de les cingladeres de Vallcebre.

Pont de Guardiola, 663 metres alt. Antiga obra gòtica de pedra,

Al davant del pont hi ha l'hostal y el molí. Lloch en extrem pintoresch. A la dreta del riu hi queden enlairades les ruïnes de l'antic castell de Guardiola, 720 m., dalt d'un turó, celebre en l'Edat Mitjana per esser lloch de fortes bregues entre cerdans y bergadans.

En temps de Pere IV el Cerimoniós, en el sigle XIV, tingué

efecte un gran fet d'armes en aquest lloch. D. Jaume de Mallorca, amparat pels cerdans, s'havia refugiat en el castell de Guardiola. Els bergadans, fidels al rey en Pere, atacaren el castell defensat pels cerdans, tenint aquests de sucumbir, abandonant la fortalesa després d'una lluita sangnanta.

En 1363 el propi rey en Pere vengué la baronia de Guardiola, qual feu tenia anteriorment adquirit de son antich senyor, a la vila de Berga, ab jurisdicció civil y criminal. Junt ab la propia baronia hi anaven compresos els territoris de les parroquies de Sant Julià de Vallcebre y de Sant Climent.

Altres fets d'armes s'esdevinueren posteriorment en aquest lloch, clau del congost del Llobregat, especialment en la guerra dels Segadors, en que Berga, senyora del castell de Guardiola, que tenia fortificat, estava de part de l'odiós Felip IV.

La vall s'aixampla notablement.

4 h. 10. Se deixa a l'esquerra la casa del collet d'Eina. Se va remontant la vora dreta del Llobregat. A la part oposada s'alça en un cap de serrat estimbat l'iglesieta de la Mare de Déu de les Esposes, obrint-se a sos peus el feréstech engorjat del riu de Cerdanyola.

4 h. 30. (5 k. d'Alfar). Hostal nou de Bagà. *Estació del ferro-carril Guardiola-Bagà.* Enforch del Llobregat ab el Bastareny. Hermós punt de vista de la vall de Bagà, coronada per la retallada serra de Greixa y les escaixalades Penyes Altes de Moixaró, els colls de Pendís, Tancalporta y Jou y el cim de la Mena.

Pont sobre'l Bastareny, de 14 metres de llum. La vista es preciosa desde'l pont.

La carretera passa pel peu de l'Hostal nou, que deixa a l'esquerra, deixant abans a la dreta l'enforcament ab la que va a La Pobla de Lillet y remonta en direcció al N.NO. la vorera esquerra del Bastareny. Paisatges falaguers, vall verda y rienta, pollaneres y freixes prop del riu.

4 h. 35. Se creua'l Bastareny per un pont de 14 metres de llum y's passa sota l'antich monastir de Sant Llorenç prop Bagà, aon s'hi enfila un recte corriol en cosa de cinch minuts.

Sant Llorenç prop Bagà es un petit poblet que forma ajuntament ab Sant Julià de Cerdanyola. Té parroquia propia. L'iglesia es molt antiga. L'anterior a l'actual fou consagrada en 983 per Salla, bisbe d'Urgell. Ab tot, se creu ja en l'existència d'altra més antiga encara, per quan se troben documents en els quals consta que'l bisbe Rodolf feu en 949 varies donacions a l'abat Seniofret y a son monastir de Sant Llorenç prop Bagà. Pertanyia a l'ordre benedictina, y posseí llarchs y extensos dominis, otorgats, ja en l'acta de fundació, ja en donacions fetes pels comtes de Cerdanya, senyors del Pago Bergistà, ja per distintes nobles families. En 1614 s'extingí l'abadia, quedant reduïda simple priorat. En 1838 deixà d'existir l'ultim monjo prior, fra Martí Gironella. Posteriorment fou creada la parroquia.

L'iglesia actual, enlletgida per moltes superposicions, es un temple romànic de tres

esbeltes naus. Son exterior es lo que ha sofert més en les restauracions. Té un important arxiu, ab documents molt interessants.

Unes quantes cases, junt ab la vella abadia, formen una plaça a l'envolt del temple. Aquesta plaça està embellida per alts arbres seculars que li donen un hermós aspecte y presten bella ombra a l'iglesia. El lloch es atrayent y placèvol. Una fresca font, antiga, se troba en la plaça prop l'iglesia.

Hostal del Frare.

4 h. 40. Torna a atravessar-se'l Bastareny per altre pont també de 14 metres de llum.

4 h. 45. (6 k. desde Alfàr). Serrat de Terradelles. Junt al riu el molí del Coso. Terradelles es un vehinat de 8 cases escampades anexe a Bagà. Aquesta vila's destaca en amunt de sa fresca vall, d'aspecte pirenech, rematada al fons pels cims aguts del Moixaró y del Pendís. A la dreta s'aixeca'l feixuch turó de Sant March, coronat per l'ermita. La vall del Bastareny es de les més escayentes y xamoses de nostre Pireneu.

4 h. 50. S'atravessa'l torrent del Mig per un pontarró.

4 h. 55. Creu de Brocà. A la dretas'ovira, esgarriats sota Sant March, el petit poblet de Brocà. Se passa'l torrent de la Creu.

5 h. (k. 7500 desde Alfàr). Bagà.

(La carretera tindrà 25 kilòmetres desde Berga.)

FONDES Y HOSTALS: *Hotel del Roser, Fonda del Centre* (a) *ca la Munda, cal Ollaire, cal Bardillo.*

GUIES PERA EXCURSIONS: *Piu-*

la, molt coneixedor de les serres, Xupina, Ferran Ripoll.

CAVALLERIES: *Joan Rossell* (a) *Pedrals, Joan Vilaseca, Joseph Serres, Joan Freixa* (a) *Pantalón.*

CARRUATGES: *Surten tartanes pera l'arribada y sortida dels trens a l'estació de Guardiola-Bagà, al preu de 35 cèntims de pesseta per plaça.*

L'antiga y abans important vila de Bagà, setge de la noble familia de Pinós, compta avuy sols ab 800 habitants, se troba a 773 m. alt. sobre'l mar y pertany a la provincia de Barcelona, partit de Berga y bisbat de Solsona.

Està bellament situada en una deliciosa vall, al peu del Bastareny, reclosa en amfiteatre per les alteroses serres de Greixa, Cadi, Montmell, Pendís, Moixaró, La Mena, coll del Pal y Sant March, y en la part contraria per les montanyes que separen son terme de Gisclareny. Prop de la població, riu amunt, conflueix el Bastareny ab el riu de Greixa. En el Bastareny s'hi pesquen molt riques truites. El clima es molt sanítós, fred a l'hivern y fresch a l'estiu. Posseeix molt bones fonts, una d'elles sulfurosa, a la temperatura de 25°, a un quart de distancia.

Pot esser, ab la construcció de la nova via carrilera, una magnífica estació d'estiu si sos habitants s'esforcen en atraure'ls forasters. Es també un magnífich centre d'excursions montanyenques.

Se troben importants criaders de margues betuminoses en son terme, prop la font del Sofre, en el clot del Juncar y en

les Costes de Llanies. En el terme s'hi troben també moltes guixeres.

L'horta es molt productiva, y s'hi fan bones verdures y llegums, cullint-se molt de gra en sos ben conreuats camps. La

neral molt agradable, ab cert colorit d'antiguetat. Té grans cases, de bona presència, algunes de pedra picada, ab marcat caràcter senyorial, llars antigues pairals de les famílies nobles de la comarca, de les quals

Plaça de Bagà

montanya es rica en pasturatges, y'ls boscos espessos y fornits se troben també encara en gran quantitat.

L'industria antiga del país es la de mitges d'estam y estamenyes. Tenen, ab justícia, molta nomenada les llangonices que's fabriquen a Bagà, ont ha adquirit aquesta industria molta importància.

La vila ofereix un aspecte ge-

n'ostenten gran part els escuts en llurs fatxades, campejant-hi en molts d'ells les barres catalanes, els quatre oronells de la casa Soronell, les pinyes del Pinós o altres signes heràldics o simbòlics. Els carrers, algun d'ells ample, estan empedrats ab llosanes. A l'entrada de la població hi ha una capelleta romànica; a la meitat del carrer d'ingrés a la vila, un típic arch

ó portal en el centre. La plaça ofereix original aspecte ab ses antigues voltes d'archs rodons en una cara y carrats en l'altra. Moltes cases tenen sortides balconades, espayosos finestrals y extesos ràfecs en llurs teulades.

L'iglesia parroquial de Sant Esteve es molt digna de menció: té dos portals ogivals, un a l'enfront y altre en un costat. L'interior consta de tres naus.

Després de la crema, ocorre guda a mitjans del segle XVIII, sofri les modificacions barroques que l'enlletgeixen, en motlures, cornises y aditaments de guix.

Són d'observar la pica de l'aigua beneïta, romànica, ab notables y variades motlures, un sepulcre que ostenta l'estatua jacent d'un cavaller del tot armat, y cinch grans sants de fusta d'estil mig-eval en el primer altar de mà dreta.

Possehia, ademés, una notable caixeta gòtica pera'ls Sants Olis, que orna avuy nostre Museu Municipal, y un elegant y minuciós tríptich. Es joya preuada la Creu que's guarda en la rectoria, d'estil oriental, de plata daurada y d'elegant dibuix atesa sa simplicitat. En una cara hi té senyalat el lloch pera guardar-hi'l *lignum crucis*, y en l'altra hi porta una inscripció que diu «Creu de Christ Nostre Senyor». Les inscripcions que en lletres gregues hi ha en els braços y al mig del tronc les tradueix el P. Fita en la següent forma: «El troç de la Vera Creu, en la que Tu, despul·lat, vengeres al dimoni—Etern Salvador, omnipotent Verb de Déu.—Havent-se vestit altra volta ab l'immortalitat als mor-

tals,—guardareu en un reliquiari de plata daurada—aquells que foren captivats per la salvació que Tu dones y que es l'única». Segons se diu, la portà de les creuades el bisbe Arnulf de Vich, l'any 1000.

El P. Fita opina que aquesta Creu, que la considera com un

Clisé de C. Fragarals

Antiga creu de Bagà

exemplar únic a Catalunya, no es de més ençà del segle X, y, per lo tant, una obra de les més antigues d'orfebreria cristiana existents avuy.

Se guarden també en la rectoria: un cap de Sant Esteve, de plata, de tamany natural, del segle XVIII; un vestit riquíssim y de senyalat merit arqueològich, de la Verge de Paller, fet d'un davantal antich d'una senyora de Pinós, qui'l legà a n'aquella devota imatge; els bordons de plata macissa, de la

comunitat, que són de bell y calat treball.

Santuari de la Verge de Paller, a una mitja hora de Berga. (Vegi-s itin. *De Bagà a Puigcerdà pel santuari de Paller*.)

Capella de Sant Antoni, dins la vila, ab portal adovellat, d'estil romànic en sa última epoca.

Mare de Déu del Roser, bonica iglesia d'estil renaixement.

Mare de Déu del Palau, en el lloch aont hi havia la casa-palau dels senyors de Pinós.

Capella de Sant Roch. Hi ha molta devoció desde'l cólera de 1854, en que fou advocat per la vila.

Capella de Sant Sebastià. Antiga construcció a cosa de mig quart de distancia. Avuy s'està reedificant.

Capella de Santa Fe, anti-quíssima, en lloch enlairat, a la dreta del Bastareny. Domina tota la vall desde'l cim del torrent de Nou Comes, prop d'una бага frescal. Gosa de vista molt desembrçada.

Sant Joan d'Avellanet, capelleta romànica, a mitja hora llarga de Bagà, prop del camí de Gisclareny. En el sigle XIII era ja sufragània de Bagà. Fa sis o set anys que fou abandonada. Son actual propietari, senyor Manaut, té l'intent de restaurar-la.

Hi ha dues escoles públiques a la vila, una de noys y altra de noyes.

De l'hospital sols ne queda l'edifici, decaiguda la santa casa d'uns quants anys a n'aquesta part. No hi ha avuy ni un llit ni una peça de roba.

El coro «La Flor del Bastareny», baix la direcció de Mossén Andreu Rovira, pbre., beneficiat d'aquesta vila, respira

molt d'aire de la terra en les composicions que executa. Honra a Bagà y a son director. Hi ha també una cobla de músichs.

Les fires tenen lloch el 16 de Setembre y el 2 de Novembre. La festa major se celebra pel Sant Nom de Maria, el diumenge de Setembre que segueix al Natalici de la Verge. El 8 del propi mes se fa l'animat aplech a la Mare de Déu de Paller.

Es costum esmentable la dels fallaires. A la nit de Nadal corren pels carrers ballant ab grans focs de falles (*fayes* diuen en el país). Es una festa molt animada. Els focs són produïts per manats encesos d'una herba nomenada *falla* o *faya*, lligats ab cordills a l'alçaria d'uns 2 metres.

Les fonts de l'entorn més dignes d'assenyalar són: la del Rector, davant la vila, a l'altra part del Bastareny; la del Roser, a pochos passos de la capella d'aquest sant; la del Torrent, tocant als murs de la vila, vora'l torrent de Paller; la de Sant Roch, al peu de la capella d'aquest sant; la de la Vinya vella, en mig d'una espessa бага de pins, a un quart y mig de la població, a la dreta del riu en avall. La del Sofre, un quart lluny, vora'l torrent de Paller, se diu que té sofre y quitrà en gran quantitat y es considerada com a medecinal, essent molt concorreguda en aquest sentit. Moltes més fonts hi ha escampades en els hermosos y frescals voltants de la vila, y altres de molt fredes y riques un xich més distants.

Junt a la vila hi ha les ruïnes de l'antich palau de la familia Còdols, emplaçades en el lloch

que havia ocupat anteriorment el castell dels Pinós.

La baronia de Pinós, després de sa anexió ab el comtat de Mataplana, comprenia, segons el *Llibre de la Rodalia de Bagà*, les viles de La Pobra y Bagà y els llocs de Sant Martí del Puig, Sant Miquel de Giscclareny, Santa Eulalia de Vilella, Saldes, Massanès, Aspà, Fanès, Sorribes, Josa, Brocà, Greixa, Gavarros, Sant Vicens de Rus, Castellar d'en Huch, Toses, Fornells, Dorria y Planès.

Bagà es patria del noble y brau cavaller Galceran de Pinós, que acompanyà com a almirall de l'armada catalana, en 1147, a Ramon Berenguer IV, en sa expedició contra Almeria, cayent presoner dels moros junt ab Sancerní, senyor del castell de Suyt. Ab motiu d'aquest fet existeix una tradició referent a son rescat, d'entrega al rey moro de cent donzelles, cent cavalls blanchs, cent draps de brocat d'or, cent vaques bragades y cent mil dobles d'or, rescat que feren efectiu els de Bagà per amor a son senyor, y que no arribà a portar-se a terme per quan, per un acte miraculós, el comte's vegé lliure, trobant prop del port de Salou, aont anava a embarcar-se, la trista comitiva que aconvoyava'l rescat demanat pel rey moro. Es fama que'l comte repartí les cent mil dobles d'or a les cent donzelles y que concedí molts de dons y privilegis a sos bons y fidels vassalls. Se conta també que anà de genolls nusos en terra desde l'enforch del Bastareny fins a l'iglesia de Sant Esteve de Bagà en agraphiment al sant per sa miraculosa intervenció en esser deslliurat, y que

estigué més d'un any sense poder sortir de casa a causa de les llagues que se li feren als genolls. Ab l'abans dit motiu feu distintes donacions a l'iglesia de Bagà. Aquest fet tradicional està representat en una taula del monastir de Santes Creus que's troba sobre la tomba del noble senyor de Pinós.

Se guarden en les parets de l'iglesia, a l'esquerra, prop del presbiteri, les esposes que portava dit senyor en son captiveri.

Un Galceran de Pinós acompanyà a Oliva Cabreta, comte de Besalú y Cerdanya y senyor del Pago Bergistà, en l'expedició feta en auxili del comte Borrell pera la reconquesta de Barcelona en el sigle X.

Fou també Bagà patria de l'insigne dominich fra Arnau de Pinós, de la venerable Paula Cuquet, del venerable Diego de Bagà y de l'historiador Tomich.

Bagà, junt ab tota la part alta de la montanya, estigué dominada pels remenses comanats pel valent y atrevit capitost Verntallat.

En 1465 les forces del Condestable de Portugal, nomenat rey pels catalans ab el nom de Pere V, entraren victorioses a Bagà, fent retrocedir als bergadans partidaris del rey castellà Felip IV, tant enemich de Catalunya.

ITINERARI N.º 27

De l'estació Guardiola - Bagà a La Pobra

9 k. Carretera.

Prop l'estació, y davant mateix de l'Hostal nou, se desprèn la carretera de La Pobra de la

que va de Bergà a Bagà, dirigint-se tot seguit a creuar el Llobregat per un pont de tres archs, tenint el central 18 metres de llum y 7 metres cada un dels laterals.

Segueix la rodada via la vora esquerra del Llobregat per sota

l'esquerra; seguidament el barranch de les Planes.

4 k. Pont de l'Espelt sobre'l Riutort, d'un sol arch y 20 metres de tirada. A l'esquerra, l'antich pontet de l'Espelt, per on passava'l camí ral de ferradura. Hermosa vista de la reclosa

Santa Cecilia de Riutort

les dretes vessants de la montanya de les Esposes.

1 k. Pont sobre'l Llobregat, de tres archs, igual a l'anterior. Se segueix la vora dreta del propi riu.

Els Guixassos, terror aspre y desfregat, fangós y erm. Roques y arbres en la vessant oposada. La vall s'obre vers al NE., dominada al fons pel Puigllançada y les serres altes de l'Arija.

3 k. Barranch de Vilella a

vall del Riutort, guarnida de prats y arbreda, que baixa del coll del Pal, passant pel peu de l'enlairat poblet de Gavarrós. Allí proper se junten els dos rius. En la part oposada, les Roques del Banyador; bella recolsada del riu Llobregat. El camí antich pujava a l'iglesia de Santa Cecilia de Riutort, que s'alça a l'esquerra sobre un turonet. Es una senzilla iglesieta romànica. Antigament fou par-

roquia y més tard sufragània de Brocà. Se noten a son envolt restos de grosses edificacions.

Existeix una tradició segons la qual Sant March atravessà d'una camada desde sa ermita, situada alterosament a 1.600 metres alt., a l'altra part del Riu-tort, a la de Falgars, colocada al cim de l'alta serra a la part oposada del Llobregat, posant un peu a Santa Cecília, entre la corrent dels dos rius. No fa pas molt temps se mostrava encara una pedra ont hi havia marcada una petjada de míc pam de profunditat, la qual s'atribuïa al peu de dit sant.

Va seguint-se prop del riu, tenint a l'esquerra'l turó de Santa Cecília, y a la dreta la Baga del Torb, rematada per cinglera espadada, y ombrejat son esquenall per negra pinosa. El riu revolta garbosament. Barranch de Santa Cecília.

5 k. Barranch del Cellar. Va remontant-se'l curs del riu, unint-se a l'esquerra'l torrent Jordi, el torrent de la Sala y els barranchs de Fumanya y Sous consecutivament.

7 k. Roca Subiera, precipici esgarriós format per un gran llis vertical de penya de més de 50 metres d'alçaria, en qual fons hi corre'l riu al peu del recte espadat. El camí antich de ferradura anava pel cim de la timba per pas just y estret, ab una lleugera barana de bigues al costat del precipici, pera evitar en poch o molt el perill del camí. La carretera s'ha obert a força de barrinades y picots al peu del cingle, robant per ferm terraple una marjada a n'el riu. Avuy aquest renomnat passant no ofereix l'interès pahorós d'abans de fer-se la carretera.

Aquesta va enlairant-se dominant el riu y hermosos panorames de montanyes, superats en avall pels grandiosos Pals de Pedraforca y el colossal macís d'en Cija, ques'enlairen damunt de les serres més altes, per dessobre'l gegantesch emmurallat de Vallcebre; més aprop s'avança, a l'esquerra, el turó alterós de Sant March, y més encara les vessants de la serra de Rus. A la dreta, al cim de la serralada que serveix de muralla a la vall, s'hi destaca'l santuari de Falgars. A l'enfront s'aixequen les altes serres interposades entre'l Llobregat y l'Arija. Boscos de pins y rouredes enfosqueixen les vessants, entre les grans cingladeres que cauen sobre la vall. Aquesta s'obre en direcció E.NE.

8 k. Barrancada del Sofre. Envistes de La Pobla, bellament agropada al fons en l'enforch de l'aspra y estreta vall del Llobregat y la més oberta de l'Arija.

9 k. La Pobla de Lillet, vila de 1.368 habitants, a 849 m. altitut, partit de Berga, província de Barcelona, bisbat de Solsona, antiga capitalitat del comtat de Mataplana.

FONDES Y HOSTALS: *Cerdanya, Falgars; can Farinas, molt recomanable per la netedat y bon servey; can Pericas y can Magre. Preus corrents, de 3 a 5 pesetes per dia, a tot estar.*

CASINOS: *El «Foment Catòlich» y l'«Unió Pobletana».*

CARÉS: *Sigle, Espanyol y Nou.*

SERVEY DE CARRUATGES: *pera Ripoll surt una tartana a les 8 del matí pera enllaçar ab el tren de la tarda, y de Ripoll*

una a les 11 del matí, després de l'arribada del primer tren. Trajecte en unes sis hores. Se dina pel camí, a Gombreny o a Campdevànol. Preu, 350 pessetes per plaça. Anada y tornada, 6 ptes. Tartaner, El Let.

A l'estació de Guardiola-Bagà s'hi troba tartana pera La Pobla a l'arribada de tots els trens. De La Pobla a la pròpia estació ne surten també ab una hora y mitja d'anticipació a la sortida dels convoys. Preu, 75 cèntims de pesseta per plaça.

GUIES PERA EXCURSIONS: *Elies Tubau, Francisco Boixader, Joseph Dachs, Felip Vinyes.*

TRAGINERS LLOGADORS DE CAVALLERIES: *Joseph Guitart, Joan Ponsell, Joseph Orriols y*

Terradelles, Francisco Casals. Preu, 7 pessetes diàries home y cavalleria.

Té La Pobla marcat caràcter d'antigor: carrers estrets y tortuosos, alguns d'ells ab voltes; cases, en general, molt altes, ab amples volades en els teulats. Posseeix típiques construccions y grandiosos casals que porten el segell de passades centúries. Té una plaça molt curiosa, tancada per tots costats, sense altre accés que dues voltes obertes sota les cases y una gran graonada que condueix al peu de l'iglesia. A la part oposta del riu hi ha'l barri o arrabal de les Coromines, ab carrers paralels, tirats a dret fil, y cases petites y

La Pobla de Lillet

baixes. Es conegut ab el sobrenom de La Barceloneta.

Està molt ben situada en la confluència de l'Arija ab el Llobregat, tenint cinch ponts de pedra sobre'l riu, algun d'ells d'antiga construcció. Son emplaçament es molt pintoresch en les dues vores del Llobregat. La vall es ampla y rienta, productiva y ben conreuada, en especial per l'indret on davalla'l riu Arija. Tanquen la vall de La Pobla, a la dreta del Llobregat, les altes montanyes del Trull y de Penella; entre aquell riu y l'Arija, la serra de les Comes y del Bruch, y més enllà la de Sant Eloy; a l'esquerra de la vall s'extén la serra de Falgars.

La Pobla no es solament població agrícola: posseeix també algunes fàbriques de filats y teixits de cotó, que aprofiten els salts del Llobregat, a més de molts telers de mà que conserven la tradició de sa antiga indústria.

També podria esser important la producció minera si s'extreguessin les riqueses que entranyen les montanyes envoltantes, havent-hi, entre altres minerals explotables, importants criaders de lignit cretaci en el terme de la vila.

La «Compañía general de Asfaltos y Portland» ha obert noves vies de treball y de progrés pera la comarca, sentint-se avuy ja sos benefactors efectes en el progrés material de la vila. (Vegeu itin. 39.)

Fou La Pobla capitalitat del senyoriu de Mataplana, unit després a la baronia de Pinós. No obstant, se troba en antics documents que a principis del segle IX pertanyia al comtat de

Cerdanya com a part que formava del Pago Bergistà.

Iglesia parroquial de Santa Maria de Lillet. Es moderna y bastant capaç, sense que ofereixi particularitat esmentable. Son portal major es de gust barroch, carregat d'ornamentació. Una de les campanes de son cloquer es de l'any 1333.

Capella del Roser, anomenada generalment *del Pont*. Encloa una imatge romànica, de pedra, representant Santa Lluïcia, y unes pintures en l'altar que mereixen esser mencionades. La primitiva iglesia del Roser fou edificada en 1581. A mitjans del segle XVIII fou reconstruïda, conservant-se sols del'antiga obra un portalet molt senzill.

Capella de Lourdes, nova y sense interès artístich. Se troba sobre la carretera de Ripoll, a 350 m. de la vila.

Capella de Sant Antoni, relativament moderna, a la sortida de la vila pel costat del Monastir.

Capella dels Dolors, petita també y sense importància, a l'extrem de la població per l'indret de l'antic camí ral de Bagà.

En el carrer del Pont, en una capelleta empotrada a la paret, s'hi nota una antiga Verge, romànica, de fusta, la Verge de Lillet. Se'n noten també d'altres en el carrer del Rigatell y en el Pontarró.

Monastir de Santa Maria, a uns 20 minuts de la vila, en la vall de l'Arija. Grandiós edifici del que'n sobressurt l'iglesia. Aquest antic monument fou artísticament profanat en el segle XVIII, en que s'hi perpetrà una desastrosa restauració. Sols

el bell absis conserva la puresa de son bon estil romànic. L'interior de l'iglesia afecta la forma de la creu llatina. L'altar major, modern, es de bon gust renaixement. En l'altar del creuer, a la part de l'Evangeli, s'hi venera una imatge del Crucificat, de notable valor arqueològic. Té'l rostre molt expressiu, els ulls oberts mirant al cel ab esguart noble y majestuós. Es de tany natural y té'ls peus clavats quiscun en un clau distint, com totes les imatges anteriors al període ogival. Un bon capella custodi, ab més bona intenció que acert, feu restaurar aquesta imatge, per trobar poch edificat sa actitud majestuosa fitats els ulls enlaire, com totes les Majestats. Ab tal motiu li feu fer un trau en el coll pera que, abaixant la testa, dirigís la mirada a terra. Posteriorment se'l retornà en lo possible a son primitiu estat, afegint un tascó de fusta en l'incisió feta anteriorment. A més d'aquesta profanació n'ha sofert d'altres, l'imatge, entre elles l'envernissament de rostre y vestidures. El tronch de la creu es també modern.

Existeix la tradició de que fou portada a La Pobla per uns romeus provinents de llunyanes terres, fugitius, segons algú creu, de Constantinoble, presa pels turcs, o bé procedents d'alguna de les creuades. En l'altar de la part oposada del creuer hi ha una apreciable imatge de la Verge, de fusta, obra, segons sembla, del segle XIII. En la sagristia's conserva també altra imatge de la Verge de la pròpia època romànica, esculpida en fusta, d'una sola peça, coberta de tela sobredaurada.

Porta corona mural y està asseguda tenint el Jesueta a la falda. Seria, a no dubtar, l'antiga tutelar de la canonjia. Se guarda també un petit crucifix, força notable; porta cobertor desde la cintura als genolls, y està ja clavat ab un sol clau, lo que'l fa suposar posterior al segle XIII.

El claustre del monastir es molt anterior a l'iglesia, essent d'observar sa senzillesa primitiva, lo tosch del treballat de sos pilans y lo baix y encofornat d'archs y voltes. Es de petites dimensions, respirant-s'hi en ell sols tristesa y aclaparament.

Segons antics documents, la primitiva iglesia de Santa Maria, Sant Pere y Sant Joan Baptista in Castro Lilieto, fou dedicada y consagrada en 833 per Sisebut, segon bisbe d'Urgell.

El monastir de Santa Maria de La Pobla pertanyia a la Congregació de canonges aquisgranenchs. El Capítol de la Colegiata s'extingí fa ja dues centúries.

Iglesia de Sant Miquel. Se troba a l'enfront del monastir, a molt curta distancia. Es feixuga y molt petita, ab forma de rodona, del tot rodona, ab coberta de forma cupular. L'altaret's alça en un petit absis sortint del circuit de l'arrodonit mur. Segons antiga tradició, fou feta edificar per Carlemany. Ses parets són d'un gruix extraordinari; son diàmetre intern, de 4 metres y mig. Segons una inscripció que's troba en son interior, de data relativament moderna, fou consagrada en 9 de Maig de l'any 1000. Aquest original y únic exemplar arquitectònic en son genre a Catalunya, està abandonat, esbalandrat y sense porta, esfondrat en sa volta y servint de cort de bestiar. No fóra costosa

ni difícil sa restauració. Seria de desitjar una ullada compassiva de l'Autoritat superior eclesiàstica de la Seu de Solsona, en bé de sa conservació y prompta reparació. Déu, l'art y la patria n'hi sentirien grat.

Castell de La Pobla. Dalt d'un gran penyal arxiballat, d'asprosa estructura, en gran part inexpugnable, dominant la vall de l'Arija y encarat ab la vall alta del Llobregat, s'alcen les despulles, avuy mancades d'importancia, de l'antic castell de La Pobla. Hi queda tant sols un gros mur formant un arch. En son lloch més enlairat s'hi ha colocat una gran creu de ferro. S'hi puja en menys d'una hora.

Hospital clínic de Nostra Senyora de Falgars. Està ben assistit per germanes carmelites, les que tenen, ademés, en local apart, ensenyança pera noyes. Se troba situat en un vell edifici nomenat el Castell.

Hi ha també, a més de les escoles municipals pera noys y noyes, dues de particulars pera cada un dels dos sexes.

La festa major se celebra'l primer diumenge d'Octubre; l'endemà dilluns se canta un ofici al Sant Crist del Monastir, aon s'hi acompanyen solemnement les priores de la festa montades en cavalls guarnits. Per la segona Pasqua's fa un gros aplech al santuari de Falgars, aon, per costum molt antiga, s'hi canta un ofici y a la tarda s'hi balla la tradicional dansa.

La fira té lloch el dia 3 de Novembre.

Les fonts mellors y més corregudes són: la font Freda, a uns 25 minuts de la vila, a la part ubaga, un xich en amunt

de la casa nomenada El Tinà; la del Pla, en el camí ral del monastir; la del Marge, sortint de la vila per l'indret de l'arrabal de Les Coromines; la de La Roca, a una hora lluny, en el rech de la Teuleria, camí de Sant Jaume de Frontanyà; la notable font del Bisbe, en el propi camí. (Vegi-s itin. 44.)

Són fonts medecinals: la de la Magnesia y la del Sofre, a l'enfront del molí de Penella, tocant al riu Llobregat.

ITINERARI N.º 28

De Bagà a La Pobla per Brocà

3 b. Camí de ferradura.

Se surt de Bagà carretera avall.

5 m. Creu de terme, ab fust y base de pedra y creu de ferro. Se troba al costat de la carretera. Se deixa aquesta y se segueix per la vora del torrent de la Creu, que baixa dels aiguavessos de Sant March.

10 m. S'atravessa'l torrent y es puja pel costat oposat per marcat camí.

20 m. Cap de serrat d'on se domina tota la vall del Bastareny y un bell aspecte de la vila de Bagà y de totes les montanyes enrondantes.

30 m. S'encreua'l torrent de les Eugues.

40 m. S'atravessa també'l torrent del Rotllant, que baixa de Brocà, y's va pujant seguidament dominant bells panorames.

50 m. Companyó, casa de pagès junt al camí.

Queda a curta distancia

l'iglesia de Brocà (vegi-s itin. 40), plaçada en situació descoberta en un replà de serra dominant bell esguart, y tenint a son entorn unes quantes cases esbarriades.

El camí corre enlairat.

1 h. 15. Vilella, gran casa de camp, ab oratori y benefici anexe a la casa, espayoses cambres y dependENCIES y alegra solana o galeria encarada a migjorn.

El camí va serrejant y creua bells fondals d'arbreda.

1 h. 35. L'Espelt, casa de pagès. Bell domini de vista sobre les valls del Llobregat y del Riutort. Se baixa per la vessant dreta d'aquest darrer riu, entre xamosa arbreda.

1 h. 45. Antich pont de l'Espelt sobre'l Riutort, aon se troba'l camí ral de ferradura de Berga a La Pobla y molt propera la carretera. (Vegi-s itinerari anterior.)

Seguint l'antich camí, se puja pel vessant del turó de Santa Cecília, fruit de bells paisatges sobre la poètica vall del Riutort, guarnida de prats y arbreda y dominada gallardament pel turó de Sant March, el coll del Pal, els cims de Rus y Puigllançada.

2 h. Coll de Santa Cecília de Riutort, aon s'hi aixeca la senzilla iglesieta romànica. Bon punt d'esguart.

Se baixa desde'l coll a trobar la carretera prop la Roca Subiera. (Vegi-s itinerari anterior.)

3 h. La Pobla de Lillet. (Vegi-s el propi itinerari.)

El camí antich entrava a la vila per un seguit de carrers de ràpit rampant. La nova carretera passa per dalt y va a enllaçar ab la de La Pobla.

ITINERARI N.º 29

De La Pobla al santuari de Falgars

1 h. *Pot anar-s'hi en cavalleria.*

Pera sortir de la vila s'atravessa'l Llobregat y s'embrèn ràpida pujada per damunt de la vessant esquerra, serra amunt. Extensos horitzons s'ofereixen a l'esguart, y tal com se puja'ls panorames van engrandint-se, oferint hermoses perspectives.

20 m. Primer Grau de Falgars. Guanyat el nervi de la serra se disfruten nous punts de vista: en una part la grandiosa vall del Llobregat, en l'altra l'encongada clotada del Rigatell, que's dirigeix a l'Arija abans d'unirse al Llobregat. En les cayents contraries hi ha cobertes de bosch les embarrancades Canalliges. La serra de Falgars s'estén, donchs, enasprada y dreta entre'l Rigatell y la vall del Llobregat, formant un estrep avançat.

Se va carenejant la serra.

30 m. Espadats de Vilar-dell. Dretes timbes que cauen verticals del costat de la vall del Llobregat.

40 m. Segon Grau de Falgars. Nova y forta pujada per la nervatura de la serra, tant prompte envistes d'unes com d'altres cayents.

1 h. Santuari de Falgars, 1.375 m. alt., en el lloch més enlairat de la serra, fruit d'esplèndit panorama sobre les valls del Llobregat, de l'Arija, del Riutort y del Bastareny. Se descobren, a més de la vila de La Pobla, la de Bagà y els pobles de Castellar d'en Huch, Gavarrós,

Panorama desde Falgars
Pedraforca al fons

Greixa y Brocà, l'iglesia de Santa Cecília, l'ermita de Sant March dalt d'enlairat turó, y un enrenou de montanyes circuïdes de llevant fins a ponent per la serra de Sant Aimant en son extrem més oriental, el Taga, serres de Montgrony, Pla de Pujals y Castellar, Pla d'Anyella, Puigllançada y Rus, serres de Greixa y Moixaró, Pedraforca y macís d'en Cija. La serra de Falgars corre de llevant a ponent y està estrebadada per una collada en altra serra posterior, formant en la part meridional les valls del Rigatell y Clot de l'Infern. La primera corre de ponent a llevant y va a l'Arija; l'altra va de llevant a ponent

y desaigua en el Llobregat.

El santuari està situat davant l'esplanada formada en el coll entre abdues valls y en el caire mateix de la serra sobre la vall del Llobregat.

El santuari de Falgars es un edifici modern de vulgar aparença, ab simètriques finesstres. Un portal rodó dona accés al santuari y hostatgeria, aont hi ha habitacions pera'ls romeus, en bastant nombre, ab senzills llits y pobret moblatge, gran menjador, l'habitació de l'ermità y una cambra reservada pera'l sacerdot. L'iglesia està ficada dins l'edifici expressat y no presenta aspecte marcat en l'exterior. S'hi entra per una petita y estreta porta adovellada oberta en un recó de l'entrada, en un angle, en qual altre costat hi ha la reixa d'expendició d'objectes piadosos, records del santuari. L'indicada porta pertany a l'antich temple de Falgars.

L'iglesia es d'una sola nau de regular capacitat. En el camaril s'hi venera la miraculosa imatge, mig-eval, de marbre, d'escayents proporcions y bell esculptorat, malhauradament

Mare de Déu de Falgars

vestida ab ropatges brodats, ab franges daurades, que completament la desfiguren. Mideix 50 centímetres d'alçaria y va vestida ab túnica ajustada y envoltellada ab un mantell que li baixa desde'l cap, que porta cobert ab corona. Té'ls cabells partits en clenxa als costats del front. Son rostre ovalat es molt bell, y mans y dits són finament perfilats. Porta'ls peus calcats ab escarpins que apoya damunt

d'una socolada. Està representada alletant a l'infant Jesús, que aguanta sobre son braç esquer, posant-li la mà dreta sobre'ls peuetes. El Nin està nu de cintura en amunt y lo restant del cos va cobert ab un daurat volquer; repenja les manetes sobre'l pit de la Santíssima Verge.

La venerada imatge fou trobada per un pastor en l'ubaga de Falgars. Un bou feu la troballa entre l'espessor dels matolls, sota les rames d'una verda falguera, essent trasladada abaix al monastir de Santa Maria y colocada en l'altar major, fins que se li erigí una capella en el lloch aon siguié trobada. Fou construïda en 1049, estant la data esculpida en la clau del portal del santuari, perquè l'arquitecte del segle XVII volgué conservar aquell senzill record de l'antiga capella.

La cova aon trobaren l'imatge té 4 m. d'alt per 5 d'ample y 2 de fondaria. Està tancada per una rústega porta. Fou construïda en 1886, col·locant-se la creu sobre'l petit turó que domina la cova. En 1888 fou restaurada.

Se celebren aplechs el 29 d'Abril y'l 8 de Setembre. El dia de Sant March hi puja en professó la parroquia de La Pobla. L'aplecli més concorregut es el del dilluns de la segona Pasqua, en el que hi concorregairebé tota la vila, presidida per l'Ajuntament. Dóna bo de veure l'animació que hi ha en aquella diada a l'esplanada de davant del santuari.

Van també en processó a Falgars, en determinades diades, els pobles de La Nou, Sant Jaume de Frontanyà, Brocà y Castell de l'Areny.

ITINERARI N.º 30

De l'estació

de Guardiola-Bagà a Falgars

2 h. 15. *Pot fer-se en cavalleria.*

Sortint de l'Hostal nou o bé de l'estació se remonta la carretera de La Pobla, passant el pont del Llobregat fins a trobar a la dreta un caminet que s'enfila per l'aspra vessant en direcció oposada. S'enlaira ràpidament, dominant les valls del Bastareny y del Llobregat y ample horitzó de montanyes.

25 m. El camí creua un cingle esfereïdor sobre'l torrent de Cerdanyola. Preciós engorjat.

30 m. Ermita de les Esposes, moderna, al caire de paorosa timba, en un replà de la penya. La Verge que s'hi venera es antiga. El camí s'endinza en l'aspre engorjat.

35 m. S'atravessa'l torrent per un pintoresch pontarró.

Totes les aspres y dretes vessants estan conreuades, formant una gran graonada de curioses margenades. Sembla mentida que l'enginy y laboriositat de la gent de la terra hagi pogut convertir les lleixes de les cingladeres en aprofitats camps de conreu. Els habitants de Cerdanyola són molt treballadors. No donant-los prou el seu aspre terror, deixen son conreu a les dones y van en colles a segar y practicar diversos treballs agrícols en altres encontrades; però, si bé's guanyen la vida fora de casa, son allunyament es temporal, perquè la gent de Cerdanyola anyora desseguida les parets del poble, y fins les noyes, si bé's lloguen per minyones o

per altres quefers, may ho fan lluny, sinó en lloch aon puguin tornar promptament a casa llur.

45 m. Sant Julià de Cerdanyola. Abans d'entrar al poble la vall s'aixampla notablement, formant vores de riu planes y ben treballades tanca-des per altes montanyes.

Sant Julià de Cerdanyola, 920 metres alt., es cap d'ajuntament, que'l forma ab Guardiola, Sant Llorenç prop Bagà y ls vehinats de La Guingueta y Torra de Foix, ab un total de 392 habitants, dels que'n corresponen 296 a Cerdanyola.

L'agrupació del poble es molt pintoresca prop la rienta vall. Al voltant de l'iglesia hi ha formada una plaça irregular ab típiques cases de pagès. L'iglesia, d'antich origen, es avuy del tot modernisada, no oferint particularitat remarcable. Fou consagrat el primitiu temple per Odó, bisbe d'Urgell, en 1105.

La vall de Cerdanyola s'origina en els alts y trencats cayents de les serres del Catllaràs y La Clusa, tenint ses aigües més altes en la font del Llop. De recta y aspra devallant en son començ, se fa plana, xamosa y ampla fins que's tanca estretament en l'engorjat de Les Esposes, aont el riu et s'estimba entre penyals trencats y cingleres. Té més d'una hora de tirada en sa part planera.

Se remonta la vall. Prop del riu, bells rengles d'arbres. Se troben distintes masies escampades.

1 h. 15. S'atravessa'l riu de Cerdanyola.

1 h. 20. El Pou, casa de pagès.

1 h. 30. Sobirans, altra pagesia. El camí va enlairant-se

dominant la vall de Cerdanyola.

1 h. 40. Coll de Sobirans.
(Vegi-s itin. 31.)

2 h. 15. Santuari de Falgars.
(Vegi-s itinerari anterior.)

ITINERARI N.º 31

**De l'estació Fígols-les-Mines
al santuari de Falgars
per S. Salvador de La Vedella
La Nou y Malanyeu**

5 h. *Camí de ferradura.*
Excursió molt interessant.

1 h. 30. Lourdes de La Nou.
(De *Fígols-les-Mines a La Nou*,
vegi-s itin. 50.) Al peu del santuari
hi ha dues cases, una
d'elles un hostel.

1 h. 35. *Iglesia parroquial de La Nou*, baix l'advocació de Sant Martí. Conserva, entre aditaments moderns, un senzill y correcte absis romànic y una modesta portada del propi estil. La porta d'ingrés ostenta una antiga y notable ferramentada que l'orna bellament. Davant l'iglesia, a la que s'hi puja per una curta y estreta graonada, hi ha'l petit cementiri, presentant el tot un conjunt molt pintoresch. Poques cases s'apleguen a l'envolt de l'iglesia; entre elles hi ha un hostel. Aquest temple ve citat, junt ab el de Malanyeu, en l'acta de dedicació de la Seu d'Urgell ab el nom de *Illa nox vel Malangez*.

Santuari de Lourdes. Es molt gran y de no modestes pre-

Santuari de Lourdes de La Nou

tencions. Son estil es modern, molt abarrocat y de no molt bon gust arquitectònic. En l'interior, entre altres altars laterals, hi ressurte un gran retaule d'estil neo-gòtic, molt alt, tocant a

per la «Joventut Catòlica» de Casesrres. El santuari que tant de nom dona avuy al poble de La Nou, el deu aquest al zel, activitat y devoció fervorosa d'un fill del propi poble, Mossèn

Cingles de La Nou

la volta de l'iglesia, ab tot y esser aquesta d'enlairades proporcions. Una llanterna o cupolí s'alça en el centre de la nau. El conjunt, de tirat enlluernador pera la gent senzilla, no ofereix caràcter místich ni infondeix recullida devoció. La Verge que's venera en l'altar major es obra de l'escultor Potellas de Vich y fou costejada

Anton Comella. L'altar major, ricament daurat, fou costejat per la família Anglerill, de Vilada. Darrera l'altar major, en un ninxo obert en el mur, s'hi venera una imatge de la Verge de Lourdes que portà de Pau l'esmentat Mossèn Comella y que rebé culte en una petita capella abans de l'erecció de l'actual sumptuós santuari. Té l'iglesia

un gran edifici anexe a on hi viu el capella custodi y en el que hi ha l'expedició d'objectes piadosos. La situació del santuari es molt pintoresca sobre un penyal enasprat que cau damunt del rieral.

La Nou forma ajuntament ab el vehí poblet de Malanyeu y el vehinat del Serrat, ab un conjunt de 260 habitants. Pertany al partit de Berga, provincia de Barcelona, bisbat de Solsona.

Sa situació a 900 m. sobre'l nivell del mar es molt pintoresca, en una ampla replanada voltada d'un enlairat cercle de montanyes encinglerades. Al nord té les trencades crestes de Malanyeu; a llevant, la serra de Sobrepuny y Picamill; a migjorn, la Costa de Terradelles; y a ponent, les montanyes de Sitja y Catarro, que donen sos oposats aiguavessos a la vall del Llobregat. Té en son terme mines de carbó de pedra y lignit creati.

La riera de La Nou, formada per un seguit de petits brancals oberts com el vernillatge d'un vano, té son escorredor sota del santuari de Lourdes, en avall del poble, y, engorjant-se entre cingles, cau al Llobregat al peu del penyal a on s'aixeca la pintoresca iglesia de Sant Salvador de la Vedella.

Se puja dret al N., del costat de les Costes de Malanyeu, per molt dolent y pedregós camí. L'esbarriat poblet de La Nou va quedant-se ensota, xamosament situat en la part més plana de sa rienta y conreuada vall.

2 h. 10. Coll de la Creu de l'Oració. En son cim hi ha una senzilla creu.

Forma la partió d'aigües entre les valls de Malanyeu y La

Nou. Punts de vista escayents sobre aquesta bonica vall y les enérgiques cingleres de Picamill, que la tanquen per sa part de llevant, y no menys bell esguart vers la clotada de Malanyeu, reclosa per enérgichs y rectes cingletars.

Se va planejant pel cim de la cresta de la serra per migrats pasturatges y algun conreu, y per terrer ple de grosses esquerdes, promogudes per recents y continuats moviments geològichs. Els aiguavessos cauen a la barrancosa riera de Malanyeu.

2 h. 25. Envistes del vehinat de Malanyeu, escampat per accidentat vessant.

Se van revoltant en descens suau els cayents de l'embarcadora vall.

Van deixant-se també al des-sota, a curta distancia, l'iglesia y les quantes cases escampades que formen el poblet de Malanyeu.

Malanyeu, poblet de 113 habitants, ab una vintena de cases, forma ajuntament ab La Nou.

L'iglesia, baix l'advocació de Sant Sadurní, d'antich origen, es també sufragània de La Nou. Es de planta romànica, encara que del tot desfigurada per aditaments y obres exteriors. Entre les cases properes a l'iglesia hi ha la molt antiga y renomada del Frare de Malanyeu.

Bonich panorama vers a l'horitzó de ponent, tancat pels Rasos de Peguera, la serra d'en Cija y el Pedraforca, que's presenta soberch y majestuós; més aprop s'ovira l'extens emmurallat de les montanyes de Vallcebre, Fumanya, Fígols y les mines de carbó.

2 h. 50. Allomar, una de les

mellors cases del poble. Té una capella adjunta, dedicada a la Verge dels Dolors. Queda a l'esquerra del camí.

3 h. S'atravessa'l saltador riveral, que corre fressós dret al fons de la cloturada, la qual forma un gegantesch embut. Va a unir-se al Llobregat, passant entre parets de penya, en el clot d'Alfar.

3 h. 15. El panorama va restringint-se y el camí s'endinza en l'aspra cayent superior del torrent, tot enlairant-se. Se puja per dret y dolent camí, entre boscatge y cingladeres. Naixements d'aigua brollen arreu. El paisatge es esplendent y fantàstich: enterchs penyals de formes rares, trencades cingleres inexpugnables, roquers de variats tons entre grisencs y torrats, vegetació selvatge, aigua saltadora per tots indrets.

3 h. 35. Coll de l'Aballol, 1.425 m. alt., entre'l clot del Triput y les grandioses clotarades de Malanyeu. Cop de vista esplendent y fantàstich.

Sota'ls peus, les dretes cingleres y extranyes penyalars y rocam que formen la vall alta de la clotada de Malanyeu; al lluny, montanyes del Lluçanes y part del pla de Bages. La montanya de Montserrat s'alça soberca, retallada en el blau del cel, en el llunyà horitzó. Del cantó oposat, en el clot del Triput, s'extén una imponent negror de bosch.

Se creua de pla una magnífica y espessa boscuria de pins, la бага de l'Aballol. Al fons s'obre l'amagat clot del Triput, que va al Llobregat.

3 h. 50. Coll del Ploraire, 1.400 m. alt., entre'l sot del Triput y l'ampla vall de Cerdanyola.

Variaants de l'hermós panorama de montanyes que's ve gaudint, dominat al fons per l'original alçament del Pedraforca, que s'enlaira soberch sobre'l demés montanyam, en quadrant majestuósament.

S'empren per entre bosch una dreta davallada per la fadigosa Costa del Ploraire.

4 h. 5. S'atravessa la riera naixent de Cerdanyola, seca y pedregosa, davant de la casa del Ploraire.

Se puja la vessant oposada ab bon domini d'esguart sobre la vall de Cerdanyola, ovirant-se'l poble al lluny.

4 h. 30. Coll de Sobirans, 1.275 m. alt., en l'extrem de serra que separa la vall de Cerdanyola del Clot de l'Infern. Bell punt de vista vers a tots dos indrets.

Se va faldejant la vessant del tot dreta del Clot de l'Infern. Aquesta fonda sotalada, molt aspra, reclosa y engolida, recoberta de bosch en ses cayents, sembla que en son fons no tinga sortida per l'engorjat y embrancat escolador de ses aigües, al donar eixida a la vall del Llobregat.

El camí planeja entre'l bosch.

4 h. 55. Collada de Falgars. Aquesta ampla collada s'extén dret al pla del santuari, unint el gros macís de la serra del Catllaràs ab l'avant-mur que forma la serra de Falgars. En el costat de llevant dona ses aigües al Rigatell, y en el de ponent a l'enclosada Coma de l'Infern. A l'arribar a la collada se descobre desseguida'l santuari, que se presenta a la vista com a bell port de refugi.

5 h. Santuari de Falgars.

Del santuari de Falgars a La Pobla. (Vegi-s itin. 29.)

ITINERARI N.º 32

De l'estació de Serchs
al santuari de Falgars
per La Nou
y Sant Romà de la Clusa

6 h. 15. *Excursió verament interessant. Pot fer-se en cavalleria.*

Desde l'estació se recorren amunt la vall del Llobregat per aprop la via.

25 m. Se segueix un viarany que s'enlaira remontant la vall, per entre bosch, pera anar a trobar la vessant esquerra del torrent de la Nou.

55 m. S'atravessa'l torrent per una palanca de fusta y's remonta la vora dreta per entre bell reclos de cingles y espadats.

1 h. 30. Molí de la Nou.

1 h. 40. Lourdes de la Nou.

1 h. 45. Iglesia vella de La Nou. (Vegi's itinerari anterior.)

Desde l'iglesia vella de La Nou, deixant a l'esquerra'l camí que va a Malanyeu, se va a trobar el curs del rieral.

2 h. 5. S'atravessa aquest pel repeu d'un hermós saltant.

La costa's fa dura. A la dreta's deixa la casa de la Insula; a l'esquerra queda enlairada la casa de l'Alzina.

2 h. 45. Puyorols, enlairada casa de pages que domina guapament tota la comarcada de La Nou. Bonich aspecte.

Dretes cingleres se redrecen a l'envolt, les quals es força anar a creuar. El camí puja sempre fortament. Un encinglerat de penyals aguts com una faixa dentellada forma l'avant-mur de l'encinglerada muralla.

3 h. El camí deixa a l'es-

querra'l començ de la vall y volta per dessota la vertical cinglera.

3 h. 5. Creu d'Espades, 1.400 m. alt. En el coll hi ha una modesta creu de ferro. L'11 de Maig s'hi puja a benehir el terme y's reparteixen ofrènes de pa.

Les aigües van a un costat dret a la riera de la Nou y per l'altre a la de la Clusa.

3 h. 10. Casa d'Espades. El camí va de planer.

3 h. 20. Coll de la Plana, en un cap de serrat. Se va baixant en vista d'hermosa бага matisada de pins y faigs y de la feréstega clotada de la Clusa.

3 h. 35. Rossinyol de dalt y Rossinyol de baix, dues cases gairebé juntes al peu d'un rech que's despenya per un pintoresch reciot.

Va revoltant-se la clotada de La Clusa, en qual fons s'hi forma un pla tancat per un embut, en el qual hi ha dues o tres cases. L'iglesia de Sant Romà està enlairada sobre'l pla en la vessant baixa. Bonich trajecte de camí revoltant la clotada. Pel trench de la vall, entre les serres de Picamill y la de les Roques de Castell, se veu la rivera de Vilada y l'agreste serra de Picancel y cingles de Vilada.

4 h. 5. Se deixa a l'esquerra un camí que s'enfila dret al Catllaràs y a la font del Llop.

4 h. 15. Sant Romà de la Clusa, 1.250 m. alt., iglesieta romànica enganxada en sa part de ponent ab la rectoria en un petit replà a mig cayent de la vall, dominant la soberca y aspra clotarada. Fa companyia a la solitaria iglesia una sola masia, que aprofita ab treballats conreus la migrada terra que l'envolta. L'iglesia es romànica,

senzilla, pot-ser del segle XII. Es d'una sola nau a volta de canó seguit, baixa y lleugerament apuntada. No's noten en lloch detalls d'ornamentació en la traça arquitectònica. La porta, oberta al mig-dia, està formada per un arch senzill adovellat.

Guarda aquesta iglesia, en son interior, una joia notable en la Santa Majestat que's venera en un dels costats del temple entrant a mà dreta. Està vestida l'imatge ab túnica closa, porta llarga estola damunt la vestidura, y té'l cos cenyit per un cinturó lligat al davant. Es de regulars proporcions, rostre sever, cap alt, mirada clavada al cel, barba tallada en punta a estil oriental, cos y braços erts y enravenats, coberts per les amples mànigues de la túnica, els peus clavats en dos claus seguint l'estil bisanti. Sembla ésser dels sigles XI o XII. Sofrí una desafortunada restauració en el pintat y daurat de son ropatge.

Sant Romà de la Clusa forma ajuntament ab Castell de l'Areny, encara que ab parroquia propria. Té en son terme cases de pagès esbarriades.

Desde Sant Romà'l camí s'enlaira enfilant la vora esquerra del torrent del Catllaràs. La vall del rierol està encatificada d'herbey y brodada de bosch. Se porta la direcció vers al NE.

4 h. 35. S'atravessa la torrençera en l'enforch que formen les dues petites valls del Pla de l'Orri y del Catllaràs. Se segueix la vessant dreta d'aquesta. Es un bell trajecte de montanya que ofereix tot l'aspecte d'una alta vall pirenenca. Els paisatges envoltants són plàcits y riallers, més al fons se desenrot-

llen formant un gros embut, les dures y ferrenyes cingladeres de Picamill, La Clusa y Castell de l'Areny, realçades al fons llunya per les no menys aspres y accidentades de Vilada y Picancel. A mida que's puja les pendents accentuen el verd esclatant dels pasturatges entre la negror dels pins. Van trobant-se molt fresques fonts que donen naixença al rierol.

5 h. Pla del Catllaràs o del Querllaràs, 1.625 metres alt., alt replà herbat arrodonit, d'un hermós envellutat, voltat d'espessos boscos de pins y faigs, grandiosos y frescals. En son centre, entre la verdor de l'herbey, s'hi aixeca una gegantesca roca, nomenada'l Roch del Catllaràs. Aquest roch colossal, *gros quer* o *Querllaràs*, donaria nom al pla, esdevenint *Catllaràs* per corrupció en la forma de pronunciar-se. En el replech del pla hi ha una font d'aigua gelada. A l'estiu pugen a gaudir-se de sos pasturatges bones ramades de bestiar de llana, vacades y eugaçades.

Se penetra en una fosca boscuria de pins, grans y rabassuts, fent-se son passatge en extrem agradable.

5 h. 10. Forat de Fontanals, 1.700 m. alt. Nou cop de vista entre l'espès entreteixit de la boscuria vers a les grans montanyes de la vall alta del Llobregat. Se baixa per dins d'una atapahida бага, esplendidíssima, que s'extén en avall per abdós costats. Està formada per tandes de pins y faigs.

5 h. 40. Pla de Sant Cristòfol, ampla extensió de pasturatges. Hermós aspecte del'extensa boscuria que ompla de part a part la serra, contrastant bella-

ment la verdor dels faigs, a grans clapes, sobre la negror dels pins. Es fama haver existit en aquest pla una població y una iglesia baix l'advocació de Sant Cristòfol.

L'iglesia de Sant Cristòfol, prop de Falgars, de la qual no'n queda avuy ni rastre de fonaments, fou consagrada en 983 per Salla, bisbe d'Urgell, segons consta en un document de l'arxiu de Sant Llorenç prop Bagà.

Avuy sols un hermós y envellut mantell de verd gubatge cobreix el pla aon s'alçaven iglesia y vivendes. Avançada la reconquesta, llurs habitants buscarien climes més templats y terrers de mellor conrear dret al fons de les valls.

Grosses ramades pugen a l'estiu a pasturar-hi.

Atravessat el pla, el camí torna a endinsar-se en l'espessor del bosc, baixant continuament. Entre la clariaina dels arbres, hermosos paisatges de les serres de Rus y Puigllançada y clotades de Gavarrós y de Brocà, en la part oposada de la vall.

6 h. 15. Falgars. (Vegís itin. 29.)

ITINERARI N.º 33

**De l'estació de La Baells
al santuari de Falgars
per La Nou, Picamill
y Sant Romà de la Clusa.**

5 h. 45. *Excursió molt recomanable. Pot fer-se en cavalleria.*

Atravessat el pont de Miralles, s'emprèn tot seguit un corriol que s'enfila molt costa-

ner pel caire de serra que, terminant en el propi pont, separa la vall del Llobregat de la del Mardansol.

La pujada, si bé es penosa, ve compensada per l'atracció dels paisatges, que's presenten a cada pas entre'l bosc ombrívol y pintoresch y pels escayents punts de vista sobre les amples valls del Llobregat y del Mardansol, de vessants cantelludes y aspres cresteries en els cims.

30 m. Pla de Clara. Magnífich bosc de pins alts y sapats, molt espès. Es d'un misteri indefinible aquest hermós planell atapahit d'arbres, per les tonalitats de llum que s'hi entrelluen.

35 m. Se deixa a la dreta'l camí de Vilada a l'extrem del preciós pla.

El viarany, ja més aclarit d'arbreda, entra en el pla de Casadesús.

55 m. Font de Casadesús, al costat del camí, prop d'una torrentera. Se deixa a la dreta can Casadesús. Se va faldejant la vessant baixa de la muntanya.

1 h. 15. Can Canal. Se descobre'l poblet de La Nou, esbarriat en sa pintoresca vall, enquadrada per altes muralles de cingles y cimals alterosos.

Se baixa pels aiguavessos de l'esquerra de la rivera de La Nou.

1 h. 25. S'atravessa'l riueral, que's llença dret al fons, a l'esquerra, per encinglada gola. A l'enfront mateix del pontarró, tirat sobre la rivera, s'alça, d'espallles a un dret estímball, el santuari de Lourdes.

Se guanya una lleugera costa prop de cases escampades.

1 h. 30. Iglesia de La Nou.

Desde La Nou se puja en direcció al nord per sota les alteroses cingleres, guanyant-les per aspra costa, que s'enlaira sortejant les abruptuositats del terrer. Van trobant-se boscos de pins esclareits tallats de fresch.

2 h. 15. Can Picamill, 1.297 metres alt., en un replà o collet entre les cingleres de La Nou y de La Clusa. Prop de la casa hi ha una fresca font.

Continua ferma la pujada.

2 h. 25. Collet de Picamill, 1.447 m. alt., en el cim de la serra. Bell espectacle de la ferèstega clotada de Sant Romà en forma de gegantesch embut format per cingleres. La solitaria iglesia se troba en la part oposada de la vall, en qual sots'hi noten aprofitats conreus.

Ressalten en primer terme les retallades crestes de la serra de Picancel; vers al NO. se destaquen els macisos estimbats de les serres del Catllaràs y de Sant Jaume de Frontanyà; a llevant s'enfonsen les cinglateres y roques de Castell de l'Areny.

Va baixant-se al fons de la clotada per accidentat y pedregós camí que revolta constantment pera salvar l'aspre devallant. Encatifat bosch de pins orna la dura vessant.

3 h. 15. Se troba'l curs del tormentós riueral, que's despenja dels alterosos cimals y's va seguint dessobre la vora esquerra per pintoreschs y ferrenys paisatges realçats per vegetació agreste y per llisos espadats de penyes.

3 h. 45. Sant Romà de la Clusa.

De Sant Romà a Falgars. (Vegi-s itinerari anterior.)

5 h. 45. Santuari de Falgars. (Vegi-s itin. 29.)

ITINERARI N.º 34

De Berga a Vilada, Borredà y Sant Quirze de Besora

50 k. *Carretera provincial. Hermosa excursió de montanya a proposit pera fer en carruatge descobert.*

Desde la plaça de Viladomat la carretera s'enlaira en revolts a trobar el collet de Santa Magdalena, aont atravessa'l Metge per un pont tirat sobre'l riuet.

Desde'l pont, pel forat de la vall, s'ovira un interessant cop de vista dret a l'engorjada vall del Metge, la serra de Queralt y els cims del Mercadal y de la Figuerassa.

Baixa la carretera pel costat esquer de la vall del Metge.

2 k. Hostal d'Estanyclar, antic y molt renomnat. Tot proper hi ha una font.

La carretera va baixant seguidament en revolts, fruit de bonichs paisatges sobre la vall del riu. A la dreta's veu la foradada del canal de Berga. Als envolts de la carretera hi ha molt bones fonts. En la part dreta, la de la Serra y les molt estimades y afavorides del Tagastet y del Recuit. Cau al costat la barrancada del Molí del Nin. Totes les vessants són dretes y molt enxorrencades.

5 k. Se recorre un desmunt o trinxera entre dues altes parets de roca pera passar de la vall del Metge a la del barranch de la Tossa. En aquesta barrancada hi ha una fresca font. Va apropant-se'l Llobregat.

6 k. Pont de Miralles sobre'l Llobregat, 502 m. alt. Té 53 m. de llum y està format per tres arcades molt airoses.

Pont de Miralles

Estació de La Baells (vegi's itín. 1), sota la carretera al peu del pont.

Una volta passat el pont, la carretera deixa la vall del Llobregat y enfila la vora dreta de son affluent el Mardansol. Preciosos punts de vista de trenca-des crestes de montanyes de la serra de Picancel.

9 k. Molí de La Sala. Salta a l'esquerra un bell cayent d'aigua. Hermós panorama, endarrera, de les montanyes de Queralt, dels Rasos y de la Figuerassa.

S'alcen al costat oposat de la rodada via montanyes abruptes, les Canals de Sant Miquel, el penyal del Mig-dia y el pich de

Salga Aguda. La carretera, tot revoltant, va allunyant-se del curs del Mardansol.

13 k. Vilada, poble de 504 habitants, junt ab els vehinats agregats dels Clotassos y de La Ribera y molt bones masies y cases escampades; partit de Berga, província de Barcelona, bisbat de Solsona. 582 m. alt. sobre'l mar.

HOSTALS: *cal Adjutori*, bon *hostatge*; *cal Pio*.

GUIES Y CAVALLERIES PERA EXCURSIONS: *Joseph Bombardó* (a) *Tatus*, *Antoni Serra* (a) *Berenguer*, *Joan Massana* (a) *Moço del Rector*, *Pio Font* (a) *Pio*, *Antoni Casafont*, *Anton*

Massana, Joan y Ramon Prat
(a) *Felips. Preus, de 5 a 10 ptes.*
per dia, segons hi vagin o no
compresos gastos de moço de
peu y animal.

CARRUATGES: *surten a les 7*
del matí y a les 5 de la tarda
pera l'estació de La Baells y
Berga; preu, 1 pta.; a les 8 del
matí pera Sant Quirze; preu,
375 ptes.; y a les 5 de la tarda
pera Borredà; preu, 50 céntims.

S'establirà promptament
servey de carruatges pera tots
els trens de la via de Manresa
a Guardiola-Bagà.

Passa la carretera, descrivint un arch de circh, pel peu mateix del poble, que's presenta en un bonich esgraonat de pintoresch efecte. En la carretera hi ha les cases més noves, cafès y hostals. L'iglesia's troba enlairada a l'envolt d'antigues vivendes. Està baix l'advocació de Sant Joan Baptista. Per la diada del sant, el 24 de Juny, se celebra la festa major. El temple parroquial es de caràcter modern y de pobre estil. L'antiga parroquia de Vilada existia, junt ab el poble, en el pla de La Masó, sota'l castell de Roset. (Vegís itinerari 50.) No's tenen datos positius referent a com va anar desapareixent iglesia y poble: sols se té notícia de la dedicació del temple a Santa Maria en 905 per Nantigi, bisbe d'Urgell.

La vall de Vilada es molt rienta, rublerta de conreus, verdor y arbrat. Prop del poble, en son indret dellevant, hi corre la riera de son nom, y enllà de la replanada que's forma a son enfront, orientada a mig-jorn, hi corre'l Mardansol. Formen un bell circuit a l'enfront del poble les enrastellades arestés de la

serra de Picancel (Pich en cel). Salga Aguda, el penyal de Migdia, que marca l'hora meridiana a Vilada; les aspres Canals de Sant Miquel y el rabassut y original serrat de la Mesquita, aon s'hi troben antichs enderrochs d'una macissa construcció mig-eval.

Son clima es suau, per sa bella orientació arracerada del nord y encarada a mig-jorn, y sos envoltants deliciosos. Les properes serres estan encara cobertes de molt d'arbrat, d'espesses y belles bagues. Té en son terme variades fonts y aigües ferruginoses y sulfuroses medicinals, criaders de succí (àmbar groch) en la baga del Clot, y betums minerals en el pujant de Serrallonga y en els torrents de les Eres y de can Roca. Posseeix petites indústries de teixits de cotó.

Les fonts més notables del terme són: en primer lloch la sulfurosa, que conté sofre, ferro y magnesia, apropiada especialment pera'l tractament de les malalties brianoses, trobant-se a un quart escas del poble; la de la Beya, a mitja hora lluny; la del Vidrier, a un quart y mig de distancia; la del Cavaller, y altres, a més, d'aigua molt fresca y bona. Per ses fonts, son clima saludable y bonichs envoltants, pot esser Vilada una bona estació d'estiueig, afavorida per la nova ferrada via, ab molt bones comunicacions.

Ermita de Sant Miquel. Baixant al molí del Cavaller (vegís itinerari 35), se pren a son costat un camí molt dolent y esgraonat, entre cingles y timbes, que s'enfila per les feréstegues Canals. Quan s'es dalt se troba la

petita ermita de Sant Miquel al cim d'un replà, entre cingles. L'ermita no ofereix particularitat digna de remarcar. El panorama que's domina es molt hermós, en especial cap a l'indret de Berga; al costat de ponent s'enlaira'l serrat de l'Aliga, y en el de llevant el del Mig-dia. S'hi va en uns cinch quarts d'hora desde Vilada, y en uns tres quarts desde'l Molí del Cavaller.

*Santa Magdalena de Guardiola*ns. Capella del segle XVII, en la grandiosa casa de les Eres de Guardiola, a mitja hora de Berga, anant dret a Borredà. Es una casa de pagès de senyorial aspecte, situada en lloch en extrem poètic y pintoresch, fruit de bell efecte de paisatges montanyenchs. Es de les més renomnades de la comarca.

14 k. S'atravessa, a la sortida de Vilada, un pont de 24 metres de llum, ab tres arcades, de bonich aspecte, sobre la riera de Camprubí o de Vilada, el major afluent del Mardansol. El clot de la riera es d'un bellíssim efecte pintoresch.

La carretera dóna un gros revolt, deixant enrera Vilada, a l'altra part del clot de la riera, presentant un bell efecte de conjunt l'aplech de ses cases esgraonades en amfiteatre, desde'l peu de la rodada via fins en amunt de la serra que les arredossa.

18 k. Hermós saltant d'aigua dins d'un paisatge esplendent d'exuberant vegetació, entre rocatam fantàstic, esgarriat arreu. Vista de les Eres de Guardiola, gran casa del sigle XVII, ab iglesia sufragània de Vilada. Tanquen l'horitzó,

Vall de Borredà a l'hivern

dominant l'espai, les altes montanyes de Queralt, de Peguera y d'en Cija.

S'atravessen diverses torren-
teres afluent del Mardansol.

19 k. Molí d'en Font. Lloch
ensotat y d'aspecte selvatge, no
desproveit de ruda bellesa.

La carretera porta la direc-
ció a l'E.NE., seguint d'aprop el
curs del riu, tancat en ses ves-
sants per ferrenyes montanyes,
rublertes de negra boscuria,
que s'extén fins al mateix sòt.

21 k. Borredà, 886 m. alt.,
poble de 1.074 hab., junt ab els
vehinats del coll del Bas, La
Faja, La Rivera, La Rua y Sant
Martí, partit de Berga, provin-
cia de Barcelona, bisbat de Vich.

HOSTALS: *cal Oliaire, bon ser-
vey, encara que modest; cal
Piteu.*

**GUIES Y CAVALLERIES PERA
EXCURSIONS:** *Climent Fonquer-
ni (a) Fregaire, Ramon Bota (a)
Ramon Tinent, Joan Boix (a)
Boix, Joan Casals (a) Ranzó.
Preus, 5 ptes. per cavalleria
major y 4 ptes. per cavalleria
menor, y 6 rals de jornal y la
manutenció pera cada moço de
peu.*

CARRUATGES: *surten diària-
ment dues tartanes pera Berga
a les 6 del matí; passen a les 7
per Vilada, a les 7⁴⁵ per l'esta-
ció de La Baells, y arriben a
Berga a les 9. De Berga marxen
a les 3 de la tarda; a les 3⁴⁵ pas-
sen per l'estació de La Baells, a
les 5 per Vilada, y a les 6 arri-
ben a Borredà.*

*El carruatge que de Berga
va a Sant Quirze surt a les 6 del
matí; a les 6⁴⁵ passa per La
Baells, a les 8 per Vilada, y a
les 9 arriba a Borredà, d'aon
ne surt a les 9³⁰, arribant a les*

*11³⁰ a Alpens, aon para una
hora, tornant a sortir a les
12³⁰ pera arribar a Sant Quirze
a les 2⁴⁵ de la tarda.*

*El carruatge que de Sant
Quirze va a Berga surt a les 11
del matí, y arriba a la 1 a Al-
pens, d'aon ne surt a la 1³⁰,
passa per Borredà a les 4, a les
5 per Vilada, a les 6 per La
Baells, y arriba a Berga a les 7.
Preus, 1⁵⁰ ptes. de Berga a Bor-
redà; 2²⁵ ptes. de Borredà a
Sant Quirze.*

*S'està estudiant la combina-
ció pera que'ls carruatges aga-
fin l'hora dels trens ascendents
y descendents de la via d'Olván
a Guardiola-Bagà, en l'estació
de La Baells.*

Borredà's troba sobre la ves-
sant dreta de son rieral o riu
Mardansol, un xich enlairat a
l'esquerra de la carretera. Sa
vall es ampla y conreuada.
L'iglesia parroquial, del tot re-
formada, té tres naus y conserva
restos de sa antiga arquitectura
romànica. L'industria clàssica
del poble es la dels pellaires y la
de fabricació de burells y ba-
yetes o panyos ordinaris.

Són molt riques y nombroses
les fonts que's troben en els en-
voltants de Borredà, entre elles
la de la Llosada, a 10 m. de la
població en direcció nord; la de
Les Mosqueres, a igual distancia
y en la propria direcció, situada
al peu de la rivera; la del Faig, a
poch més d'un quart, per la part
del SE., en la Baga de Montjuich,
a uns 200 metres del vehinat de
La Faja; la del Roig, a uns 25
minuts de distancia, a l'indret
de mig-jorn, situada en un
fresch y fantàstich forat de la
Baga de Castelló; les Noufonts,
a una mitja hora de distancia

en el costat del NE., al peu de la gran Baga del Molló, d'excelents y abundoses aigües, y molt curiosa per néixer en una roca emplaçada al peu del recli de Subirats, que raja per nou forats constituint altres tantes fonts; la medicinal del Jofre, que obté molt de crèdit y renom, situada

21 k. Pont de Canamàs, 771 metres alt., d'un ull y 15 m. de llum. Bell cop de vista del poble de Borredà.

22 k. Font de Roca Trençada.

25 k. Collet de Xurriguera, 824 m. alt. Cims de serra pelats y aspres. Divisoria d'aigües del

Borredà a l'hivern

al peu de la riera, a un quart escàs del poble, en el pintoresch pla del molí de Campalans, contenint ses aigües gran quantitat de sofre, essent freqüentada per nombrosos malalts.

Borredà es un bon seti d'estiu. Se troba freqüentat per moltes famílies forasteres a l'estiu, tant per la suavitat de sa temperatura y lo bonich de sos encontorns com per l'agradable tracte de sos habitants. Es també un bon centre d'excursions.

Mardansol y del Marlès. Se baixa en forts revolts dret a n'aquesta última vall.

27 k. Pont de Puigcercós, sobre'l riu Marlès, 758 m. alt., d'un ull y 15 m. de llum. La carretera torna a pujar fortament.

28 k. Tossal de la Roca Curta, 920 m. alt. La vista disfruta d'un seguit d'agradables impressions.

30 k. Torrent del Soler.

31 k. Collet de Comià, 900 metres altitud, en la partió d'ai-

gües del Marlès y la Gavarresa.

32 k. Torrent de la Vinyassa. Pontarró de 4 m. Arreu s'extenen bagues emboscades, paisatges animats y nous y variats efectes de perspectiva.

33 k. Hostal, en la rodada via. Torrent de l'Era cremada. Pontarró de 4 metres.

y de les belles fondalades del Lluçanès.

37 k. Gran clotada de Rocafiguera.

38 k. Bella vista a l'esquerra sobre la vall de Sora, ab sos caserius, boscos y conreus. A l'altra part de la vall s'alça sobre'l cim més alt l'ermita de

Clisé de J. Puntas

Carrer d'Alpens

35 k. Alpens, poble de 480 habitants, partit de Berga, bisbat de Vich, prov. de Barcelona, 805 m. alt., el més enlairat de la comarca del Lluçanès. Iglesia moderna, ab campanar d'origen romànic. (Vegi-s RIPOLLÈS.)

Font de l'Ase, al peu de la carretera.

Hermosos punts d'esguart d'altres y llunyanes montanyes

Santa Marguerida, y mes a llevant, sota un collet, l'iglesia de Vinyoles.

Se va seguint en direcció a llevant. Pels fondals s'extenen ufanoses pinoses.

41 k. Sant Agustí de Lluçanès, 274 hab., partit de Vich, provincia de Barcelona. Iglesia romànica, sota la carretera, y junt a ella'l fossar. Té

un porxat davant la portalada.

La carretera va seguint en direcció a l'ESE. pel cim de la serra, disfrutant d'interessants paisatges y notables punts de vista.

43 k. Collet de Sant Agustí, 840 m. alt., en el fil de la serra que separa'ls aiguavessos del Ter y del Llobregat, límit entre'l Ripollès y el Lluçanès. Extens panorama dret a les montanyes de Berga, Peguera y Cadi, dominades pels Pais de Pedraforca.

Del coll n'arrenca, a l'esquerra, la carretera que va al Lluçanès per Perafita. En l'enforch de les dues carreteres hi ha un hostal.

La via rodada baixa ràpidament. Hermosos boscos en les vessants. Esplèndits paisatges d'hermosa vegetació. Belles vistes de montanyes, ressaltant dret a llevant les serres de Bellmunt, Besora y Milany.

La carretera descriu un gros revolt.

45 k. Corvatera, vehinat del districte municipal de Sora.

46 k. Font del Gorch Sanallut, que té qualitats medicinals molt apropiades pera certes afeccions del ventrell.

La carretera va baixant. Vistes a l'O. del santuari de la Mare de Déu dels Munts, enlairat en la serra, la que està revestida d'arbrat.

47 k. Molí de Cusons. Iglesia de Sant Pere Espuig, dalt d'un turó a l'esquerra de la carretera. Es de bon estil romànic y presenta pintoresch aspecte.

48 k. Cusons, vehinat de Sora.

Can Espadaler, grandiosa masia. S'extén a la part oposada del rieral l'ufanosa бага de Casarramona.

49 k. Barri de les Casetes de Sora. Hostals al peu de la rodada via.

50 k. Empalme ab la carretera de Barcelona a Ribes y Puigcerdà. Petit vehinat de cases, la major part hostals, en l'encreuament de les carreteres.

S'atravessa la de Ribes y s'creua'l Ter per un alt y antich pont de pedra, junt a l'unió del riu ab la riera de Cusons, y s'puja, a la dreta, al poble de Sant Quirze y a l'esquerra a l'estació de la ferrada via de Barcelona a Sant Joan de les Abadesses.

Sant Quirze (vegi's RIPOLLÈS), 565 m. alt.

ITINERARI N.º 35

De Berga a Ripoll

per

l'antich camí ral de ferradura

9 h. *Trajectes molt interessants.*

Se segueix la carretera de Sant Quirze fins més enllà del kilòmetre 40.

2 h. Trencant de la carretera. Se deixa aquesta enlairada a l'esquerra y s' baixa de travers a trobar el curs del riu Mardansol.

2 h. 15. Molí del Cavaller. En situació molt pintoresca sota'ls aspres trencalls de les canals de Sant Miquel. El riu fa una hermosa recolzada ombrejada d'arbres, emmirallant-se en l'aigua'ls aguts penyals.

Va seguint-se la vorera esquerra del Mardansol, molt en-sotada entre hermosa vegetació. La dominen els aspres cims de Salga Aguda.

Molí y saltant del Camp del

Bosch, prop l'unió de les rieres de Vilada y Borredà, que formen el Mardansol.

Atravessat el riu de Vilada per una palanca, el camí va seguint dominant la vora dreta del de Borredà.

2 h. 35. Torna a trobar-se la carretera abans d'arribar al kilòmetre 35, la que va seguint-se en amunt.

3 h. 35. En el kilòmetre 30 se deixa la via rodada, que dona grossos revolts sota Borredà y's pren un camí a l'esquerra que puja al poble.

3 h. 45. Borredà. (Vegi's itinerari anterior.)

Se surt de la població per la part de dalt.

3 h. 55. Pont de Canamàs, aon se troba la carretera, que torna a seguir-se.

4 h. 10. Font de Rocatrencada, aon se deixa ja del tot el camí rodat, que's queda a la dreta, y's va pujant seguidament en direcció al NE. per entre bosch, descobrint-se'l pintoresch poble de Borredà.

4 h. 25. Coll de Borredà, 950 m. alt. Bosch esclaireit rodeja la collada. Hermosos paisatges y punts de vista sobre les clotades de Matamala, Les Lloses y montanyes d'Estiula y Rasos de Tubau.

Se va faldejant una petita vall que cau al Marlès.

4 h. 35. Collet de Palmerola o *Pomarola*, com diuen en el país. Bell punt de vista sobre la clotada de Palmerola. En un alt turó isolat s'enlaira pintorescament la vella iglesia parroquial y les ruïnes de l'antich castell, que ofereixen sols murs trocejats y alguna porta y finestra com a detalls apreciables. El títol de marquesat de Palmerola

fou donat per l'arxiduch Carles d'Austria en gracia de llealtat a n'ell y odi a la casa de Borbó. Se baixa entre bosch a una hermosa torrentera.

5 h. S'atravessa'l torrent de Palmerola y's puja pel costat oposat, passant per dessota Les Roquetes, casa de pages en un cap de serrat. Va baixant-se envistes de la vall alta del riu Marlès.

5 h. 5. **Palmerola**, poble de 210 hab., junt ab els vehinats de Clot de Cosp, Vilaseca, Sant Martí, Els Casons y La Farga, província de Gerona, partit de Puigcerdà, bisbat de Solsona. Son terme pertany arbitràriament a la província de Gerona ab tot y estar enclavat, com un queixal, en la de Barcelona. Correspon de ple al Bergadà per condicions naturals y històriques.

Iglesia nova de Palmerola, moderna y senzilla. Vehinat de cases a son entorn.

5 h. 15. S'atravessa'l Marlès per una palanca, encreuant-se'l camí que va a Sant Jaume de Frontanya. (Vegi's itin. 54.)

Se puja per la vall de Matamala, entrant-se en la comarca ripollesa.

5 h. 20. Cal Ferrer, sota un petit collet. Se remonta la part dreta del rieral de Matamala.

5 h. 25. Iglesia de Sant Vicents de Matamala, enlairada a curta distancia sobre'l camí.

5 h. 50. El Guix, grossa pagèsia ab iglesia.

La direcció general es sempre d'O. a E.

5 h. 55. Pont del Diable, sobre una barrancada que baixa a l'esquerra, provinent del cim de la serra de Matamala.

6 h. Iglesia de Matamala,

alcada a l'esquerra sobre'l camí. Aquest va revoltant.

6 h. 5. La Casanova.

Se puja seguidament.

6 h. 20. Font de Tous, al dessota'l pla de Les Lloses. Bona aigua. Font mal aconduïda. Extens punt de vista de valls y montanyes.

S'entra en el pla de Les Lloses, 975 m. alt., ampla collada que forma extens planell y separa les aigües del Ter de les del Marlès, tributari del Llobregat.

6 h. 15. En la part enlairada del pla, a l'esquerra, a mig quart de distancia del camí, s'hi nota l'iglesia de Les Lloses, parroquia d'esgarriat vehinat de cases.

6 h. 30. Les Selles, grossa pagesia.

Se devalla suaument per aiguavessos del Ter.

6 h. 30. El Carbonell, casa de pages.

6 h. 45. Cal Ferrer, hostal y ferreria.

Se va baixant tot fruit de bells paisatges y de bonichs punts de vista sobre la vall, que sembla obstruïda al fons per l'enterch turó del Roquer, que s'alça a son bell mig. Extensos horitzons.

En la vessant oposada del rieral un magnífich bosch de pins, matisat de faigs, agafa una grossa extensió.

7 h. 10. Hostal Cremat. Antigament era un gran punt de parada, quan tot el tràfec el feyen els traginers, abans de construir-se la carretera de Berga a Sant Quirze. Avuy es una pobre casa de comparets.

7 h. 15. S'atravessa la riera y's puja per la part dreta a guanyar un petit coll al costat del penyal del Roquer. El riu

envolta al fons fent un gros rodeig.

La casa del Roquer, molt bona pagesia, se troba a l'esquerra sota l'agut cim.

7 h. 20. Collet del Roquer, al costat mateix de l'enlairat y aspre penyal, que queda a l'esquerra entre'l camí y el riu.

Se baixa sobtadament.

7 h. 25. L'Atalaya, casa de pagès pintorescament situada a l'enfront de l'espadat penyal del Roquer.

7 h. 30. S'atravessa la riera del Grau, que baixa de Sovelles. L'iglesia de Sovelles s'ovira a la dreta, dalt de la montanya. Bonichs paisatges.

7 h. 35. Se passa a la vora esquerra de l'enjogaçat curs d'aigua.

7 h. 40. Torna a passar-se a la vora dreta davant d'un molí y d'un escayent saltant. Endarrera, al mig de la vall, s'alça'l fantàstich y enasprat penyal del Roquer. Se va devallant entre molt bells paisatges.

7 h. 45. Se passa la riera, seguint-se altra volta'l costat esquer.

7 h. 50. La Franquesa, gran pagesia, que té a son enfront, al peu del camí, un gros safreig envoltat d'arbres.

Se baixa al fons de la vall per pedregós devallant.

8 h. 5. S'atravessa la riera de Carnalets o Vallespirans, que baixa a l'esquerra y ve a reunir-se allí sota mateix ab la de les Lloses. S'atravessa tot seguit el riu format per l'unió dels dos cursos d'aigua.

8 h. 15. Se passa la riera seguint-se vora esquerra.

8 h. 30. Ermita de Sant Quinti, anomenada també Remey de baix. Prop de l'ermita's

troba la carretera de Barcelona a Ribes.

9 h. Ripoll, vila de 4.919 habitants. Monastir de Santa Maria, monument romànic dels més preuats de Catalunya; iglesia de Sant Pere; iglesia de Sant Eudalt, patró de la vila, rica urna de plata. (Vegi's RIPOLLÉS, volum IV, pera més detalls.)

ITINERARI N.º 36

De La Pobla a Ripoll

(Per la carretera)

5 h. 30. *Camí rodut en no gaire bon estat. Servey de caruatges de Ripoll a La Pobla.*

Arrenca la carretera del pont sobre'l Llobregat, prop de sa unió ab l'Arija, y remonta la vora dreta de la vall d'aquest riu, prenent la direcció vers a llevant. La vall es ampla, y a la dreta s'extenen boniques hortes y sembrats. A l'esquerra s'aixequen els cayents de la montanya de Les Comes, que va contornejant-se.

1 h. (5. k) S'atravessa per un pontarró el torrent dels Rentadors de la Muga y's puja en un gros revolt.

1 h. 15. (6 k.) Collada del Puig, entre les clotades del citat torrent y les de l'Arija. La casa del Puig queda en un costat.

1 h. 25 (7 k.) Pont de l'Arija, de pedra, sobre aquest riu. Es una bella obra de fabrica. A l'esquerra s'obre la gran clotada de l'Arija, coberta de bosch en ses abruptes vessants, en mig de grops de cingleres y enterchs penyals. El pont forma'l límit de les províncies de Girona y Barcelona.

La carretera va enlairant-se en seguits revolts, dominant panorames realçats al lluny pels majestuosos Pals de Pedraforca.

1 h. 45 (9 k.) Coll de Meroïla, 1.102 m. alt., partió d'aigües del Freser pel riu Mardàs, y del Llobregat per l'Arija, y límit a la vegada del Bergadà y del Ripollès.

Fins a n'aquest coll arriba ja fa anys la carretera provincial que puja desde La Pobla, feta construir per la Diputació de Barcelona. El cos provincial de Girona devia fer acabar el troç desde aquest coll a Campdevànol, pera empalmar ab la carretera de Ripoll a Ribes y Puigcerdà. Havent-se quedat sense construir, l'Estat s'amparà del troç ja fet per la Diputació barcelonina, incloent-lo en un projecte general de carreteres. Una volta se'n possessionà l'Estat, no sols no s'ha cuidat de la continuació del nou plan, sinó que ha deixat del tot abandonat el troç construït, no procurant sa conservació. Ara de poch el poble de Gombreny, junt ab la «Compañia general de Asfaltos y Portland», han fet fer un camí carreter desde Campdevànol fins al coll, y la propia Companyia s'ha cuidat d'arreglar el troç fet fins a La Pobla.

Extens panorama's descobre desde'l coll de la Merolla, ja al N. y NE. vers a la serra de Coma Armada y cims de la carena pirenenca, ja a llevant vers a les valls del Freser y del Mardàs, o bé a ponent sobre les de l'Arija y Llobregat, y vers als trencats esquenalls de les serres de Cadí y de Greixa, el murallam de Vallcebre, el gran macís d'en Cija y l'enlairat y soberch Pedraforca.

La carretera baixa en seguits revolts per la vessant esquerra del torrent que s'origina en el coll de Merolla, portant la direcció al NE.

2 h. 15. Can Vilalta. Se volta'l turó sobre'l que està situa-

Clixé de J. Blada

Vall de l'Arija desde la carretera

da la casa. Envistes del poble de Gombreny.

2 h. 25. Pont de la Forada sobre'l rierol d'Agrefull, originari del Mardàs.

Se va dominant a la dreta la vall d'aquest riu.

2 h. 45. Gombreny, poble de 335 habitants, que forma ajuntament ab Aranyonet y Puigbó y altres vehinats y caserius ab un total de 777 habitants, a 900 metres alt. Població antiga; iglesia del segle XVIII; Verge romànica en el portal major de l'iglesia. (Vegi-s RIPOLLÈS, volum IV.)

La carretera ya seguint la part esquerra del Mardàs.

3 h. 30. S'atravessa la riera de Grats.

3 h. 45. Sant Llorenç de Campdevànol, poblet de 143 habitants, ab cases esgarriades. Se passa pel peu de l'iglesia, romànica, que té bell campanaret quadrat, de dos pisos, ab finestra oval per banda, teulat a dues vessants y arquets en el fris del cornisament. Encara que en mal hora emblanquinats, campanar y temple, formen una bella agrupació ab les dues cases que l'enronden.

Se va seguint prop del riu.

4 h. 15. Guixeres de Campdevànol, a l'altra part del Mardàs.

Se segueix de pla, deixant a la dreta aquest riu. A l'esquerra s'aixeca, dalt d'un turó, l'iglesia vella de Sant Cristòfol de Campdevànol.

4 h. 40. Campdevànol, 740 metres alt. Forma un ajuntament de 609 habitants junt ab l'Arrabal y ls vehinats de Dalt, La Vella, La Riera, La Creu, Les Covalleres y masies y cases escampades. Es població industrial. L'iglesia parroquial es nova, construïda en 1885. La parroquial antiga, dalt d'un turó, es del 1701, y la primitiva, situada en el vehinat de La Vella, es romànica, ab elegant absis. (Vegi-s RIPOLLÈS, volum IV.)

S'atravessa'l Freser pel pont nou y's troba la carretera de Ripoll a Puigcerdà, que se segueix en avall, per la vora esquerra del Freser. Està ombrejada per alts y coputs platans. Se troben distints establi-

ments industrials propers a la rodada via.

5 h. 30. (4 km. de Campdevànol.) Ripoll.

ITINERARI N.º 37

De La Pobla a Ripoll pel coll de Merolla

(Camí vell)

5 h. *Antich camí ral de feradura.*

Se surt de La Pobla seguint la vora esquerra de l'Arija.

20 m. Monastir de Santa Maria. Bonic punt de vista dret a La Pobla.

25 m. S'atravessa'l riu Arija y's va ascendint en ziga-zaga per dreta costa, disfrutant d'hermosos punts de vista sobre la vall y el cercle de montanyes enrondantes.

50 m. Se passa per dessota la pintoresca casa de Montbardó, posada sobre un aspre rocat en mig de bonica pineda y boixetar.

Se va seguint per entre la pinosa. S'alcen en distints indrets grenys de quarz cresta-llejat.

1 h. 10. S'atravessa'l riu Arija y's puja en direcció E.S.E.

1 h. 30. Coll de Merolla. (Vegi-s itinerari anterior.)

Se baixa deixant a l'esquerra la nova carretera.

1 h. 50. Can Vilalta, que's deixa a un costat, emprenent-se forta baixada dret al clot.

2 h. 10. Se creua'l riu prop de l'enforch dels dos cursos d'aigua.

2 h. 15. Els Cortals, arrabal de Gombreny, que compta unes 30 cases, ab capelleta moderna

baix l'advocació de la Mare de Déu de Lourdes, la que serveix de sufragània, dient-s'hi missa a les festes.

2 h. 20. S'atravessa'l torrent de Puigbò en son aigua-barreig ab el Mardàs. A curta distància, amunt del propi torrent, s'hi troba una fresca font.

2 h. 30. Se deixa a l'esquerra'l camí que, atravesant el Mardàs, va en 10 minuts al poble de Gombreny, que's troba enlairat dessobre la vorera oposada. Damunt del poble s'alça espadada la serra de Montgrony, ovirant-se'l santuari, la cova de la Verge a meitat del cingle, y l'iglesia de Sant Pere en un replà entre timbes.

2 h. 50. Velinat de Xurri-guera, format per diverses cases de pagès acoblades en desordre al peu d'una torrentera. El camí se fa bastant monòton, seguint per la part dreta del Mardàs, d'ample llit sorrench ab poca quantitat d'aigua. Alguns pollancres esbarriats y alguns roures rabassuts distreuen la monotonia del paisatge.

3 h. 10. Se passa'l Mardàs, seguint-se la vorera esquerra.

3 h. 15. S'atravessa la riviera de Grats. El camí segueix l'ample y enxovada vall, en la qual al fort de l'estiu la xardor del sol hi es abrusadora. Al lluny, dret a llevant, se destaquen tancant l'horitzó les serres de Milany y de Santa Magdalena de Cambrils.

3 h. 25. L'iglesieta de Sant Llorenç, acoblada ab la rectòria, presenten un pintoresch punt de vista sobre'l marge d'una torrentera. S'atravessa aquesta, donant un petit revolt el camí.

3 h. 30. Sant Llorenç de

Campdevàdol. (Vegi-s'itinerari anterior.)

Se segueix sempre a curta distància del riu.

4 h. Guixeres de Campdevàdol, a la vora oposada del Mardàs. La vall s'obre notablement y el riu se decanta a la dreta pera anar a buscar sa unió ab el Freser.

4 h. 10. Se deixa'l camí de Campdevàdol y's va seguint la vora esquerra del Mardàs.

4 h. 30. S'atravessa aquest riu. Creu de Campdevàdol, vehinat compost d'una dotzena de cases. Preciosa creu gòtica de pedra que marcava'l terme jurisdiccional de Ripoll. Obra molt primorosa y ben treballada del segle XIV, en bon estat de conservació.

Se segueix la vora dreta del Ter.

5 h. Ripoll.

ITINERARI N.º 38

De La Pobla a Ripoll per Aranyonet y coll de l'Ars

5 h. 45. *Camí de ferra-dura.*

20 m. Monastir de Santa Maria.

Se segueix la vall de l'Arija.

25 m. Baixa a la dreta'l riuet Barderiu o torrent de Junyent, tancat en sa part superior pels cingles de Mores, la Tossa de Montelús y l'abetar d'Ardericó. Dalt d'un penyal s'aixequen les ruïnes del castell vell de La Pobla.

El camí segueix junt al curs del riu, atravessant-lo munió de vegades per passeres.

40 m. Desaigna a l'esquerra, en la vora dreta del riu, el curs

d'aigua dels Rentadors de la Muga.

55 m. Torrent de Montbardó, que baixa també a l'esquerra.

A la dreta la Teuleria de Montbardó.

1 h. Desguac a la dreta de la riera de les Assoys, que baixa per trencat engorjat.

A l'esquerra'l Guixer, espadat blanquinos.

1 h. 5. Rieral del Roquerol, procedent de la Creu d'en Soler y dels cingles de Mordolà. Cau a la dreta en un bonich saltant.

1 h. 20. Torrent d'Aranyonet o de l'Allonet, com diuen en el país. Cau també a la dreta y baixa del coll de Palomera.

1 h. 25. Se deixa'l curs del riu y s'empren, entre bosch, la curta emperò fadigosa pujada d'Aranyonet.

1 h. 35. Creu d'Estremera, en un collet. La casa es a l'altra part del coll. Se descobre'l vehinat d'Aranyonet ab l'iglesia, el coll de Palomera y'l de l'Ars. A la dreta s'alcen els cingles de Mordolà y'ls Rasos de Tubau.

1 h. 40. Iglesia d'Aranyonet, junt a dues o tres cases. El temple es de planta romànica, ab volta de canó seguit y cornisament modern en son interior. La portalada, desfigurada, té al dessobre una doble espadanya. La parroquia d'Aranyonet pertany ja al bisbat de Vich, al municipi de Gombreny y a la provincia de Gerona, partit de Puigcerdà, formant part, com el cim de la serra, de la comarca ripollesa. Prop de l'iglesia hi ha la masia del Portell, de grandió aspecte. A la dreta, les Muntades.

1 h. 45. Coll del Bach del Portell, entre la vall del coll de

Palomera o d'Aranyonet y la del coll de l'Ars. Se passa dret a les vessants d'aquesta.

1 h. 50. Font del Bach.

2 h. 5. Coll de l'Ars, 1.150 metres alt., en la divisoria d'aigües de l'Arija y del Mardàs y entre'ls colls de Palomera y de Merolla.

2 h. 10. Se baixa per la baga de Vilalta, dret a les valls del Mardàs. Una hermosa baga, molt extensa, de pins drets y joves ha sigut destruïda de poch, deixant pelat l'esquenall de la serra.

2 h. 25. La baixada's fa molt forta. La casa de Vilalta es al dessota enlairada en un petit tossalet a la part oposada del llit del rieral.

2 h. 35. Se troba'l curs del torrent de Merolla, que forma més avall, a l'unir-se ab el d'Agrefull, el riu Mardàs.

2 h. 40. Se deixa a l'esquerra la casa de Vilalta y'l camí que va a Montarony.

3 h. Els Cortals. (Vegi-s itinerari anterior.)

5 h. 45. Ripoll.

ITINERARI N.º 39

De La Pobla a Castellar y Fonts del Llobregat

2 h. 30. *Camí de ferradura. Excursió de les més assenyalades del Bergadà.*

A la sortida de La Pobla se segueix en amunt la vall del Llobregat, en direcció nord, per la vora esquerra y per la nova carretera de la Companyia General d'Asfaltos y Portland, fruit de bells paisatges de montanyes. Fàbriques al peu del riu.

15 m. Bonich y ple saltant de la fàbrica Artigues.

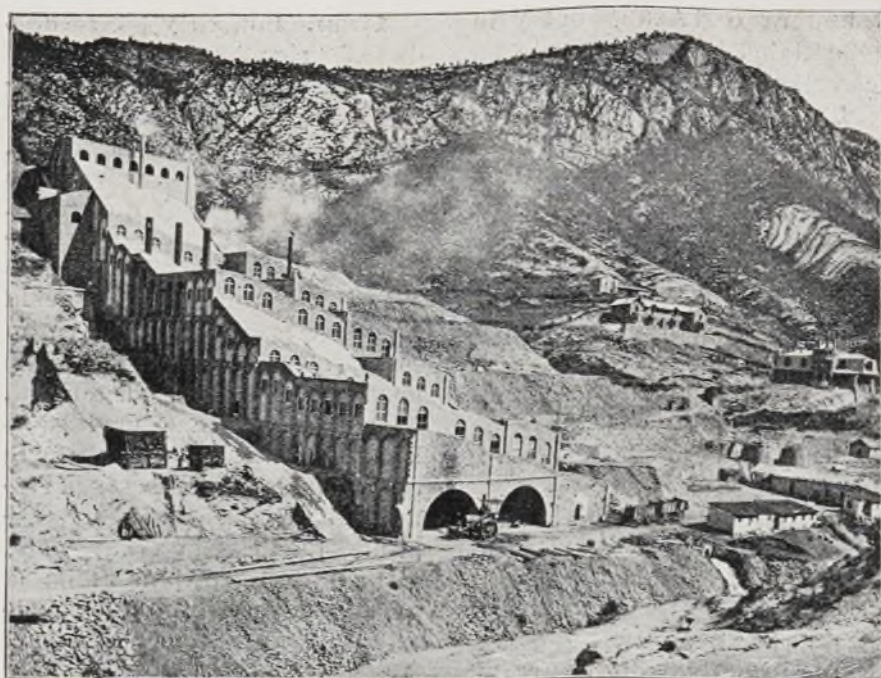
El camí antich passava enlairat per l'altra part del riu.

25 m. Hostal de la Molina, situat prop del riu. Davant de l'hostal s'atravessa'l Llobregat.

30 m. Instal·lacions grandioses de la «Compañia general de Asfaltos y Portland». Aquesta se proposa emprendre en gran escala'ls treballs d'explotació de la riquesa minera, en general, de la comarca, y en especial dels betums y carbons, a qual efecte té adquirides nombroses pertencencies y esmersats grossos capitals. La propria Companyia, pera'l desenrotllament de la part industrial minera, ha adquirit els grandiosos salts de la Farga vella y d'en Guillem y altres molts importants del Llobregat, fins a sumar la força de més de 3.000 cavalls.

Es l'instal·lació més important d'Espanya en el seu genre, estant montada ab els procediments més avançats. Tot el capital invertit, més de sis milions de pessetes, es espanyol. La planta y la construcció de la fàbrica son verdaderament originals. Se troba esgraonada en la pendent de la serra, de manera que l'últim de sos trams edificat està a prop de 50 metres de desnivell sobre'l primer. L'objecte d'aquesta disposició es el d'utilisar els propis desnivells, de manera que l'acció de la gravetat substitueixi en molts casos a la de la mà d'obra.

Les dimensions totals de la fàbrica són de 119 m. de llarg per 35 d'ample, formant un graonat de catorze distints nivells, dividits a la vegada en tres seccions: la primera pera'l tractament de la roca crua, trituració

Clifxé d'A. Vela

Fàbrica del Clot del Moro

y pulverisació de la mateixa, previ un convenient secatge; la segona, destinada a la cocció o cuita y refredament, y la tercera a les definitives trituracions y pulverisacions de la *clinka* per una serie de Ball Mill y Tube Mill.

Al costat d'aquest edifici, y absolutament independent d'ell, n'hi ha un altre destinat a la preparació del carbó pera adaptar-lo al sistema de la fabricació del portland. Hi ha, ademés, un taller pera reparacions, que s'està montant, y un complet laboratori químic per a tota classe d'anàlisis. Es molt curiosa també l'instal·lació d'envasadors automàtics y ls grans magatzems pera'l degut repòs del ciment abans de donar-lo al consum. Disposa la companyia del motor hidrau-

lich més notable de quants hi ha avuy a Europa, consistint en l'aprofitament directe de l'energia hidràulica produïda per un salt de prop de 300 m. conduit directament desde la presa a les distintes rodes hidràuliques, una per cada agrupació important de maquinaria, nou en junt, utilisant a l'efecte grossa tuberia a pressió en una distància de prop de 5.000 metres, a l'objecte d'evitar els inconvenients del canal en una regió de clima tant fred com es el d'aquella vall pirenenca; evitant-se també així la transformació de l'energia hidràulica en elèctrica, sense privar-se de cap dels avantatges d'aquesta ultima, ja que gosa l'hidràulica així distribuïda de totes les facilitats de subdivisió d'aquella y de la relativa indemnitat del maneig

dels aparells motors. La pressió màxima que consegueix aquesta tuberia monstre es de 31 y mitja atmosferes.

Altra novetat d'aquesta fàbrica consisteix en l'empleu exclusiu de forns rotatius automàtics, qual treball ha quedat demostrat que es molt més perfecte que 'ls dels verticals fixos,

cos y saltants d'aigües, se'n ressentiran moltíssim. No sempre va unit lo bell ab lo utilitari, y a lo últim se sacrifica generalment lo primer. Ab l'augment de població industrial de La Pobla, ab gent de molt variades terres, cambiarian també de soca y arrel les costums tranquiles y moderades de la vila.

Ciut d'A. Vela

Xalet del Clot del Moro

així intermitents com continus.

La producció que pot arribar a donar l'instal·lació actual es de cent tonelades diaries de portland artificial. Se consum en la fàbrica carbó extret de les pertencencies mineres de la Companyia.

Aquests importants treballs y instal·lacions han canviat ja en gran part la fesomia del país y han mellorat pecuniàriament les condicions de La Pobla. En cambi les bel·leses naturals, bos-

Molt ben emplaçat en el cim d'un tossalet que enquadren majestuoses montanyes, s'hi aixeca l'original xalet de la Companyia, veritable obra d'art, de peculiar aspecte, que lliga molt bé, per son traçat, ab l'energia dels paisatges que l'envolten.

El camí s'enfila pel Clot del Moro, sòt d'aspecte trist, rodejat de dretes montanyes y que ha modificat son feréstech aspecte ab el moviment dels nous treballs industrials.

50 m. Pas del Salt de l'Os. El

riu corre engorjat al fons d'un estret congost format per dos rectes penyals calcaris. L'entall obert entre aquests porta'l nom de Salt de l'Os, y la gorja, en qual fons l'aigua del riu pren un color tetrich y negrench, es coneguda ab el nom de Gorja del Salt de l'Os. El camí passa pel

qual recta y verda vall s'obre a l'esquerra.

A la dreta s'aixeca un alt y extens aqüeducte, de construcció molt original, formant una grossa encavallada que condueix la tuberia del salt de la fàbrica del ciment, salvantaixí'l desnivell de la vall.

Salt del Pas de l'Os

costat del Salt y baixa a la part oposada per un escarpament calcari. El Clot del Moro queda endarrera y s'ofereix graciosament a la vista'l planet de Sant Vicens de Rus, y al fons, enlairat, el pintoresch poble de Castellar, voltat d'aspres serrallades, balsos y precipicis.

L'antich camí passava més enlairat y per coster més aspre. El nou ha sigut obert per la Companyia d'Asfalts.

1 h. 10. S'atravessa per una palanca'l riuet de Rus,

1 h. 15. Sant Vicents de Rus o de Castellar, 1.091 m. altitut, petit poblet de cases escampades que forma part del municipi de Castellar, d'aont es sufragània l'iglesia. Es aquesta d'epoca y estil romànic, consagrada en 1105 per Sant Odó, bisbe d'Urgell, segons consta en l'arxiu d'aquella Seu. Posseeix en son interior un antich canalobre del sigle XIV, en forma de mata d'aconit, que es una molt bella obra de cerralleria

Abunda en son terme'l feldespat ab vetes de colors distints, podent competir alguns exemplars, de

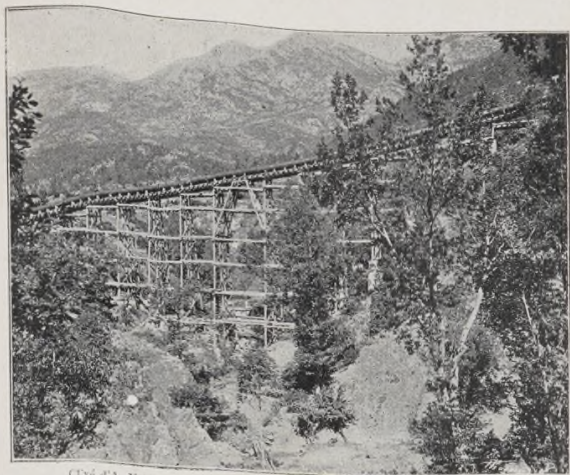
molt bells prismses, ab llurs congèneres de França y de Suïça. Se'n podria fer tal vegada una bona explotació pera la fabricació de la porcelana.

Molí de La Farga, pintoresch, al peu de l'aigua.

El camí deixa'l joliu planet format en l'unió de les dues valls y s'enlaira a la dreta del riu.

1 h. 15. Artiga de la Tapia.

Se va seguint en amunt la vora del riu, sempre per poetichs paisatges, dels quals ne són bell ornament els pins y les

Cf. sè d'A. Vela

Aqüeducte de Sant Vicents de Rus

boixateres. El Llobregat se llença rondinador per entre còdols y rocam, formant constantment un seguit de jolius saltants y belles cascates.

1 h. 20. Salt d'en Guillem, per aon s'escorre'l riu en cascata, formant amples jochs escumejants entre sortides y cantelludes roques.

A l'esquerra baixa'l torrent de Les Barres; a la dreta s'obre la més ampla vall del clot de La Beneta.

1 h. 25. Bauma del Trucafort, petita cova de tosca, molt bonicoya, separada del camí.

Abaix al riu hi ha'l saltant del Grau del Faig, en qual gorch, format al repen del cayent, s'hi ofegà un vicari de Castellar. En una roca propera hi ha una modesta creu com a religiós recort

demanant una pregaria pera son eternal repos.

Salt de l'Abeurador.

1 h. 30. Cascata de la Farga vella, una de les més hermoses del Pirineu, veritable bellesa natural, digna ella sols, pera visitar-la, d'una excursió. Un vell y rònech pont colocat damunt del riu, a gran alçaria, estrebat fortament en els dos penyals de cada banda, forma la miranda superior de la cascata y son escayent remat. El riu se llença entre dues parets de roca, per un seguit de saltants, unint-se, desfent-se y entrellaçant-se a través d'una boirina d'escuma, cayent després, espurnejant y rabenta, en un salt gaire bé vertical, sobre un relleix que forma fonda gorga, aon sembla que s'aturi pera

tornar-se a llençar impetuós a estrellar-se contra un penyal, desfent-se allavors en dos brancals, pera amansir-se al fons al caure en pregona gorga.

La caiguda de l'aigua es d'una alçaria considerable. Els jochs que forma són variats y bellissims, y'ls tons que pren són ja

brollés materialment del propi ull del pont. Sembla posat allí exprés pera major gala.

Aquesta bellesa natural de nostra terra, una de les cascatés més importants y boniques d'aquest Pireneu, està a punt d'esser malmesa per la Companyia industrial minera que té

Salt d'en Guillem

escumosos, blanchs y espurnejants, ja esmeragdats o negrenchs, segons la major o menor impetuositat de llur cayent, el colorit de les roques o lo pregon dels gorgs aon s'endinza ab la furgadora força de centenars d'anys. Si esplendent es l'efecte de la gran cascata mirada desde abaix o dalt del pont, no ho es menys desde'ls penyals sortits davanters, en que aquell se destaca en el terme avançat dels saltants, enlairat damunt d'ells, aparentant una gola fortament badada, com si'l riu

comprat el salt pera utilizar-lo com a força. L'interés utilitari, sobreposant-se a la bellesa, motivarà la desaparició d'un veritable monument natural de Catalunya. ¿No hauria sigut una bona obra de cultura y de bon gust l'haver evitat aital destrucció?

Pera anar directament a Castellar sense passar per les fonts del Llobregat, se puja a atravesar el pont de la Farga vella, y, seguint pel costat de la casa, va ascendint-se per camí molt pe-

dregós entre la vall del Llobregat y'l clot de ca la Beneta; aont hi ha un vehinat de sis o set cases depenent de Castellar y una font de propietats medicinals pera malalties del ventrell.

1 h. 40. Se deixa a la dreta un camí que baixa al vehinat de ca la Beneta y's va ascendint per forta pujada pedregosa.

1 h. 55. Hermós cop de vista sobre'l pintoresch poble de Castellar, envoltat de rectes penyals y dominat per altes montanyes, ab aspres barrancades a son repeu.

2 h. Castellar d'en Huch.

Pera passar per les Fonts del Llobregat se segueix vall amunt entre pintorescos paisatges y sots rublerts de vegetació, rocatam y aigua.

1 h. 45. Salt del Llop, petita cova prop del camí. Aquest va ascendint constantment prop del riu. El terrer es aspre y trenca. En la pendent abrupta d'abdues vessants la pinosa arriba fins a banyar sos peus a l'aigua, que rossola ràpida y lleugera per llit fragós y estret.

Prop la corrent del riu aprofiten uns molins sos saltadors cayents.

1 h. 55. Casa de Riols, 1.329 metres alt. El camí baixa sobtadament. Comença a sentir-se la fressa del caudalós naixement del riu, que no s'ovira fins a

esser a sont enfront, sorprenent ab sa encisadora bellesa.

2 h. Fonts del Llobregat, 1.295 m. alt. Temperatura de l'aigua, de 9 a 10º. De la penya viva,

Cascata de la Farga vella

sota d'un cingle calcari gairebé vertical, en la vora del marge esquer, se llencen deu grans raigs d'aigua escumejanta, d'altres tants forats o esqueys, dos d'ells molt caudalosos, quals raigs, confonent-se y barrejant-se atribulats, formen un preciós joch de cascates que cauen damunt del llit encaixonat del petit riu de Riols, que queda anulat sota tant exuberant davassall d'aigua.

Quan la força y quantitat de la mola d'aigua es molt gran, la pressió es tal, que, emergint horitzontalment, rebot en la part oposada de l'estret entall y

Fonts del Llobregat

cau en pluja atapahida al llit del riu.

El torrent de Riols, originari verdader del Llobregat, que té sa deu més alta en la copiosa font del Boix, no porta gairebé may aigua, fonent-se en amunt en son llit pedregós.

Desde les Fonts s'atravessa'l jac del torrent y se puja per pedregosa y dreta costa per des-sota'ls cingles dels Balsos y del poble de Castellar.

2 h. 20. Se troba'l camí ral de La Pobla.

2 h. 30. **Castellar d'en Huch**, poble de 617 hab., a 1.404 metres altitut, partit de Berga, província de Barcelona, bisbat de Solsona. Té annexes Sant Vicents de Rus, els velinats de La Soleya, cal Ros y ca la Beneta, y els arrabals La Ribera y L'Arola.

HOSTAL: *Can Fanxacó*, recomanable pel bon tracte y servey. Procuren cavalleries pera excursions.

GUIA: *Pere Miquel*, molt pràctic de la comarca.

Sa situació es en extrem original y molt pintoresca. Està sentat en amfiteatre sota'ls espadats cingletars anomenats Els Balsos, que'l rodegen pel quadrant nord. Dreta migjorn sos cayents sobre la vall naixent del Llobregat són molt pendents y graonats, coberts de feixes de conreu y prats verds y

festosos entre roques. Domina un hermós panorama de montanyes dret a la vall del Llobregat.

Les cases, arrengrerades en llarga y corbada tirallonga y posades a tall d'ample graonada, estan dominades per les rectes cingladeres y per les trocejades ruïnes del castell dels Mataplana. Les aspres crestes pirenenques enquadren el capsal de la vall.

Castell d'en Huch

L'iglesia de Santa Maria, originària del segle IX, conserva, d'estil romànic, sols l'antiga volta fins al creuer: lo demés es tot modern. Té un típic campanar. Està situada al peu mateix de l'enlairat estímball.

Se lliurà en aquest poble una sagnanta acció entre'l gros de les forces carlistes, comanades per en Saballs, y les lliberals, a les ordres del general López Domínguez. Els carlins sofriren una forta derrota. Tots els cims enrondants conserven encara tristos records de l'empenyada brega.

ITINERARI N.º 40

**De Bagà a Castellar d'en Huch
per dalt de les serres
de Brocà, de la Pardinella
y de Rus**

5 h. *Excursió de muntanyes molt interessant, per l'esplendidesa de panorames y punts de vista. Pot fer-se en cavalleria.*

25 m. Rotllan, casa de pagès. (Vegi-s itin. 28.)

El camí s'enfila ràpidament, deixant a la dreta'l que va a La Pobla.

40 m. Iglesia de Brocà, 965 metres alt., molt ben situada en la pendent de la serra, dominant les esbarriades cases de son terme. Propera hi té sols una pàgesia. La planta del temple es romànica, conservant-ne son petit y airós absis; la volta de la nau es apuntada. El campanaret es senzill y d'aspecte falaguer. Fou consagrada en 1151 per Benet, bisbe d'Urgell. Tocant a l'iglesia, en sa part posterior, hi ha una creu de ferro, coberta per un petit templet a quatre cares, ab teulat a quatre vessants, d'aspecte senzill, si bé atractivol.

45 m. Brocà. Aplech d'unes quantes cases que forma ajuntament, al qual dóna nom, junt ab Greixa y Gavarrós, ab un total de 209 habitants, segons l'últim cens. Té en son terme argiles y calices betuminosos en el torrent de Sant March, en les Paredes y en les fonts de Dallent y Cerconeda, y posseeix aigües clorurades en terrer eocean.

Dels criaders de petroli que posseeix se n'han fet extraccions, havent-se'n cremat en algunes cases del poble, entre elles en la rectoria. En el clot anomenat del Petroli hi existeixen encara restos d'una fàbrica que s'hi havia montat anys enrera pera l'explotació d'aquell mineral.

L'ermita de Sant March, que s'alça sobre Brocà, dalt d'un soberch turó, a 1.600 m. alt., es relativament moderna, de fàbrica senzilla. Per la diada del sant patró s'hi fa un aplech, en el que s'hi distribueix pa benehit, fet y pastat del blat recullit

d'almoïna entre totes les cases del poble. A la vetlla de la vigília de Sant March se fan al voltant de la capella tants focs com cases hi ha a la parroquia.

Van faldejant-se'ls cayents de la montanya de Sant March.

1 h. La Subirana de Brocà, grossa pàgesia. Al dessobre, bon xich en amunt, se destaca El Castell, casa la més enlaira y pot-ser la més antiga de Brocà. Té origen senyorial.

1 h. 5. Serrat de la Tossa, al costat del Tossal Rodó, 1.175 metres alt., desde on se descobre un magnífich domini de vista sobre les valls del Riutort y del Llobregat, les vessants de Brocà, la vall del Bastareny y un hermós conjunt enronant d'aspres y gegantesques montanyes.

1 h. 20. Canal Llarga, en el replech de la clotada que's forma entre'l Tossal Rodó y'l cim de Sant March. Un corriol molt dolent s'enfila dalt del coll de la Canal y porta de dret a l'ermita. Serveix de dreuera a la gent de peu pera anar a Brocà.

Se va revoltant la cloturada, que cau aplomada a la vall del Riutort. Bonich fondal. Se va deixant enrera'l Tossal Rodó, a l'altra part del clot, y's faldeja'l turó de Sant March.

1 h. 30. Cap de serrat, a la punta de l'estreb de montanya. Tombat el collet, se té un nou y esplèndit mirador dret a la vall del Riutort, engorjada, tancada en son cim pel coll del Pal y Puigllançada.

1 h. 35. Font dels Carbo-ners, dessobre'l camí. Aquest es molt dolent, estímbat en sa part dreta y formant sovint fortes y sobtes graonades, de mal passant pera'ls animals.

Se va baixant seguidament dret al fons de la clotada del Riutort, verda en el sòt, arbrada, y circumdada per aspres penyals.

1 h. 45. La Molina, en el sòt del riu, al peu de l'aigua, entre arbreda que la mig amaga. Va seguint el camí la vessant dreta del Riutort.

1 h. 50. L'Estret, casa situada en la boca d'aspra gorja, la que tanquen drets y alts cingletars de dures y trencades formes. L'aigua del riu revolta joganera en curs tortuós al peu dels geganteschs penyalars. La casa està situada tocant al Riutort, envoltada d'arbres seculars, de soca colossal y extès brancatge, un dels quals està sostingut per una forta paret d'obra pera aguantar sa caiguda, decantat a la força de son propi pes. La casa, que es nova y tota blanca, de nèt y curios aspecte, ressaltava de debò en mig del feréstech paisatge.

El camí s'endinza en L'Estret després d'encreuar l'aigua. El pas sembla talment barrat pels penyalars abruptes.

1 h. 55. Atravessada la gorja, la vall s'obre novament y's presenten al fons els majestuosos cims de la grandiosa conca del riu. Se passa a la banda dreta. Les voreres de l'aigua ofereixen hermosíssims paisatges; les vessants properes, trencades y aspres, de betes y bancals inclinats, estan recobertes de bosch.

2 h. Torna a atravessar-se la corrent del riu, seguint-se son marge esquer, sempre per trajecte encisador de veres. Endarrera s'alça'l soberch emmurallat de L'Estret.

2 h. 5. Molí de Gavarrós, 1.038 m. alt., molt pintoresch,

en lloch amagat y deliciós. Les riuades el posen tot sovint en perill quan l'aigua, agombolada en moles tormentoses, s'abraona desbordada en l'engorjat, que no la pot arribar a engolir.

El Riutort corre normalment, tot fressós, entre grans còdols blanchs, amagat sovint entre brosta y arbreda.

2 h. 15. Massanès, casa de molt bell tirat pintoresch, junt a la corrent del Riutort.

Se deixa'l riu pera emprendre ferma pujada entre bosch. Tal com va ascendint-se s'ofereix més y més grandiosa la conca del Riutort, tancada en son cim per Comabella, el coll del Pal y el Puigllançada. El poblet de Gavarrós se destaca enlairat al bell mig de la clotada, en el grop avançat de montanya que separa la coma del Forn de la del coll del Pal, que, ajuntant-se al des-sota, formen el Riutort. Aquest desaigua en el Llobregat, prop del Pont de l'Espelt, junt al camí de Bagà a La Pobla. (Vegi-s'itineraris 26 y 27.)

2 h. 30. Collet Roig de Muntderm, 1.325 m. alt., en la serra divisoria de les aigües del Riutort y de La Pardinella. Hermós panorama de montanyes, tant dret al costat de la vall de Gavarrós com per l'indret del Llobregat y termes distants. S'ovira entre plans conreuats y prats verdosos la grossa casa de La Pardinella.

El camí corre enlairat pel davallant de la serra.

2 h. 35. Prat Terrer, molt ben herbat.

2 h. 40. Clot de Muntderm. S'atravessa'l torrent.

2 h. 45. Font de l'Home mort. El camí puja marcadament.

2 h. 50. La Pardinella de Rus, 1.410 m. alt., gran casa de pages, molt ben orientada, ab amples y assoleyades galeries. Té capella adjunta, ab capellà beneficiat. Està ben situada en un replà conreuat ornat d'horta y arbres ombrejants.

Desde La Pardinella'l camí s'enlaira suaument.

2 h. 55. Coll Roig, 1.480 metres alt., en una derivació de serra entre les comarcades de Rus y La Pardinella; roques de formes capritxoses, d'arenisca roja.

Roch de la Cabreta, en un estreb molt enasprat. Se diu que porta aquest nom per haver-s'hi salvat en son cim una cabra perseguida per un llop. Aquest provà d'enfilars'hi y no pogué, tenint de renunciar a sa presa.

Se va faldejant per dessobre la vall de Rus, ab preciós domini de serres y fondalades.

3 h. Pla de Conill, recobert de mulleres. Encreuament ab el camí de La Pobla a Cerdanya per la collada de Les Tortes. En aquest lloch moriren en una forta torbonada, a l'hivern, colgats per la neu, de 2 a 300 caps de bestiar de llana que conduhien uns marxants de Cerdanya que venien de fira.

3 h. 5. La Casanova de Rus.

3 h. 10. Coll de la Casanova, 1.550 m. alt.

3 h. 15. Soley de la Gallarda. Va voltant-se la clotada, fruïnt constantment d'esplèndits panorames.

3 h. 20. Clot dels Faigs. L'aigua té nomenada de fluixa y gens bona pera beure. A curt tret se troba'l serrat de Llinàs, aont hi ha una fresca font.

3 h. 30. Corral de Rus, tria-

der del bestiar que baixa de la montanya a l'acabar-se l'estiu.

En avall del camí, a la dreta, hi ha la casa de Font de Roure, prop de la qual hi neix un abundós y fresch manantial que li dóna nom.

3 h. 45. Cingles de La Garganta, que's redrecen enasprats a l'esquerra. Aquesta serra y la del Catllaràs són de les més renomnades de la comarca. Venen citades en una antiga cançó popular que diu:

Montanyes que produhiu
tantes plantes, tantes herbes,
com són les del Catllaràs,
La Garganta y Pla d'Anyella.

Un corriol que puja de Rus, dret a la pleta del propi nom y Pla d'Anyella, encreua'l camí y s'enfila pels aspres trencalls. Es camí de pastors.

Sota del cingle hi ha una molt fresca font.

En avall se veu la gran casa de Rus, propietat del marquesat de Cerdanyola, avuy comtat de Castro Enríquez. La grandiosa casa està convertida en masoveria.

4 h. Balma del Moro, al peu d'un penyal sota'l camí. Van travessant-se boscos joves.

4 h. 10. Font de l'Avellanova. Molt bona aigua.

Se faldeja sempre la serra, fruïnt a tot'hora d'extensa y hermosa vista.

A l'esquerra s'aixequen vessants abruptes.

4 h. 15. Coll de l'Arca, en un estreb derivat de la carena, separant les comarcades de Rus de les de Riols.

La baixada dret aquest darrer clot se fa per entre novell planter de roureda.

4 h. 20. S'atravessa'l torrent del Corb, que baixa de la font de la Lluca.

4 h. 25. Riols, grossa pagesia. S'enforca'l camí que puja de La Pobla dret a Castellar per les Fonts del Llobregat. (Vegi's itinerari anterior.)

5 h. Castellar d'en Huch.

ITINERARI N.º 41

De Castellar d'en Huch a Ripoll

5 h. 30. *Itinerari interessant. Camí de ferradura.*

Se surt de Castellar per la part de dalt del poble, pujant-se seguidament a trobar la serra divisoria de les aigües del Llobregat y de l'Arija.

Se va fruint d'un hermós panorama de tota la vall alta del Llobregat, del poble de Castellar, que's domina, de les montanyes de Rus y Puigllançada, y de les serres de Cadí, Greixa, Pedraforca y d'en Cija al lluny, serres del Catllaràs, Malanyeu y Vallcebre més aprop.

25 m. Vehinat de cal Ros, anexe a Castellar. El formen mitja dotzena de casetes arracrades prop la collada, encara des a mig-jorn. Sa situació es pintoresca, 1.425 m. alt.

Desde'l coll, obert en la serra que separa les aigües del Llobregat de les de l'Arija, s'obté un magnífic cop d'ull sobre abdues valls.

Dessota'l coll, en la cayent del Llobregat y en la clotada que s'hi forma, hi ha'l vehinat de ca la Beneta, adjunt també a Castellar. Al costat de mig-jorn de la collada s'aixeca'l cim altíssim de Puignés, que frueix d'un

cop de vista molt desembrassat. En les vessants que cauen al Llobregat hi ha mines de coure. En l'última guerra civil hi tingueren efecte en aquest lloch successos sagnants, lliurant-s'hi una forta acció entre les forces carlistes y liberals. Aquestes pujaren de sorpresa a Puignés per la vessant oposada y sobtaren d'imprevist a les forces d'en Saballs que ocupaven Castellar. L'escomesa fou terrible y la victòria completa pera'ls liberals, que s'empararen del poble, fugint els carlins, que de temps l'ocupaven, a l'esgarriada, per aquelles serres y varals. El vehinat del Ros fou cremat per les forces victorioses, igual també que gran part del poble de Castellar. S'hi observen encara molts casals enrunats que no han tornat a reconstruir-se.

Se baixa pel costat esquer de la clotada que porta ses aigües a l'Arija. En la part contrària hi cauen les vessants de Puignés.

30 m. Serrasola, casa de pages que queda a l'esquerra sobre'l camí. Al fons hi ha'l clot de l'Arija, y a l'altra part s'ovira l'aspre davallant dels Escarpadors y un interessant cop de vista de montanyes.

La costa que's davalla es prou recta. La torrentera que corre en avall a la dreta es trencada y esquerra. Les cayents que l'enclouen són gaire bé verticals, ab rostos passants.

50 m. La Roca Roja. S'atravessa'l riu Arija en un clot amagat y feréstech rodejat de caigudes de serra abruptes y escaixalades, altes y d'escardalenques formes.

Atravessada la migrada corrent del riu, s'emprèn la fatigosa pujada dels Escarpadors,

dreta y dolenta, de molt mal rampant. El camí, giragonçant seguidament, puja entre grenys espadats de formes anguloses. La vall de l'Arija, oberta a la dreta, es emboscada y penyalosa, d'aspecte feréstech, enso-tada y reclosa.

1 h. 20. Cim de la pujada dels Escarpadors. El camí corre enlairat pel cim dels serrats, dominant bells paisatges emboscats de les sotalades que afluïxen a l'Arija.

1 h. 40. Coll del Pla de l'Espluga, 1.260 m. alt. Encreuament ab el camí de La Pobla a Montgrony. Superfície herbada entre bosch. Ampla collada. Partió d'aigües del Mardàs y de l'Arija y límit entre'l Bergadà y'l Ripollès. Bonich cop de vista dret als sots y montanyes emboscades de l'Arija y vers a les aspres cingleres de Montgrony y el clot de Mataplana.

El camí s'interna, tot davalant, en l'hermós bosch de la Baga Llisa, espessa pinosa d'arbres jovençans, alts, drets y espigats, enronrats d'espès matoll de boixos y ginebrons y encatifada la vessant d'atapahit glebatge d'un verd clar y lluidor. La pinosa s'extén de dalt a baix de la serra fins a La Foradada. Sa preciositat d'arbreda fara a no tardar sed a n'algun explotador de boscos y desapareixerà, com tants d'altres no menys hermosos, caigut a l'exterminadora mà dels dallaires. Quan vindrà l'aturador a l'arrasament general de boscos?

1 h. 45. Entre l'espessor dels pins, que ofereix encisadors cambiants de llum y perspectiva, se transparenta a l'altra part del bosch l'iglesieta romànica de Sant Joan de Mataplana.

2 h. Queda a l'esquerra'l Pla de la Molina, aon s'ajunten els dos rierals de Santou y de Mataplana, formant el torrent d'Agrefull, originari del Mardàs. La vall s'extreny notablement, seguint-se la vora dreta de l'enjogaçat rierol. Penyals de formes rares y capritxoses se redrecen per tots indrets. La vegetació arborescent s'arrapa en els espadats esqueys. A la dreta un penyal foradat presenta un original aspecte.

2 h. 5. Moli de la Foradada, de molt joliu cop d'ull, bellament emplaçat al peu de l'aigua en un hermós estret de roques y penyals trencats.

Segueix el pintoresch camí baixant per l'engorjat.

2 h. 10. Pont de la Foradada, en la carretera de La Pobla a Ripoll.

Se segueix aquesta. (Vegi-s itin. 36.)

2 h. 30. Gombreny.

5 h. 30. Ripoll.

ITINERARI N.º 42

De Castellar a Montgrony

2 h. 15. *Camí de ferradura. Hermós trajecte de montanya.*

Se surt de Castellar, en amunt, pel costat de llevant, enfilant-se tot seguit per la serra, dominant el poble graciosament agropat en amfiteatre y voltat pels Balsos.

20 m. La Creu, alta collada entre les aigües de l'Arija y les del propi Llobregat.

Van faldejant-se les clotades de l'Arija, que ofereixen bells punts de vista. Extensos panorames de montanyes.

45 m. Sant Joan de Cornudell, petita ermita romànica bellament emplaçada en aspre turó avançat en la vall. El camí passa pel collet en que s'estreba'l turó y deixa l'ermita a la dreta a curta distancia.

Se va revoltant una clotada.

50 m. Se deixa de vista'l turonet pintoresch de Sant Joan de Cornudell.

El camí va faldejant enlairat sobre'ls fondals. Esplèndits y continuats punts de vista.

1 h. Can Torra, antiga casa de camp. Té restos d'una vella torra y molt properes altres velles edificacions.

1 h. 10. Cap de serrat que separa dues clotades.

1 h. 15. S'atravessa'l torrent de les Fontetes de Mayans y se segueix faldejant.

1 h. 20. Serrat de Mayans. La casa de Mayans es prop del serrat y del camí.

1 h. 35. Les Viles Grosses, pagesia situada en un serrat que corona'l Pla de Pera, verd y rampat en el llom de la serra. Partió d'aigües del Mardàs y de l'Arija y dels aiguavessos del Ter y del Llobregat. Limit entre'l Bergadà y el Ripollès.

Continua faldejant-se.

1 h. 45. Les Viles Petites, altra pagesia en un cap de serrat. Van dominant-se seguidament noves clotades y pintoresques valls, fruit-se sense parar d'hermosos y llunyans panorames.

2 h. Can Camps, casa de pagès. Bell domini de vista sobre'l santuari de Montgrony y l'encinglerat que l'enronda. El camí corre per dessota feréstechs cingles y enasprats penyals.

2 h. 10. S'atravessa la barrancada aspra de Santou y's

deixa a l'esquerra'l camí que va al Forat y casa de Santou y als cims de Pla de Pujals y Coma Armada.

2 h. 15. Santuari de Montgrony, 1.392 m. alt.

Cova de la Verge, entre cinglères. Antiga iglesia romànica de Sant Pere en el pla del cingle. Forat de Santou. Monagals. Bon hostatge en el santuari. (Vegi's volum IV, RIPOLLÈS, pera majors detalls.)

ITINERARI N.º 43

De La Pobla a Montgrony

3 h. *Camí dolent de ferradura. Tragecte molt pintoresch.*

45 m. Coll del Puig. (Vegi's itin. 36.)

En el coll se deixa la carretera, prenent-se a l'esquerra un corriol enlairat que domina bella extensió d'esguart sobre la vall de l'Arija y'ls serpeigs de la carretera.

1 h. 5. Grau del Bascaire, forta graonada ab timba al costat. Molt mal passant, sobre tot pera les cavalleries. Se van volejant cingles, xòrrechs y esllavissades. En la part oposada s'ofereixen, a la mirada, trenalls y cingles d'original aspecte.

1 h. 10. Se baixa, apropant-se al fons de la vall.

1 h. 15. Cal Escola, al peu de l'Arija. Corre'l camí enlairat a la vora dreta del riu, per entre la pinosa, deixant a l'esquerra, en un pla conreuat, una grossa casa de pagès.

1 h. 35. S'atravessa l'ample llit de l'Arija, de poca corrent d'aigua, si bé envoltat de deli-

ciosa arbreda, presentant poètics punts de vista.

Va pujant-se per entre boscuria esplèndida. Hermosa бага de Cergot. Tragecte de camí agradabilíssim per l'espessetat de l'arbreda, qual brancatge barra a voltes el camí.

1 h. 55. Coll de la Baga Llisa, 1.210 m. alt. Forma límit entre'l Bergadà y el Ripollès y partió d'aigües de l'Arija y del Mardàs.

En el coll se creua'l camí de Castellar d'en Huch a Ripoll. (Vegi-s itin. 41.)

Corre enlairat el camí per la vessant esquerra de les cayents del Mardàs, extenent-se en la vessant oposada l'espès bosch de la Baga Llisa, atapahit de pins alts y drets.

2 h. Mataplana, antiga casa de pagès. A poch tret de la casa hi ha l'iglesieta romànica de Sant Joan de Mataplana.

Se va faldejant la vall per dessota altes cingleres.

2 h. 15. Can Querot, al costat del camí.

2 h. 20. Se franqueja un embarrancat y pintoresch torrent que baixa de les altes cingleres que s'aixequen a l'esquerra.

Se va pujant dominant al fons el pla de La Molina.

2 h. 45. Se passa pel peu mateix d'una bauma grandiosa, oberta sota esferehidors cingles.

Hermós aspecte dels cingletars y galan cop de vista del santuari de Montgrony. El viarany domina l'estimbada vall del torrent de Santou.

2 h. 50. S'atravessa'l torrent en siti molt pintoresch. Bell efecte de timbes y espadats.

2 h. 55. Se rejunta'l camí

de Castellar. (Vegi-s itinerari anterior.)

3 h. Montgrony.

ITINERARI N.º 44

De La Pobla

a Sant Jaume de Frontanyà

2 h. 30. *Camí de ferradura. Excursió molt agradable y forsa interessant.*

20 m. Monastir de La Pobla. (Vegi-s itin. 27.)

S'atravessa'l torrent de Junyent y se segueix el curs de l'Arija, remontant-lo.

El camí pera les cavalleries creua dues voltes el riu. A peu se segueix per una estreta cornisa damunt la vora esquerra de la vall. Es un corriol molt dolent en temps de pluges, perquè s'esllavissa y enxorranca.

30 m. El camí s'enlaira pel marge esquer de l'Arija. L'ampla vall d'aquest riu se domina en gran extensió. En els replchs de les serres, de la part contraria, se veu pujar la carretera que va al coll de Merolla.

45 m. Se deixa al dessota l'embranchement de la riera de les Assoys y de l'Arija, inter-nant-se'l camí per l'estret trau de la primera, per dessobre sa vora esquerra.

La vall va tancant-se, encon-gint-se'l llit del riu entre les llises y verticals parets dels entechs penyalars que la clouen.

1 h. Estret del Boix. Cau recte y alterós en la part dreta del curs d'aigua l'espadat cingletar del Boix. El riuet corre escumós per comprimit jaç entre roques. Passat l'estret se descobre del tot l'amagada vall de les Assoys, reclosa per altives

montanyes emboscades, ressortint arreu grops alterosos y penyalars d'energich cayent.

1 h. 15. Passeres del Boix pera on s'atravessa'l rieral. Forma la vall una gran olla voltada per recte cingletar, d'inclinades betes gairebé verticals. A l'esquerra, en el conreuat replà d'un serrat, se destaca la masia del Boix.

Va endinçant el camí per des-sobre'l marge dret, enfilant-se per entre ferreny bosch seguint les ondulacions de l'estreta y hermosa vall.

1 h. 25. Font del Bisbe, molt en avall del camí, al peu de l'engorjat del riu. Val ben bé la pena de baixar-hi. L'aigua del riuet d'Assoys se llença en un raig furient, blanch y escumós, desde una alçaria considerable, per damunt d'una plana roca llisa que forma'l jaç de l'aigua. Aquesta roca, buida de sota, avança enfora, formant una grandiosa bauma, podent donar-se per dessota seu la volta al saltant. En un costat de la bauma, en sa part més sortint, s'aixeca una feixuga columna de penya que apareix apuntalar la roca per a on salta l'aigua. Per aquella columna natural cauen uns regalims filtrats de la penya, que, aplegant-se, venen a formar una font copiosa que raja al peu de la predita pilastra. L'aigua es molt freda y bona. L'efecte del saltant, font y bauma, en aquell espatat y ombrívol sot, rodejat de vegetació esplèndida, es en extrem bell y imponent.

El camí continua en amunt entaforat dins del bosch.

1 h. 30. Les Assoys, casa enrunada, en un bell reïclot emboscada. Se deixa a l'esquerra.

Se costreja sempre la pendent dreta de la vall per un deliciós viarany ornat de preciosa boscuria que l'ombreja y li dona variats cambiants de llum y d'esguart. Per en mig de l'arbre-

Saltant de la font del Bisbe

da se descobren al lluny els alterosos cims de la Garganta, Rus y Puigllançada.

1 h. 35. Enforquen al fons, a la dreta, les torrenteres de Santa Eugènia y de les Assoys. Aquesta baixa al fons d'ombrívols clotaralls enclosos per feréstegues serralades, dominades al cim per l'alt tossal de Faig y Branca. En la part contrària

de la vall se descobre la solitaria casa de Les Selles, en la vessant de la serra, entre boscos que envolten sos migrats conreus.

Al dessobre de l'aiguabarreig d'abdós torrents el camí torç a l'esquerra, entaforant-se en amunt per la vessant dreta del torrent de Santa Eugènia.

L'estreta vall té tots sos abruptes cayents recoberts d'espessa boscuria de pins y faigs, que li donen un preciós matisat, entre'ls tons variats dels roquers. Torrentera amunt els bonichs paisatges se succeeixen continuament, fruint-se d'un bell seguit d'enjogaçats saltants, un d'ells molt remarcable, rebatent-se l'aigua per baumada penya entre hermosos exemplars de sapada arbreda.

1 h. 45. S'atravessa'l torrent. A la dreta, enlairada en un serradet, s'hi troba la petita y antiga ermita de Santa Eugènia o Eugènia, com l'anomenen en el país. A son costat té una grossa masia. L'iglesieta, desfigurada del tot en sa primitiva obra, no ofereix interès en sentit artístich, mereixent-lo en cambi marcadament en sentit pintoresch, del tot simpòtich.

Continua pujant-se en direcció S.S.E., deixant a la dreta l'ermita, sempre entre hermosos paisatges de bosch, aigua y roques y bell aspecte d'aspres y emboscades clotades.

2 h. Coll de la Batallola, 1.225 m. alt., en la serra que separa les aigües de l'Arija de les del Marès. Corre de NE. a SO.

Prop del coll hi ha la casa de la Batallola.

Se va faldejant la serra per les més altes cayents del Marès, dominant molt bella vista.

2 h. 10. Coll de Sant Jaume,

1.175 m. alt. en el cim de serra, entre les aigües que van al Llençes a l'esquerra y les que van a la torrentera de Sant Jaume a la dreta.

Se descobre'l pintoresch poble de Sant Jaume de Frontanyà, emprenent-se la baixada en direcció a n'ell.

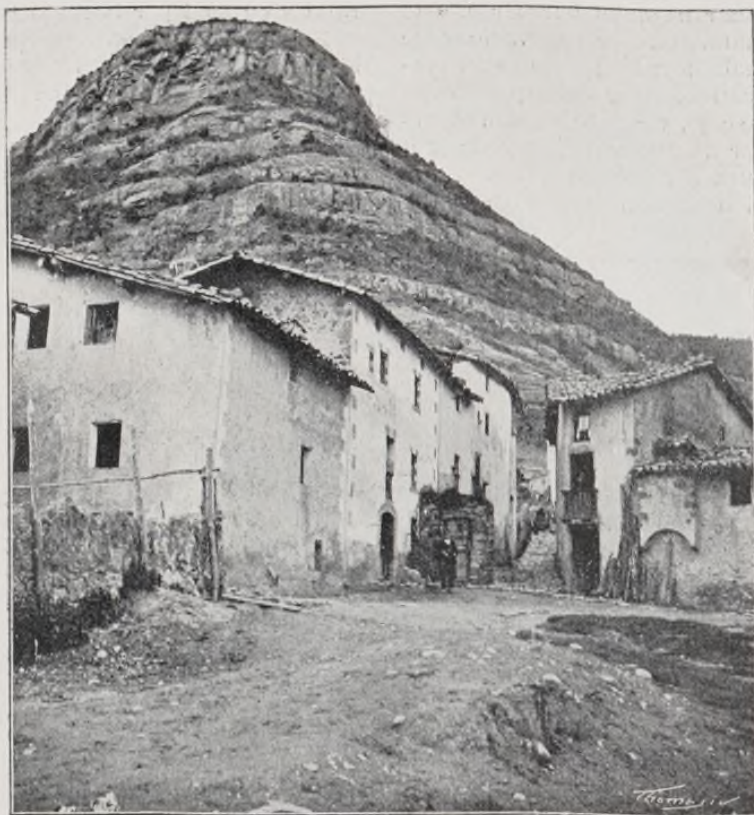
2 h. 25. Se deixa a l'esquerra'l camí que va a Ripoll desde Sant Jaume.

2 h. 30. Sant Jaume de Frontanyà, 1.060 m. alt., poble de 235 hab. junt ab els vehinats de Canamàs, Les Comes y La Solana; partit de Berga, bisbat de Solsona, provincia de Barcelona.

HOSTAL: *Can Marçantó, molt recomanable, netedat en els llits y en el servey, molt bon tracte y preus arreglats. Lloquen també cavalleries pera excursions.*

El propi poble té sols unes 25 cases mal arrengrerades en dos curts carrers, en grossa pujada, que conflueixen a la plaça. Està arredossat, en sa part nord, sota'l cingle vertical de Les Forques, de gran alçaria y pelats cayents. En lo més alt del turó hi ha una creu que hi fou posada quan les darreres missions.

L'iglesia parroquial es un dels exemplars més purs y bells de l'art romànic a Catalunya. En l'obra d'aquest temple vingué a buscar-hi fonts d'estil l'arquitecte Rogent, encarregat de la restauració del monastir de Ripoll. Es un temple esbelt, de ben tallades proporcions, nau alta y espayosa, murs macisos, construcció severa y senzilla, obra, segons sembla, del sígle XI. Sa planta es de creu

Sant Jaume de Frontanyà: Puig de les Forques

llatina ab volta de canó seguit, tenint sols un arch former en la nau principal. L'elegant cimbori, vuitavat, s'apoya sobre'ls quatre archs torals; té un coronament de finestres ran de teulat, ab dues lluernes arquejades al dessota, una a la part de davant y l'altra a l'oposada. La fatxada es a doble vessant y una ratlla d'arquets corre des-sota lo llarch dels dos cayents. Sobre'l correcte y senzill portal d'entrada hi ha un gran ull de bou, obert fa poch temps pera donar claror a l'interior. Una

bella ratlla d'arquets, trencada pel cos central del frontis, passa al nivell superior del portal, quatre arquets per banda. Damunt del rosetó o ull de bou, sota dels cayents del remat de la fatxada, s'hi nota una petita finestra d'aspitllera en forma de creu. Corona'l frontis un campanar d'espadanya a dues obertures, convertit posteriorment per conveniència, y en detriment de l'art, en torra quadrada. Els murs dels costats tenen com a ornament una ratlla d'arquets. L'interior, que pro-

fanaren mans barroeres, està malmenat per renovacions de mala lley; les parets estan empastifades per una espessa capa de calç, y els absis estan tapats per altars barrochs y de mal gust. L'absis central, en el que hi ha actualment la sagristia,

ralla y en part per la rectoria.

No fa pas cinquanta anys que l'iglesia conservava del tot sa primitiva fesomia; els més vells del poble recorden encara quan foren recobertes de calç y guix les parets y voltes interiors, trayent tota l'augusta severitat

Iglesia de Sant Jaume de Frontanyà

està format en l'interior per cinch archs de mitges columnes sense base ni capitells, descansant directament sobre l'estibolat que'l recorre.

Per l'indret de llevant poden apreciar-se molt bé les elegants ratlles arquitectòniques y ajustada combinació dels tres absis y del cimbori. El central, de notable elevació, s'enlaira un xich sobre 'ls altres dos. Un dels costats de l'iglesia, el de tramontana, està ocupat pel fossar, y el de mig-jorn per una mu-

al temple y destruint el simpàtic to que impregna a les pedres la consecució de les centuries. Les taules que ornaven l'altar major y 'ls dos altarets de l'absis penegen en les parets dels costats de l'iglesia, y gracies encara que al substituir-les pels altars barrochs, pesats y de mal gust que avuy existeixen, fossin guardades, podent-se veure encara per més que no estiguen en son lloch. La del retaule que's troba a la dreta, té notables pintures mig-ivals, notant-s'hi

Clixé de J. Biada

Absis de Sant Jaume de Frontanyà

testes molt apreciables: representa'l sant patró de la parroquia a cavall, havent-hi en els angles inferiors passatges interessants de la vida del sant, especialment pera l'indumentaria, ab detalls molt apreciables de combinació de figures. A l'esquerra, entrant, hi ha una altra curiosa taula que representa, en trajes del segle XVI, als tres sants pagesos, Sant Galderich, Sant Isidre y Sant Lambert, portant quiscun eines de son ofici.

L'obertura de l'ull de bou es obra encara més moderna, lo mateix que'l resseguir els punts de les pedres de la fatxada. Es cosa de poch anys: ho feu fer un rector ab el bon intent de donar més claror al temple y poder observar mellor desde'l presbiteri, al fer les plàtiques piadoses, als oyents que no estessin ab prou devoció. En una visita pastoral feta pel Dr. Riu, anterior prelat de Solsona, manà, encara que verbalment, que fos tancada la predita obertura, tornant el frontis a son primitiu estat, això es, obrint-

hi, en lloch de l'ull de bou, la finestra aspillrada que hi havia, manament no complert fins ara. L'actual bisbe de la propia diòcesis, Dr. Benlloch, que tant de zel demostra tenir per la conservació dels monuments religiosos, ha ofert al «Centre Excursionista de Catalunya» ocupar-se seriament d'aquest assumpto. Seria convenient, en tal cas, que's tornés el campanar a son primitiu estat.

No es pas aquesta, com s'ha escrit y suposat per alguns arqueòlegs, la primitiva iglesia de Sant Jaume, obra del segle X, dedicada l'any 905 per Nantigi, bisbe d'Urgell, ab assistència a l'acte dels comtes Guifre y Miró en la cerimonia. La primitiva iglesia de Sant Jaume se trobava en seti aspre y alterós, en el cor de les montanyes de Frontanyà, prop d'una hora de distància del poble, en el lloch anomenat encara avuy l'Iglesia vella (vegi-s itin. 45), aon s'hi noten restos de murs y fonaments de construccions antigues.

La montanya de Sant Jaume es molt interessant en sentit orogràfic. D'ella se'n deriva en el coll de les Lloberes (vegi-s itinerari 51) la serra que separa la vall de Borredà de la de Vilada y Castell de l'Areny, que juntes formen el Mardansol. D'ella n'arrenca també en el collet dels Olms (vegi-s itin. 51) la grossa carena que, seguint pel coll de Terradelles, se dirigeix a Puig Miroso, dret a llevant, pera tórrer després vers mig-jorn per les serres de Palmerola y Puig-

cercós, corrent en continuades inflexions y angulositats dret a La Quar, Sant Isidre, Sant Maurici, Sagàs y serra de Guardia, a trencar-se en el Llobregat, en sa unió ab el Marlés. Aquest riu naix en el terme de Sant Jaume,

Per Sant Jaume, patró de la parroquia, 25 de Juliol, celebra'l poble la festa major.

A més de l'iglesia parroquial hi ha en el terme de Sant Jaume el santuari dels Olms (vegi-s itinerari 51), l'iglesieta de Santa

Clixé de J. Puntas

Carrer de Sant Jaume de Frontanya

tenint ses fonts més altes sota'l coll de la Creu d'en Soler (vegi-s itinerari 57), unit ab el macís gros de la serra de Sant Jaume, pel coll de la Batallola y ab la serra de Matamala pels Rasos de Tubau, coll de Faig general y serra de Llentes. Els contraforts de la montanya de Sant Jaume fins al Marlés y els Rasos de Tubau y coll de Faig general són els límits entre'l Bergadà y el Ripollès.

Eugenia abans citada y les sufragànies de Tubau y Querrubí. (Vegi-s itin. 56.)

La situació del poble es molt pintoresca, plaçat en un estreb alterós entre valls naixents, dominant esplendits punts de vista y fruit d'aires sanitosos.

Son clima es sech y molt agradable a l'estiu. Les aigües de ses fonts són fresques y bones al mateix temps que abundoses.

ITINERARI N.º 45

De Guardiola-Bagà
a Sant Jaume de Frontanyà

4 h. 30. Camí de ferradura. *Hermosa excursió de muntanyes y boscos.*

45 m. Sant Julià de Cerdanyola. (Vegi-s itin. 30.)

Se va remontant la vora esquerra del rieral, ornat d'arbreda y envoltat de conreus.

55 m. La Pomera, casa de pages, entre arbreda, en la marjada contrària.

Va seguint-se la vora de la riera. Bonicoys y alegres paisatges.

1 h. 15. Se passa la riera en l'extrem superior dels plans de Cerdanyola, 1.100 m. alt. Encreuament ab el camí de La Nou a Falgars. (Vegi-s itin. 31.)

La Solana, casa de pagès.

1 h. 20. Torna a atravessar-se'l torrent o rieral, de llit molt ample, ple de còdols y roques arrossegades per les aigües dels cayents de les cingleres. No's veu gens d'aigua en son curs; passa entaforada sota'l jac de pedregam, pera sortir més en avall.

Va enlairant-se'l camí per terror rocós. No's troben ja conreus. Grandiós efecte de les cingleres y penyalars trencats que s'ofereixen a l'entorn formant l'alta reconca.

1 h. 30. Jaça dels Emprius de Cerdanyola.

1 h. 35. Font de la Jaça dels Emprius, al peu del llit del rieral. L'aigua, que raja constantment, se fon y's pert en el pedregall.

Ràpida pujada entre bosch espès y trencades cingleres; pe-

nyals de formes capritxoses avancen retallats y grofolluts del macís emmurallat, formant una gegantesca randa perfilada.

2 h. 10. Font del Llop, sota mateix del coll, en les cayents de la vall de Cerdanyola. Aigua molt freda y bona. La font està arreglada. Hermós cop de vista de muntanyes, ab esplèndid horitzó d'alterosos cims enèrgics, dels quals en ressalten el Pedraforca y les Penyes Altes de Moixaró per sa original estructura.

2 h. 15. Collada de Sant Miquel, 1.650 m. alt., en els cims de La Clusa, la qual forma la partió d'aigües de les valls de Cerdanyola y de Sant Romà.

Se deixa a la dreta'l camí que va a La Nou. (Vegi-s itin. 46.)

2 h. 20. Coll de la Clusa, 1.665 m. alt. Se redrecen a la dreta'ls cims alterosos de La Clusa. Se penetra en el pla del Catllaràs per una fosca pinosa.

2 h. 30. Se creua'l camí de Sant Romà a La Pobla. (Vegi-s itinerari 49.)

2 h. 35. Roch del Catllaràs, alçat al mig del pla.

2 h. 40. S'entra en el pla de l'Orri, hermosos rasos de pasturatge, en suau pendent, envoltats de boscos de pins. Al des-sota, poch en avall, la casa del pla de l'Orri, molt ben situada entre prats encatífats de verd herbey. A l'estiu grosses ramades pasturen per aquests cims y plans.

2 h. 50. Coll dels Cortals, entre bosch.

Va faldejant-se la serra ab bell domini de vista.

2 h. 55. Se deixa a l'esquerra'l cap de la Baga Aterrada, travessant-se la serra del Cortal, enlebada y guarnida de

bosch. Envistes sobre'ls aspres fondals que cauen a l'Arija. Asprosos cingles de la Baga Aterrada. Extensos panorames per tots indrets.

3 h. Forta y costaruda baixada de Grau de Pedris.

3 h. 10. Coll de Grau de Pedris, 1.530 m. alt. Queden al dessota, a la dreta, les Calamites, clots emboscats voltats de cingleres. Endarrera presenten bell aspecte'ls cingles de Roca Roja y el cap de la Baga Aterrada.

Se faldeja'l Puig Lluent per sa vessant nord, tenint abaix, al fons, el feréstech clot d'Ardericó.

3 h. 20. Collet de Puig Lluent. Torna a baixar-se tot serrejant, entre bosch, y ab esplèndits dominis de vista de montanyes y d'horitzons allunyats.

3 h. 25. Plans de Cosp, molt ben herbats y brodats de pins. Hermós aspecte dels roquers feréstechs de Castell de l'Areny en avall, y de les serres de La Clusa, Picamill y Vilada; al dessota la casa de les Serres. Cauen a l'esquerra'ls aspres aiguavessos de la vall de les Assoys, ovirant-se'l camí de La Pobla a Sant Jaume. (Vegi-s itin. 44.) A la dreta s'obren les comarcades de les rieres de Camprubí y Vilada; vers al nord, hermós panorama de cims pirenenchs; vers al mig-jorn y llevat, horitzons extensos.

S'atravessen els plans serrejant sempre.

3 h. 40. Collada de Faig y Branca, 1.420 m. alt. Tot proper y de pla s'alça a l'esquerra'l serrat del propi nom, cim el més enlairat de la montanya de Sant Jaume, aon s'hi puja des-

de'l poble en processó a benehir el terme.

Se baixa fortament pel caire de la serra, fruint sempre de deliciosos panorames.

3 h. 50. Pla del Calvari. Bonichs llisos d'herbey. Al dessota, en la vessant dreta, no molt lluny, en un replanet nomenat encara'l pla de l'Esglesia vella, s'hi troben trocejades runes de l'antiga església de Sant Jaume, consagrada en 905 pel bisbe d'Urgell Nantigi. No'n queda no més que la feixuga base dels fonaments.

4 h. Creu de Molosa, 1.350 metres alt., en el cim de la collada. S'obre al fons, a l'esquerra, l'enclotada vall de les Assoys, que va a l'Arija, descobrint-se en un cap de serradet l'església de Santa Eugenia. (Vegi-s itin. 44.)

Se va costejant la serralada.

4 h. 5. Cap de la Costa dels Combs. Al dessota hi ha'l coll de les Lloberes, partió d'aigües de les rieres de Borredà y de Vilada. Endarrera queda enlairat el macís de Faig y Branca. S'alça a un costat l'espadat cingle de la Gruta.

Se baixa la dreta davallada dels Combs, trobant-se a mitja costa la fresca font dels Aiguamolls, sota'l camí, en la barrancada.

4 h. 10. Al cap-d'avall de la costa s'atravessa'l torrent dels Tremols.

4 h. 15. Casa de Frontanyà, a la dreta, entre trencalls y cingles molt espadats.

4 h. 20. Grau de l'Esmoladora. Esgronat pedregós entre cayents abruptes. Abaix, a la dreta, el cingle de la Tomba; a l'esquerra s'alça'l serrat Espatllat, de trencada forma.

Hermosa vista de la vall y

Vista general de Sant Jaume de Frontanyà

poble de Sant Jaume de Frontanyà, dominat tot de prop pel Puig Mirós, recobert de bosch en sa part meridional. Dret a llevant, al fons, s'extén la serra de Matama'a, y vers al SE. se descobren pel traú del Marlès dilatats espays; la part N. es reclosa pels cims dels Rasos de Tubau y d'Estiula: girant la vista dret al SO., s'oviren les clotades de les rieres de Borredà y Vilada. Va descendint-se ràpidament, fruit sempre de vista deliciosa.

4 h. 30. Sant Jaume de Frontanyà.

ITINERARI N.º 46

**De l'estació de Guardiola-Bagà
a Castell de l'Areny
y Borredà
per la serra de la Clusa**

6 h. 30. *Interessant camí de montanyes que pot fer-se en cavalleria. Excursió molt recomanable.*

2 h. 15. Collada de Sant Miquel. (Vegi-s itinerari anterior.)

Se deixa a l'esquerra'l camí

que va dret al Catllaràs, y's baixa pels faldars dels cims de La Clusa, tenint a la dreta'l naixent rieral.

2 h. 45. Se bifurca'l camí de La Nou a Sant Romà (vegi-s

esbarriades. Queda al dessorre. Continua baixant-se per hermós camí de montanya.

3 h. 45. S'atravessa'l barranch y s'enforca'l camí que puja de Vilada.

Se pren la direcció dret a llevant, en qual indret s'alcen els penyals encinglerats de Castell de l'Areny. Dret al nord s'hi deixen els trencats de La Clusa, y més a ponent els de la serra de Picamill.

3 h. 50. Portell entre penyals enras-tejats que formen l'aresta a qual repeu s'hi arredossa en la cara oposada'l poblet de Castell de l'Areny.

Se passa pel peu d'esplendida roureda, ab bells exemplars de grossa socialada y extesa y atapahida copa.

4 h. Sant Vicents de Castell de l'Areny, poble que forma ajuntament ab Sant Romà de la Clusa y els vehinats de Vilella, La Ribera, Els Guixots y els Casons, ab un total de 251 habitants, partit de Berga, provincia de Barcelona, bisbat de Solsona. Altitud, 930 metres sobre'l nivell del mar. Forma una pintoresca agrupació d'una vintena de cases, acoblades a l'entorn de l'iglesia, que es de caràcter romànic molt desfigurat, conservant poch details de sa antiga traça. Està arredossat sota alterosos y trencats penyals que formen una aspra aresta

Castell de l'Areny

itinerari 32), y's va baixant pel cayent dret de la torrentera, sota cingleres y per paisatges de tons enèrgichs realçats al fons per les cantelludes puntes de les montanyes de Vilada y Picancel. S'ovira'l pintoresch poble de Castell de l'Areny.

3 h. 25. Vehinat de Vilella, del poble de Castell de l'Areny. El constitueixen unes 26 cases

que formen una aspra aresta

que parteix la vall de Castell. Al costat nord s'alça una gran paret de montanya molt espadada y rocosa nomenada les Roques de Castell, avant-mur de la serra de La Clusa, obrint-se darrera d'elles, entre abdues valls, l'accidentat clot de Sant Romà.

Desde les penyes de sobre'l poble, tant per la part de ponent com per la de llevant, presenta aquest un aspecte molt interessant.

A la sortida's puja en direcció a llevant.

4 h. 10. Coll de Coma, 1.010 metres alt., entre les aigües de les rieres de Vilada y de Castell de l'Areny. En el coll hi ha una senzilla creu. Bell aspecte del poblet y ses agrestes afraus. Se planeja per l'indret oposat, deixant de vista'l poble y dominant clotades de bosch.

4 h. 15. Can Gardixé, sobre'l camí.

4 h. 20. Coll del Macilent. Té també una creu senzilla. La casa del Macilent es tot propera. Se deixa a l'esquerra'l camí de Sant Jaume de Frontanyà (vegi's itin. 52), y's baixa dret a la clotada. Queda en amunt, a l'esquerra, La Rota, pagesia de molt bon aspecte.

Se passa pel peu d'un petit y ronech casal.

4 h. 30. S'atravessa'l torrent de la Rota, y el camí, dominant aquest, endinzat en un sòt frescal y ombrejat, s'enlaira suauement.

Vista a l'esquerra de la grandiosa casa Camprubí.

4 h. 35. Soldevila, casa molt ben situada dalt d'un serrat. Se deixa a l'esquerra y's baixa per un pintoresch viarany.

4 h. 40. Molí de Soldevila, de galan y rústech aspecte, ofe-

rint una impressió en extrem pintoresca. Hermosa resclosa entre roques. Bonica sotalada.

Se puja suaument, remontant en avall la vorera esquerra de la bella torrentera.

4 h. 50. Se troba'l camí que de Vilada puja a Camprubí, que s'encreua tot seguit.

5 h. S'atravessa la torrentera de Cercosa y's puja per un corriol perdedor dret als camps de Torrents.

5 h. 5. Se deixa a la dreta la casa de Torrents, a molt curta distancia, y se segueix per la carretera de desemboscar, feta pera aterrar el preciós bosch de la Baga de Cercosa, que s'extenia dret en amunt y que'l van ja destralejant de ferm.

5 h. 10. Se deixa'l camí de carretes, prenent-se un petit corriol a la dreta.

5 h. 15. Collet entre roques abruptes y bosch jove. Va revoltant-se la clotada de Torrents, que cau a la riera de Vilada, y s'ovira dalt d'un serradet l'interessant iglesia de Sant Sadurní de Rotgès.

5 h. 30. Sant Sadurní de Rotgès, iglesieta romànica molt notable, ab quadrat campanaret sobre la volta y elegant y senzill absis. La porta, en un costat, es també de senzill y correcte estil. Es un exemplar arquitectònic molt interessant per ses ben ajustades proporcions y elegant estil. Emplaçada l'iglesia en el doble cayent de la montanya, sa situació es deliciosa, y ho seria molt més encara quan, no fa pas molt temps, envoltada d'espessa pinosa, son campanaret ressortiria entre les retallades puntes dels pins negrosos. La baga ha sigut dallada ara de poch.

Sant Sadurní de Rotgès

Se segueix l'aresta de la serra pera anar a trobar la collada.

5 h. 35. El Patxol de Cirera, casa situada en el coll. Aquest dona aigües a ponent a la riera de Vilada y a llevant a la de Canamàs, abdues tributaries del Mardansol. Molt bell punt de vista sobre'ls fondals que s'obren per tots indrets, en gran part encara emboscats.

Forat del Moro, a un minut de la casa, en el coll mateix, en l'esperó nord, en mig d'uns camps de blat. Es un avenç explorat sols superficialment, fins avuy, prop de sa gola. Està obert a flor de terra, inclinat en forma d'embut, d'uns 10 metres

de boca, per la que s'hi llença un petit curs d'aigua. Presenta un fons cavernós que va extrenyent-se y enfondint-se sense veure's son pregon desconegut.

Se baixa de ferm dret a la sotlada per la pendent oriental del coll.

5 h. 45. Font del Pontarró, al peu de l'Aigua de Canamàs.

S'atravessa'l torrent, y'l camí s'endinza tot de planer, deixant el barrancós curs d'aigua, estimbant-se dret al fons per l'hermosa Baga d'en Cirera, espessa d'arbres, boixos y matolls. El camí es frescal y presenta poètics y deliciosos efectes de paisatge.

6 h. 5. S'arriba a un cap de serrat aon torç el camí, sortint de la deliciosa baga y dirigint-se dret a llevant, dominant esplendidament la vall del Mardansol y les montanyes que la tanquen.

Tragecte de camí molt alegre pel desembraçat panorama de que's gaudeix, desde les montanyes de Berga, a ponent, a les del Llucanes y Ripollès a llevant, y les de La Quar y Picamill a mig-jorn. Se descobre'l poble de Borredà.

El camí va baixant a poch a poch y troba amples camps de creu.

6 h. 30. Borredà. (Vegi's itinerari 34.)

ITINERARI N.º 47

De Borredà

a Sant Jaume de Frontanyà

2 h. *Camí de ferradura.*

Se surt de Borredà en direcció nord, per la vessant dreta de la riera de son nom, passant per la casa La Llosada.

10 m. Can Gall. Se va flanquejant la vall.

20 m. La Solana. Se creuen boscos espessos d'arbres corpulents y majestuosos, que ofereixen belles perspectives. La vessant oposada està també coberta de magnífiques bosqueries.

45 m. La Teuleria vella. Segueix el camí fruint de bonichs paisatges d'arbreda.

55 m. La Teuleria nova.

Se creua la torrentera que baixa dels cims de les Lloberes y s'enforca ab la del coll de Terradelles.

1 h. 10. L'Atayola, casa enrunada. Cingles dels Balsos. El camí s'enlaira per aspra vessant, deixant el rondinador rierol al fons.

1 h. 30. Molí de Terradelles, bellament emplaçat al peu de l'aigua. S'atravessa la riera

per altes passeres sota'l molí. Bell cop de vista. Se puja entre bosch envistes del santuari dels Olms, deixant la riera dret a l'esquerra.

1 h. 40. Queda a l'esquerra, enlairada sobre la vall, la casa de Terradelles.

1 h. 45. Coll de Terradelles, entre les vessants del Mardansol o riera de Borredà y les del riu de Marlès. Bonichs panorames de montanyes per tots indrets. El pintoresch poble de Sant Jaume se detalla dessota'l coll. Tanquen el costat N. els Rasos de Tubau, que separen les aigües del Ter y del Llobregat, pel Mardàs y el Marlès. En el coll hi ha una creu. Se baixa ràpidament.

1 h. 55. Se creua un naixent brancal, tributari del Marlès, que té sa font allí propera.

2 h. Sant Jaume de Frontanyà.

ITINERARI N.º 48

De l'estació

de Guardiola-Bagà a Vilada per les serres de La Clusa y de Castell de l'Areny

5 h. *Excursió molt interessant. Pot fer-se en cavalleria. Hermosos trajectes de montanyes.*

45 m. Sant Julià de Cerdanyola. (Vegi's itin. 30.)

2 h. 15. Collada de Sant Miquel. (Vegi's itin. 45.)

3 h. 45. Enforch del camí de Vilada a Castell de l'Areny. (Vegi's itin. 46.)

De l'enforch del camí a Vilada. (Vegi's itin. 52 en sentit oposat.)

5 h. Vilada.

ITINERARI N.º 49

De La Pobla a Vilada
pel Catllaràs y La Clusa

5 h. *Bells trajectes de montanya.*

A la sortida de La Pobla se va a trobar la barrancada del Castell de la Vila.

10 m. Font del Pla.

S'empren la pujada.

15 m. Roca del Castell de la Vila.

Va remontant-se sempre.

45 m. Bach de l'Aigasser, bonich bosch.

1 h. Se troba'l torrent dels Prats.

Se deixa a l'esquerra'l camí dels matxos.

Van atravesant-se pasturatges.

1 h. 15. Camp de l'Home mort.

S'atravessa'l torrent de la Font de l'Ars o de la Pleta vella, deixant-se la font a mig quart de distancia, en direcció sud.

1 h. 20. Collet Fret.

Va revoltant-se la vall pel Bach del Calet y'l Soley de Font Freda.

1 h. 30. Font Freda. Son nom indica prou sa temperatura agradable a l'estiu.

1 h. 40. Soley del serrat del Llamp.

1 h. 50. Pleta de les Vaques, aon a l'estiu hi té son jac grossa ramada d'aquell bestiar.

2 h. Prat Xesplador, 1.300 metres alt., molt extens, recobert d'hermosos y verds pasturatges brodat de belles rouredes y boscos de pins y faigs. A l'estiu està molt poblat de grosses ramades d'eugues, vaques y bestiar de l'ana.

Se deixa a mà esquerra'l turó de les Dameses.

2 h. 15. Font de Savagassa.

Aquest camí té de fer-se forçosament a peu desde'ls Prats.

Pera anar montat es precis pendre desde'ls Prats, a l'esquerra, per la collada d'Arderiu, seguint per dessorre'ls cingles y deixant en avall la font de l'Ars. Se passa pel repeu de l'hermós Prat de les Dameses o Joch de Pilota, molt ben enquadrat y pel Prat Xespladó y Font de Savagassa, aon s'ajunten els dos camins.

Se fa bona xica de marrada.

Desde la Font de Savagassa s'atravessa la Baga del Corró.

2 h. 30. Font del Capó.

3 h. Pla del Catllaràs. (Vegi-s itin. 32.)

3 h. 35. Sant Romà de la Clusa. (Del Pla del Catllaràs a Sant Romà, vegi-s itin. 32.)

De Sant Romà se va a trobar el camí que baixa de la collada de Sant Miquel. (Vegi-s itin. 46.)

3 h. 45. Enforch del camí de Vilada a Castell de l'Areny.

5 h. Vilada. (De l'enforch del camí a Vilada, vegi-s itin. 52.)

ITINERARI N.º 50

De l'estació
de Fígols-les-Mines
a La Nou y Vilada

3 h. 30. *Excursió molt recomanable. Pot fer-se en cavalleria.*

Se segueix avall l'antich camí ral de Berga.

5 m. Font de la Vedella.

Se deixa l'abans dit camí de Berga.

Molí y hostal de la Vedella, aon s'atravessa'l Llobregat per una palanca de fusta ab barana.

25 m. Iglesia parroquial de Sant Salvador de la Vedella. El poble, compost d'unes vintiquatre cases escampades, forma ajuntament ab Serchs.

L'iglesia està situada bella-

depengué sempre, fundat pel comte Oliva Cabreta, senyor del Pago Bergistà, comte de Besalú y Cerdanya. Portava'l nom de priorat de Sant Salvador de Verdadera.

Al costat del penyal aon s'alxeca porta ses aigües al Llobregat el torrent de la Nou.

Sant Salvador de la Vedella

ment al costat d'un antich y grandió edifici de pintoresch aspecte, recobert d'aura, dalt d'un turonet o penyal qual base està banyada pel Llobregat. El temple conserva molts detalls arquitectònichs de sa primitiva traça romànica. L'edifici adjunt es lo ùnich que queda de l'antich priorat benedictí. Té unes amples galeries que dominen un hermós y extens panorama.

Sant Salvador de la Vedella fou un priorat del monastir de Sant Pere de Roda, del qual

El camí traspasa aquest torrent prop de son aigua-bàrreig ab el Llobregat, y s'enlaira per la vora esquerra.

45 m. S'atravessa'l torrent per un pont de fusta y's puja per la vessant drete de la barrancada, ascendint-se seguidament pel cim d'espadats verticals, vorejant timbes per terror molt pedregós. El camí passa sovint molt estret entre cingle y cingle, y el torrent corre molt encaixonat pel fons de la gorja.

1 h. 20 Molí de la Nou, al

peu del joganer torrent, del qual n'aprofita'l salt.

Se puja clotada amunt.

1 h. 30. Lourdes de la Nou. (Vegi-s itin. 31.)

Se segueix la costa del camí de Berga fins al pla de Casadesús. (Vegi-s itin. 33.)

Se deixa'l camí de Berga a la dreta y's remonta per dessorbre'l pla.

2 h. 5. Casa de Jesús, 939 m. altitud, grossa pagesia ab capella adjunta, dedicada a Sant Ignasi y Sant Francisco Xavier. Es moderna, de primers de la darrera centuria. En l'interior se guarda un quadro del Sagrat Cor de Jesús y altre del Puríssim Cor de Maria, que són tal volta les representacions més antigues d'ells que's veneren en la montanya de Catalunya. Antigament se sepultaven en la capella'ls difunts de l'antiga familia Castellarnau, propietaria de la casa.

S'enlaira'l camí suaument.

Notable panorama dels Rasos, coll de Ferrús y Peguera, serra d'en Cija, Pedraforca, les mines de Fígols y l'emmurallat de Vallcebre, y dret al lluny, sobre les serres de Cadí, Pendís y Moixaró, La Mena y Puigllançada.

Revolta'l camí enlairat, dominant el Pla de Clarà, que es al dessota, amagat entre hermós boscatge.

2 h. 30. Roca de les Gotzeres, 925 m. alt., collet obert al costat d'uns espadats de pedra, fruint de molt bona vista, en especial sobre les serres de Vilada y Picancel.

Forat del Vent, sobre'l camí, tocant a n'ell, sota la Roca de les Gotzeres. Es un petit forat entre pedres per aon surt una suau

corrent d'aire, devegades gairebé imperceptible. Està obert de cara a mig-jorn.

Desde'l collet se baixa tot seguit ab bells dominis de vista.

2 h. 45. Bassa de les Gotzeres, en un serradet.

El camí davalla fortament encarat ab les runes alteroses del castell de Roset, que presenten arrogant aspecte.

3 h. 5. Can Viladomat. A l'esquerra de la casa s'extén el pla de La Masó, aon, segons se conta, hi existia una població anterior al poble de Vilada. En l'acta de dedicació de la Seu d'Urgell, en 819, ve citada la parroquia de *Roseto* entre les del Pago Bergista. Estaria'l poble a l'ampar del castell de Roset, que s'alça en el cim de turó enasprat, a l'altra part del pla de La Masó.

El temple de Santa Maria de Hichilan o de Roset fou consagrat en 905 per Nantigi, bisbe d'Urgell, que tantes d'iglesies consagrà en sa diocesi.

Del castell de Roset, que ocupa tot el cim de l'aspre turó, gairebé inaccessible, ne queden sols espessos murs trocejats, escapsats marlets, obertures esbadellades, cap detall artístich interessant. Pot pujar-s'hi desde La Masó en menys de mitja hora.

Sota la casa, en el torrent, hi ha la fresca font de Viladomat.

Se baixa a trobar el fons de la torrentera.

3 h. 10. S'atravessa'l torrent de la Roca, molt escas d'aigua. Antich molí abandonat, de pintoresch aspecte.

Se guanya la vora oposada.

3 h. 15. La Coromina, casa enlairada sobre'l torrent y la carretera de Berga a Sant Quir-

ze, que's troba tot propèra.

Se segueix carretera amunt cosa d'un kilòmetre.

3 h. 30. Vilada. (Vegi-s itinerari 34.)

Pot anar-se també de La Nou a Vilada seguint el camí de Berga fins al Pla de Clara (vegi-s itinerari 33), y d'allí al molí de la Sala y la carretera de Sant Quirze (itin. 34), que se segueix cosa d'uns 5 km. Pot fer-se'l trajecte en 2 h. 45 desde La Nou. L'excursió no es, ab tot, tant interessant com l'abans senyalada. Aconsellem, donchs, a l'excursionista aficionat a montanyes y extensos panorames, que segueixi l'itinerari detallat, ab lo que conseguirà, ademés, estalviar-se de seguir un gran troc de carretera.

ITINERARI N.º 51

De Vilada a Sant Jaume de Frontanyà

3 h. 15. *Camí molt dolent de ferradura. Bells trajectes de bosch y fondalades.*

Se surt de Vilada pel costat mateix del pont de la carretera, sobre la riera de son nom. Se deixa aquesta a l'esquerra, y per hermós camí de bosch engalanat de roures gegantins de rabassuda gropada y esplèndit brancatge se va ascendint suauement, remontant la vessant de la riera de Castell de l'Areny.

10 m. Les Eres de Vilada, bona casa de pagès. El propietari, molt acaudalat y amant

Clixé de J. Puntas

Serra de Picancel desde les Eres de Vilada

dels boscós, no consent per a res que's toqui cap arbre y té gran punt en la conservació forestal. Benemerit sia, ja que són pocs avuy els propietaris que, afavorits per les noves vies de comunicació que a poch a poch se van obrint, no les aprofitin pera tallar desapiadadament els boscós, deixant arrasada la crosta de la terra, sense cuidar-se sovint de replantar-la.

Segueix el galan camí de carretera per l'hermosa boscuria.

30 m. Molí del Ballestar, molt pintoresch. El camí creua diverses vegades la riera, quinze fins a Camprubí.

45 m. Molí del Forat, d'interessant aspecte. En amunt de la vessant dreta s'enlairen, en trencat terrer, les cases de la Ribera, vehinat de Castell de l'Areny.

Desde'l molí del Forat, seguint el pintoresch curs del rieral, se va en 45 minuts a la casa de Camprubí, y d'allí, en 45 minuts més, per no tant bon camí, per la vall de Cosp y per sota l'iglesia de Sant Julià, romànica, va a rejuntar-se l'itinerari que seguim, en el coll de les Lloberes. Es camí de marrada, més llarch, però més cómodo que'l que senyalem. Aquest, en cambi, es molt més pintoresch.

Deixant a l'esquerra, en avall, acompanyant a la riera, el camí de Camprubí, se puja per altre camí carreter que va a la casa de Torrents. Tant com se puja van descobrint-se nous punts de vista sobre les clotades del terme de Castell de l'Areny, ovirant-se bentost la gran casa de Camprubí en un reclot de la vall.

1 h. Torrents, casa de pagès en un cap de serrat. Va seguint-se la carretera del bosch. Aquest, que'l van tallant avuy ràpidament, abans molt espès y hermós, era una esplèndida pinosa.

1 h. 20. S'acaba la carretera del bosch y's pren un corriol que s'interna en l'hermosa espessor de l'arbreda. Paisatges interessantíssims. La vall se reclou y se presenta aspra y fosca, recoberta de verdor esclatant sota la negror dels pins; les vessants són rectes y aixaragallades; grenys botaruts rompen l'igualtat del bosch.

1 h. 25. S'atravessa l'amagada torrentera de Cercosa y's va pujant sempre per entre bosch que reclou el vol de la mirada.

1 h. 30. Mal pas de Cercosa o de la Coma gran, en que'l camí passa per un trencat penyal, aon s'hi ha guarnit un passant ab tronchs d'arbres pera evitar la timba.

1 h. 35. Cercosa, casa solitaria, situada en l'aiguavés del clot, en lloch amagat y's pot dir feréstech.

Desde aquí cal emprendre forta pujada per entre l'espessor de l'hermós bosch.

2 h. 5. Collet de Cercosa, 1.100 m. alt., entre l'amagada vall que s'acaba de recórrer y la més ampla de Cosp y Camprubí. Nou horitzó de muntanyes dominades per les de Frontanyà, Castell de l'Areny y La Clusa.

El camí passa enlairat, dominant l'ampla vall, les cases de Camprubí, Cosp, l'iglesieta romànica de Sant Julià, y més al lluny els aspres penyals de Castell de l'Areny.

Clisé de J. Pontas

Serres de Sant Jaume, entre boires, desde Coll de Cercosa

2 h. 25. Coll de les Lloberes, que separa les aiguës de les rieres de Borredà y de Castell de l'Areny, les últimes de les quals van a la riera de Vilada. Se descobre'l santuari dels Olms. Nous y grandiosos punts de vista. Les Lloberes queden enlairades a l'esquerra del camí. Aquest creua per l'alt de les valls naixents de la rivera de Borredà, pujant y baixant pera guanyar llurs sinuositats.

2 h. 30. Font de les Lloberes, ben arreglada, que raja a mà esquerra.

2 h. 40. Clot de Picany's. La casa queda a la dreta.

2 h. 55. Santuari dels Olms, 1.180 m. alt., prop del collet de son nom.

L'iglesia no ofereix res de particular, es moderna, senzilla y emblanquinada. En son interior s'hi venera una antiga Verge advocada pera les trencadures y pera les malalties del bestiar. Aquesta imatge es romànica, de fusta, asseguda en cadira, ab l'infant als braços; els brancals del trono són termenats per dues pinyes. Va enfarfegada ab l'antipàtich *tontillo*, que la desfigura del tot, tenint, ademès, *restaurada* la cara ab un dolent envernecat que li trastorna ses primitives faccions.

Té molta anomenada en la comarca'l Dimoni dels Olms, per sa fatxa esferehidora, segons la gent del país. Es una

esculptura que forma part d'un grupet representant el dimoni als peus de l'Arcàngel Sant Miquel. Es obra moderna, mancada de bon gust.

S'atravessa'l coll entre les vessants del Marlès y riera de Borredà, y's baixa per aspre terrer a la vall naixent de la de Sant Jaume.

3 h. 15. Sant Jaume de Frontanya.

ITINERARI N.º 52

De Vilada

a Sant Jaume de Frontanya per Castell de l'Areny

30 m. Se deixa a la dreta'l molí del Bellestar, ab el camí de Sant Jaume y el riuet al fons.

35 m. Can Xiu, sobre'l molí.

45 m. Molí del Puig, en una bella reconada de la riera de Castell. Bell aplech del molí, la casa ab pintoresca balconada de fusta, un desballestat palan-cot, un ramell d'arbres y el joliu saltant.

50 m. Vehinat de la Ribera de Castell, format per 23 cases escampades en la vessant de la riera. En aquest lloch se'n reuneixen quatre o cinch.

Se segueix en amunt, dret al nord, l'hermós clot del rierany, molt ben arbrat, ab pintoreschs accidents, recons ombrejats y belles torrenteres que surten dels replechs de les altes serres. Tanquen la vall, al fons, els aspres emmurallats de la serra de la Clusa, y més a l'esquerra la de Picamill. En la part alta de la vall, clapeja'l faldar de montanya'l vehinat de Vilella, compost d'unies 26 cases esbarriades.

1 h. La Closa, pintoresca casa de simpàtic cayent, festejada per grossos roures que la voltan, colocada al dessobre d'una estreta torrentera de pessebre.

1 h. 15. Font al peu del camí. Aquest torç dret a llevant, en qual indret s'alcen els alterosos penyals de Castell de l'Areny. Enforch ab el camí de Sant Romà. (Vegi-s itin. 46.) Dret al nord s'hi deixen els trencants de la Clusa, blanquejant entre la verdor dels prats y el rogench colorit dels terrers les cases del vehinat de Vilella, sota la serra de Picamill.

1 h. 20. Portell entre penyals enrastellats que formen l'aresta al peu de la qual s'amaga'l poblet de Castell, 930 m. altitud. Se passa per sota esplendits roures de gran socalada y espessa copa.

1 h. 30. Castell de l'Areny. (Vegi-s itin. 46.)

Se segueix el camí de Borredà. (Vegi-s el propi itinerari.)

1 h. 50. Coll del Macilent. Se deixa a la dreta'l camí de Borredà y's va faldejant el cim de la vall.

1 h. 55. La Rota, bona casa de pages.

El camí va revoltant.

2 h. 15. Camprubí, casa grossa molt ben situada.

Continua revoltant-se la vall, dominant les fondalades de la riera de Vilada, recloses al lluny per la serra de Picancel. Dret a l'esquerra s'alcen aspres montanyes encinglerades.

2 h. 35. Cosp, important pagesia.

Sant Julià de Palomera, iglésia romànica, ab aditaments que la desfiguren. Es sufragània de Palmerola.

Se va faldejant el rebaix de la serra, sempre ab bell domini de vista.

3 h. Coll de les Lloberes. (Vegi-s itinerari anterior.)

3 h. 45. Sant Jaume de Frontanyà.

ITINERARI N.º 53

De l'estació de Serchs

o de la de La Baells

a Sant Jaume de Frontanyà

7 h. desde Serchs, **6 h. 30** desde La Baells. Camí que pot fer-se en cavalleria.

4 h. 15 Sant Romà de la Clusa.

(De Serchs a Sant Romà, vegi-s itin. 32.)

3 h. 45. Sant Romà de la Clusa. (De La Baells a Sant Romà, vegi-s itin. 33.)

Al deixar l'iglesia de Sant Romà s'emprèn en amunt per la vora esquerra del rierol, entre prats verdosos y bells arreplechs d'arbreda.

20 m. (desde Sant Romà). Enforch de les torrenteres que baixen del Catllaràs y del Pla de l'Orri. Se deixa a un costat la primera y's puja pel vessant esquer de la segona, per entre prats envellutats guarnits de bosc.

50 m. (desde Sant Romà). Casa del Pla de l'Orri, en un serradet dominant hermosos rasos d'herbey d'una verdor esclatant. Van remontan-se'ls rasos englebat.

1 h. (desde Sant Romà). Coll dels Cortals. (Vegi-s itin. 45.)

2 h. 45. (desde Sant Romà). Sant Jaume de Frontanyà.

ITINERARI N.º 54

La Vall de Marlés

De l'Atmetlla de Merola a Sant Jaume de Frontanyà

11 h. *Excursió molt notable, de les més interessants del Bergadà.*

Desde l'estació's baixa a la colònia fabril plaçada al peu del Llobregat.

5 m. Colònia de l'Atmetlla de Merola. (Vegi-s itin. 1.)

Se segueix la vora dreta del Llobregat. Bell efecte pintoresch del saltant de la resclosa y del pont sobre'l riu.

10 m. Pont sobre'l Llobregat, que s'atravessa, seguint-se després per dessobre la vora esquerra. Bonichs punts de vista en amunt del riu.

Se deixa enlairat, a la dreta, el carrer de Galera, compost d'unes quantes cases arrengrades.

20 m. Baixa al mateix costat la torrentera de Sant Pere de les Cigales. Torrent amunt se troba aquesta antiga iglesieta.

35 m. Casa La Plana de Matamala, prop del voral del riu y del camí. A la dreta baixa'l torrent de Matamala.

40 m. Cal Riera, a sota l'enforch del Marlés ab el Llobregat; a l'altra part del riu, la Granja y la Granota. Bonich punt de vista. Dalt d'un turó, en l'estreb de serra, a l'esquerra, a l'entrada de la vall del Marlés, hi ha la casa de la Serreta y el nomenat Roure d'Or. Al tallar un roure centenari s'hi trobà en el cor de la soca una gran quantitat d'unces d'or. No fa pas molt de temps.

50 m. El camí penetra per la vora esquerra de la vall, no gens ampla, del riu Marlès.

1 h. Cal Rossinyol. A l'esquerra, a l'altra part del riu, dalt de la baixa serra, se veu la Cortada dels Liuchs, una de les cases més grosses y antigues de la comarca. Propera a la casa hi ha l'iglesieta de Sant Narcís.

Clixé de J. Biada

Paisatge de la Vall de Marlès

El riu Marlès dona un gran revolt dret a l'esquerra, aixamplant-se la vall.

1 h. 5. Baixa a la dreta'l torrent del Vilaró de Gayà, provinent de la Font del Boix y de la Font Negra.

1 h. 15. Collet del Molí, en un cap de serrat, sota del qual dona un gran revolt el Marlès.

1 h. 20. El Molí, el Vilaró y Sant Esteve, tot molt proper. Torna a seguir-se prop del riu.

1 h. 30. Cal Estevellot. Agradables punts de vista de la vall.

1 h. 35. Cal Pere y cal Jaume, petites cases.

1 h. 40. Palanca dels Ma-

rions, per ont atravessa'l camí que de Puigreig va a Gayà, Vall de Vilaramó y Riera d'Ortafè.

Font dels Marions, sota'l camí. Naix en un bassal al peu del riu.

1 h. 45. El Vilar, casa grossa dalt de la vora contraria, voltada d'arbres. Sota un noguer, prop la casa, s'hi troba una font d'aigua exquisida.

1 h. 50. Les Canals, altra casa, a la dreta, en un collet.

El Marlès descriu grossos revolts. S'atravessa per passeres. Grosses roques menjades per l'acció de l'aigua. Se puja per la vora oposada.

1 h. 55. Cal Bech, petita casa.

2 h. Cal Blanquillo. El circuit de montanyes que tanquen la vall es molt ample, y el riu, encaixonat, descriu sinuositats.

2 h. 15. Cal Pallot. Sota la casa, poch en

avall, junt a unes grosses penyes, hi ha l'iglesieta de Sant Andreu, romànica, ab interessant absis y porta d'època en el costat que mira a l'O. Rarament s'hi diu missa. Prop l'iglesia, al davant, estan oberetes o excavades en la roca antigues sepultures cristianes, marcant la forma del cap en sa part de dalt, seguint després lo llarch del cos y aprimant-se en l'extrem inferior. Tenen galzer en la propria roca pera la tapa. Totes estan descobertes, sense contenir ja despulles humanes. La veu del poble, pera demostrar sa antiguetat, les atribueix als moros. L'iglesieta,

en el cim d'un promontori avançat, domina gran part de la vall. El camí segueix enlairat sobre la part dreta del Marlès.

2 h. 35. La Molina, serra-dora de fusta, que servi pera atropellar totes les bagues d'aquella part baixa de la serra de Pinós y de la Costa del Ginebret. Se veu la torra a mig cayent de montanya, per aon puja fent marrades el camí de Pinós.

2 h. 40. Font de la Teula, a l'altra part del riu. La vall s'extreny. Al fons, per les sinuositats de la mateixa, se descobre al lluny la montanya de Montserrat com una silueta indecisa.

2 h. 55. S'atravessa'l torrent de Boenchs, que baixa del cim de la serra de Guardia. El trajecte de camí es pintoresch. Hermoses clotades de pins y roures. Saltants d'aigua.

3 h. 15. S'atravessa'l riu de Pinya, provinent de Sagars, que s'ajunta allí sota ab el Marlès. Llochs molt placèvols.

3 h. 30. Teuleria de les Cases. Bells exemplars de roureda. A l'enfront de la teuleria hi ha un majestuós roure de tres grans brancades, ab una estaca clavada al cor. El camí puja un xich en la vall, separant-se del riu.

A l'esquerra, la pagesia de Les Cases.

3 h. 45. Colomeres d'Esmarats.

3 h. 55. Esmarats, gran casa de pagès. Molt bonica roureda, seguida de pinosa.

4 h. 10. Hostal de Cama d'Oca.

Santa Maria de Marlès. (Vegi-s itin. 69.)

4 h. 15. Pont de Marlès, gòtic, 510 m. alt. Punt de vista molt interessant y molt pintoresch.

4 h. 20. Sant Martí de Marlès. (Vegi-s el propi itin. 69.)

Desde Sant Martí se pren un corriol al costat de l'iglesia, que

Sant Andreu de cal Pallot

va per la part esquerra del riu, planejant entre conreus y clapes de bosch. En la part oposada se veuen les cases de La Cortada y Escrigues.

4 h. 35. El Pati, casa de pagès. Se segueix sempre la pròpia vorera.

4 h. 50. Pont de Vilalta, sobre'l Llobregat, en la carretera de Gironella a Vich. (Vegi-s itinerari 64.) Passat el pont, deixant la carretera, se pren un camí de carretes a la dreta.

4 h. 55. Molí y hostal de Vilalta. No aconsello pas son hostatge a l'excursionista.

5 h. Grandiosa casa de Vilalta, ab capella adjunta.

5 h. 30. Casanova de Vilalta. El camí s'a propa al riu.

5 h. 35. Les Calamites, en la part oposada.

5 h. 45. Montclús. En la vora contraria's destaca la casa de Vall de les Botes.

6 h. La Caseta de Mateus. A l'altra part del riu, can Tomás.

6 h. 5. La Mora.

6 h. 10. Bonich engorjat de la Garganta, vorejat de roques y arbreda. Escayents ressalts del riu. Font prop de l'aigua.

6 h. 20. S'atravessa'l torrent del molí del Raurell. Penya ab bonicoy saltant. Dalt de la serra, a l'enfront, s'ovira'l Puig dels Aixuts, grossa pagesia y propera a n'ella Sant Climent de la Riba.

6 h. 30. Antich pont de pe-

Clisé de J. Biada

Goles de les Eures

dra de les Eures, 615 m. alt. Les Goles de les Eures, bell engorjat de colossals roques per les quals hi furga'l riu, treballant-se'l pas. La gola o gorga de sota'l pont té més de 6 metres de fondària. El bosch, en les cayents abruptes, ve a tocar el peu de l'aigua. En avall del pont, aon la penya s'allisa formant un gran desnivell, hi ha un bonich saltant. Un xich en amunt passa'l riu tant engolat y esferehit entre dues colossals roques menjades, que pot salvar-se son pas, de vora a vora, en una camada.

Tot el curs en amunt del riu segueix bonich y fantàstich, presentant un pintoresch aspecte'l molí de les Eures, ab son alt y llarch pont-palanca de fusta sobre'l riu.

6 h. 40. Farga o

Molí de les Eures

molí de les Eures de la Quar. S'atravessa a son peu, abans d'arribar-hi, el pont-palanca. En el molí fan d'hostal.

A un quart escàs de distància, en amunt de la vessant dreta, hi ha la grandiosa masia de les Eures de la Quar, ab l'iglesieta adjunta de Sant Joan, que es ajuda de la parroquia de La Quar.

Va seguint-se la vorera dreta.

6 h. 45. Les Baumes, en un reclot format per una barrancada. Havien sigut habitades, y hi ha encara restos de construccions. Es un lloch molt pintoresch.

6 h. 50. Molí del Vilar.

Salta a l'esquerra'l torrent que baixa de coll Tinyós y Sant Isidre.

6 h. 55. Molí del Vilardell, també molt escayent. A la part oposada's forma una replanada aon desaigua la vall de Salselles, descobrint-se en la vessant l'iglesia y el poblet.

(Camí a l'hostal del Vilar y collet de Sant Agustí. Vegi-s itinerari 74.)

7 h. Can Quimet, hostal.

7 h. 5. La Molina. S'atravessa la riera de la Quar y's creua'l camí de La Quar a Alps. (Vegi-s itin. 73.)

La vall va extrenyent-se y les vessants se presenten més verticals.

7 h. 10. Costa de Gatafera, camí de Borredà, a l'esquerra. (Vegi-s itin. 67.)

7 h. 15. Bauma de Gatafera. El riu y el camí passen engorjats.

7 h. 25. Casanova de la Riera. La vall torna a obrir-se majestuosament.

7 h. 35. La Riera, casa de pagès. S'atravessa'l curs d'aigua

que li dóna nom y se segueix prop del Marlès.

Hermós saltant. Cal separar-se del camí y apropar-se al riu pera veure-l.

7 h. 40. Molí de Boatella, molt pintoresch tant per sa situació y sa rònega construcció, revestida d'aura, com pels penyals que'l rodeggen, els cayents d'aigua saltadora y la vegetació enrondant. Sota'l molí hi ha una font. A l'altra part del riu s'alcen els cingles dels Xurri-guers, que formen un espadat al peu de l'aigua, que corre entre ells y el molí. El riu dóna uns grans revolts.

Deixant aquest al fons, el camí s'enfila a l'esquerra.

7 h. 45. Boatella, gran casa de pagès de caràcter senyorial, ab moltes y grans dependències. Capella en la casa.

El camí guanya un turonet.

7 h. 50. Sant Martí de Boatella, petita iglesia, ajuda de la parroquial de Palmerola, bellament situada en un turonet que domina per un costat la tortuosa vall del Marlès y per altre la de la Riera. Al fons, bell aspecte de la clotada y de les serres que la tanquen.

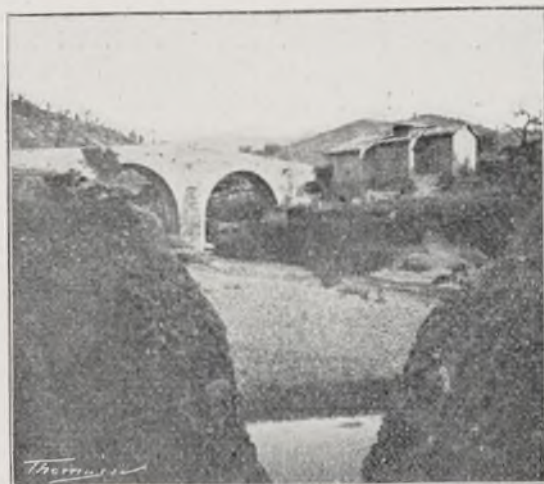
El camí segueix l'estreta nervatura que separa les valls de la Riera y del Marlès. En la vora esquerra d'aquest s'extén una replanada que s'enfila suaument dret a la serra. En sa part superior hi ha'l bosc de les Bagues de Boatella, destacant-se en son cim la Tor de l'Espà.

7 h. 55. Va baixant-se entre hermós bosc pel cayent dret de la vall de Marlès. Aquesta vall, molt sinuosa, torna a extrenye-s.

8 h. 15. Pont de Roma, antich, en lloch pintoresch, junt a

l'enforch de la vall del Marlés ab la més petita de La Pera o Xuriguera. Bonich aspecte del clot d'aquesta última, coronada per montanyes ferrenyes.

El camí s'enfila per entre la boscuria, passat el pont y la casa de Pont de Roma, pera evitar el mal cayent de prop del riu.

Clixé de J. Blada

Pont de Roma

8 h. 25. Torna a baixar el camí a trobar la vora dreta del Marlés y va revoltant per sota'l turó aon s'aixeca l'iglesieta parroquial de Sant Esteve de Roma o de Comià, que es moderna y no ofereix detall d'importancia.

8 h. 35. Pont de Puigcerçós, per on creua la carretera de Berga a Sant Quirze. (Vegi's itin. 34.)

Atravessat el pont, se puja per un camí que s'enfila per la vora dreta.

8 h. 45. Puigcerçós, senyorial casa de pages, ab gran portal adovellat, espayoses estancies y dependencias, y ampla y ben solejada galeria.

Desde la casa va seguint-se la

vora dreta del riu en amunt.

9 h. Molí de Danyans, molt pintoresch, a la vora esquerra del riu. Bonich aspecte de la part superior de la vall y dels alts cims que la tanquen. S'atravessa'l riu.

9 h. 5. Grans bancades de roca calica formen com veritables muralles ciclòpees, de gegantescos carreus sobreposats, valla rompuda forçudament y ab la perfidia dels sigles per la força de la corrent de l'aigua.

Molí de la Farga, d'aspecte també molt interessant sobre un gros bancal de penyes en la vora dreta del riu. Se passa un pintoresch palancot y's puja al molí.

El camí segueix per la part dreta. La vall s'aixampla extraordinariament.

9 h. 15. Rívera de Matamala, que desaigua en la part contraria. Ample y hermos aspecte d'aquesta última vall, oberta a llevant.

A l'esquerra s'obre més enyorjada la vall de Palmerola. Molt proper hi ha l'iglesia nova y un vehinat de cases; més lluny, dins del clot, l'antiga iglesia y castell de Palmerola, dalt d'un enasprat penyalars.

9 h. 25. S'atravessa l'antich camí ral de Berga a Ripoll. (Vegi's itin. 35.)

9 h. 30. Molí de Capdevila, bellament plaçat prop del riu. El camí s'enlaira.

9 h. 35. El Sayol, petita casa de pages.

9 h. 40. Les Vinyasses,

altra pagesia. En la part oposada s'obre la vall de Viladonja, sota'ls cims de la serra de Matamala. Amunt d'ella s'hi veu el poblet esbarriat de Viladonja, ab sa iglesieta emblanquinada, destacant desentonadament de la negror de les cases.

9 h. 45. Se creua dues voltes el riu per sota un llis grandíós de penya. Vall de Moreta, a l'esquerra. S'ovira dins d'ella, en amunt, aquella gran casa.

Se puja de ferm, deixant la vall al fons. A mida que's va pujant va dominant-se tota la clotada del riu, descobrint-se la casa de Llimós, que dona nom al Llimosell, important brancal del Marlès, y més separat el promontori ensotat aon s'aixeca l'iglesia de Sant Esteve de la

Riba. Tot aquest faldar de serra era fa poch temps cobert d'hermós bosc de pins y faigs, molt atapahit d'arbres gegantescos y espès y alt boixetar. Avuy està del tot arranat, destruït per la dalla dels serradors, que acabarà dins de poch temps, si un bon govern no ho detura ab lleys protectores de l'arbrat, ab totes les nostres boscuries.

10 h. 5. Cap del serrat, d'aon se domina la bonica vall del braç del Marlès, que baixa de la part de mig-jorn de Sant Jaume. El camí davalla a trobar el sòt del riu.

10 h. 15. Molí de Moreta, al fons de la vall, en bonica situació. Font del Faig, al peu del viarany, davant del molí. Lì donava nom un faig centenari

Clixé de J. Pontas

Sant Jaume de Frontanyà per l'indret de llevant

d'ampla brancada y extesa soca, que fou també tombat despietadament.

Se passa'l curs d'aigua per una palanca y's puja per la vorera esquerra. Bonica clotada molt estreta y ombrívola.

10 h. 25. Casa enrunada, prop del camí.

10 h. 35. Enforch del torrent de les Comes ab el que baixa de Sant Jaume. S'ovira pel clot del primer aquell vehinat de cases. S'atravessa un torrent.

10 h. 45. Enforch d'altres dos torrents, el del coll de Boredà y el de can Quirze, que baixa de sota Sant Jaume.

10 h. 50. Molí de can Quirze. Se puja la vora oposada del torrent.

11 h. Sant Jaume de Frontanya, aon s'hi entra per la part de darrera l'iglesia, presentant-se al tocar el poble, que no's veu fins que s'hi arriba, el magnífich absis, bellament destacat.

ITINERARI N.º 55

De Sant Jaume de Frontanyà a Ripoll

per Sant Esteve de la Riba

4 h. 30. *Camí ral de ferradura.*

A la sortida de Sant Jaume s'enlaira'l camí en direcció al nord pels alts aiguavessos de la rivera de Frontanyà, tributaria del Marlès, al que s'uneix més avall de Sant Esteve de la Riba.

Se deixa a l'esquerra'l camí que va a La Pobla.

15 m. Coll del Pal, 1.150 m. altitud. En el coll hi ha un pal ab una creueta de ferro.

20 m. El Prat, casa de pagès. Se va carenejant ab vistes a la vall del Marlès, formada pels aiguavessos de les torrenteres de la Batallola, de la Creu d'en Soler, Tubau, Querrubí y Lientes; corre d'O. a E. desde'l coll de la Batallola fins davant la montanya d'Estiula, aon torç dret a mig-jorn, anant a llepar el penyal de Sant Esteve de la Riba.

En l'alta vessant oposada se distingeixen les iglesietes de Querrubí y de Tubau, sufragànies de Sant Jaume. Querrubí forma ajuntament ab Estiula.

40 m. Les Planes de Sant Jaume, gran casa de camp situada en amples planells, dalt la serralada. La vista panoràmica que s'abarca ab la mirada es preciosa, en especial dret a mig-jorn, al lluny, aon s'oviren en l'extrem horitzó, blavenques y esfumades, les retallades montanyes de Montserrat; en la part de llevant tanquen l'espai les serres de Matamala y Estiula, y dret al nord les altes montanyes dels Rasos de Tubau.

Se baixa per entre hermós bosch la dreta costa de la Riba.

1 h. S'atravessa l'ample llit de la rivera, originària del Marlès, provinent, en sa part més alta, de les fonts de sota la Creu d'en Soler, entrant-se en la comarca del Ripollès.

Hermós cop de vista que ofereix l'encinglerat penyal en qual cim s'hi aixeca la romànica iglesia de Sant Esteve de la Riba, avançat al pas del riu, recobert en sa solida base de preciosa y espessa arbreda, de variats tons y fullatge.

1 h. 5. Sant Esteve de la Riba, a l'altra part del riu, pin-

torescament situat en un promontori avançat, encinglerat, atapahit de vegetació entre l'espadat rocatam, ab magnífichs arbres, coputs y de rabassuda soca, presentant encarat l'antich y desfigurat absis y l'esca-yenta torra. Està rodejat pertots costats, menys pel de ponent, per la rivera de son nom, ampla y vorejada d'arbres, la qual corre al fons. Enforca allí mateix ab el torrent de les Ferreries, provinent del coll de can Carlos. Completen l'hermós quadro les altes y retallades serres de Sant Jaume, que barren al lluny l'accidentat horitzó. Al NE. se redreça, vall amunt, a la dreta, el turó de Sant March d'Estiula.

Pera anar a Sant Esteve de la Riba cal atravessar la rivera per un rústech pontet, enfilant-se per la vessant oposada pera guanyar el cim aplanat del pintoresch promontori, dessobre del qual s'aixequen iglesia y rectoria y un grandíós casal. L'iglesia, d'origen romànich, no ofereix avuy particularitat esmentable, pertany al bisbat de Vich y a la província de Gerona, municipi de Viladonja.

Se deixa'l Marlés, que's llença en avall engorjat entre aspres serres, y's remonta la vora dreta del torrent de les Ferreries.

1 h. 5. Les Ferreries, petites cases rònegues y fumades entre'l camí y la torrentera, en les quals s'hi troba l'hostal, lloch de parada dels traginers y caminants que fan la via de Sant Jaume a Ripoll. Ofereixen un bell y pintoresch conjunt.

Va ascendint-se sempre per la cayent dreta del ríval, dominant l'hermós sòt y penyalar de Sant Esteve, fins que en un

replech de la petita vall, que's remonta, se pert de vista l'iglesia y bentost la fondalada.

1 h. 30. Coll de can Carlos, 990 m. alt. Junt al coll hi ha, enlairat en la part nord, orientat a mig-jorn, l'hostal de can Carlos, casalot rònec y pintoresch a la vegada. El coll està obert en la serra que, arrencant del macís de Sant March d'Estiula, corre dret al pla de les Lloses per la serra alterosa de Matamala. Dona ses aigües al riu de Marlés, afluent del Llobregat, per la torrentera de les Ferreries, y al Ter per la vall de Carnalets.

Traspassat el coll, va faldejant-se l'amagada vall de Carnalets, estreta, tortuosa, de verticals cayents, trencats cimalls, recoberta de pinosa y fageda, ab aspres barranchs y fosques torrenteres que trenquen les abruptes vessants y ab agudes crestes rocoses que ratllen el reduït horitzó.

Se creuen seguides torrenteres en mig de bosch molt embrossat, en el qual se destaquen arbres altívols d'en revessat brancatge.

2 h. 10. Pla de l'Hauró, 960 metres alt., collada ampla y planera entre les valls de Carnalets y Estiula. A l'altra part d'aquesta última vall se descobre l'iglesia d'Estiula, d'antich origen, transformada en sa primitiva arquitectura, ressaltant son emblanquinat campanaret. Escampades a son voltant s'hi acoblen distintes pagesies, entre prats, bosch y conreus. Dominant l'encongida y solitaria vall s'alça en el punt culminant de sa capsalada'l feixuch turó de Sant March d'Estiula, coronat per la petita ermita. La vall

d'Estiula es tributària del Mardàs.

Un caminet arrenca del pla de l'Hauró y, enfilant-se vers al cim de la serra, passa per les Agedudes, casa que s'ovira dalt la carena y puja en poch més d'una hora a l'alterós turó de Sant March.

La casa de l'Hauró, grossa pagesia, està molt ben situada gairebé al cim del pla, en el cayent de la vall de Carnalets.

2 h. 15. Al cap del pla se deixa de vista la vall d'Estiula y se segueix faldejant en amunt la de Carnalets.

2 h. 30. Espolla, casa de pages, molt prop del camí.

Faldejant sempre, van atraincant-se barrancoses torrenteres que cauen a l'ensotada vall de Carnalets.

2 h. 50. Casanova d'Espolla, masoveria a l'esquerra del camí.

2 h. 55. S'atravessa una torrentera que, provinent del cim dels emprius de Santa Maria, salta, atravesant el camí, remorejant y joguina.

3 h. 10. Can Bufatals. Se puja en direcció a llevant, deixant a la dreta en avall la rivera de Carnalets, que revolta encloçada per les asprositats dels cantelluts cayents de les montanyes. Bell efecte de clotarades.

3 h. 30. Coll de Bufatals, 900 m. alt., entre la serra del Catllar y la de la Baga Negra, abcaigudes a la vall de Carnalets per un costat y a la del Freser per l'altre. Bell domini de vista sobre la primera vall, emboscada, extensa y barrancosa, d'enèrgichs paisatges y foscos tons.

Se baixa per la part oposada,

gaudint d'excelents punts de vista sobre pregons fondals, enfosquits a l'esquerra per les negrenques pinoses de la Baga Negra. A la dreta, dalt de l'aspra serra, se redreça l'enrunada capella del Catllar de Ripoll. La baixada es molt dreta, rocosa y de dolent passant.

3 h. 45. Casa dels Tres Plans, a la dreta del camí, en un sot aplanat en l'entronch de barrancoses torrenteres.

Se baixa per un nerví de serra entremig dels clotarals del Vilar, a l'esquerra, procedent de la Baga Negra y del torrent, a la dreta, que arreplega les barrancoses corrents d'aigua provinents de l'enxorrencada y recta cayent nord de la serra del Catllar.

3 h. 50. Enforch de les dues torrenteres. S'atravessa'l curs de l'aigua, que pren el nom de torrent del Vilardell, y's va baixant per la vora dreta. A la part oposada, dalt de la marjada, hi està emplaçada la casa del Vilar.

S'atravessa per dues vegades la torrentera.

4 h. 10. S'arriba al pla de la vall del Freser, prop del punt aon s'ajunta al riu el torrent del Vilardell. Bella vista de la vall del Freser, dominada en l'extrem superior pels rabassuts pichs de Torreneules y de Balandrau, y a la dreta pel macís del Tagà y l'esquerpa serra de Sant Aymant. En la part oposada del riu hi corre la carretera de Ribes. Bells aplechs d'arbres, boniques rescloses y edificis fabrils.

Seguint la part dreta de la vall, en la propria direcció del riu, se voregen els estrebs de la serra del Catllar, sota Montcal-

vari, que venen a endinsar-se en el llit de l'aigua.

Abans d'entrar a la vila s'atravessa l' Freser pel pont de la carretera de Vich.

4 h. 30. Ripoll.

ITINERARI N.º 56

De Sant Jaume de Frontanyà als Rasos de Tubau Campdevàrol y Ripoll pel coll de Faig general

5 h. 45 fins a Ripoll. Camí de ferradura.

A la sortida de Sant Jaume se segueix el camí de La Pobla.

5 m. Se deixa a la dreta'l camí de Ripoll per Sant Esteve de la Riba y's remonta de dret vers a la collada.

20 m. Coll de Sant Jaume, 1.200 m. Separa la vall d'aquell poble de la de les cayents de la Creu d'en Soler y Rasos de Tubau, tributaries abdues del Marlès. Se baixa en direcció E.N.E. a buscar la clotada de la vall naixent.

30 m. S'atravessa la barrencada y's puja, trobant-se distintes fonts, que formen els manantials superiors del riu de Marlès.

35 m. Cap del Camp, aon se deixa a l'esquerra'l viarany que va a la Creu d'en Soler. S'atravessa un replà de la serra, conreuat.

40 m. Iglesia de Sant Esteve de Tubau, sufragània de Sant Jaume. S'hi celebra missa festa per altra, repartit ab l'iglesia de Querrubí. Junt a l'iglesia hi ha'l cementiri, y tot proper la casa de Tubau, gran y de bon aspecte.

Se pren la direcció a llevant.

50 m. Collet de Tubau, en un cap de serrat. Se volta la clotada de Querrubí en direcció a l'E. y al NE., baixant-se suaument.

1 h. 10. Iglesia de Sant Llorenç de Querrubí, sufragània també de Sant Jaume. Querrubí es un vehinat escampat que forma avuy ajuntament ab La Riba, Villadonja y Estiula; pertany a la província de Gerona.

Se pren un corriol que s'enlaira dret a l'E.NE. per entre espessa boscuria de pins y faigs, que arriba fins prop de la collada, aont el camí queda mig borrat pel gleber.

1 h. 45. Coll de Faig general, 1.325 m. alt. Extens panorama al nord desde Tancalaporta a la serra del Catllar, sobresortint per darrera les serres de Montgrony, el Puigmal y el Torraneules. A l'O.SO. surt, al costat del macís dels Rasos, la massa de la serra d'en Cija. Dret en avall se descobre desde Puigscalp a Sant Llorenç de Munt.

Està obert en la carena que separa les aiguües del Marlès de les del Mardàs, en direcció E. a O., entre'ls cims englebatos dels Rasos de Tubau y l'estreb de serra que s'ajunta ab el turó de Sant March d'Estiula. (Vegi-s itin. 59.)

En aquest coll deixa la carena la divisoria del Bergadà y del Ripollès. Desde ell baixa la partió dret al fons del Marlès en avall, seguint sempre el riu, fins a trobar el Llobregat en l'Atmetlla de Merola.

Prop del coll hi han les runes d'una casa o cortal.

Cap a l'esquerra, a l'O.NO., puja un caminet vers als exten-

Clixé de J. Blada

Coll de Faig general mirant al nord

sos Rasos de Tubau, molt ben herbats, situats en el cim de la carena. A l'estiu hi formigueja'l bestiar, que hi pastura en grosses ramades. Se frueix desde son cim d'un dilatat punt de vista.

Vers a l'E.S.E. baixa, desde'l coll, un camí que va a Sant Esteve de la Riba.

S'emprèn la baixada per entre bosch de pins y faigs, rublert de boixetars y matolls espessos. El camí va revoltant a l'esquerra a trobar l'estreb montanyós que separa les valls de Puigbò y de Solallonch.

2 h. 20. Sant Martí de Puigbò, en un revolt de serra dominant sa vall, 1.120 m. alt., petit poblet d'una dotzena de cases esbarriades que forma ajuntament ab Gombreny. L'iglesia es sufragània d'aquella parroquia, y hi puja a les festes un vicari a dir-hi missa. Continua baixant-se per l'esquerra de la vall.

2 h. 45. Vehinat de les

Barraques, anexe de Gombreny, compost d'una vintena de cases.

Se baixa seguidament dret al nord per vessant herbada, deixant a la dreta la vall de Puigbò, que s'extreny a l'anar a trobar el Mardàs. A l'esquerra se descobre la vall d'aquest últim riu, tancada en sa part superior pels encinglerats de Montgrony, Santou y Coma Armada. Se descobren, detallats, el santuari de Montgrony, la cova de la Verge y l'iglesia de Sant Pere.

3 h. Els Cortals. (Vegi's itinerari 37.)

5 h. 45. Ripoll.

ITINERARI N.º 57

**De Sant Jaume de Frontanyà
a Gombreny y Ripoll
per la Creu d'en Soler**

5 h. 45. Camí de ferradura.

35 m. Cap del Camp. (Vegi's itinerari anterior.)

Se puja fortament entre bosch en direcció al NE.

1 h. Coll de la Creu d'en Soler, 1.300 m. alt., entre vessants de l'Arija y del Marlès. Domina un bell punt de vista d'aspres sotalades rublertes de bosch y altes montanyes a l'entorn; a la dreta s'alça la dels Rasos de Tubau, vers a l'esquerra les de Faig y Branca y Catllaràs, y al lluny, a l'enfront, les superiors de la vall de l'Arija, Puigllançada, coll del Pal, Rasos d'Alp, Moixaró y part de la serra de

Cadí. Se va baixant en mig d'esplèndit bosch que amaga en son fons una aspra barrancada.

1 h. 10. S'atravessa la torrentera originària del coll. S'escorre aquesta de dret cap al fons, y el camí, enlairat en sa part dreta, revolta de pla entre hermosos paisatges y punts de vista, fruits entre l'espessor del bosch. Se van presentant grosses cingleres que faixen la serra.

1 h. 15. Les Baumetes. Se passa per un relleix de les cingleres de Mordolà. A l'esquerra s'obre l'abim; al desobre, a la dreta, s'alcen cingles espadats, embaumats, tirats endavant, sospesos sobre'l cap, produint un imponent efecte. Es un trajecte molt grandios. Passades les Baumetes, el camí continua entremig de magnífich bosch, alternat de pins y faigs. D'aquests arbres n'hi ha de molt interessants, alts, grans de brancada y soca y de feixuch y macís arrelam descarnat.

1 h. 45. Font de Palomera, en un recolze de vall, en lloch ombrívol, dominat, en un replech, per l'alt encinglerat dels Rasos de Tubau. El camí segueix de planer pel bosch.

1 h. 50. Coll de Palomera, 1.150 m. alt., obert de N. a S en la serra divisoria de les aigües de l'Arija y del Mardàs, afluent del Llobregat y del Freser. Està estrebat en la part de mig-jorn ab l'alterosa y encinglerada serra dels Rasos de Tubau, que s'orienta d'E. a O. Son panorama es excelent. A l'O. domina

en primer terme les valls de l'Arija, ab l'iglesieta d'Aranyonet molt propera, y dret al fons el monastir de La Pobla; a l'E., la vall de Solallonch, desguacant en el Mardàs, y l'iglesieta de Sant Esteve. Tanquen l'horitzó, al SO., les enlairades montanyes de Sant Jaume, Faig, Branca y Catllaràs; darrera d'elles, més

Coll de la Creu d'en Soler.

a ponent, ressurt el Pedraforca, oferint altes y enterques ses arrogants puntes, molt destacades; corren, seguint desde l'O. al NO., les serres de Cadí, Tancalaporra, Pendís, el Moixaró, Rasos d'Alp y Puigllançada, ovirant-se més avançat el feixuch turó de Sant March de Bagà. Al N.NE. se destaquen els cims de Pla de Pujals y Coma Armada; a la dreta del coll, les serres del Montgrony, ab el santuari molt detallat; al N.NE., enllà del congost de la Vall de Ribes, el macís del Taga y la serra de Sant Aymant; a l'E. s'avança'l turó de Sant March. Forma límit entre'l Ripolles y el Bergadà.

Prop del coll, arracerada en la part nord, en que un tossal l'abriga d'aquest vent, hi ha la casa de Palomera.

Desde'l coll s'encamina'l viarany dret al N.NE. per l'esquerra de la vall, sota la casa de Palomera, baixant entre bosch que ocupa'l faldar de la montanya.

2 h. 25. Sant Esteve de Solallonch, iglesieta romànica adjunta a una gran masia.

Se va baixant seguidament sempre per la part esquerra de la petita vall fins a trobar el curs del Mardàs.

3 h. Els Cortals. (Vegi's itinerari 37.)

5 h. 45. Ripoll.

ITINERARI N.º 58

De Sant Jaume de Frontanyà a Montgrony

4 h. *Pot fer-se l'excursió en cavalleria.*

2 h. 25. Sant Esteve de Solallonch. (Vegi's itinerari anterior.)

S'atravessa una hermosa pinosa a punt d'esser dallada.

2 h. 50. Can Vilalta, casa situada en lloch enlairat, dominant la vall del Mardàs.

3 h. S'atravessa'l rieral que baixa de coll de Merolla y's rejunta la carretera de La Pobla a Ripoll, que se segueix en avall.

3 h. 10. Pont de la Foradada, aon se deixa la carretera y's remonta l'aspre engorjat de la riera d'Agrefull. Pas molt pintoresch entre rocám y prop de l'aigua.

3 h. 15. Molí de la Foradada, bellament emplaçat en lo

més aspre de l'engorjat, en mig de penyals de formes enterques y capritxoses. Bells cayents d'aigua.

S'atravessa la saltadora torrentera amunt del molí.

3 h. 20. Pla de la Molina. Casa del Pla en un verd planell, en els baixos rampants de les cingladeres de Montgrony y de Mataplana. A la dreta s'ovira'l santuari enlairat entre cingles; a l'esquerra, en la vall del torrent de l'Espluga, s'hi deixa la Baga Llisa, el camí de Castellar, Mataplana y l'iglesieta de Sant Joan.

S'atravessa'l Pla de la Molina, prop de les dues cases de la Molina y del Pla y de l'enforçament dels torrents de Santou y de l'Espluga, que formen a l'ajuntar-se'l torrent d'Agrefull, que cau sobtadament per l'engorjat de la Foradada.

3 h. 25. Casa de la Molina.

3 h. 30. Se passa per un palancot el torrent de Santou, molt pintoresch, y s'emprén forta pujada per abrupte davallant, clapat de pins y roques, en vista d'hermoses cingleres de tons enèrgichs y feréstech aspecte. Dalt d'un d'aquests emmurallats s'hi destaca'l santuari de Montgrony.

4 h. Santuari de Montgrony.

ITINERARI N.º 59

De Sant Jaume de Frontanyà a Sant March d'Estiula per Faig general

2 h. 15. *Pot fer-se en cavalleria.*

1 h. 45. Coll de Faig general. (Vegi's itin. 56.)

Per la vessant emboscada de

mig-jorn, tot de pla, faldejant la cayent d'aigües del Mardàs, un planer corriol corre amagat entre l'arbreda.

2 h. Creu de l'Home mort, 1.275 m. alt., entre les valls d'Estiula y del Mardàs. Està estrobat en el tossal que forma'l nus per aon corre la nervatura que separa les aigües del Marlés de les que van al Freser y al Ter. Del coll n'arrenca l'estreb que avança alterós dret a Sant March d'Estiula. Cayents emboscades. Al fons, a la dreta, la vall d'Estiula, ab sa petita iglesieta y ses cases escampades; en un collet, la casa de l'Hauró. El corriol va pujant entre bosch, dirigint-se al NE.

2 h. 15. Sant March d'Estiula, 1.375 m., turó avançat sobre la vall del Mardàs, disfrutant per sa excelent situació d'un esplèndid punt de vista. En l'arrodonit cim, herbat, hi ha una petiteta ermita moderna sense importància. Està tancada, però per una finestreta enreixada, oberta en un costat de la porta, pot veure-s l'interior y fer oració al sant.

ITINERARI N.º 60

De Sant Jaume de Frontanyà a Sant March d'Estiula per coll de Palomera

3 h. *Pot fer-se tot el trajecte en cavalleria.*

1 h. 50. Coll de Palomera. (Vegi-s itin. 57.)

Al deixar en el coll, a l'esquerra, el camí de Combreny, se va faldejant per dessota'ls estimbats cayents dels Rasos de Tubau, recoberts d'exuberant y

selvática vegetació arrapada per entre'ls esqueys dels penyals y relleixos dels eingles.

Se creuen hermoses fagedes que presenten magnífichs exemplars d'arbres fornits, corpulents, d'ample brancatge y retorçada socalada.

Se domina la vall de Solallonch.

2 h. 10. Cap de serrat entre bosch y sota cingles; separa les valls de Solallonch y de Puigbó. Va faldejant-se, per dins d'hermosa baga, la vessant superior d'aquella última vall.

2 h. 30. Coll de Faig general. (Vegi-s itinerari anterior.)

3 h. Sant March d'Estiula.

ITINERARI N.º 61

De Sant Jaume de Frontanyà a Sant March d'Estiula per Sant Esteve de la Riba

2 h. 45. *Pot anar-se a cavall tot el trajecte.*

1 h. 30. Collada de can Carlos, 1.075 m. alt. (Vegi-s itin. 55.)

S'agafa'l fil de la serra que puja a l'esquerra.

1 h. 40. El Pujol, casa de camp.

Va pujant-se serrejant sempre, dominant la vall d'Estiula a la dreta, y a l'esquerra la de les Ferreries.

1 h. 45. Ras englebat entre les valls de les Ferreries y de Llentes. La casa de Llentes, de molt gran aspecte, se destaca en la cayent de la vall.

2 h. Agegudes, pagesia en el caire de la serra. Forta pujada entre les valls d'Estiula y de Llentes.

2 h. 15. Se faldeja per la

part de llevant el cim de la montanya de Llentes.

2 h. 30. Creu de l'Home mort.

2 h. 45. Sant March d'Estiula.

ITINERARI N.º 62

De Sant Jaume de Frontanyà a Alps

4 h. *Camí de ferradura y en part carretera.*

2 h. Moli d'en Banyans. (Vegis itin. 54, en sentit invers.)

Se pren la vora esquerra del riu y's va seguint en avall, enlairaant-se sobre son jaç.

2 h. 10. Se destaca a l'altra part de la vall, sobre'l riu, la grandiosa casa de Puigcercós.

2 h. 20. S'enforca la carretera de Berga a Sant Quirze, uns 300 metres en amunt del pont de Puigcercós. (Vegis itin. 34.)

Se segueix la carretera, aprofitant-se en gran part grosses dreceres que eviten els revolts de la rodada via, escursant molt el camí.

4 h. Alps.

ITINERARI N.º 63

De Sant Jaume de Frontanyà a Prats de Lluçanès

5 h. 45. *Camí que pot fer-se a cavall.*

2 h. 45. Pont de Roma. (Vegis itin. 54, en sentit invers.)

Sense passar el pont se va seguint la vorera esquerra.

3 h. El camí s'enfila per les Bagues de Boatella. Bonich

trajecte de bosch. Tot enlairaant-se's va descobrint el Puigmal, y dret a ponent la serra d'en Cija endalla d'altres rengleres de montanyes.

3 h. 10. La Roqueta. Se faldeja pel costat del Lluçanès.

3 h. 20. Cal Perot o fonda del Sabre, petit hostalet.

3 h. 25. Collada de Viladeu-res, 775 m. alt. A la dreta de la collada, al fons, se descobre la vall de Salselles, ab l'iglesia y aplech de cases escampades que formen el poblet. Se va serrejant sempre del costat de llevant, o sia del Lluçanès.

A l'esquerra, un xich en avall, La Qüestió, casa de camp. Al lluny, entre les ondulacions de montanyes, Santa Eulalia de Puigoriol.

3 h. 35. Collet de Creu Vermella. La serra va enlairaant-se.

3 h. 45. Coll de Cabres mortes. Va faldejant-se sempre del costat del Lluçanès.

4 h. 5. Puig Martorell. A l'esquerra s'alça en un penyal el castell de Lluçà, y al dessota, a son redós, el poble del mateix nom. Se baixa carenejant.

4 h. 35. Serrat de coll de Plana. El cim de la carena està format per roques y penyals abruptes.

4 h. 40. Coll de Plana, 775 metres alt. Casa-hostal en la collada.

Se va tot de pla pel cim de la serra, dominant bonichs panorames per tots indrets. A ponent se destaca entre les montanyes de Picancel el promontori de La Quar.

4 h. 50. Coll de Guiau, 800 metres alt. El camí continua desembarçat, ab bell domini de vista, baixant suaument.

5 h. 15. Casanovadel Grau.

Pedra dreta del Grau

5 h. 20. Pedra dreta del Grau, menhir, prop d'un pla d'alzines en la collada.

5 h. 25. Collada del Grau, 724 m. alt. Se troba la carretera de Berga a Vich, Can Grau. Iglésia de Sant Pere, ab notable retaule mig-eval, que té boniques pintures.

5 h. 45. Prats de Lluçanès.

ITINERARI N.º 64

De Gironella

a Prats de Lluçanès y Vich

50 k. *Carretera de l'Estat.*

Sortint de Gironella la carretera atravessa'l Llobregat, se despren de la de Berga y s'enlaira, dominant garbosament la vila, que presenta un pintoresch

aspecte, formant belles agrupacions, de les que s'en destaquen l'iglesia y les fàbriques.

Ben prompte torç dret a llevant, deixant enrera Gironella y el riu, y puja seguidament, fruit d'extens panorama de montanyes.

3 k. Collet de la Clusa. A l'esquerra s'ovira'l poble d'Olván, a un quart y mig de distancia, lleugerament enlairat.

La carretera segueix dominant extensos territoris.

4 k. Riera d'Olván, que s'atravessa per un pont de dos archs de 9 metres de llum cada un. Altura 498 metres sobre'l mar.

5 k. Collet de Coll Cervera, 573 m. alt.; hostel a la carretera. Bell domini de vista sobre les serres de Biure y La Guardia.

6 k. S'atravessa'l torrent del Pontarró per un pont de 8 metres de llum, 530 m. alt.

8 k. Carrer del Bonaire, 662 metres alt., vehinat del districte municipal de Sagars. Unes quantes cases a cada banda de carretera. El poble de Sagars es dret en amunt, al NO., a uns tres quarts de distancia.

9 k. Can Gavarrós. S'atravessa'l torrent de Passavant.

10 k. S'atravessa'l torrent de la Pinya.

11 k. Hostel de la Roca Encantada, emplaçat a l'extrem d'una gran massa rocosa calça formant un replà prolongat vorejat per les belles rouredes y alzinars del pla de Sagars. La carretera baixa cap a la vall de Marlès. A la dreta, la casa de la Pinya.

12 k. Vilalta, grandiosa pàgesia del terme de Santa Maria de Marlès, 565 m. alt. Molí prop de la casa.

Va baixant-se pel costat dret del torrent de Vilalta, que s'uneix més avall ab el Marlès.

13 k. S'atravessa'l riu de Marlès, 528 m. alt., per un pont de dos archs de 9 metres de llum cada un, prop de sa unió, a la dreta, ab el torrent de Vilalta, y a l'esquerra ab el torrent de Borrallera.

Va enfilant-se la carretera, descrivint angulositats y creuant hermoses boscuries, deixant promptè a l'esquerra la barrancada de Borrallera.

16 k. La Roca Mentidera, a la dreta.

17 k. Coll de can Grau, 724 metres alt. La casa queda enlairada a la dreta. Envistes de la vila de Prats. Partió d'aigües del Marlès y Lluçanès.

La carretera baixa descrivint grossos revolts.

20 k. Prats de Lluçanès, vila de 1.489 hab., a 694 m. alt., capitalitat de l'antich Lluçanès, comarca natural catalana. Correspon avuy al partit de Berga, província de Barcelona, bisbat de Vich. Quatre carreteres s'encreuen a la vila: la de Berga, la de Vich, la de Sant Quirze y la de Manresa. L'aspecte de la població es molt simpàtic: té una plaça bastant capaç, ab bons carrers. El carrer dels Llums té diverses construccions del segle XVI. L'església parroquial es moderna, sense mèrit artístich; l'altar major es barroch, molt enfarfegat; posseïx una notable creu processional, de plata, estil del renaixement. En la capelleta de la Bona Sort, antiga construcció del segle XIII, s'hi venera una imatge de la Verge, de la propia època, desfigurada per modernes vestimentes, que li amaguen

son mèrit arqueològich. En l'altar s'hi troben dos fragments de retaule, de la propia data de la capella.

La vila de Prats s'extén en un hermós pla accidentat y molt alteròs que domina un molt extens punt de vista. Està limitat al NO. per les altures de Sant Sebastià, y al SE. per la de les Moces. Desde aquest últim punt, proper a la vila y no molt enlairat sobre d'ella, se frueïx d'un hermós panorama, dominant-se dret a llevant tot el Lluçanès, ab ses ondulades valls y baixes serralades, destacant-se, entre'l matisat dels boscos, prats y conreus, una munió de poblets: Santa Creu, Sant Martí d'en Bas, Perafita, Sant Bartomeu del Grau, y un arrabal d'Olost, y més dret al N. l'interessant poble de Lluçà, Santa Eulàlia de Puigoriol y'l santuari dels Munts, dalt d'un serrat; més enllà, l'ermita de Santa Marguerida a l'extrem de les serres de Matamala. Tanquen el quadrant N., endarrera de les serres de Sant Isidre, La Quar y Picancel, les més alteroses de Malanyeu, La Clusa y Sant Jaume de Frontanyà, coronades en el llunyà horitzó pel majestuós macís pirenench; vers al NO. s'oviren les serres de Peguera y d'en Cija, el gegantesch Pedraforca y l'alterosa serra de Cadí; s'extén a l'O. la fosca serra de Pinós; al S. s'oviren, en els fondals llucanesos, la Torra d'Oristà, el poble de Sant Feliu Sasserrres y un arrabal d'Oló, y tanquen el llunyà horitzó, al SO., les serres d'Espunyola, Cor-de-roure, Serrateix y Viver, y més endarrera encara les montanyes de la Segarra; al S., Sant Llorenç de Munt y Montserrat; el Montseny

al SE.; més a llevant, les serres de les Guillerries, Cabrera y Puig-sacalm, y dret al NE., Bellmunt, Milany, el Taga y serra Cavallera.

Prats de Lluçanès ha sigut molt renomnat, tant en les guerres dels Segadors, Successió y Independència, com en les carlistes de la darrera centuria, pels fets d'armes ocorreguts a son envolt.

21 k. S'atravessa'l torrent de Déu, que va a la riera de Prats.

22 k. Se passa per un pontarró'l torrent Vermell y's va revoltant per entre boscuria, creuant petites barrancades.

24 k. Can Coll de l'Ars, prop la carretera. Torrent de Valldou, affluent del Lluçanès, que s'atravessa.

Desde la sortida de Prats se va creuant hermós territori, ornat de paisatges en extrem agradosos, especialment en belles boscuries.

27 k. Can Cabanes d'Olost, grandiosa casa de camp. La carretera passa per sota un gran arch, molt prop de la casa.

28 k. S'atravessa la Gavarresa, prop de sa unió ab la riera de Lluçanès, que se li uneix a la dreta, per un bon pont de pedra de tres archs, de 10 metres de llum cada un; 500 m. altitut.

29 k. Les Planes de Cabanes.

30 k. Collet, 694 m. altitut. Sant Adjutori d'Olost, ermita emplaçada dalt d'un turó.

31 k. Olost, 600 m. alt., poble de 917 hab., en la comarca del Lluçanès, districte de Vich, província de Barcelona, bisbat de Vich, extès en una suau ondulació de serra fins al peu de la riera de son nom. En avall del poble s'hi troba un vell, rònec

y grandióscasal que porta'l nom de Castell, que conserva vestigis mig-evais, entre ells un gran llenç de muralla ab marlets y sageteres; el fosso està ple per una bassa d'aigua; gran pati en el qual s'hi entra per adovellat portal rodó; quadrada y alta torra del sigle XIV; galeria ab barana de calats, petits rosetons en el pati interior; capella del sigle XV, conservant el propi enrajolat de l'epoca.

S'atravessa la riera d'Olost, 538 m. alt., per un pont de pedra d'un ull, de 15 metres de llum, prop de sa unió ab el rieral de la Devesa, que se li ajunta per sa esquerra. Se remonta la vora dreta d'aquest curs d'aigua.

33 k. S'atravessa la riera de la Devesa.

Can Bartrons. Gros revolt de la carretera.

35 k. Can Muntada.

36 k. La carretera serpeja pel cim de la montanya, enlairant-se, dominant la vall d'Olost, pujant pels estrebs de la serra de Sant Bartomeu del Grau vers a llevant. Dret a ponent s'ovira dilatat territori, y a mig-jorn s'extenen els cayents de la serra d'Aguilar. Va pujant-se la Costa Roja, de paisatges emboscats; espesses boscuries de pins y roures; ubaga ombrosa y solitaria de Font Canaleta.

37 k. Coll de Permanyer, 778 m. alt., al cim de la serralada de Sant Bartomeu.

Pla de Sant Julià, dalt de la serra. Hermós panorama, extès a la mirada per tots indrets. Dret a llevant s'ovira l'extensa plana de Vich, y més enllà les grans montanyes que la tanquen. S'allarguen més prop, a dreta y esquerra, les serres despreses de Sant Bartomeu del Grau; al

nord se descobreix la carena pirenenca; al fons, dret a ponent, zumzades de baixes serres que ormen les valls lluçaneses; y al lluny, enllà de les montanyes de Guardia, Pinós y La Quar, l'enlairat montanyam de Berga, la serra de Cadí, la del Port del Comte y les de la Segarra; en avall, el Montserrat y el Sant Llorenç.

39 k. Ca la Miquela, en el caire de la serra. La rodada via descriu grans angulositats y empren la baixada cap a un sòt ombrívol y delitós, el barranch del Llop.

41 k. S'atravessa'l torrent del Llop y es passa a sa vora dreta. Can Mainells.

42 k. S'atravessa la riera de Sant Bartomeu per un pont d'un arch, de 12 metres de llum, a 585 metres alt. A la dreta, can Vila-tortella.

43 k. Bifurcació de les rieres de Sant Bartomeu y de Font Salada, que baixa a l'esquerra d'aquella. Sobre l'enforch de les dues rieres hi ha l'hostal de la Pujada, per on passava'l camí antic de ferradura.

44 k. Barrancada de Valencia.

Al sòt del riuet de Font Salada, un pintoresch molí.

Prop l'hostal de Font Salada hi ha uns criaders de sal, aprofitats anteriorment per la gent de la terra. Se segueix en avall per un bonich engorjat.

45 k. La Pujada, casa de pagès. La costa se suavisava. Torrent de Sant Julià.

46 k. Barranch de can Cresta, a l'esquerra.

47 k. Sant Joan Galí o Sant Joan Xich, vehinat de cases ab iglesia, prop de la carretera y del riu. S'atravessa aquest per

un pont de pedra. Dalt de la serra's destaca l'enlairat campanar de l'iglesia de Sant Joan Gros, emplaçada en el cim d'enaspraturó.

Se destaca propera la gran casa Fontcuberta de Senfores. La Roqueta.

48 k. Torrent de Puigoriol.

49 k. Sant Sebastià, junt a una hermosa roureda.

Ermita romànica de Sant Sixt, ab quadrada torra del sigle XI.

50 k. Vich, 490 m. alt. en el començ de la carretera

ITINERARI N.º 65

De Gironella

a Prats de Lluçanès y Sant Quirze de Besora

45 k. Carretera provincial.

20 k. Prats de Lluçanès. (Vegi's itinerari anterior.)

Segueix la carretera per la part dreta de la vall de la riera Lluçanesa, y dona un gros revolt al voltant del modern santuari de Lourdes.

23 k. S'atravessa'l torrent de Marsal.

Pont d'un arch rebaixat, de 20 metres de llum, sobre la riera de Lluçanès, a 573 m. altitut.

24 k. Carrer de cases a la carretera, 600 m. altitut.

El poblet de Santa Creu s'alça dalt d'un serrat.

25 k. Casa de Les Planes, a la dreta.

26 k. Se passa'l riu Gavarrera per un pont d'un arch rebaixat de 20 metres de llum, 560 m. altitut.

27 k. Se creua'l torrent del Joncar del Puig per un pontarró de 5 metres.

Casa de Puig Rafagut.

30 k. **Sant Pere de Perafita**, en la cresta divisòria del Gavarresa y riera d'Olost, poble de 393 habitants. Iglesia moderna.

33 k. Coll de Valencia, 878 metres alt. Se segueix pel cim de l'aresta de serra, faldejant vers al S. y SO.

36 k. Enforch del brancal de carretera que va a Sant Boy de Lluçanès y que's deixa a la dreta.

Passat el brancal de Sant Boy se troba l'hostal del Vilar.

37 k. Collet de Sant Agustí, a 835 m. altitud. (Vegi-s itin. 34.)

45 k. Sant Quirze de Besora.

ITINERARI N.º 66

De Berga

al Monastir de Valldaura

y a Prats de Lluçanès

per

l'antich camí ral de ferradura

45 m. Estació d'Olvan. Fàbrica d'en Rosal. (Vegi-s itinerari 2 en sentit invers.)

Pel pont de pedra de la citada fàbrica s'atravessa'l Llobregat y's guanya per planera costa la vessant esquerra del riu pera conseguir les cayents de la riera d'Olvan, que's van franquejant.

1 h. 45. **Olvan**, poble de 786 habitants junt ab l'arrabal de Serra Seca y can Magí y varries grans pagesies esbarriades; partit de Berga, provincia de Barcelona, bisbat de Solsona, a 565 m. sobre'l nivell del mar. L'iglesia, en una placeta, al cap-d'amunt del carrer major del

poble, es moderna y té un campanar quadrat rematat ab una barana balaustrada.

Monastir de Valldaura, a **1 h. 15** d'Olvan, seguint la riera y passant per la casa de La Riba. Lo únich interessant que'n queda es l'iglesia. L'arch de la portalada està format per dovelles. Damunt, y concentrich ab ell, s'extén altre arch format per un filet que ve a esser com una arquivolta, sostinguda per repises en lloch de columnes. Empotrada sobre les dovelles hi ha una pedra ab una inscripció que sembla posterior a la fàbrica de l'iglesia. Aquesta inscripció, que presenta les paraules separades per tres punts, es molt difícil de llegir, per ser les lletres molt petites y per estar borroses moltes d'elles a causa de l'intemperie. La fatxada termina ab un campanar de doble espadanya. Un dels murs laterals està reforçat per dos contraforts. L'interior està empastifat ab calc y pintures. En el recó de la dreta, a l'entrar, hi ha un sarcòfag de pedra, que, segons diuen, conté'ls ossos de la fundadora del monastir. La tapa està treballada ab ornaments ogivals.

L'antiga imatge de la Verge se guarda en la casa del propietari, a uns cinch minuts de l'iglesia. L'altar y l'imatge actual foren portats de Sant Maurici. En la mateixa casa's guarden pergamins que donen noticies de les monges.

Algunes alhajes, com un calzer, uns incensers, etc., han anat a parar al museu de Vich.

Un estret corredor separa l'iglesia de la *Feixa dels claudres*, aont estan aquests sepul-

tats, no sabem si sencers o enrunats.

Damunt la finestreta d'aspitllera de la fatxada hi ha una pinya de gran relleu molt ben treballada.

Aquest monastir de religioses cistercienses fou fundat en 1241 per Gerdal de Portella. Se desconeixen datos respecte a l'època exacta en que fou abandonat per les monges.

Se continúa flanquejant la vall, dominant extens panorama, creuant torreneres que, provinents de la serra d'Olvan, venen a formar la riera del propi nom.

3 h. Sagars, 745 m. altitud. Forma ajuntament ab Biure, La Guardia, el carrer de Bonaire y varies grans masies, ab un total de 343 hab.; partit de Berga, provincia de Barcelona, bisbat de Solsona. El poblet, format per unes deu cases, aprop de l'iglesia, està situat en un bell planet, ben airejat en el llom de la serra, fruit d'alegre esguart y voltat d'alzinars y rouredes.

L'iglesia es de planta romànica; son exterior està barbarament empastifat per grollera y espessa capa de calç que amaga'l bell colorit que'l temps dona als vells monuments, robant-li així l'elegancia de son sever aspecte d'antigor. Té tres absis, major el central y molt petits els dels costats; aquests són llisos; el central té en son cornisament una ratlla de cimbres concentriques, sostingudes de dos en dos per senzilles y llises pilastres planes, sense ornament, tallades en el mur. La portada es petita y del tot senzilla; s'obra en el costat que mira a mig-jorn. L'absis està

encarat a llevant. Una petita y baixa torra pera les campanes, adornada per lleig y modern emmarletat, s'aixeca sobre'l mur oposata la porta d'entrada. L'interior consta de tres naus: la del mig, a punt d'atmetlla, es més alta, y les dels costats, reduides, tenen un sol cayent, acusant-se en l'exterior, la major en dues vessants a la teulada, y les altres dues en una sola vessant sota la central. En l'unió dels braços, afectant la forma de la creu llatina, s'hi alça un senzill y baix cimbori de quadrada estructura. Les parets interiors del temple estan enlletgides per barroeres pintures. Encara que l'actual iglesia sembla esser del segle XI o XII, consta ja sa existencia en l'any 819, segons documents que hi fan referencia, donant-la com a compresa entre les parroquies del bisbat de la Seu d'Urgell y del Pago Bergistà, en aquella epoca. Quan la guerra de Successió fou destruit l'arxiu de Sagars per les tropes del primer Borbó. En un dels costats de la placeta o replà format a l'enfront de l'iglesia hi ha l'antiga casa de la Batllia, de bell aspecte d'antigor, ab sortida galeria coberta per ample rafech, sostingut per rodons pilars de pedra, ostentant a més una galana torra que ajuda a imprimir-li apreciable caràcter.

S'atravessa'l planell de Sagars. Se segueix, guarnit de rouredes y alzinars, el nervi de serra que, procedent dels alerosos cingles de La Quar y Sant Isidre, baixa per Sant Maurici a trobar la serra de Guardia fins a Puigreig, separant les aigües de la riera de Biure y del Joncar de les del riu del Marlès.

3 h. 45. Hostal de la Roca Encantada, que deu son nom a un gros penyal calic que li serveix de base y que s'allarga planerament enlla de la casa.

Després d'atravessar el pla aon se troben les cases La Pinya y Costets, s'atravessa'l torrent de Regatell, entaforat entre matolls y entre vessants d'arbreda.

4 h. 5. Hostal y vehinat de Villalta, del terme de Santa Maria de Marlès. Al peu del molí s'atravessa'l riu de Marlès.

5 h. 30. Prats de Lluçanès.

ITINERARI N.º 67

De Borredà

a Prats de Lluçanès

4 h. *Cami de ferradura.*

Se baixa del poble a creuar la carretera pera anar a trobar el riu.

10 m. Molí de Sant Joan, enrunat.

Davant del molí s'atravessa'l Mardansol o riera de Borredà per un vell pont de pedra, molt alt y d'un sol ull.

Passat el riu, el camí puja en direcció a mig-jorn per la baga de Castellar.

25 m. Se deixa a la dreta'l camí que puja al santuari de La Quar.

30 m. Coll de Forn Teuler. La casa s'aixeca a mà esquerra. El coll s'obre en la serra divisoria d'aigües del Marlès y del Mardansol. Bonich cop de vista.

Costa de Gatafera. El camí baixa portant sempre la direcció decantada dret al sur. La costa es molt dura y el terrer aspre y rocós, dominant-se la vall del Marlès.

1 h. 15. Se troba'l curs del riu, que se segueix en avall per sa vora dreta.

1 h. 30. La Molina.

1 h. 55. Molí del Vilar. (De la Molina al molí del Vilar, végi-s itin. 54 en sentit invers.)

Se remonta la vorera esquerra del Marlès per un estreb de serra.

2 h. 25. Iglesia de Sant Climent de la Riba.

2 h. 40. Puig dels Aixuts, gran casa de pages, en bella situació, fruit d'un hermós cop de vista sobre l'hermosa vall del riu.

Se puja seguidament per entre bosch, dominant montanyes y fondalades.

3 h. 25. Coll de Plana. (Végi-s itin. 63.)

4 h. Prats de Lluçanès.

ITINERARI N.º 68

De Puigreig

a Prats de Lluçanès pel santuari de Pinós

4 h. 15. *Cami de ferradura.*

Se baixa a trobar el llit del Llobregat.

5 m. Pont vell. Se deixa'l camí de Palau y del santuari de La Guardia y's puja pel costat de l'antiga casa Pericas, que's troba a l'esquerra.

20 m. Les Comes, casa de pages, a la dreta.

30 m. Fons d'una frondosa torrentera, que s'atravessa, pujant-se fortament per en mig d'hermosa baga de pins.

45 m. Creueta de cal Pallot, 520 m. alt., en la derivació de la serra de Guardia, entre les valls del Llobregat y del Marlès. Ex-

tens panorama, conca avall d'aquell riu. Hermosos termes de montanyes dominats pel Montserrat.

Se va faldejant la serra en amunt de la vall de Marlès per sa cayent dreta.

55 m. Se revolta una grossa clotada, creuant-se un torrent que cau dret a cal Pallot.

1 h. Caseta del Teixidor, masoveria a la dreta del camí, en un replanet avançat. Al fons se veu cal Pallot y l'iglesieta de Sant Andreu. Se faldeja en avall, apropant-se al llit del riu.

1 h. 20. Palanca de la Molina, 450 m. alt. Un pontet-palanca de fusta encreua'l riu. A l'altra part hi ha un edifici construït pera serrar fusta. Amunt y avall del riu, hermosos paisatges.

S'emprèn ràpida pujada per una esclareïda бага de pins. Aquests boscos eren dels millors y més espessos de la vall. En cosa d'uns quatre anys la destralt dels dalladors no ha parat un sol instant, com qui diu, d'aterrar arbres, que eren serrats abaix a la Molina, aon s'hi

Santuari de Pinós

instal·là, pera fer més feina y més depressa, un motor de vapor.

Se va ascendint ràpidament, dominant-se bells punts de vis-

1 h. 30. Torra del Ginebret o dels Moros, emplaçada en lloch avançat sobre un greny de penyes. Runes d'una construcció mig-eval, de forma quadrada.

Absís del santuari de Pinós

ta cada vegada més interessants sobre l'hermosa vall de Marlès. En la part oposada, en el cim de la serra, s'enlaira'l santuari de La Guardia, destacant-se airos, per dessorre la boscuria que cobreix la serralada, l'alt campanar de l'glesia.

Resten tant sols fragments esquarterats de dos espessos murs ab esbalandrades obertures. Ofereix un pintoresch aspecte rodejada de grosses alzines y cantelludes roques. Continúa la ferma pujada.

1 h. 50. Santuari de Pinós,

740 m. alt., en el lloc de la pròpia serra, entre les vessants de les riberes de Marlès y Lluçanès. L'iglesia es d'origen romànic, de petites dimensions, y conserva en son exterior l'absis rodó, coronat per una ratlla

yents lluçaneses, sempre per entre bell arbrat.

1 h. 55. El Puig, casa molt gran de pagès, modernisada, de galan aspecte, ab bones galleries. Se deixa a l'esquerra.

2 h. Can Gervasi, altra més

Clisé de J. Puntas

Alzinar de Pinós

d'arquets y el campanaret d'espadanya. Davant la porta d'entrada té un curiós atri ab teulada a dues vessants. En l'interior no s'hi troba particularitat notable. La Verge que s'hi venera es moderna, de gust barroch. Està l'iglesia situada en un bon planet clapejat d'alzines.

Deixant ben prompte'l fil de la serra, y perdent de vista'l senzill absis romànic, se va faldejant del costat de les ca-

petita pagesia, a la dreta. S'atravessa una torrentera.

2 h. 5. Se deixa a l'esquerra la grandiosa casa Miquel, de simpàtica presència, molt blanca y airosa.

2 h. 10. Sant Pau de Pinós, en un bon planell, dalt d'una estribació derivada allí mateix de la serra pròpia de Pinós, 760 m. alt. L'iglesia es petita y no ofereix particularitat esmentable. Es moderna y no té

cap gust determinat. Està voltada per dues o tres cases de pages y la rectoria. Davant l'iglesia, seguint el pla de la serra, s'extén un preciós bosch d'alzines dels més hermosos de la montanya, oferint un aspecte per demés interessant, ab belles perspectives y efectes de llum y de color. Té magnífichs exemplars d'arbreda.

Desde Sant Pau se segueix per dalt de la montanya.

2 h. 15. Se creua pel cim de la serra de Pinós y's baixa a trobar el nerví que l'uneix ab la de Degollats, separant sempre les cayents de la vall de Marlès de les de Lluçanès.

2 h. 20. Camprodon, petita casa de pages, a mitja costa, fruint d'extensos horitzons. Abans era hostal.

Se baixa ràpidament pel llis de nua penya en la que'l via-

rany ha anat gravant y enfondint-s'hi a força d'anys y anys de passar-hi.

2 h. 30. Collet de la Costa, 650 m. alt., sempre entre les dues ja citades cayents d'aigües. S'encreua un camí que puja de la vall de Marlès y va a la casa Costa de la Cavalleria. En el mateix coll hi ha un forn d'obra.

Se va seguint pel fil de la serra, dominant bellíssims paisatges y punts de vista.

2 h. 40. Costa de la Cavalleria, casa gran y molt antiga, ab ferma torra quadrada.

Queda més baixa, a la dreta.

Va carenejant-se entre bosch y bells aplechs de roques.

3 h. Serra de Degollats, antiga casa, celebre en els fets de la guerra de Successió. Les forces castellanès, manades pel sanguinari Bracamonte, venien de cremar y saquejar el Lluça-

Serra de Degollats

nès, quan al passar per aquests varals caiguéren en una emboscada preparada per la gent de la terra, que se'ls tirà damunt, fent-ne una gran estonyinada, degollant sense misericòrdia a tot enemic que queya en ses mans, venjant aixís ardorosament els fets crudels y vandàlics perpetrats en les llars catalanes per aquell exèrcit que semblava format més aviat per criminals bandolers que per forces regulars y disciplinades. D'aquí prové'l nom de Serra de Degollats, com també el de Costa de la Cavalleria que porta la casa citada anteriorment.

La casa Serra de Degollats, espayosa mansió a quatre vents, ab torretes sortints aspitllera-des en el cim de dos de sos ànguls, senyoriais portals y finestres ab llindes de pedra y barri grandios, porta la fetxa de sa construcció, 1640, damunt d'un dels seus portals. Sa situació es bellíssima dalt de dreta costa, en el caire de la serra, ab una bella esplanada a son entorn guarnida d'arbres, dominant per tots indrets esplèndits panorames de valls y montanyes. La serra es continuació de la de Pinós, formant part de la gran carena que, arrencant de Sant March d'Estiula y seguint per la de Matamala, va partint aigües del Marlès y del Lluçanès.

Sortint de Serra de Degollats se baixa cap a les hermoses vassants lluçaneses, guarnides en llurs camps de conreu per belles arbredes, especialment roures, pins y alzines.

3 h. 10. La Cogulada, casa de pagès, que's deixa a la dreta del camí. Aquest va descendint, atravessant bells fondals molt pintoreschs.

3 h. 30. Soler d'en Huch, important casal d'aspecte molt notable d'antigor.

Queda a l'esquerra Sant Andreu de Llanars, dalt d'un serrat, y Sant Sebastia en altra eminència. A la dreta s'hi destaca Santa Llucia, y aprop d'aquesta iglesia la torra del Quer, malmenada y empastifada, acusant encara ses traces d'antigor.

La vila de Prats va apareixer a l'esguart.

4 h. 15. Prats de Lluçanès.

ITINERARI N.º 69

De Puigreig

al santuari de La Guardia

1 h. 30. *Pot fer-se l'excursió en cavalleria.*

S'empren la baixada al riu desde'l cap-d'amunt del poble, passant pel costat de la fabrica Mata.

5 m. Pont sobre'l Llobregat, de cinch archs desiguals de punt rodó, estrebats en la penya. Trencat pels carlins en la última guerra civil, l'arcada més gran fou restaurada, aplanant-la en son centre pera suavisar les pendants, treyent-li ab aquest retoch gran part de sa esbeltesa.

Se deixa a la dreta l'antiga casa Pericas, ab capelleta adjunta (vegi's itin. 1), y ben prompte'l camí de Palau, que queda a l'esquerra vorejant el riu. Se pren un petit corriol que s'enfila dretament per aspra y rocosa costa. Hermós cop de vista sobre la vall del Llobregat, les fabriques y colonies Prat y Viladomiu de baix y el pintoresch poble de Puigreig, colocat damunt de balsos verticals que

cauen sobre'l riu. Tal com se va pujant, el panorama's va extenent, descobrint-se ben prompte la ciutat de Berga, Avià, Caserres y altres poblets y masies enquadrats per gegantesca muralla d'altres montanyes, rematades al cap-d'amunt de la conca del riu pel Puigllançada y serres de coll de Jou.

20 m. S'entra en un bosch esclaireit de pins.

40 m. S'arriba a la cresta de la serra de Guardia, atravesant-se seguidament el planet dels Canyers, conreuat y clapejat d'alzines.

55 m. Queda a la dreta, en un petit pla, La Casanova. Va carenejant-se y s'atravessa un hermós alzinar.

1 h. 5. Gamisans, 620 m. alt., important casa de pagès, que té propera la de cal Teixidor y l'iglesieta de Sant Esteve de Valloriola, que no ofereix particularitat esmentable. Es sufragània de la parroquia de La Guardia, y s'hi diu missa festa per altra, alternant ab l'iglesia antiga de Biure. La casa Gamisans té molt de caràcter y es grandiosa, havent arribat a aixoplugar durant l'última guerra 3,000 homes de les forces carlistes. En ella hi tingueren una important reunió's capítostes de la facció, en la que s'hi trobaren els capdills principals junt ab els infants Don Alfons y Donya Blanca. La vista que's disfruta desde'l planell de Gamisans es molt hermosa y extensa, semblant a la de La Guardia.

Se segueix carenejant, dominant a la dreta la vall Oriola, que cau al riu de Pinya, y a l'esquerra la del Joncar, ab el planell aon s'hi troben Palau,

Cerdanyà, Canelles y Gonfaus un xich més enlairat.

1 h. 25. Curta pujada pera guanyar el cim de la cresta.

1 h. 30. Iglesia de la Guardia, en el punt més alt de la montanya, 630 m. alt. Prop seu s'hi extén un hermós y espès alzinar, formant una planada en el lloc de la serra. Hi ha bells exemplars d'alzines.

L'iglesia actual, erigida en parroquia en el segle XVIII, està emplaçada en el lloch que ocupava l'antich santuari que depenia de la parroquia de Sagars. Se noten vestigis de les dues iglesies anteriors a l'actual. De la primitiva poden notar-se la volta de canó que forma'l sostre de la sagristia, volta que's continua vers el lloch aont hi ha avuy un celler. En l'indret posterior del mur de la sagristia, per la part forana, ocupat per un corral, s'hi observen tres archs aparedats, sostinguts per columnes ab llurs corresponents capitells. Adjunt s'hi troba una estreta y allargada porta romànica, senzilla y ben adovellada. S'observen també en altres llocs portals corresponents a la segona construcció.

L'iglesia actual, baix l'advocació de la Verge del Roser, no ofereix cap particularitat notable y careix de bon gust. L'altar major es barroch. La torre-campanar, quadrada y aixamfranada, fineix ab una barana reixada. Es molt alta, sobressortint per damunt del bosch y ovirant-se de llarga distancia. Se conserva encara l'anterior torra de les campanes.

Prop de l'iglesia, a l'entrada de l'hermosa boscuria, en el pla de la serra, hi ha la petita capelleta del santuari, molt senzilla,

Santuari de La Guardia

feta alçar per l'actual rector, Mossèn Jaume Vilafranca, en el lloch on fou trobada l'antiga imatge de la Verge. S'hi puja per una graonada. En l'interior s'hi venera una bonica imatge, obra de l'escultor Potelles, de Vich. Sota la capella hi ha una cripta on s'hi troba l'antiga imatge de la Verge de la Guardia, baixant-s'hi per dues escales obertes a cada costat de la

porta d'entrada en l'interior de la capella. El sol de la cripta està descobert y excavat, conservant son primitiu estat. La Verge es romànica, bastant expressiva, y sembla esser del segle XIII; està asseguda en cadiral; porta túnica rogenca, ab dibuixos y mantell blau estrellat; té un pom daurat en la mà dreta, enlairada, y en l'esquerra sosté a l'infant Jesús assegut a

la falda; aquest té la mà dreta en actitud de benedir, y en l'esquerra aguanta un llibret daurat. L'imatge es de fusta, essent molt corcada en distints indrets.

Del santuari de La Guardia se'n traguieren distints y notables objectes antics pera'l museu arqueològic de Vich.

Desde'l campanar de La Guardia's frueix d'un panorama encisador. Dret al N. ocupen l'espai les gegantesques montanyes pirenenques de l'alta conca del Llobregat; més aprop avancen les serres de Peguera y de Queralt, y al redós d'aquesta la ciutat de Berga y sa rica comarca; més ençà, la vall de Gironella, les nombroses colònies fabrils plaçades al peu del riu y gran munió de pobles de la comarca bergadana. Vers a llevant s'oviren, per damunt de les més baixes serres del Lluçanès, el Montseny, les montanyes de les Guilleries, Collsacabra, Ayats y Puigsacalm. Al S. y SO. se domina la Valloriola.

ITINERARI N.º 70

De Gironella

al santuari de La Guardia

2 h. Camí de ferradura.

Sortint de Gironella s'atravessa'l Llobregat pel pont vell, y tot seguit la riera d'Olván, que passa tocant a Gironella, al'anar a unir-se a l'expressat riu.

15 m. S'atravessa una torrença que desaigua de dret al Llobregat.

25 m. La Donzella, casa de camp. Se va flanquejant la serra entre bosch y conreus.

30 m. S'atravessa altra torrença.

35 m. Vall de Biure, casa de pages ben situada.

40 m. Casamira, altra pagedia.

55 m. Molí de Canelles, de joliu aspecte, situat al peu de la riera de Biure.

Rivera amunt hi ha altre pintoresch molí, el molí d'en Sala. S'emprèn bona pujada.

1 h. 25. Canelles, hermosa casa de pages d'antic y senyorial aspecte.

S'atravessa una planada formada per un replà de la serra de La Guardia. S'oviren en el propi replà les cases no menys importants de Cerdanyà y Pallau, y en amunt la de Gonfaus.

1 h. 40. Gonfaus, bona casa de pages.

Se guanya per entre bosch el punt culminant de la serra de Guardia.

2 h. Santuari de La Guardia.

ITINERARI N.º 71

Del santuari de La Guardia

a Prats de Lluçanès

3 h. Camí de ferradura.

Sortint del santuari se segueix de moment per un costat del bosch y per dalt de la serra.

10 m. El camí emprèn la baixada per les cayents del riu de Pinya, creuant molt bells paisatges, realçats per bonichs agrupaments de roques, combinats ab sapats arbres de recargolat brancatge.

25 m. Les Barraques de Gonfaus, petita masoveria situada a l'esquerra, dessobre'l camí.

30 m. La Tor, antiga iglesia romànica, abandonada, prop de pintoresch rocater, en un replech d'amagada torrentera, darrera típica masia y al caire d'un estimball de penya; petita, baixa, ab porta esbalandrada, escapsada espadanya, entonació

ment. Prop de l'iglesia's noten restos d'altre antich y grandíós edifici. Son abandonat recinte serveix avuy de garbera y corral de gallines y conills, sense porta ni res pera tancar-lo. Pot veures encara en son degut lloch la vella taula de l'altar, ab gran

Clixé de J. Puntas

Iglesia de La Tor

rogenca, y gairebé aixoplugada per gegantesca alzina, d'ample y extens brancam.

L'iglesia de La Tor, abandonada ja de molts anys, fora del recort dels vivents, ho fou, segons tradició, per haver sigut profanada per horrorós homicidi. Se diu haver sigut la primitiva iglesia parroquial de Santa Maria de Marlés, encara que no consta aquest fet en cap docu-

llosana de pedra. L'obra es molt primitiva y completament senzilla: petit portal adovellat, el campanaret d'espadanya modestament alçat damunt seu, llisos paraments, teulada a dues vessants, senzill y arrodonit absis d'igual alçaria y amplitud que la nau, que es molt baixa y de canó seguit.

Se baixa dret a les recloses cayents del riu de Pinya.

45 m. S'atravessa la migrada corrent d'aquest riu, que baixa de Sagars, pera anar a confondre's més avall ab el Marlès, y s'embrèn ràpit pujant pera guanyar l'estreb de serra que separa abdós cursos d'aigua.

1 h. 5. Salavert, casa de pagès bastant important.

Se segueix el faldar de la serra, dominant la petita vall de Pinya.

1 h. 15. Envistes de la vall de Marlès, Santa Maria, Sant Martí y gran nombre de grosses pagesies. Efectes molt pintoreschs de la vall y serres circumdantes.

1 h. 25. Santa Maria de Marlès, última parroquia del bisbat de Solsona. Davant l'iglesia s'hi troba abandonada una antiga pica de batejar per immersió, romànica, ab notables frisos en la base y en la boca.

L'iglesia, moderna, no ofereix especial interès.

Forma ajuntament el poble, ab Sant Martí de Marlès, Vilalta y altres grans masies, ab un total de 404 hab.; partit de Berga, província de Barcelona.

A cinch minuts de l'iglesia hi ha l'hostal de Cama d'Oca, vora riu avall. Se baixa a trobar el curs del riu.

1 h. 30 Se passa'l riu de Marlès per un pont antich ogival, d'un arch gran apuntat y un de petit per banda. (Vegi's itinerari 54.)

1 h. 35. Sant Martí de Marlès, a la part oposada del riu, primera del bisbat de Vich.

Se guanya una recta pujada,

deixant a la dreta les runes de l'antich castell de Marlès. Hermosa y espessa бага de pins, roures sapats y ufanoses alzines.

1 h. 55. Riambau, casa de pagès junt al camí, a la dreta. Segueix la pujada.

2 h. 5. Creu de Teulats, a

Clíxé de J. Biada

Pont de Marlès

700 m. alt. Hermosa vista panoràmica de la vall de Marlès, en la que hi sobressurten la rica casa d'Escrígues, la Cortada, casa pairal dels comtes de Vall de Marlès, y la de Vilalta junt a la carretera de Gironella a Prats, totes a la dreta del riu. Se baixa suaument entre bosch.

2 h. 15. Teulats, pagesia a l'esquerra del camí. Se va planejant; envistes panoràmiques molt extenses sobre les valls y serres llucanenques.

2 h. 30. La vila de Llanars. Molt prop, a l'altra part del camí, a la dreta, hi ha l'antiga iglesia romànica de Sant Andreu, digna d'esser visitada.

La tradició popular fa datar

a l'època de Jesucrist la fundació de la pròpia iglesia. Aquesta tradició tant innocent ve a ésser com una credencial que l'acredita d'ésser el temple més antich de la comarca. L'iglesia està molt ben situada y es d'esbeltes y correctes ratlles arquitectòniques. Té un sol absis rodó,

quatre finestres bipartides aco-blades per columnes sens base, tosques y curtes, ab labrats capitells de forma cúbica. Està coronat per inclinada teulada a dues vessants, a l'igual que la volta de l'iglesia. Junt a l'absis s'hi alça un aditament, ocupat per la sagristia, que ve a rompre

Sant Andreu de Llanars

encarat a llevant, aspitllerades finestres, nau a volta de canó seguit, porta senzilla, adovellada, estreta, en un costat, al capd'avall del temple. Ostenta una bonica torra quadrada, alçada sobre la volta a la part de ponent, a ran del frontis, que es despullat de tot ornamet, ab sols una petita obertura aspitllerada en forma de creu grega. Aquesta torra té dos pisos: en el primer, una finestra de punt rodó per cara, y en el superior altres

la correcció y elegància de proporcions del temple, qual data de construcció apareix ésser del sigle XI. Està situada entre bosch, en lloch accidentat, en un cap de serradet, dominant ombrívola torrentera, ornada de pintoresques roques y bonica y variada arbreda.

2 h. 45. Sant Sebastià, capella moderna, ab casa anexa, que no ofereix res digne d'esment. Bella vista sobre la vila de Prats y el Lluçanès, y dret

a molts llunyans y extensos horitzons, dominats al fons pel macís del Montseny.

3 h. Prats de Lluçanès.

ITINERARI N.º 72

De Berga a La Portella y La Quar

3 h. 45. *Camí de ferradura.*

40 m. Pont de Pedret. (Vegeu itin. 23.)

Passat el pont, se deixa de banda'l molí de Pedret, enlairant-se'l camí seguidament per un estreb de serra que domina la vall del Llobregat y l'iglesia de Pedret, que's queda a l'esquerra, a mitja costa, en una recolzada. A mida que's puja, la vista va abarcant nous horitzons.

1 h. 10. Collet de Santa Eugènia. El panorama s'ha anat dilatant, allargant la mirada extensos punts de vista y fruitint a l'entorn de ferrenys paisatges, masles y bellament entonats, espesses y fosques boscuries, sotalades aspres, el remorós Llobregat al fons recargolant-se entre'ls replechs accidentats de sa encongida vall, sobressortint al fons l'airós pont de Pedret, que s'alça hardit y elegant, desafiànt desde llunyanes centúries l'empenta y el braó de furioses riuades que altres ponts més novells, de més aparatosa consistència, no han pogut resistir.

El festós viarany penetra en la galana espessor del bosc, enfilant-se dreturerament per dessobre la barrancosa vessant dreta de la torrentera de Bossoms. Entre l'enrevessat teixit del brancall de la pinosa s'ovi-

ren, en mig de belles gradacions de llum, la ciutat de Berga y l'hermós capsal de gegantesques montanyes que l'environen.

1 h. 30. El bosc va espes-schint-se constantment, el camí se fa més planer, y se perd de vista Berga, no veient-se altres perspectives que'ls enèrgichs paisatges de l'atapahida arbreda y de l'accidentada y barrancosa torrentera.

1 h. 40. Font de Bossoms, amagada entre'l boscatge.

1 h. 45. S'atravessa la torrentera provinienta de la collada. Lloch d'aspecte molt poètic per sa aspra soletat y la bellesa de les dretes vessants emboscades.

El corriol s'enfila per entre l'espessetat de la preciosa boscuria.

2 h. 5. Collada de Mascaró, entre roques volcàniques, en la serra que separa la vall propria del Llobregat de la de la Portella. La vista s'esplaya davant d'extens y alegre panorama, dominant-se la ciutat y gran part de la comarca de Berga, un bell esgraonament de montanyes que s'enlairen en gegantesques graus fins als Rasos de Peguera y serralades de Queralt y Corbera, les sinuositats de la vall del Llobregat y sos afluents, sentint-se en mig de tant complet quietisme l'apagada remor del riu al rebotre per amagada conca, qual remor es portada als enlairats cims per les fuètedes més o menys sensibles del vent. Tombant la collada, la mirada s'enfonsa en els misteriosos fondals de la vall de la Portella.

El corriol se llença sotavall, baixant penosament pel mig d'atapahida boscuria d'arbres

Sot de la Portella

centenaris, per lloch aón a voltes ab prous treballs hi entra la llum del sol. Arreu s'aixequen penyals de rara estructura revestits d'herbam o brosta, vegent-se tant sols allí aont allarga la vista montanyes fosques y aspres, formant el tot pahorós y feréstech conjunt.

2 h. 20. S'arriba al fons de la tenebrosa si bé esplèndida vall, y se segueix vora dreta amunt del riueral, entre delitosa arbreda, en la que s'hi troben exemplars molt nòtables per sa

gran alçaria, corpulència, hermos brancatge y sapades soques. Trajecte sempre ombrejat. Els vessants de les serres són abruptes, foscos, del tot recoberts d'arborescent vegetació. En totes aquestes clotaredes hi ha molta caça, no parant avuy la destralt inexorable dels carboners d'aterrar arbres y més arbres.

2 h. 35. S'atravessa la riera per una pintoresca palanca y's remonta la vorera esquerra pel mateix seguit de continuats

paisatges, barreja inexplicable de tristor y grandiosa bellesa. De sobte's presenta a l'esguart l'arreplech pintoresch format per la solitaria iglesia de la Portella, ab ses anexes dependencies, en gran part ruïnoses,

pesses bagues. El santuari de La Quar, dalt de tallada cingladera, y l'ermita de Sant Isidre, damunt d'alterosa pica encinglerada, coronen la vall de l'esquerpa, o sia la de cal Moliner; l'altra esquerpa vall està també

Vall de la Portella

enlairada sobre la vall, en un estreb rocós que separa les dues torrenteres que formen la riera; sota un penyal pelat, de forma rara, de vertical cayent y aplanat capsal. Les dues torrenteres saltan a cada costat en escayents saltants d'aigua bullidora y remorejanta, y sos extrems superiors, aspres y trencats, tenen les cayents cobertes d'es-

reclosa per feréstechs penyalars y trencats esquenalls de serra. El torrent de cal Moliner dona vida a un poetich moli, d'aspecte rònech si bé d'artística entonació. L'aigua, arreplegada en una primitiva resclosa, va conduïda a un receptacle molt curiós omplenat sobre una gran penya de dretes parets, que llencen l'aigua sobrant en

vertical cascata dret al fons del jac del riu.

2 h. 40. Se puja entre les dues torrenteres.

Monastir de La Portella, a 758 metres alt. En una plaça, oberta per una part, s'aixequen a l'enfront l'iglesia, y als costats l'abadia y unes casetes annexes al monastir. Desde la plaça's frueix de bonica vista sobre la ferèstega sotalada y el montanyam emboscacat que l'enclou, y al lluny, dret a les puntes de les serres de Corbera, Peguera y Queralt.

L'iglesia, d'origen romànic, està avuy trasformada a causa de distintes renovacions, conservant complets l'antich absis y la torra quadrada. Aquesta es baixa y feixuga, ab una finestra per cara, dominada per altra petita obertura. L'absis es molt elegant y senzill: un fris d'arquets corra sota'l teulat, estant embellit el mur per sis primes columnetes entallades en ell, y rematades ab senzills daus. Entre columna y columna s'hi obren allancetades finestres

Monastir de la Portella

d'aspitllera. Un gros xiprer ombreja'ls colrats murs del poètic absis. Una frondosa y fosca eura s'arrapa en la torra-campanar, cobrint bellament una gran part de sos paraments.

La porta d'entrada a l'iglesia, alta y estreta, ab llises dovelles, està segada en sa part superior, havent-se obert un portal més reduït que produeix un pèssim efecte. L'interior del temple està completament desfigurat, degut a la desatentada restauració feta en el segle XVIII per l'abat Blanco ab la més bona intenció, si bé ab el més gran desacert. L'altar del Roser, entrant a mà esquerra, es un exemplar molt remarcable del més desatinat barroquisme. Es d'un farciment inaudit de fullatges, fruites, flors, columnetes trencades y recargolades, caps d'àngels y tot lo que a l'operador se li va ocorre ennastar en aquella balumba. Està rematat per l'efigie de l'abat que'l feu construir. Altre altar, també barroch, en el costat oposat, recarregat igualment, encara que no tant com l'anterior, ostenta així mateix en sa part superior el retrat de l'abat que'l feu alçar. Aquests altars, especialment el primer, recorden els deliris dels xurri-guereschs retaules de la major part de les iglesies de Sevilla. En el mur, entrant a la dreta, s'hi noten tres petits sarcòfachs gotichs, recoberts de calç, que semblen esser del segle XIV y que pertanyien als senyors de La Portella, o tal vegada a abats del monastir. Una notable Majestat o Santerist, d'alçaria pot-ser major que la natural, obra del segle XII o XIII, se venera en una capella oberta en el costat esquer, prop l'altar ma-

jor. El rostre de l'imatge, si bé de tosca factura, no està mancat d'expressió, y, encara que de formes encarcerades y no ben dibuixades, presenta un imposant aspecte. No té'l cap cobert, porta la barba rematada en dues puntes y cobreix son cos, de la cintura als genolls, una mitja túnica o faldilleta.

Adjunt a l'iglesia hi ha un rònech y senzill claustre, que sembla esser del segle XII, exemplar raro y notable en son genre. Està format per una doble galeria de vuit archs apuntats, molt baixos, d'un metre y mig d'alçada per dos y mig d'amplada. Acaba d'aixafar-los, donant-los més trist y pobre aspecte, el venir apoyats a terra directament, en la planta baixa. En la galeria superior, que ve al nivell de l'iglesia, s'apoyen sobre l'antipit. La galeria inferior ve a ran del pati. Constitueixen les galeries dues arcades semicirculars per banda, menys en la del costat occidental, en la part de baix, en la que hi ha una sola arcada ab un pilar al mig, posat posteriorment pera donar-li major resistència.

L'aspecte general d'aquest claustre es aclaparador y comunica un gran sentiment de tristesa y aterrorament. El sol no penetra may en ses humides y baixes voltes y la claror del dia hi entra del tot esmortuida. Recordar'l claustrer del monastir de La Pobla, en aquesta propria regió.

Guifre de Portella, senyor d'un castell que s'alçava, segons tradició, en el lloch aont avuy està erigida la moderna capella de Sant Isidre, en el cim de la serra, adquirí d'Oliva Cabreta, comte de Besalú, Berga y Cer-

danya, el territori d'aquesta vall, coneguda en aytals documents ab el nom de Frontiniana, pera establir-hi un monastir. Mort el comte sense haver conseguit el seu designi, sa viuda Doda y son fill Guifre portaren a cap el religiós intent fundant el monastir, l'any 1003, baix l'advocació de Sant Pere Apòstol. En 1007 vingueren a establir-se en el nou cenobi's dos primers monjos, enviats per l'abat Oliva del monastir de Ripoll. En 1009 altres dos monjos del propi monastir passaren, junt ab els anteriors, a constituir comunitat a La Portella, regint-se baix les ordinations de la regla de Sant Benet. En 1031 fou elegit el primer prior, essent nomenat el monjo Dalmau. En 1035 tingué lloch la consagració del temple en honor de Nostre Senyor Jesucrist, Sant Pere, Sant Joan Baptista y Sant Martí confessor, assistint a la cerimonia Sant Armengol, bisbe d'Urgell, Guifre, bisbe de Narbona, y Guifre, bisbe de Carcassona, fent-se a la vegada la consagració del bisbe electe de Barcelona, Guislabert. En dit acte s'otorgaren molts privilegis al nou temple, fent-li moltes donacions. Els tals privilegis, a més d'altres, foren confirmats per un concili de Narbona a instancia del fundador Guifre de Portella, essent suscrits per 31 prelats. En 1069, els senyors de Portella cediren al monastir el santuari y parroquia de Santa Maria de la Quar, qual territori havien adquirit de Bernat Sunyer, comte de Cerdanya, y del Pago Bergadà, per 25 unces d'or, essent els termes del territori cedit, el riu Adest o Marlès, Sagar, la serra de Mascaró y la riera de Borredà. Depenia'l mo-

nastir del de Ripoll, tenint els senyors de La Portella'l dret de presentar el candidat a la dignitat abacial, qual nomenament devia esser confirmat pel bisbe d'Urgell. En el sigle XIII disminuí moltíssim l'importancia del monastir, quedant reduida solament a cinch monjos la comunitat. L'abat Cèsar o Cesari, que presidí aquesta desde 1332 a 1338, retornà la casa a sa anterior importancia, obtenint per una butlla expedida pel Sant Pare Benet XIII l'exempció de jurisdicció episcopal, essent desde aleshores nomenats els abats directament per Roma. En 1348, ab motiu de la peste que delmà a Catalunya, fou abandonat el cenobi, a l'igual que les pagesies del voltant, quedant gairebé deserta tota l'encontrada. En 1356 fou retornat el culte a l'iglesia, que estava convertida en una cort de bestiar. En el sigle XVI fou saquejat el monastir per les grans companyies de bandolers, morint assassinat l'abat D. Pau de Fornés, abandonant els monjos llurs celdes y deixant el cenobi desamparat. En 1560 s'hi establí novament la comunitat. En 1617 fou el monastir incorporat al de Sant Pau del Camp de Barcelona, ab la prescripció de que l'abat se titularia abat de Sant Pau y La Portella. Aixísseguí fins a la supressió de les ordres religioses en la passada centuria.

A l'abadia de La Portella hi fou establerta en la guerra carlista dels set anys l'Universitat de Cervera.

En l'època mig-eval, quan les espesses boscuries eren gairebé verges o inaccessibles y poblades d'animals feréstechs totes aquestes sotalades, seria vera-

ment un lloch d'estada del tot desert y perillós, y's compren que tinguessin sovint d'abandonar-lo sos moradors en èpoques calamitoses.

La Portella forma ajuntament ab La Quar y Sant Maurici.

conjunt de clotarades la collada de Mascaró, y més endarrera s'alcen soberques y alteroses les montanyes de Queralt y Peguera, ressortint l'enasprat Cogulló d'Estela.

Avançant serra amunt se

Vista general de La Portella: Rasos de Peguera al fons

Pera anar a La Quar se pren un camí que per darrera l'iglesia s'enfila en amunt, remontant la clotarada de cal Moliner, dominant bells punts de vista sobre'ls sòts de La Portella, el pintoresch aplech del desolat monastir, les frescals y fosques bagues y cantelluts grenys, cingles y penyals que l'envolten. Al lluny, dret a ponent, tanca'l

presenta sempre a l'enfront el santuari de La Quar, encingle-rat dalt d'aspre macís. En la part contrària del sòt hi cauen les dretes vessants emboscades del serrat de Sant Isidre.

2 h. 55. Cal Moliner, a la dreta, en la clotada. Es una gran pagesia molt ben situada en l'alt racés de la vall. El camí va enlairant-se.

3 h. 10. Cal Ticó, casa petita arrimada a un penyal que li serveix de mur y d'abrich per son costat nord. En la llinda de la porta hi ha una inscripció del 1788.

D'aquí arrenca una drecera pera pujar al santuari.

El camí deixa la casa separada a l'esquerra y s'enfila dret al NE., giragonçant per recta vessant sovint estimbada. Compen-sa la penalitat de la fadigosa costa l'extens panorama de que's disfruta y els preciosos punts de vista que's gaudeixen sobre la feréstega y ubaga sotallada.

3 h. 15. Coll de la Creu de Jovell, en l'estreta aresta de la serra de la Quar, partint aigües de la rivera de La Portella y de la de Marlés. Bella miranda d'ensotades clotades, cingles verticals y paoroses penyes de formes esquerpes y vertiginoses. En aquest coll s'hi han fet notables troballes que indiquen l'existència d'una colonia romana. En l'Edat Mitjana era nomenat coll de Jovel.

Un petit corriol que segueix pel costat de ponent de l'encinglerada massa puja a la dreta en direcció N.NO. La part de llevant es del tot estimbada.

3 h. 45. Santuari de La Quar, 1.011 m. alt., situat en el punt culminant de l'isolat turó de son nom, constituït per una roca agrapinyada d'un conglomerat numulítich argilós, enterament despullat de tota vegetació, que s'arrela, en cambi, esplendorosament en sa base.

El reduït pla que's forma en son cim, està ocupat pel santuari, la rectoria y l'hostatge pera els romeus. Al seu envolt s'obre una paorosa timba de més de 100 metres gairebé a plom, tenint sols un indret accessible.

De l'iglesia, originaria del segle IX, no'n queda rastre. Les actuals edificacions són modernes. Sols resten vestigis de murs antics en les parets del temple, que sostenen un antic

Santuari de La Quar

arch apuntat, tal volta obra del segle XII. L'interior d'ell, pintat modernament, té en la volta quatre grans figures dels Sants Evangelistes. A l'entrar, en els costats hi ha uns quadros que representen a Sant Benet y a sa germana, Santa Escolàstica.

Se venera, en lloch preferent de l'iglesia, l'imatge de la Mare de Déu de La Quar, de gran nomenada y devoció en tot el Lluçanès y molta part del Bergadà. L'indicada imatge, obra molt primitiva, es una escultura en fusta toscament treballada. Està asseguda en una baixa cadira ab espatller, que té en sos ex-

tremes avançats uns caps de dragó. Porta l'infant Jesús a la falda, aguantant-se enlairat, sense aparentar ésser sostingut per la Verge. L'imatge mideix un metre y mig ben bo. Apareix vestida ab túnica d'un color vermellós, ornada de flors y dibuixos daurats; va coberta ab un mantell blau que li cau fins als peus, ornant son cap y espatlles una toca de color blanc. Dins la tosquetat de l'esculpturat hi resplendeix un rostre apacible y somrient; en la mà dreta, que porta alçada, hi sosté un pom daurat, y en l'esquerra, que du baixa, hi té altre pom daurat també, significant, segons les interpretacions religioses, el fruit de vida y el fruit de mort o del pecat. L'infant porta túnica y mantell d'iguals colors que 'ls de la Verge y va cobert ab un capell de caracter mig-egal; té la mà dreta en actitud de beneir, y en la mà esquerra un llibre apoyat sobre 'ls genolls, en el que s'hi llegeix *Jesus Christus Filius Dei*; porta 'ls peus nusos. Les vestidures de roba amaguen l'esculpturat de la venerable imatge.

Fou aquesta descoberta per un bou pasturant en l'amagatall de cova aont estava recullida.

En una font que hi ha al peu del santuari pot veure-s, en la capelleta o ninxo obert al des-sobre, altra Verge, molt tosca, petita, portant son fillet al braç. L'aigua de la font es apropiada pera la curació de les verrugues.

En fetxa antiga s'anomenava aquest lloch Corre, provinent, sens dubte, del mot Carr o Corr, que en llengua vasca significa roca alta. En èpoques posteriors s'ha anomenat La Quar y La Cor.

En la carta dotal de la consagració de la catedral de la Seu d'Urgell, feta pel bisbe Sisebut en 819, consta entre altres parroquies la de La Quar, com formant part del territori o co-

Mare de Déu de La Quar

marca de Berga. A 1.º de Desembre de l'any 900, Nantigi, bisbe d'Urgell, consagrà en honor de Santa Maria un temple en el lloch de La Corre, aon se conjectura haver-hi existit un temple gentilich o mesquita sarrahina, en *ecclesie idolorum*. En 1069 fou cedida la parroquia y iglesia de La Quar al monastir de La Portella, y fins al segle XVI un monjo d'aquell monastir regí la parroquia y el santuari.

Junt an aquest, en l'Edat Mitjana, hi hagué'l castell de La Quar, que se cita en el cens de Pere IV, dintre la vegueria de Berga, com a propietat del noble Galceran de Pinós.

Les festes principals que se celebren anyalment en el santuari són: la festa de la Verge, el dia 8 de Setembre, y els aplechs dels dilluns d'abdues Pasqües. El dia de Sant March pugen al santuari'l rector y feligresos de Sant Pere de la Portella.

Junt a la rectoria hi ha l'hospedatge pera'ls romeus y viants, aon s'hi troben tres cambres senzillament arreglades, si bé nêtes, cuines y tres grans menjadors. No hi falten tampoch queviures.

El panorama de que's disfruta es d'una imponent grandiositat: cingles, tenebroses fondalades, cims alterosos a l'envoltant, horitzons extensos de plans y montanyes al lluny.

Ocupen el primer terme en el quadrant nord un seguit de puntes de formes rares, cantelludes, hardides, en desordenat enrenou, presidides per l'arrogant turó de Salga Aguda, l'estímbat penyal de Gabaigs y l'escrostonada serra de Picancel. Sobresurt més enrera la punta del Puigllançada, y s'extén de NO. a NE., enlairada per sobre les montanyes de Frontanyà y Montgrony, la carena pirenenca, ab el robust maciç de Puigmal, el característich Torraneules, les crestes del pich de l'Infern y d'Eina, Finestrelles, La Vaca, el rabassut puig de Bastiments y tots els soberchs cims de l'alt circh del Ter, avançant-se enfora'l desínvolt puig de Taga y la llarga serra Cavallera, ressortint mig enfosquida al

lluny l'arrodonida coroneta del Costabona; més endavant s'aixeca la maciça serra de Matala; al NO. s'ovira allargaçada l'extensa carcassa de la serra de Cadí, y, sortint ja enfora d'ella, soberchs, majestuosos y hardits, els gegantescos Pals de Pedraforca; corren cap a ponent les robustes y grandioses serres d'en Cija y Peguera a termenar en el punxagut Cogulló d'Estela y enasprada serra de Queralt; més endavant montanyam alterós que sembla s'esforci en redreçar-se pera dominar l'espai; corrent en avall, segueixen tancant el llunyà horitzó, ja més en baix, la serra dels Tossals, el serrat de Sant Salvador y les montanyes de Cor-de-roure, Serrateix y Viver; darrera d'elles apareixen esfumades les serres de Cardona y de la Segarra; a llevant, per dessorbre les més baixes montanyes del Lluçanès, que s'extenen com un mar tormentós en revolt onatge, més enllà de la plana de Vich, s'alça misteriós el gegantesch Montseny, les aspres montanyes de les Guillerries, l'esqueixalat Collsacabra y cingles de Cabrera, l'alterós Puigscalp, ab les serres de Santa Madalena, Milany y Bellmunt. Dret a mig-jorn, la mirada's complau y's perd en tant bé de Déu de montanyes y serralades que s'oviren de nostra aimada Catalunya, ressortint a mitja terme l'august Montserrat, el Sant Llorenç y les serres enasprades de Bertí y Collsuspina.

La cova aon fou trobada la miraculosa Verge està oberta dessota'l santuari, prop del caire de la timba, de cara a llevant. Està tancada per una reixa. Es de petites dimensions.

ITINERARI N.º 73

Del santuari de La Quar
a Alpens

4 h. *Camí de ferradura.*
Trajectes interessants.

Desde'l santuari se revolta l'alterós penyal de La Quar per la part de ponent, única accessible, seguint cosa d'uns cinch minuts el camí de La Portella.

5 m. Creu de dalt de Jovell. Va remontant-se'l cingle per entre hermosa boscuria, dominant hermosos cops de vista sobre les fondalades de La Quar y La Portella, la collada de Creu de Jovell, el serrat de Sant Isidre, La Fageda, el coll Tinyós y llunyans horitzons.

20 m. Pla de La Quar, 904 metres alt., petit planell aont hi ha agropades pintorescament unes quantes cases de pobre aspecte, ronegues y tristes. El turó de La Quar se redreça vertical damunt d'elles, despullat de tota lley de vegetació, pelat y nu. En la part oposada la mirada s'extén en primer terme sobre aspres vessants, y al lluny dret a les emboscades montanyes del Lluçanès.

La Quar forma ajuntament ab La Portella y Sant Maurici, tenint en juny 281 h. En el terme hi ha les iglésies parroquials de Santa Maria de La Quar, Sant Maurici y La Portella.

Se gira pel costat de la casa de can Pou, la més enlairada, dominant la torrentera, y's baixa la costa del Boixader, d'aspre davallant, cobert de bosch.

30 m. Font de la Perxa, en una reclotada a l'esquerra del camí. Naix entre uns esqueys de la penya y forma tres abun-

dosos raigs. La delitosa ombra convida a reposar-hi y la frescor del manantial brinda al vianant assedegat en els mesos xafagosos d'estiu, en que'l sol estabella en aquests enclotats fondals.

Sota la font, al peu del barrancós torrent, hi ha'l molí d'en Pou, ab pintoresca bassa d'aigua, ombrejada d'alts pollancres, y la ronega caseta al peu del saltant d'aigua, envoltada de penyes y d'ombrivol bosch de pins. Es una reconada d'efecte molt poetisant.

S'atravessa'l torrent al peu de la casa, que's deixa a la dreta, y va portant-se la direcció a llevant, envistes a l'enfront, vers a seguits rengles de montanyes emboscades, ovirant-se en un cayent l'iglesia de Salselles. En primer terme s'obre l'encinglerada torrentera. Va dominant-se l'encongida y pregona vall, tenint al fons y a la dreta rectes aiguavessos recoberts de selvática vegetació, entre la qual ressurt l'esquenall d'aspres roquers encinglerats. El camí corre sobre espadats cayents, ab pintoresch y ferreny cop d'ull.

45 m. S'obre a l'esquerra una esquerpa vall de trencades caigudes, molt aspre y d'aspecte feréstech, amagada y rocosa, ab penyals estimbats, vegetació robusta en el clot, nua en els alts. Va a confondre's al fons en la vall del Mariés. Els paisatges segueixen vigorosos, y a la dreta de l'encongida vall de la torrentera de La Quar s'esgrao-nen encinglerades penyes grises y rogenques de conglomerat agrapinyat. El riuet forma bonichs saltants. Tot el camí està recobert de rodó pedregall.

1 h. 10. La Molina, en l'embranchement de la riera de La Quar ab el riu de Marlès. S'enforça'l camí que de Borredà va a Prats.

1 h. 15. Palanca de la Masada, lloch molt pintoresch aon

1 h. 50. Les Serres, a la dreta del camí, y a l'esquerra la casa del Collet. A la dreta s'oviren les fondalades de Salselles.

2 h. Can Birondet, petita casa. Sota, a l'esquerra, la Riera, més grossa pagesia.

Vall de Marlès: Palanca de la Masada

s'atravessa'l riu y's deixa'l camí que va a Borredà. El corriol s'enfila dreturer per entre la pinosa per la vessant esquerra del Marlès. S'ovira a la vessant oposada la casa de la Masada, y més enllà Casamitjana, ab sa iglesieta al bell costat.

1 h. 25. Cim de la Pujada. El camí corre per entre'l bonich bosch de pins, dominant una torrentera affluent al Marlès, pujant sempre, encara que més suaument.

2 h. 10. La Pica, casa de pagès gran, dessota'l camí que segueix enlairat, dominant belles clotades.

2 h. 25. Can Vilada, y tot seguit can Cenalla, petites cases de camp.

2 h. 40. La Tor d'Espà, antiga casa en la collada que separa les vessants del Marlès de les de la riera de Lluçanès. A la dreta, enfilada en un petit turó, una reduïda iglesieta, sense particularitat esmentable.

Camí d'Alpens a La Quar

Bell panorama de valis y montanyes. Del costat del riu de Marles se descobre la gran casa Boatella en un planell, ab sa propera iglesia; més enllà, en un turó, l'iglesieta de Sant Esteve de Roma; per la part del Lluçanès se destaca la gran casa dels Plans d'Alpens, y més lluny la grossa pagesia del Graell, ab capella propria, en un cap de serrat.

Se segueix sempre en amunt, dominant bell punt de vista per dessobre les valls naixents de la riera de Lluçanès.

2 h. 50. Casanova de la Tor, a l'esquerra del camí.

2 h. 55. S'atravessa una barrancada y's puja a un planell conreuat.

3 h. Els Plans d'Alpens, bo-

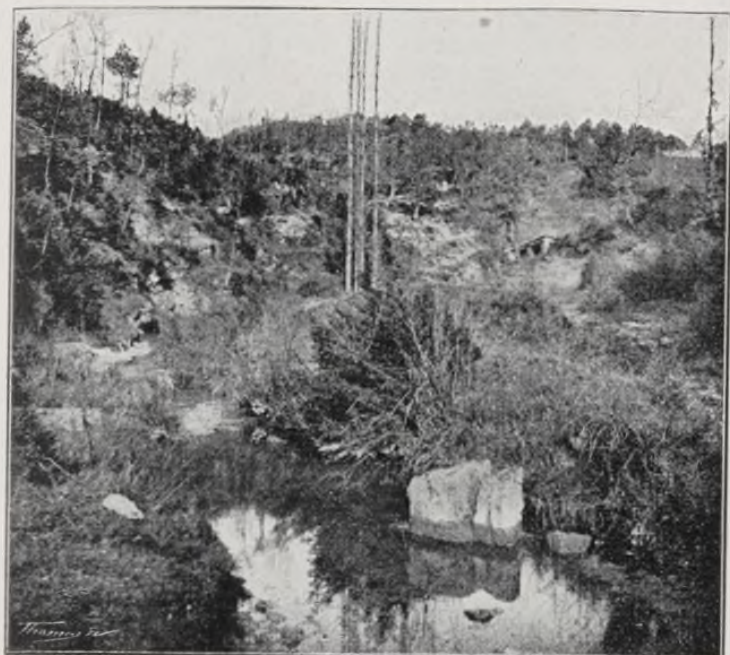
na pagesia entre plans de conreu, en mig de dues torrenteres tributaries de la riera de Lluçanès.

3 h. 10. S'atravessa pintoresca torrentera que's remonta.

3 h. 15. Molí del Graell, bellament emplaçat en una ombrívola recolzada del torrent. Se passa pel peu del pintoresch rabadà del molí, o sia la resclosa de l'aigua sobrerera, y's puja entre bosch de pins y roures.

3 h. 20. Font de les Teixoneres, sota'l camí, al peu del torrent, molt agradable. Brolla en abundancia en un amagat sòt, entre l'herbatge, ombrejada d'arbreda. Li donen nom els caus de teixons que l'envolten.

Pintoresch camí de pujada.

Camí de Graell

3 h. 35. Collet Roig, en la serra que separa les valls de la riera de Lluçanès de les de la Gavarresa. A la dreta, enllà de la serra, dominant esplèndida vista, la grossa casa del Graell. Se destaquen les serres de Matamala y de la Creu d'en Soler, el turó de Santa Marguerida, el promontori de La Quar, els Rasos de Peguera y el Pedraforca.

Per un bon camí carreter que va d'Alpens al Graell se revolta per dessobre les vessants de la naixent Gavarresa.

3 h. 50. Font de la Gavarresa, sota'l camí, la més alta d'aquesta riera.

3 h. 55. Can Landri, aon se troba la carretera de Sant Quirze, que se segueix en avall.

4 h. Alpens.

ITINERARI N.º 74

**De La Quar
al collet de Sant Agustí
en la carretera
de Berga a Sant Quirze**

5 h. 15. *Camí de ferradura, a través de la comarca llucanesa.*

1 h. 10. La Molina. (Vegi's itinerari anterior.)

Se segueix en avall la vora dreta del Marlès pel camí de Sant Jaume de Frontanya. (Vegi's itin. 54.)

1 h. 20. Molí del Villardell.
Se deixa'l camí de Sant Jaume y s'atravessa'l Marlès davant del molí, enfilant-se la

cayent esquerra del riu del Salselles.

1 h. 25. Can Camp de Salselles.

2 h. Salselles, poble de la comarca llucanesa. Unes quantes cases acoblades a l'envolt de l'iglesia, les demés escampades per la cayent de la conreuada vall.

2 h. 20. Can Viladeures, 775 metres alt., en el cim de la collada. Bonic domini de vista.

Se baixa del costat de la riera de Lluçanès, que s'atravessa per una palanca, tornant a pujar-se tot seguit.

3 h. 5. Ermita de Sant Roch.

3 h. 15. Santa Eulalia de Puigoriol, 760 m. alt., en el cim de serra, que separa aiguës de la riera de Lluçanès de la Gavarresa. Forma ajuntament ab Llussà.

Desde aquí se baixa per les vessants d'aquell últim riu.

3 h. 35. S'atravessa un afluent del Gavarresa y torna a pujar-se la cayent oposada.

4 h. 20. Can Novelliques.

4 h. 35. Collet del Pedregar de la Ramada Encantada. Va planejant-se.

4 h. 50. Can Jacas.

5 h. Hostal del Vilar.

5 h. 15. Collet de Sant Agustí.

un pont de pedra y's munta per la vora esquerra per un no gaire bon camí carreter.

25 m. Els Borbons, casa de pages, que queda enlairada a l'esquerra del camí entre aquest y el riu. A la part oposada del Llobregat, al fons, la fàbrica y colonia industrial de Prat.

30 m. Se deixa'l Llobregat en avall y's puja per la cayent esquerra del torrent de Palau y per en mig de bonica pinosa.

55 m. S'atravessa'l torrent. Bells trajectes d'escayents paisatges.

1 h. 5. Palau, gran casa senyorial de pages, ab quadrades torres, sortides barbacanes y esplendides galeries o solanes; grandiosos barris, patis y extenses dependencias. Està situada a l'entrada d'una hermosa planada que dona naixença al torrent, dominada en son extrem pel rampant de la serra de Guardia, en qual cim, y entre 'ls pins, se destaca l'alt campanar.

Se creua'l pla en direcció paralela a la serra. Els aiguavessos cauen dret al riu del Juncar, que corre al fons apartat a l'esquerra. Les baixes cayents són emboscades de pinetars.

1 h. 20. Cerdanya, casa de pagès, de molt bona presència, en el propi pla, que se segueix creuant.

1 h. 30. Canelles, altra gran casa de rich y venerable aspecte d'antigor, ab macisses parets, grans finestres, antichs portals y bons miradors.

El pla va rematant en més estreta llenca, y el camí, ja més esquifit, s'interna en l'espessa y ufana pinosa que cobreix les vessants de la serra de Guardia.

1 h. 40. En el cim de tallat promontori s'ofereix a la vista,

ITINERARI N.º 75

De Puigreig a La Quar

4 h. 45. Bonica excursió de montanya. Camí de ferra-dura.

Se surt de Puigreig per la part de dalt del poble, baixant-se a trobar el Llobregat.

5 m. S'atravessa'l riu per

a la part oposada d'estreta y embarrancada vall, guarnida d'hermosa vegetació, l'iglesia vella de Biure, ab l'antich casal que l'acompanya, d'hermós colorit de velluria y pures ratlles arquitectòniques.

Se rejunta un camí provinent del santuari de Guardia.

1 h. 45. S'atravessa'l torrent de Biure en un lloch altament poètic que ofereix, per son esclat de vegetació, bella arbreda, trencat rocater y lluidora corrent d'aigua, interessants y pintorichs paisatges.

Atravessat el torrent, se guanya'l rocós promontori aon s'aixeca l'antiga y romànica iglesia de Biure.

1 h. 50. Biure, vella iglesia parroquial, situada en la punta de la serra, en un estreb rocós y allancetat separant dues valls, que s'uneixen. La de l'E. es la de Santa Creu o Passanant; la de l'O., la de Biure, al dessota mateix. Sols un petit replà a cada costat té'l temple en l'estreta península; totes les canyents són enasprades; sols en sa part nord, per aon s'ajunta ab el tirat de la serra, té un antich casal que li fa companya y coopera a dar-li bell conjunt d'arqueològica y artística bellesa. Situada en aquest morrot rocós avançat, la vella iglesia dominava tota sa rustega feligresia tant per l'indret de la torrentera de llevant, reclosa en sa vessant oposada per espessa бага y per la serra de Guardia, com pel costat de ponent, aon la vall, més oberta, procedeix del coll de Cervera y carrer de Bonaire.

Biure y no Viure deu escriure-s el nom d'aquesta localitat; nom que li vindrà, sens dubte,

de la situació de l'antich temple en un promontori avançat entre dues aigües. Biure provindria de la paraula llatina *bis* y de l'indígena *ur*, aigua, significant aixís entre dues aigües.

Porten el nom de serres de Biure les que s'extenen de N. a S., desde Sagars al cim de La Guardia, entre'l Marlès y la vall de Gironella.

Sant Martí de Biure es un petit y modest joyell, exemplar pur y ben conservat de l'arquitectura nomenada romànica. Sos paraments exteriors, senzills y elegants, s'han salvat de l'inexorable paletada de calç y llueixen el torrat colorit del temps, que tant de caràcter dóna a les antigues construccions. El petit absis en semicirch, la senzilla y llisa portadeta adovellada, el campanaret d'ampla espadanya, les fines-tretes en aspitlleres y l'hermós finestral, molt ben decorat, d'elegant dibuix, que ostenta en el llis de mur oposat a l'absis, única decoració bellament remarcable de l'obra arquitectònica, no tenen cap adefesi adjunt que'ls enlletgeixi ni'ls dongui ombra. La porta s'obre al cap-d'avall de l'iglesia, en el costat de l'epístola. La rectoria no es avuy a Biure: es a La Guardia, de qual parroquia ha esdevingut ara sufragània.

La primitiva iglesia de Sant Martí de Biure fou consagrada en 903 pel tant repetit bisbe d'Urgell Nantigi.

L'actual ho fou en 1044 per Guillem Guifre, bisbe de la propria Seu.

Es molt comú dir en l'encontrada que «el que mor a la serra de Biure, quan es mort el porten a Viure».

El casal proper a l'iglesia mereix també l'atenció. Es de construcció antiga, ab detalls apreciabels, essent de notar especialment un pou d'època mig-aval ab curios brocal y brancals pera les galledes, emplaçat en el frontis del primer pis, en una mena de balcó sortit, de construcció ogival, ab apreciabels y elegants detalls. S'anomena aquesta casa La Sala.

Desde Biure cal baixar el promontori rocós, y, seguint pel collet que l'ajunta ab el seguit de la serra, emprendre aquesta tot carenejant, sense oblidar-se de donar algun cop d'ull de despedida al bell agropament de l'antiga iglesia de Biure y el vell casal.

El camí corre entre bosch, dominant un bell esguart sobre l'ufanosa y negrenca baga de Biure, que s'extén de dalt a baix de la serra per l'altra part de la vall, allargant-se per tot el cayent de la serra de Guardia.

2 h. 30. La Roqueta de Sagars, pagesia, a la dreta del camí, emplaçada en una gran roca que li serveix de base, presentant un pintoresch aspecte.

2 h. 40. Carrer de Bonaire, 698 m. alt., vehinat de Sagars, en la carretera, format per un aplech de vuit o nou cases entre les valls de Biure y de coll Cervera.

S'atravessa la carretera de Gironella a Prats de Lluçanès (vegi-s itin. 64), en el mateix vehinat, y's va seguint per la propia estribació de serra que separa abdues valls.

2 h. 55. S'atravessa la torrentera de Sagars y's puja per sa cayent esquerra.

3 h. Sagars. (Vegi-s itin. 66.) Per darrera de l'iglesia de

Sagars s'encreua un ampli pla molt verd ombrejat de grossos arbres y d'extens domini de vista, y's va serrejant sempre, gojant de jolives perspectives.

3 h. 10. S'ajunta a la dreta'l camí carreter que ve de Prats y va al Raurell. Aquesta gran pagesia se presenta a l'enfront entre l'entrellaçat d'hermosos arbres.

3 h. 15. El Raurell. Gran casa de camp de senyorial y majestuós aspecte, ab les masoveries adjuntes, que li donen l'aire d'un petit poble al redós de la mansió senyorial. Té grans torres quadrades, gárgoles, grans barbacanes y rafechs en les teulades, extensos barris y una capella depenent y anexa a la casa, en la qual s'hi diu missa. Està situada en un bonich pla, dalt de la llomada de la serra, y se frueix, per tant, d'hermoses y extenses perspectives.

Enllà del Raurell va seguint-se sempre pel fil de la serra.

3 h. 30 Sant Maurici. (Vegi-s itin. 75.)

4 h. 45. La Quar.

ITINERARI N.º 76

De Puigreig a La Quar per La Guardia

5 h. 45. *Pot fer-se en cavalleria. Bonichs panorames y paisatges de bosch.*

1 h. 30. Santuari de La Guardia. (Vegi-s itin. 69.)

Va seguint-se'l cim de la serra de Guardia.

1 h. 50. Vilardaga, molt grossa pagesia.

2 h. 45. Els Salvans, altra gran casa de pagès. Els Casals.

4 h. Sagars. (Vegi-s itin. 66.)
 4 h. 30. Sant Maurici. (De Sagars a Sant Maurici, vegi-s itinerari 77.)

5 h. 45. La Quar.

ITINERARI N.º 77

De Gironella a Sant Maurici y santuari de La Quar

3 h. 15. *Cami de ferradura.*

1 h. (5 k.) Coll de Cervera, 599 m. alt.

De Gironella a Coll de Cervera. (Vegi-s itin. 64.)

Deixant la carretera en el coll, se pren un camí a l'esquerra que corre enlairat sobre la vessant de la petita vall, que va a juntar-se sota'l penyal de Biure ab la rivera de Santa Creu, pera formar el rieral de Biure.

1 h. 45. La Eucata, gran casa de pages molt ben emplaçada. El camí va enlairant-se serrejant sempre y dominant escayents y extensos punts de vista.

2 h. Sant Maurici, 875 m. altitud. Bonich aplech esgraonat, format per l'iglesia, la rectoria, l'hostal y altra casa, y més en amunt el cementiri, molt pintoresch.

L'iglesia, dessota'l cementiri, que s'aixeca en enlairat promontori, està encarada vers a mig-jorn y té al davant un replà guardat per una barana que forma un hermós mirador. Al dessota hi ha l'hostal. Al costat de l'iglesia, un antic edifici quadrat, de bella presència y notable caràcter, serveix de rectoria. L'iglesia de Sant Maurici no ofereix particularitat digna d'esment: sols en la dovella central de la porta es de

notar l'esculptura que du gravada: representa una figura ab les mans plegades; una especie de bonet o casquet rodó li cobreix la testa; porta un coll girat y figura assegut en una cadira que té en lo que aparenta'l cap del sitial com dos poms mal esculptorats; els plechs y encarcament del tallat de l'esculptura acusa una factura d'època llunyana. Aquesta dovella seria colocada allí com a record vivent de l'antiga iglesia. Sant Maurici es apropiat pera tota mena de dolors, trencadures y espatllats y per caigudes de mal resultat. S'expenen an els fidels medalles del sant.

Se puja pel costat de l'iglesia y del cementiri.

2 h. 5. S'atravessa per un palancot, y per entre aiguamolls la torrentera que, provinent dels cayents del serrat de Sant Isidre, va dret a la rivera de Marlés. Se puja seguidament. Blanqueja a la dreta, dalt d'un estreb de serra, que tanca la vall, l'hermosa pagesia de La Tor. A l'esquerra s'aixequen, enasprats, els trencalls del serrat de San Isidre. Negreja'l bosch pels aiguavessos de les serres.

2 h. 15. Coll Tinyós, 950 m. altitud. La casa queda a la dreta. El coll està situat en un estreb de carena arrencat del serrat de Sant Isidre, y que's dirigeix vers a La Tor, separant les aigües del torrent de Sant Maurici de les de la vall de La Quar.

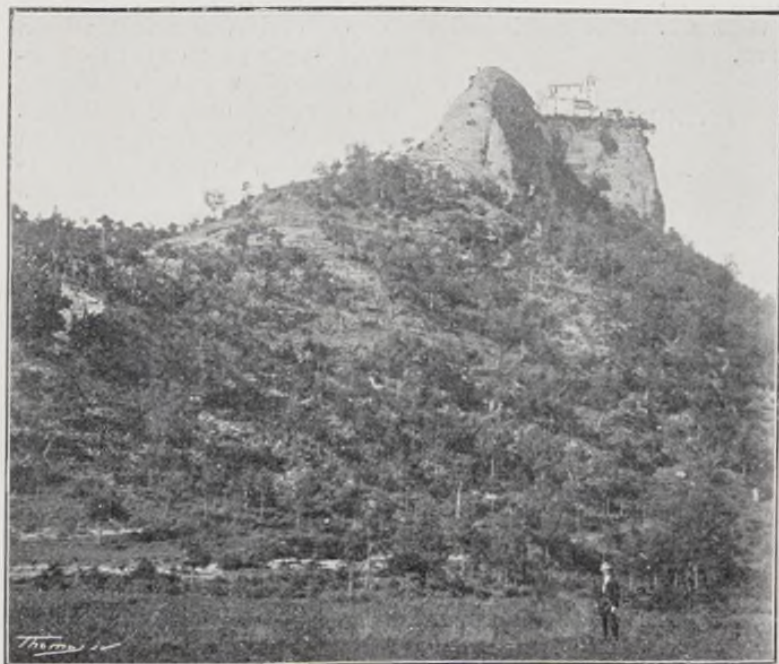
Va faldejant-se la part de llevant de la montanya de Sant Isidre, pujant seguidament.

2 h. 20. Grau de coll Tinyós, troç de camí molt rocós, formant rampa.

2 h. 30. Se deixa a l'esquer-

ra un camí que per La Fageda, y per dins la бага, faldejant el turó de Sant Isidre, va a Camp-de-parets (vegi-s itin. 79), y se serreja sempre per entre galana boscuria de pins, per la carena que, seguint desde Sant Isidre,

quadren el bell punt de mira les altres gegantesques cingladeres y enterchs penyals que enrotllen el vertical serrat, fosques bagues y pregons sotals, y al lluny, a l'esquerra, l'emmural·lada serra de Cadí, formen son

Santuari de La Quar desde Creu de Jovell

va dret al turó de La Quar, separant aigües del riu de Marlès, a la dreta, pel torrent de La Quar, y del Llobregat, a l'esquerra, per la riera de La Portella. Se faldeja envistes d'aquesta última enclotada y aspra vall.

2 h. 40. En un revolt de serra, entre'l bosch, y a la part contrària de l'ampia collada de Creu de Jovell, se presenta altèròs y estímbat el cingle de La Quar, ab el santuari al cim. En-

emmarletat les trencades crestes de les canals, ses fermes torres els cogullons de Pedraforca, y l'avant mur el macís geganti d'en Cija.

2 h. 45. Coll de la Creu de Jovell, 970 m. alt., entre la vall de La Portella, aspra y intrincada, ab emboscats y ressortits contraforts, que s'avancen dret enfora, y la vall de La Quar, que forma un pla verd y solitari, entre cingles, damunt barran-

cosa sobreixida que s'escola dret al Marlès.

Encreuament ab el camí que puja de La Portella y el que munta del pla de La Quar.

Se voreja'l cingle y's puja pel costat de ponent, damunt de can Ticó, únich lloch verament practicable.

3 h. 15. Santuari de La Quar.

ITINERARI N.º 78

De Gironella

al monastir de La Portella,

Sant Isidre

y santuari de La Quar

4 h. *Camí de ferradura. Interessant trajecte.*

Se segueix a la sortida la carretera de Prats.

30 m. (3 k.) Collet de Cusa, punt alt de la carretera, aon se deixa aquesta, prenent-se la direcció vers al NE., envistes del poble d'Olvan. El camí es en pujada.

50 m. S'atravessa una torrentera.

55 m. Olvan. (Vegi-s itinerari 66.)

Se puja per un brancal de serra que separa dues torrenteres afluent's de la riera d'Olvan. El camí s'enlaíra sobtadament entre hermós alzinar y espessor de brosta. A mida que's va pujant, el bosch se va espesselint y el panorama s'engrandeix, dominant-se l'hermosa vall, tancada per les serres de Biure y la propia serra d'Olvan, que separa la vall del Llobregat de la de la riera d'aquell nom. Dret al llunyà horitzó de mig-jorn el panorama es dilatadíssim, barrat pel Sant Llorenç de Munt y

el Montserrat, que per sa especial estructura's destaquen de les altres serres que'ls hi fan carenatge; vers a ponent les altes montanyes de Peguera y Corbera, les de Queralt, els Tossals y serrat de Sant Salvador, les de Casserres, Serrateix y Viver. Tot aquest bé de Déu de punts de vista mimven la fadiga de la pujada, perquè a cada reblincola del petit viarany els efectes de vista són variats y encisants. Al NE. s'ovira, sempre en el cim de la serra, la casa de Camp-de-parets, per aon se té d'anar a creuar la montanya.

1 h. 20. L'Alzinosa, pagesia voltada de robust alzinar. Continúa la feixuga costa. A l'esquerra hi ha escampades per les vessants Gutzenes, Salabruch, can Costa y cal Barbut, «quatre cases de poch such», com diuen en el país.

1 h. 35. La Tor, casa de pagès encimada en un cap de serrat. A l'esquerra, dret en amunt y en mig de bosch, se mig amaga la casa nomenada can Blanchs. A la dreta s'extén, en rectes cayents, l'atapahida baga de La Tor, formant en son fons una esquerpa clotarada. El paisatge es grandíós, de tons durs y sever.

1 h. 50. El Boix, pagesia de bell aspecte, ab portal adovellat y antigues finestres ab brancals y llandes de pedra. Va serrejant-se per damunt d'aspres y fosques clotades rublertes de bosch. A l'alzinar hi succeeix una espessa roureda. El panorama es dilatadíssim. Les serres de Biure y La Guardia, les de Sagars y les més apartades del Lluçanès van aplanant-se en el fons. La majestuosa casa de Camp-de-parets va apropant-se

y's presenta arrogant. Gegantesques alzines s'alcen envoltant el camí, ab extes brancatge y ossuda carcanada. Al fons de la vall amagada de Valldaura se descobre l'antiga iglesia d'aquell abandonat convent de monges. (Vegi-s itin. 66.)

2 h. 25. Camp-de-parets. Grandiosa casa de pages, volta-da de dependències que li rendeixen vassallatge. Es una hermosa construcció de vella pagesia, seria y sense preten-cions, ab amples galeries vola-des, y distints para-llamps que la preserven en els furiosos tem-porals que esclaten en aquests caps de serra. 980 m. alt. Adjunt a la casa hi ha una capella, en la qual sovint s'hi celebra'l sant sacrifici. Està dedicada a Sant Joseph, qual nom patronímich porten generalment els caps de casa d'aquella pagesia. Per la diada del sant s'hi fa gran festa, y es tradició popular, en l'en-contrada, que en el propi dia arriben constantment les aure-letes, y que no's comença'l dinar fins que aquells aucells missatgers del bon temps venen y's posen en les volades dels sortits teulats y barbicanes; havent succehit, segons veus, alguns anys, que'ls convidats, molt nombrosos en aital festa, han tingut d'esperar pel citat motiu a començar a dinar molt entrada la tarda. Així ho conta la veu del poble. Jo no hi trech res ni res hi afegeixo.

La casa de Camp-de-parets està situada al peu mateix d'una collada en la serra d'Olván que separa aquesta vall de les fe-réstegues clotades de la riviera de La Portella, y està molt ben arracerada y soleyada de cara a mig-jorn.

El cop d'ull de que's disfruta es de lo més hermós, per tots indrets. Per la part de baix l'es-guart se cansa de detallar tanta munió de valls, pobles y page-sies que's troben en l'extens ter-ritori que s'ovira, guardat per les soberbes fites de la serra de Cabrera, Montseny, Sant Llo-renç y Montserrat. A ponent, enllà de les serres de Viver, Serrateix y Casserres, sobre-surten les montanyes de Cardo-na y Solsona, y més al N. s'alcen, com gegantesch murallam, el serrat de Sant Salvador, Els Tos-sals, Queralt, Cogulló d'Estela y macissos Rasos de Peguera. Per la part de dalt, y per sobre la collada, formen el primer terme les boscuries de La Portella, els aspres trencalls de la serra de Picancel, seguint en grandíols ondulatge les trencades y gro-folludes cingleres de La Nou, La Clusa y Malanyeu, tenint a la dreta les ferrenyes montanyes de Sant Jaume de Frontanya, y a sa esquerra les Roques de Peguera y la gegantina massa d'en Cija; y més lluny, en últim terme, al NO., la colossal serra de Cadí, el Puigmal al N., y la carena pirenenca, ab els pichs d'Eina, Torraneules, Basti-ments, Infern y altres, més a sol-ixent.

Admirant tant de bo com abarca la vista, y sense deixar refredar el suor després de tant senyora pujada, va serrejant-se per entre bosch.

2 h. 35. Pla de la Serra, nova collada ampla y recoberta de verd pasturatge entre el tossal de Camp-de-parets y el més alte-rós serrat de Sant Isidre de La Quar.

Desde aquí pot ben pujar-se

an el cim d'aquesta montanya, aont hi ha la senzilla y moderna capelleta, y aon, segons se creu, havia existit el castell roquer dels senyors de La Portella o Saportella, fundadors del monastir del propi nom.

Un dels senyors de La Portella assistí, en 1213, a la batalla de Muret. Bernat de Portella fou un dels jutges que condemnà a mort a Balduí, germà del comte de Tolosa, pel delictes de felonía fent armes en contra d'aquest a favor de Simon de Montfort.

No cal ponderar la magnificència del panorama que's disfruta en tant enlairat cim, el més alt de tot l'envoltant, distingint-se guapament el mar, en el llunyà horitzó, per un forat entre Guillerries.

Deixant a la dreta'l serrat de Sant Isidre y faldejant sa vessant nord, se penetra en una preciosa baga de pins, d'un deliciós passar. La boscuria s'extén serra avall dret als amagats fondals de La Portella.

Se deixa a la dreta un petit viarany més enlairat, que per la casa La Fageda y el coll de Jovell porta directament a La Quar.

2 h. 50. En un grop rocós de serra, recobert de bosch, se deixa a l'esquerra, a curt tret, una petita casa de pages, Solanelles, que mellor podria nomenar-se, com diu molt bé'l comparet que hi viu, can Poch-s'hi-cull.

La baixada's fa més forta per entre la pinosa, y per l'espessor de l'arbreda's distingeix, al fons, l'antich cenobi, presentant un galan cop de vista, plaçat garbosament entre dues feréstegues clotades y a racers de feixuch penyal encinglerat.

3 h. 5. S'atravessa la torrentera de cal Moliner, al peu de la rústega y pintoresca resclosa del molí de la Portella. A l'altra part del torrent, y al peu del camí, hi ha una font al dessota, la bassa d'aigua del molí, sobre espadat penyal, y aprop la casa. Deixant aquesta a l'esquerra, se guanya La Portella per una curta y dreta costa.

3 h. 10. La Portella. (Vegi-s itinerari 72.)

4 h. 15. La Quar. (Vegi-s el propi itinerari.)

ITINERARI N.º 79

De Gironella a La Quar per Camp-de-parets

3 h. 30. *Pot fer-se l'excursió en cavalleria.*

2 h. 35. Pla de la serra de Camp-de-parets.

Se deixa a l'esquerra'l camí que baixa a La Portella y se segueix un enlairat viarany que faldeja'l serrat de Sant Isidre per entre hermosa espessor de faigs.

2 h. 50. La Fageda, grossa casa de pages. El camí baixa entre bosch.

3 h. Se troba'l camí que puja de Sant Maurici. (Vegi-s itinerari 75.)

3 h. 30. La Quar.

ITINERARI N.º 80

De Gironella a Borredà

5 h. *Bell camí de montanya. Pot fer-se en cavalleria.*

2 h. 15. Coll Tinyós. (Vegi-s itin. 77.)

Un corriol va faldejant sota'l serrat de Sant Isidre, deixant enlairat, a l'esquerra, el camí que va a Creu de Jovell y al santuari de La Quar.

3 h. Pla de La Quar. (Vegi-s itin. 84.)

3 h. 10. Font de la Perxa. Moli del Pou de La Quar.

S'atravessa'l torrent. El corriol recorre pel repeu d'encinglerats penyals de formes cantel·ludes; s'obren vores y baumes sota les panxudes penyes, que's redrecen alteroses damunt del cap; al dessota s'obren pregones timbes.

3 h. 30. Se baixa a trobar el torrent, que ve del pla de La Quar, per ferm davallant.

3 h. 40. S'atravessa'l torrent y's puja tot seguit en direcció a llevant.

3 h. 55. Casamitjana, grandiosa casa ab iglesieta adjunta, depenent de la parroquia de Borredà. Es d'epoca romànica.

El corriol, molt pedregós, emprèn una dolenta costa.

4 h. 10. Collet del Camp de l'Oració, 880 m. alt. El coll de Forcons queda a l'esquerra en la propia carena. Bonich cop de vista sobre la vall de Borredà, cingleres de Picamill y la Clusa, montanyes de Sant Jaume de Frontanyà y serres de Matamala y Estiula; bell onatge de fondals y serralades; a mig-jorn els horitzons són extensíssims, enquadrats al lluny per les conegudes masses del Montseny, Montserrat y Sant Llorenç.

Se baixa pel mig del bosc dret a l'E.

4 h. 30. Coll de Forn Teuler. (Vegi-s itin. 67.)

Se segueix aquest itinerari en sentit invers.

5 h. Borredà.

ITINERARI N.º 81

De Borredà

al santuari de La Quar

2 h. *Camí dolent de ferradura.*

Se surt per la part baixa del poble, creuant la carretera y baixant a trobar el riu en direcció a mig-jorn.

10 m. Pont de Sant Joan; moli enrunat.

Creuat el riu, el camí s'enfila per la dreta de la torrentera que baixa del coll de Forcons.

25 m. Se deixa a l'esquerra'l camí ral de Prats, que s'enfila al proper coll de Forn Teuler, y's continua la ferma pujada de Forcons.

50 m. Coll de Forcons, 970 metres alt., entre les valls del Mardansol y les del Marlès per La Quar. Hermós cop de vista de valls y montanyes, ovirant-se munió de pobles de la comarca llucanesa.

Se va vorejant un seguit d'energichs penyals encinglerats, de roca conglomerada, emboscats en sa base, nusos y pelats en llur cayent vertical o bé inclinat endavant. Presenten formes originals y rares. Bell aspecte dels aspres fondals de La Quar.

1 h. 10. El camí revolta un collet encinglerat, descobrint-se al dessota'l pla de La Quar, y a l'enfront l'energich tallat del santuari, ab sa timba esferehidora.

1 h. 20. Puigdolí, casa en l'extrem superior del pla de La Quar.

Se deixa aquest a l'esquerra y's puja novament per prop de les cingleres.

1 h. 40. Coll de Gabaigs, 930 metres altitud. (Vegi's l'itinerari següent.)

2 h. La Quar.

ITINERARI N.º 82

De Vilada

al santuari de La Quar

3 h. *Dolent camí de ferra-dura.*

1 h. 15. Molí d'en Font. (Vegi's itín. 34.)

Abans d'arribar al molí se deixa la carretera y's baixa a trobar el curs de l'aigua.

1 h. 20. S'atravessa la riera de Borredà, al peu del pinto-resch molí, per un pont-palanca, molt alt y rústech, sense baranes. El lloch es en extrem interessant per la bellesa del paisatge.

El camí remonta la vessant oposada. Espectacle continuat de trencades y rectes vessants. Van creuant-se aspres barrancades, y a cada tirada de l'empinat corriol se descobren nous aspectes de la vall, dels asprosos fondals, de les alteroses crestes dels cims y de les rares formes dels roquers y penyals. Fressosos cayents d'aigua que's llencen entre aspres xórrechs van constituint dret al fons un rierol.

2 h. Font del Llop, molt fresca, prop del camí. Va remontant-se l'agreste Coma Argera.

2 h. 10. Creu de Salga, 980 metres alt., entre'ls aiguavessos de la vall de la Portella y'ls de la riera de Borredà. Hermós espectacle de penyals trencats, timbes feréstegues y cingles

baumats, en mig de vegetació enèrgica arrelada en els grenys esquerdats dels roquers. Una grossa creu clavada dalt d'una roca acaba de donar imposant aspecte al ferreny paisatge montanyench.

A la dreta puja un dolent y perdedor viarany, mig estimbat, que es la dreuera de Vilada. A l'esquerra corre també entre cingles altre mal fressat corriol que porta a la casa de Castelló, y d'allí a Borredà.

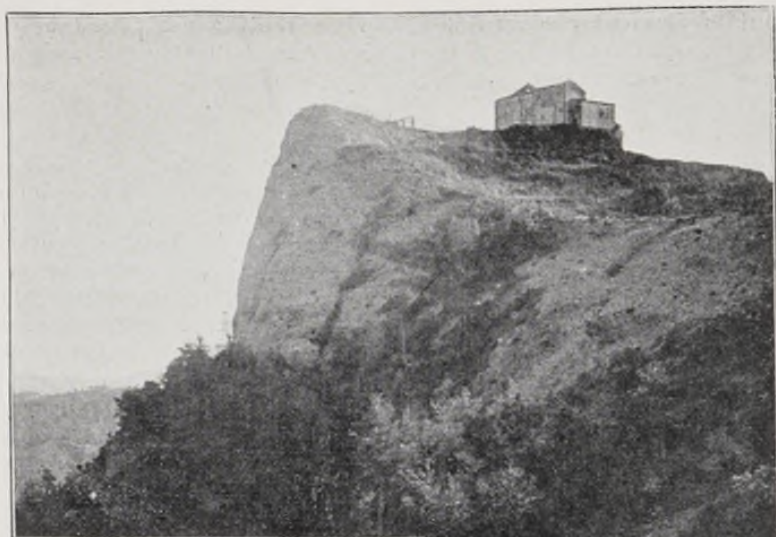
Se baixa per entre l'hermosa fragositat del trencat terror, per dessobre una barrancada molt oberta, rodejada de roques y penyals ben redreçats, que va a la riera de la Portella.

2 h. 25. S'atravessa una torrentera que cau dels rectes estimbals de l'esquerra del camí y que llença l'aigua botzinadora, rebotent entre les penyes.

Se segueix revoltant l'aspra clotada, vestida de bosch que amaga en gran part sa feréstega ossada.

2 h. 40. Coll de Gabaigs, 930 m. alt., trencat esquenall entre la pregonia vall de Sois, que cau dret als enclotats fondals de La Portella, y altra no menys abrupta a l'esquerra que s'enfonsa vers als feréstechs clots de La Quar, que van a morir al riu de Marlès. Hermós cop de vista panoràmich y bell efecte de cingleres y agudes puntes y d'un enrastellat de ferrenys penyals, de formes rares, que s'avancen en cadena, presentant un aspecte per demés imposant.

Tombat el coll, se faldeja a mig caire un alterós penyal de cantelluda estructura, per l'indret del pla de La Quar, domi-

Cingle de La Quar

nant paoroses timbes, ovirant-se al fons les poques cases, esbarriades en la trista replanada. El colossal turó de La Quar se presenta grandió, nadant en l'espai, ab ses verticals cayents rocósos, nues y pelades, de colorit gris o bé cendrós, ab tochs rogenchs, y ab selvática vegetació arrelada en els junts de ses espadades parets conglomerades. El santuari's destaca en la punta de l'agut precipici y sembla talment inexpugnable.

2 h. 50. Aresta enasprada que, formant abrupte coll, estímbat, uneix el turó de La Quar ab la carena per la part septentrional.

Se dominen nous esboranchs, nous penyals cantelluts y feréstechs sots.

2 h. 55. Se troba'l camí que puja en revolts pel coll de Jovell.

3 h. Santuari de La Quar.

ITINERARI N.º 83

De Vilada a La Portella y La Quar

3 h. 30. *Camí que sols pot fer-se a peu, per esser del tot perillós pera les cavalleries.*

A la sortida de Vilada se segueix la carretera dret a Borredà.

20 m. En el k. 35 de la carretera se pren un corriol que baixa de travers a trobar el curs de la riera de Borredà o riu Mardansol.

25 m. S'atravessa'l riu, en un reclot molt pintoresch, y's

puja fortament per un dolent viarany que s'enfila per la barrancada, entre grenys colossals y vegetació arborescent.

45 m. Portell de l'Ovellar, entre penyals aguts. Hermosa vista de la val de Vilada y extensos horitzons. En el cayent oposat, bell cop d'ull sobre una feréstega y amagada vall tancada per cingles y aspres penyalars.

Prop del Portell hi ha una fresca font.

El camí baixa a entaforar-se al pregon de l'encongida clotada.

50 m. Torna a pujar-se esgraonant la barrancada, disputant-se'l pas ab l'encofornat torrént. La sotalada formada pels trencats cantelluts de la serra forma una abonyegada olla, en la qual hi murmura l'adalerat torrent, no veget-se enlloch sortida, barrada arreu pels verticals mogots que s'atravessen y s'encreuen.

L'aigua ab durs afanys troba eixida entre'ls drets espadats, el camí no: per aixó té de guanyar el Portell de l'Ovellar.

1 h. 15. Font del Cara-brut. El camí va enlairant-se constantment entre encinglerats penyals y trajectes molt bells de bosch.

1 h. 20. Font de la Molina, sota un penyal. Es molt pintoresca y raja abundosa a la fresca temperatura de 8°.

El viarany va enlairant-se dominant belles clotarades y encinglerats. El matossall es molt espès y el corriol ben estimbat.

1 h. 40. Coll del Tey, 910 m. altitud, entre penyals alterosos y enasprats, obert en el caire de la serra de Picancel, y no Picancell y Picancell, com l'hem

vista molt generalment assenyalada. Aquesta serra magnífica, constituïda per un seguit d'alterosos penyals d'estructura molt aspra y aguda, deriva son nom de *pich en cel*, precisament per sa especial formació, enlairant dret al firmament el conjunt de ses agudes puntes. Se descobre en la part oposada la gran y amagada vall de la Portella, encara bastant emboscada. Tots els cayents se presenten encinglerats, y apar molt difícil trobar lloch accessible pera practicar el descens.

Se baixa sobtadament entre matolls, roques, timbes y cingleres.

2 h. S'atravessa un barranch aspre que's deriva del vessant espadat de Salga Aguda.

Se revolta entre bosch l'asprosa clotada.

2 h. 5. Collet en una cresta de serra. Se baixa del costat de la vall de Sois. El monastir de La Portella se presenta molt ben plaçat damunt la vora oposada del clot de la vall.

2 h. 20. Se creua la riera de Sois y's puja son marge oposat.

2 h. 25. Monastir de La Portella. (Vegi-s itin. 72.)

3 h. 30. Santuari de La Quar.

ITINERARI N.º 84

Del santuari de La Quar

a Prats

pel Pla de La Quar

3 h. 45. Camí de ferradura.

1 h. 10. La Molina. (De La Quar a La Molina, vegi-s itin. 77.) (De La Molina a Prats, vegi-s itinerari 67.)

3 h. 45. Prats de Lluçanès.

ITINERARI N.º 85

De La Quar a Prats
per Sant Maurici

3 h. 45. *Camí de ferra-dura.*

1 h. Sant Maurici. (Vegi-s itinerari 77 en sentit invers.)

1 h. 25. El Raurell. (Vegi-s itinerari 75 en el propi sentit invers.)

Deixant el camí de Sagars, a la dreta, se baixa per camí de carretes entre hermosa boga, dominant bells punts de vista.

1 h. 55. Hostal de la Roca Encantada, a on se troba la carretera de Gironella a Prats. (Vegi-s itinerari 64.)

3 h. 45. Prats de Lluçanès.

ITINERARI N.º 86

De l'estació d'Olvan-Berga
a la
Colonia agrícola de Graugés

3 k. *Carretera particular.*

Al davant de l'important Fàbrica y Colonia del Riu se desprèn de la carretera de Berga un brancal, molt ben cuidat, que, atravessant la torrentera y enfilant-se pel repeu de la serra de Noet, va a trobar les vessants de la riera d'Avià.

3 k. Graugés, 590 m. alt., colonia agrícola dels senyors Rosal germans, situada en la regió montanyosa compresa entre'l Llobregat a llevant, la Valldan al N., Avià a ponent, y Casserres y Gironella al S. Abarca una extensió d'unes 400 hectàrees.

Encreuen la finca en varies direccions, posant-la en comunicació a la vegada ab l'estació

d'Olvan y Berga, un seguit de carreteres molt ben cuidades, ab un recorregut total d'uns 16 kilòmetres.

Es molt important el sistema d'aprofitament de les aigües pluvials pera constituir els tercers de regadiu. Es la base d'aquest sistema un grandíós estany d'una cabuda de mig milió de metres cúbichs d'aigua, atravesat per una torrentera, ocupant unes 10 hectàrees de superfície. Està format per un colossal terraplè, sense res de paret de pedra. Té un hermós caminal, ben ombrejat d'arbres, que'l circunda, imprimint-li un bell caràcter pintoresch. La fondària màxima de l'estany es d'uns 18 metres.

La distribució de l'aigua de l'estany se fa per medi de canals de poca pendent, tenint alguns d'ells l'extensió de varis kilòmetres. Van a parar a un seguit d'altres més petits estanyes, esgraonats de manera que les filtracions o sobreixides dels uns s'aprofiten en els que's troben situats més avall. Cada un d'ells rega per l'indicat sistema de canals les porcions de terra vehines.

Constitueixen la colonia tres agrupaments de cases pera'ls parcers, formant 32 estades, a més de les distintes antigues pagesies escampades pel terme y les de nova planta de la Central. Se troben plaçades properes a l'estany, com s'hi troba també l'elegant y sumptuós xalet dels propietaris, la capella y les escoles pera noys.

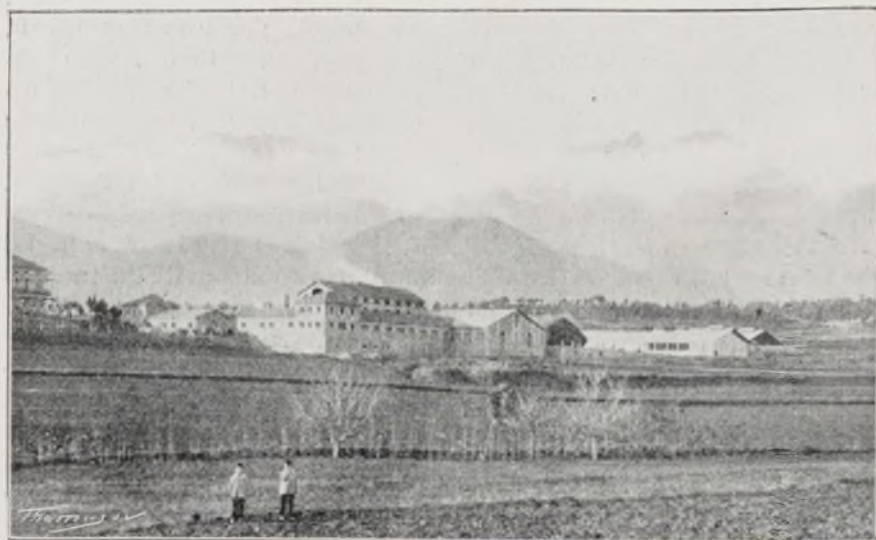
Estan dedicades als quefers de la granja unes 40 famílies residents. Ademés, hi ha molts treballadors ocupats en les brigades de conreu, arbrat, obres

y carreteres, formant un total d'unes 200 persones entre parcers, dependents d'aquests y empleats en l'administració.

S'empleen en els treballs, arades de diversos sistemes, dalladores d'herba, desterroçadores, talla-palles y batedora, aquesta última moguda per força elec-

bous, mules pera la llaurada, conreu y transport.

Es molt notable la cria d'ovelles, xays, porchs y tota classe d'aviram, havent-li exemplars molt escullits. Totes aquestes dependencies estan molt ben disposades. La netedat y l'higiene són immillorables.

Clixé de V. Rosich

Colonia agrícola de Graugés

trica, com dins de poch s'hi mouran també totes les màquines fixes, tant prompte com s'a-profiti'l salt de 50 metres, ab turbines, que s'està instalant. L'aigua sobrerera d'aquest salt s'utilitzarà pera donar força a altres artefactes, o s'enviarà a altres punts de la colonia.

Per medi de bombes s'enlairren les aigües a les terres y deposits més alts, estant també aixís servida la central d'aigua a pressió pera'ls serveys diversos y pera casos d'incendi.

Hi ha en la colonia abundancia de bestiar de treball, com

El menjar del bestiar se cou en unes calderes de doble fons escalfades pel vapor d'una gran caldera vertical, ab lo que s'obté un menjar molt ben cuit y fet ab prestesa, conservant tot son valor alimentici.

Són molt extensos els criaders d'arbres fruiters, y de riuera y d'ombra. Hi ha uns 30.000 arbres plantats en les vores de les carreteres, canals y estanys, y en les llenques de terra d'a-prop de dits llocs, massa petites pera esser conreuades.

La visita an aquesta granja, veritable model en sa classe, es

interessantíssima. Ses instal·lacions honren de debò, no sols als senyors Rosal, sinó a la comarca de Berga.

ITINERARI N.º 87

De Berga a Graugés

5 k. Carretera.

A la sortida de Berga se segueix el troç fet de la carretera de Solsona.

1 k. 5. Sant Bartomeu de la Vallan, 750 m. alt.

Se desarrela de la nova carretera'l brancal que va a Graugés, construït pera'l tràfec de la granja agrícola. Descriu un gran revolt en baixada.

2 k. 5. El Molí, 700 m. alt. Fàbrica de farina molt ben instal·lada, propietat dels senyors Rosal de Berga.

La carretera va baixant següidament deixant al costat dret l'iglesia vella d'Avià. (Vegeu itin. 88.)

Van trobant-se les magnífiques plantacions de Graugés, y ben prompte's descobre la col·lònia y el grandió llach que l'hermoseja.

5 k. Graugés.

ITINERARI N.º 88

De Berga a Casserres

2 h. 30. Camí de ferra-dura.

10 m. Sant Bartomeu de la Vallan.

Se deixa a la dreta la carretera de Graugés y's pren un viarany que passa pel peu d'una masia nomenada can Pere.

20 m. La Farinera, molí-fà-

brica, propietat del Sr. Rosal. Se segueix en avall la carretera de Graugés.

30 m. S'atravessa'l torrent de Foubàs.

35 m. Iglesia vella d'Avià, petit temple d'època y estil romànic, avuy desfigurat. Conserva sols l'absis en sa puresa. Fou consagrat en 907 per Nantigi, bisbe d'Urgell.

El camí de drecera segueix proper a la rodada via.

45 m. Se deixa a l'esquerra la carretera, que s'allunya, tot revoltant, pera anar a la col·lònia de Graugés.

Se baixa entre belles plantacions d'arbres.

50 m. Estany gran de Graugés. Bonich cop de vista del grandió receptacle d'aigua, de la col·lònia de Graugés, en la vora oposada, y de l'aspra serra de Queralt dret al nord.

Se voreja la banda occidental del llach, seguint-se entremig de les hermoses plantacions agrícoles y dels estanys inferiors, alimentats pel gran.

55 m. S'atravessa la riera d'Avià y's puja següidament la pendent oposada de la serra.

En la riera d'Avià hi ha'l bonich salt d'aigua de l'Afrau.

A la dreta's descobre la gran casa de pagès Cubinsa.

1 h. 15. Collet de Ballús, 600 m. alt. Al peu del camí hi ha l'hostal del Collet, y tot proper una cabanya. El coll està entre aigües de les rieres d'Avià y Clara. Se planeja la serra per l'indret d'aquesta última vall. A la dreta, dalt la montanya, hi ha la casa de la Serra de Vilamari.

1 h. 20. Se destaca en la clotada, can Barnadàs, en un replà enlairat.

Clixé de V. Ros'ch

Saltant de l'Afrau, glaçat

Se segueix, entre bosch, per un nervi de la serra.

1 h. 30. Cap de serrat. El camí's decanta en avall, desco-

brint-se ben prompte l'antich monastir de Sant Pau.

1 h. 45. Sant Pau de Cas-serres, antich cenobi, en el qual

hi hagué posteriorment el seminari d'estudiants pobres del bisbat de Solsona. Fou parroquial de Casserres. Darrerament hi havia una comunitat francesa de caputxins. L'iglesia es romànica. Fou consagrada en 907 per Nantigi, bisbe d'Urgell, y la feu edificar el comte Guifre en honor y gloria de Sant Pau. El comte Miró, fill de Guifre, li feu distintes donacions en l'acte de la consagració. La porta del temple, oberta en un costat, està formada per un arch en cintra esculpturat sostingut per dues columnes, que tenen curiosos capitells ab imaginària. L'absis té oberta una elegant finestreta. Se conserva una magnífica creu processional de plata.

Se baixa ràpidament pel repeu del rocater, dessobre del qual el monastir s'aixeca.

1 h. 50. Riera de Clara, lloch molt pintoresch. Hermós clot vorejat d'arbreda y envoltat d'espadats roquers. Se passa la riera y's puja pel vessant oposat, tenint sempre a l'esquerra grossos estimbals y sots ombrívols rublerts d'arborescent vegetació.

2 h. 10. Creu de terme, trencada.

2 h. 15. Font del Tatxot, molt fresca, a l'esquerra del camí, al peu del cingle, sobre la clotada, fruint de bella ombra.

2 h. 30. Casserres, vila de 1.457 habitants, que té adjunts els vehinats de L'Atmetlla y del Guixaró; partit de Berga, província de Barcelona, bisbat de Solsona.

HOSTALS: *cal Serra, en el carrer de la Creu; ca la Tresó, plaça Major.*

CAVALLERIES PERA EXCURSIONS: *quasi tots els pagesos que tenen besties de carga s'ofereixen a llogar-les als preus corrents de jornal, que varien segons la temporada.*

Es una de les poblacions més típiques de Catalunya y que conserven més caracter d'antigor. Se noten en sos carrers notables cases de distintes centurries desde'l sigle XIII ençà, ab artístichs finestrals ostentant primoroses columnes, belles portalades de grosses dovelles y ràfechs de teulades molt volats. La plaça de la Creu es un dels llochs més interessants. L'iglesia parroquial es del 1600 y no ofereix particularitat esmentable. La de Santa Maria de l'Antiguetat es també moderna, alçada en el mateix lloch aont existia l'antiga. Guarda en son interior dos sepulcres de pedra que semblen esser del sigle XII, ab estatués jacentes esculpturades en les tapes. En l'una hi està representat un cavaller, en l'altra una figura ab habits sacerdotals. Ostenten les cares anteriors, de les propries sepultures, escuts en els que s'hi veuen els símbols dels Pinós y dels Cardonas. L'imatge de la Verge que's venera en l'altar major, d'origen romànic, fou malme-sa bàrbarament, havent-li canbiat cap y braços.

Casserres fou en la guerra dels set anys quartel general de Carles d'Espanya, y en l'última guerra centre també de les forces carlistes.

L'industria especial del país es la del canem, a la que principalment s'hi dediquen les dones.

La situació es molt bonica. Son pla al cim de la serra, que

parteix les aigües, que van a les rieres de Merola y de Clarà, es molt ben conreuat y el domini de vista molt extens y alegre.

A Casserres no s'hi va per mar ni per terra: es la dita popular, y verament es així, ja que, sentada sobre uns balsos de penya, no s'hi entra sinó per sobre roca.

Es la vila més abandonada, en quant a comunicacions, de la província de Barcelona, y, per més que per part de la Diputació s'han fet estudis de carreteres y camins vehinals, fins avuy no té més accés que per camins de ferradura. Hi passava, abans de que's fes la carretera pel peu del Llobregat, el camí ral de Barcelona a Berga.

La falta de moderns medis de comunicació li ha fet decaure sa importància, y's troba avuy en plena decadència, que referà, sens dubte, tant promptes s'obrin camins rodats que li facilitin medis d'expansió y vida.

Les fonts principals del terme, a més de les tres que hi ha dins la vila, són: la Fonteta y la Fàbrega, a mig quart de distància; la del Totxot, un quart lluny, a mig camí de Sant Pau de Casserres; la de can Eloy, distant uns tres quarts d'hora; la font del Polvorí, prop de Sant Sadurní de Fonollet.

La festa major de Casserres es per Sant Bartomeu, el 24 d'Agost. Les fires se fan: l'una, a la vigília dels Reis; l'altra, el primer dissabte després de Pasqua.

Les costums de la vila són senzilles y morigerades. Se conserven molt entre la gent del poble les tradicions piadoses.

En la rodalia hi ha moltes cases de pagès riques o acomodades.

ITINERARI N.º 89

De l'Atmetlla de Merola a Fonollet y Casserres

2. h. 30. *Hermós camí de bosch y montanya.*

Al peu del baixador se pren la carretera, que se segueix cosa d'un kilòmetre, deixant a l'esquerra'l vehinat del Grapal, travessant-se'l torrent per un pontarró de 3 metres de llum.

10 m. Hostal de la Granota, separat, a l'esquerra de la carretera. Se passa pel peu de l'hostal y's pren un corriol que s'enfila per entre migrats vinyals plantats entre roques.

20 m. En un cap de serrat se domina l'iglesia nova de Santa Maria de Merola, y prop d'ella'l mur esgalabrat de l'antiga torra, presentant-se isolat y arrogant, amenaçant desplomar-se.

25 m. S'atravessa'l rieral per un rústech pont-palanca. Hermós paisatge.

30 m. Santa Maria de Merola, iglesia parroquial moderna, ab campanaret de molt mal gust. Té adjunta la rectoria y dues cases molt properes que constitueixen el vehinat. Celebra la festa major al Setembre, pel Dolç Nom de Maria. Un xich separat de l'iglesia s'aixeca un enlairat llenç de mur, venerable despulla d'antiga torra mig-eval, formada per tres pisos, dels que'n queden sols arranats a la paret els arranchs de les voltes que'ls separaven. Està coronat aquest llenç per quatre grans marlets.

Desde Santa Maria'l camí s'enfila per la vessant dreta de la riera de Merola y entra en бага de pins del Putxot.

Paisatge de Santa Maria de Merola

40 m. S'atravessa la riera per unes altes passeres de pedra. Hermosa clotada. Se puja tot seguit la vessant oposada.

45 m. Can Cercuns, casa de pages que's deixa separada a la dreta, y's va pujant sempre entre bosch, pel costat de grans rocasses calices descarnades per l'acció de l'aigua, y per sobre grans llisos de penya pelats.

50 m. Casalot enrunat al peu del camí. Bonich cop de vista de la vall, tancada per montanyes emboscades. Al N.NO. ressurta la serra alterosa del Port del Comte; al NO. se destaca entre'l bosch, a l'altra part de la riera, la casa de la Muntada, entre planells conreuats en mig de l'arbreda; més amunt s'ovira

l'iglesia de Viver. Se porta sempre la direcció al nord.

55 m. Subirana, casa antiga, ab bon portal adovellat. Se passa pel peu de la casa, seguint sempre entre bosch de pins y roures.

1 h. Iglesia vella de Merola. Sols ne queden ruïnes esmicolades: la meitat de la volta de canó està apuntalada, en la part rompuda, per groixudes muralles en les quals s'hi noten dos porxos adovellats; al cap-d'avall de lo que era iglesieta, y avuy es corral de la vehina casa, s'hi observa encara una finestreta aspitllorada en forma de creu. En el camp proper a l'iglesia s'hi troben llosanes y restos d'antigues sepultures y un sar-

còfach molt primitiu, profanat y abandonat. En 819 existia ja en aquest lloch una iglesia dedicada a Santa Maria. Sembla haver-hi existit també un convent de monjos. Aquest terme de Merola, segons documents

Torra de Merola

existents en l'iglesia de Puig-reig, havia pertanyut a Pere de Berga, senyor del Bergadà.

El camí se va enlairant entre bosch, per bellíssims paisatges, dominant les valls de la riera de Merola y fruit d'extensos panorames. Sobressurt al N.NO. la serra del Port del Comte, més al N. la serra dels Tossals, al N. els Rasos de Peguera, al N.NE. el Puigmal.

1 h. 20. Serrat del Canó, hermós punt d'esguart. Porta aquest nom desde la guerra carlista. S'ovira al dessota, a l'altra part del barranch, la grandiosa

casa Soler dels Jaumars, de bonich aspecte. El camí va seguint enlairat pel cim de la serra que separa la vall de Merola de les cayents de les torrenteres que van al Llobregat.

1 h. 25. Se deixa a l'esquerra la casa Soler dels Jaumars.

1 h. 30. Se creua'l camí de Puig-reig a Serrateix y Cardona y se segueix l'antich camí ral de Manresa a Berga, que pujava desde la Garsa, abans d'arribar a Puig-reig, y seguia dret a Casserres. Els cops de vista són verament interessants y esplèndits. S'oviren, a la dreta dels Rasos de Peguera, la retallada serra de Greixa, el Moixaró, el coll de Jou, el cim de la Mena o Padró dels Quatre batlles, el coll del Pal, el Puigllançada y les serres de Montgrony, y més ençà les del Catllaràs, la Clusa y Malanyeu.

1 h. 45. Roca de la Reya, en un planet al cim de la serra, molt petita casa prop d'una gran rocassa. La vella fou cremada pels carlins en un foch memorable y sagnant que tingué lloch en l'última guerra, morint molts de ferits entre les flames de l'incendi. Les tropes del govern, fortes de 5.000 homes, anaven manades pel general Cañas; formaven l'avantguarda uns 400 voluntaris de Berga, comanats per en Pere de la Ronda, els quals al començar l'acció cremaren y saquejaren, entre altres, les cases Riera, Lladó, Hostal Nou y la Garsa. Els carlins, dirigits per en Miret, eren uns 3.000 homes, havent-hi entre'ls comandants en Josepet de Vilanova y en Mariano de la Coloma. Avuy encara's veuen prop de la Roca y pels volts senyals de les trinxeres.

Desde la Roca de la Reya'l

camí va avançant pel fil de la serra, dominant les clotades de la riera de Merola, sempre per entremig de boscos.

1 h. 55. Se deixa a l'esquerra, en un sòt, la casa de can Priumer.

2 h. 5. El Roseret, capelleta sense pretensions arquitectòniques, en el cim de l'aresta de la serra, entre hermosa baga de pins. Té davant la porta una ampla y típica porxada, en la qual hi ha uns grollers capitells, essent pernòctable pel costat. Porta la data de 1579 y l'inscripció d'esser feta a despeses de Mossèn Joan Siburg, vicari que era de Puigreig. Segons la tradició, dit vicari tenia d'anar a dir la missa matinal cada festa a la propera iglesia de Santa Fe de Fonollet, y cada volta que passava per aquest lloch tenia observat que'l cavall se li esverava tant que algunes vegades fins arribà a tirar-lo a terra. En una de tantes prometé que si li tornava a succehir sense pendre mal, faria construir en el propi lloch una capella a la Verge del Roser, com aixís ho feu. S'hi celebra totes les festes dedicades a la Mare de Déu.

A 10 minuts a l'O. pot visitar-se l'iglesia de Sant Sadurní de Fonollet, abans de Santa Fe. Es sufragània de Puigreig y s'hi diu missa totes les festes. Se troba a una hora d'aquella població. Aquest temple es d'origen romànic, més enterament desfigurat per aditaments y renovacions. El campanaret es modern, y de l'absis, ocupat per la sagristia, del tot senzill, sols se'n veu un troç, amagat lo restant per una casa adossada a son redós. El cementiri nou es

al davant de la portalada. La volta de l'iglesia, seguida, es lleugerament apuntada. En el cloquer hi ha una campana bastant antiga. El temple apareix esser obra del segle XIII. Havia pertanyut als Templaris. En aquest lloch hi ha la tradició d'haver-hi existit la *ciutat de Tiró*, que's diu que tenia 800 cases. Lo que hi ha de cert es que tots els voltants, en una extensió molt considerable, estan plens de sepultures, la major part obertes en les roques, y que arreu, removen un xich la terra, se noten restes humans. Ressurten també ossaments en totes les feixes vehines. Fins dintre la casa se troben sepultures, y moltes també en les pedres de l'era; de construccions, cap.

En l'iglesia hi havien uns encensers molt notables, de bastant mèrit, que figuren avuy en el Museu de Vich.

Fonollet celebra la festa major per Sant Cerní, el 29 de Novembre.

Molt propera hi ha la fresca font del Polvorí.

Desde'l Roseret, y deixant Fonollet en avall a l'esquerra, a curta distancia, se va seguint en amunt de la serra, tot planejant, entre roques y bosch.

2 h. 20. Hostal nou. Envisques de la vila de Casserres, situada en un pla enlairat y a redós d'altra més alta serra que s'enlaira vers a ponent. Les vessants del S. van a la riera de Merola; les del N., a la de Clarà.

Se baixa suaument per un camí entre conreus y arbrat.

A l'entrada de la vila hi ha una creu de terme.

2 h. 30. Casserres.

ITINERARI N.º 90

De Puigreig a Casserres

1 h. 30. *Camí de ferradura. Bonichs trajectes.*

Sortint de Puigreig el camí va enlairant-se per la vessant esquerra de la vall del torrent

saltant. Grosses roques despreses li disputen el pas.

Se penetra en una pinosa, y, deixant a la dreta'l camí més ample de bosch, se pren un corriol que travessa'l torrent, enfilant-se per l'aiguavés oposat entre galana boscúria de pins. La clotada es molt pintoresca.

40 m. Horta de la Serra

Ermita de Sant Marsal

de la Sala, per terrer erm y rocallós, tant prompte al N. com al N.NO.

A la dreta, al cim de la serra, se destaca la grandiosa masia de Capsacosta, presentant un bell aspecte de mansió senyorial. Es una de les cases més fortes de l'encontrada.

30 m. El camí, ja molt enlairat, troba'l torrent, que, aturat en una resclosa natural de roques, se llença en un bonich

planell conreuat; bosch en els contorns y cayents de la vall.

50 m. Ermita de Sant Marsal, entre hermosos paisatges de bosch. L'ermita es d'origen romànic y conserva l'antic y correcte absis primitiu. Davant de la porta té una típica porxada constituïda per un gran arch apuntat, molt senzill, de pedra, sostingut per pilans y surmontat per una petita espadanya. S'hi venera en l'interior l'imatge

de Sant March, celebrant-se un aplech el dia de la benedicció del terme, diada del sant, en el que s'hi puja en processó desde Puigreig. L'aplech es molt animat, convidant-hi l'hermosura dels envoltants de l'ermita, ombrejats de bonica boscuria.

1 h. Lladó, gran casa de pages, ab capella propia, baix l'advocació de la Verge del Roser. Es coneguda generalment per Santa Rita, per venerar-s'hi també aquesta santa, a la qual s'hi sent gran devoció en tota la rodalia, per considerar-la ad-

Molí de Lladó

Va ascendint el camí, oferint-se al pas escayents paisatges de bosch.

55 m. Molí de Lladó, molt pintoresch, al peu de bella resclosa y al caire d'un ben contornejat estany artificial, format per l'arreplesh de les aigües torrencials.

El camí va guanyant la collada sempre entre bosch y rocam.

vocada contra la verola. Se guarden precioses reliquies, entre elles una tibia del cos de Sant Víctor, que's té en molta veneració.

Queda la casa a l'esquerra del camí, al cim de la collada.

Se va seguint per dalt de la serra.

1 h. 5. Font vella de Lladó, molt fresca, a l'esquerra, en un

petit recлот, sota una barraca.

1 h. 15. Envistes de Casserres. El camí se dirigeix tot de pla dret a la vila.

1 h. 30. Casserres.

ITINERARI N.º 91

De Gironella a Casserres

1 h. 15. *Camí de ferradura.*

Se surt de la vila, a l'esquerra, desde la carretera, poch abans de l'estació del tramvia, y's puja lleugerament dret an amunt, fent-se desseguida la pujada bon xich més dura.

15 m. S'arriba al pla de la serra y, deixant de vista Gironella y la vall del Llobregat, se segueix un corriol desde'l qual se dominen excelents punts de vista.

25 m. Menudells, casa de pages gran, que's deixa a la dreta. Bonichs paisatges de bosch.

35 m. Coll de Barbats. La casa es al dessota. Bell trajecte de bosch y rocater.

40 m. Barbats, gran casa pairal montanyenca, de majestuós aspecte, envoltada d'espaioses dependències, pintorescament situada sobre unes grans roques espadades; la rodeja hermós bosch d'arbres corpulents, fruint, per entremig d'ells, extens y hermós panorama.

Se deixa la casa a la dreta y's va baixant per dins del bosch.

45 m. S'atravessa la torrentera de Barbats, que baixa a la riera de Clara. Molt bonich sot emboscats.

55 m. S'atravessa dita riera al peu del molí de Barnadàs, y's

puja pel vessant oposat, serpentejant en amunt, sempre per entrè bonica roureda y bells agropaments de roques.

1 h. 10. Santa Maria del l'Antiguetat. Bella vista de montanyes en la part nord.

1 h. 15. Casserres.

ITINERARI N.º 92

De Berga a Serrateix

5 h. 30. *Camí de ferradura.*

2 h. 30. Casserres. (De Berga a Casserres, vegi-s itin. 88.)

A la sortida de Casserres se segueix el camí ral, molt barrancós y malmenat, seguint sempre la direcció SO.

S'ovira a l'esquerra, vers a mig-dia, l'iglesia de Fonollet, sufragània de Puigreig.

3 h. 30. S'atravessa l'escarancida riera de cal Cirera, que davalla part amunt, del costat nord, del terme de l'Esgleyola o Esgrayola, com per corrupció s'anomena an aquest antich temple.

Se puja per un corriol, deixant en avall l'antich camí ral.

A la dreta s'enlaira la masia de can Blasi, més enllà la vella iglesia de Sant Miquel de Fonoljadell, que fou fins fa poch sufragània de Casserres, y que no ofereix particularitat esmentable. Dessobre d'un serradet hi ha la grossa masia de can Cirera.

3 h. 45. Se troba l'abundosa riera del molí d'en Cirera, brançal originari y el més important de la riera de Merola, que naix en avall de Sant Joan de Mondarn, en les fonts nomenades de cal Barraler.

Passada la riera s'embrèn un

pujant molt rocós, dolent pera les cavalleries.

4 h. Serrat de cal Rovira. Al bell cim hi ha fitada una creu de terme que no ofereix cap particularitat a remarcar.

Se baixa novament a trobar una barrancada.

4 h. 20. S'atravessa la miguera riera d'Escordívol, provinent de les fonts nomenades de Guinart y de cal Gendrer, una mica part amunt.

Se guanya altra pujada rocosa y s'encreua un bonich planell rublert de pins, tot proper ja a l'iglesia de Viver.

4 h. 45. Viver. (De Viver a Serrateix, vegi-s'itin. 95.)

5 h. 30. Serrateix.

ITINERARI N.º 93

De Berga a Montclar

3 h. *Pot fer-se en cavalleria tot el tragecte o en tartana fins a la riera de Clarà.*

A la sortida de Berga se segueix l'antic camí ral (vegi-s'itin. 97), o bé'l nou troc de carretera de Berga a Solsona, que hi corre sovint paralelament, y moltes voltes confós o enllaçat.

1 h. 30. Riera de Clarà. Se deixa a mà dreta'l camí de Solsona, y, un cop atravessada l'aigua, se creua un bell seguit de preciosos paisatges de bosch.

1 h. 50. S'atravessa una pintoresca barrancada.

La Tresserra y'l Paradell, cases de pages, prop del camí.

Continuen els paisatges de bosch.

2 h. 15. El Ragasol de l'Espunyola, pagesia.

Al'enfronts s'aixeca, en un ser-

radet, el castell de l'Espunyola.

Bonichs punts de vista per tots indrets.

2 h. 20. Castell de l'Espunyola, que's dreça en un costat, presentant un bell aspecte.

Els senyors de l'Espunyola figuren en distints fets de l'història catalana. Guillem Despunyola morí en l'expedició feta a terres de Murcia per Alfons d'Aragó *el Cast*, en 1165.

Se deixa a un costat el castell, y el camí s'enlaira entre boscos y conreus, pera planejar tot seguit pel repeu del cim de serra que separa les aigües del Cardener y del Llobregat.

2 h. 25. Frontillons, petita pagesia.

Dalt la serra s'ovira la casa de la Codina y l'iglesieta de Sant Pons. A l'esquerra s'extén una bonica planada, y dret al fons se veu, dalt d'un turó, l'iglesia de Sant Pere d'Esgleyola, petit temple romànic, ajuda de Casserres, antigament parroquial.

2 h. 35. La Torragassa, casa de pages.

2 h. 40. Les Forques, altra casa de camp que's deixa a un costat.

2 h. 45. Can Nosa. El camí entra en un hermós pla de sàpades alzines, de bella ombra y ufana. Aquest bonich pla es conegut ab el nom de Firal dels Reys, celebrant-s'hi en aquesta diada una grossa fira de bestiar, a la qual hi concorren els marxants desde molt llunyes terres. En tal festa presenta un conjunt de belles notes de color, molt animades, y un efecte pintoresch molt remarcable, desenrotllant-s'hi interessants quadrets de costums populars.

2 h. 55. Can Rancoy, a l'extrem del pla emboscant.

Bell cop de vista del poble de Montclar, plaçat en el llom de la serra.

Se baixa per una aresta rocosa, remontant-se tot seguit.

3 h. Montclar, poble de 361 habitants, a 750 m. alt.; partit de Berga, província de Barcelona, bisbat de Solsona.

Està agropat a l'envolt d'una ampla plaça de molt típic aspecte. En un de sos angles hi ha l'iglesia parroquial, de caràcter romànic, conservant de sa antiga obra l'esbelt absis central, ab un de petit a cada costat. Ostenta un campanaret quadrat ab teulada a quatre vessants, tenint dues finestres en dos dels costats y una en l'altre. Propera a la plaça hi ha una casa de senyorial aspecte, coneguda ab el nom de Castell.

Emplaçat el poble en el caire mateix de la serra, domina un extens cop de vista per tots indrets, y en especial pel costat de ponent, aon s'obra al fons la clotada del rieral del Cint.

ITINERARI N.º 94

De Montclar a Serrateix per Cor-de-roure

2 h. 15. *Bonich camí de montanya pel cim de la serra divisoria del Bergadà y comarca del Cardener. Hermosos panorames.*

Sortint de Montclar s'atravessa l'aresta rocosa, per aon ve'l camí de Berga, fins prop de can Rancoy. Allí's pren un corriol a la dreta que corre enlairat per la part de dalt de la serra, entre bells paisatges de bosch y extensos panorames.

35 m. La Casanova. Corre'l camí pel cim de la cresta, dominant tant prompte les cayents del Llobregat com les del Cardener.

40 m. La Gotlla o Guatlla, casa de pagès que's troba a l'esquerra. Bonichs fondals emboscats.

55 m. Les Cots, grossa casa de pages. S'ovira ben prompte l'iglesia de Sant Joan de Mondarn.

1 h. 10. Cal Virrey, ample replà que s'extén fins a la collada, que es a la dreta, tota propera.

1 h. 15. Cor-de-roure, altra gran y antiga casa, aon s'encreua'l camí de Casserres a Cardona, 665 m. altitud.

Sant Joan de Mondarn, iglesia moderna, prop de la casa, es una ajuda o sufragània de la parroquial de Viver. No ofereix particularitat que mereixi especial esment.

En aquest lloch creua'l camí ral de Casserres a Cardona. La casa de Cor-de-roure té gran anomenada per sa situació en dit camí.

Desde Cor-de-roure'l camí emprèn tot seguit la pujada a la serralada de Serrateix, revoltant per dins d'un bosch de pins espès y hermosíssim.

1 h. 45. Creu de Montbardó, en el cim de la serra. Es gòtica. Està situada sobre una graonada circular, en un reduït replanet envoltat de pins, amagada entre ells.

Se segueix el cim de la serra sempre per entre bosch y fruit de bells punts de vista.

2 h. 10. Vehinat de Serrateix.

2 h. 15. Monastir de Serrateix, 725 m. altitud.

ITINERARI N.º 95

De Puigreig a Serrateix

3 h. 15. *Camí de montanya.*

Desde l'estació de Puigreig se segueix carretera avall a trobar el primer pont. Allí s'emprèn penosa pujada entre bosch, fruit de boních cop de vista sobre la vall del Llobregat.

25 m. Cim de la pujada. Hermosa perspectiva de Puigreig. Se deixa de vista la vall del Llobregat y's va planejant per entre bosch.

1 h. Soler dels Jaumars, grandiosa casa de pages, antiga, de soberch aspecte, ab torra y iglesia. Se baixa cap a la vall de Santa Maria.

1 h. 10. Teuleria.

1 h. 15. S'atravessa per passeres la riera de Santa Maria, procedent de Sant Joan de Mondarn y de la serra de Corde-roire. Molt hermosa clotada coberta de vegetació y arbreda, omplenada de pintoresques roques, junt al rieral, que entretenen el pas de l'aigua; dretes y accidentades vessants rubler-tes d'espessa boscuria; bell aspecte de la part superior de la vall, que s'engorja en el cayent d'abaix, tancada per un serrat dalt del qual hi ha la casa de Bechs.

Creuat el rieral, se puja sobtadament per l'espessa pinosa.

1 h. 25. Se deixa a l'esquerra la petita casa de Bechs, situada en un cap de serrat, y se segueix pujant.

1 h. 30. Cim de la serra de Bechs, que s'atravessa. Magnífichs fondals ab espessos boscos atapahits. Per tot arreu on s'extén la vista, negres onatges d'arbreda. Camí deliciós entre bosch

y en suau baixada. Els panorames són extensos.

1 h. 35. Barraca de Viver.

1 h. 40. S'atravessa una amagada torrentera provinenta dels cims de Sant Joan de Mondarn, la que va a reunir-se en avall ab el torrent de Santa Maria. Va pujant-se novament per hermós camí de bosch.

1 h. 55. Pla del Bosch, continuada pinosa. Camí sempre pintoresch y ombrejat.

2 h. S'atravessa'l torrent d'Escordívol, que va a unir-se a l'anterior. Continúa'l camí per l'hermós bosch d'Escordívol.

2 h. 15 Viver, iglesia parroquial moderna. (Pera més detalls, vegi-s itin. 96.) Al costat d'una gran pagesia, situada en mig d'un estret pla conreuat, tot voltat de bosch, dominant espléndit panorama de valls y fondalades, que són tancades al lluny per les serres de Pinós y de Guardia, y més enllà per les de La Quar y Picancel, y al N. pels cims pirenenchs. No lluny de l'iglesia, sobre un bancal de roques entre corpulents roures y alzines, hi està molt ben situada la casa Vilanova de Viver, molt gran y de bella apariencia. El camí s'enfila, deixant aquesta casa a l'esquerra, després d'haver creuat el camí que de Cas-serres va a Balsareny.

2 h. 30. Creu de Viver, terminal, senzilla, sobre una rodona socalada de pedra de tres graons, en mig d'un bosquet d'alzines, dominant molt bell panorama. Per sa bella situació causa un efecte misteriós y en alt grau simpatic. Per entre'l bosch, enllà d'un planet conreuat dalt de la serra, s'ovira la casa Sant Feliu.

2 h. 35. Can Sant Feliu. El

Creu de Viver

planell de conreus envolta sols la casa; enllà d'ella torna a començar el bosch.

2 h. 40. Coll de Sant Feliu, en la cresta de la serra de Viver, donant aigües per un costat al Llobregat y per l'altre a un affluent del Cardener, la riera de Tordell. Belles fondalades de bosch. Camí en baixada per entre la pinosa.

2 h. 50. S'atravessa'l naixent rieral en un clot en extrem pintoresch. El Tordell neix a la serra de Cor-de-roure y va a morir al Cardener, més avall de Suria.

Se va revoltant per entre espès bosch, molt embrossat, ple d'exuberant vegetació arborescent. Es un trajecte molt bell y interessant. Arreu aon s'allarga la mirada's descobren sinuositats de boscuria.

3 h. Se creua la molt pintoresca torrentera de l'Aubareda y s'empren dreta costa, sempre per entre bosch.

3 h. 10. Serrateix, unes quantes cases acoblades en el cim de la serra. Se segueix el fil d'aquesta.

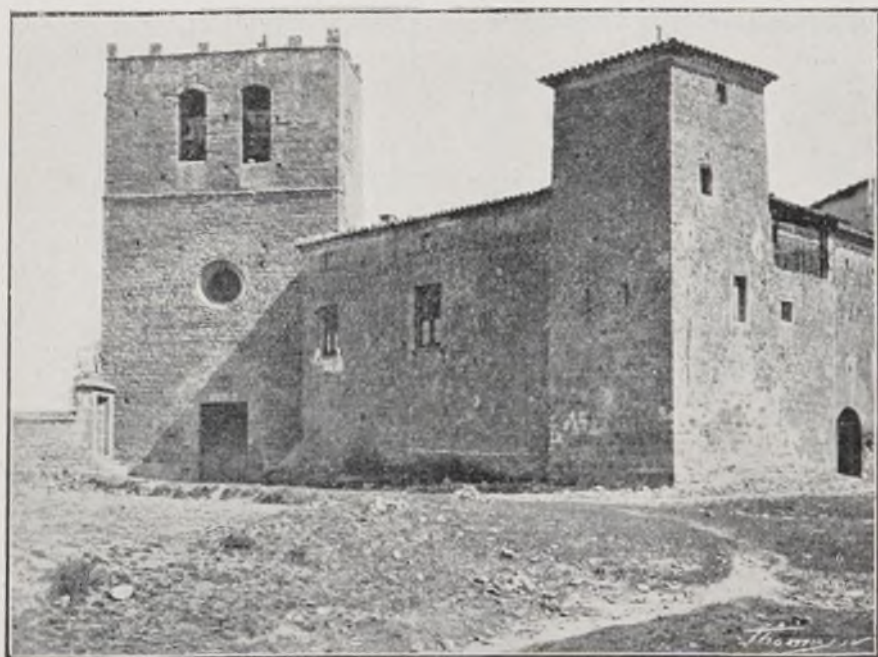
3 h. 15. Monastir de Serrateix, avuy iglesia parroquial. Està situada en un cap avançat de la serralada, dominant un esplèndid panorama, de primer ordre. Començant desde ponent s'oviren les montanyes de la Segarra, la Serra Seca y la del Port del Comte; seguint en direcció més al NO., l'alterosa de Cadí, y dret al nord el Pedraforca, Rasos de Peguera, macís d'en Cija, montanyes del Pendís y de Bagà, Puigllançada y tot el Pirineu desde Puigmal a Costabona; dret a llevant, les serres

de la vall del Llobregat, y més lluny, desde'l NE. en avall, les de Cavallera, Milany, Puigsacalm, Bellmunt, Cabrera, Guillerres y Montseny. Vers a migjorn se destaquen, entre altres, les montanyes de Montserrat y Sant Llorenç.

Serrateix dona aigües al Car-

Segons documents mencionats pel P. Villanueva, en 940, regnant a França Lluís l'*Ultramarí*, existia ja en aquest lloch un monastir dedicat a Santa Maria y a Sant Urbici.

En el propi sigle X, en 977, el comte Oliva Cabreta y son germà'l bisbe Miró, ab el beneplà-

Monastir de Serrateix

doner per la riera de Tordell, per la d'Ortons, que va a morir més amunt de Suria, y per la de Navel, que desaigua sota Cardona.

Aquestes serres, límit de l'antic Pago Bergista, venen citades en documents antics ab els noms de *Serra Teixil*, *Taixó* y *Tejó*. Pertanyia antigament a *Castro Edrale*, Castelladral, y tenia castell propi, citat en diverses escriptures ab el nom de *Vico Serrateix*.

cit de Wisado II, bisbe d'Urgell, fundaren un monastir a Serrateix, baix les regles de Sant Benet y de Sant Basili y l'advocació de Santa Maria y de Sant Urbici o Urbà. Un monjo anomenat Froilà, tingut en santa opinió y que habitava ja aquests llocs per revelació divina, fou el primer abat. Sigué donada al cenobi, en sa fundació, tota la serra del *Taixó*.

Molt prop del monastir hi ha un penyal nomenat Roch de

Sant Urbici, aon, segons tradició, sofri martiri aquest sant.

L'obra de l'iglesia actual fou començada en 1078, havent-se consagrat el temple en 1126 per Sant Olaguer, arquebisbe de Tarragona, ab assistència del bisbe d'Urgell Pere Berenguer, del de Vich Ramon Gaufret, y de l'abat de Serrateix Guillem.

Sofri una grossa renovació a principis del segle XVII. Malgrat les modificacions, que li tragueren gran part de son caràcter, presenta encara un bell aspecte, ab son bonich absis, ornat de bella randa d'arquets, l'emmarletat que li donà un cert tirat de mansió forta, la robusta torra quadrada de les campanes, alçada en el segle XIV per l'abat Simon de Pons, y les velles construccions que l'envolten. Son interior, en forma de creu llatina, malmenada en els braços al restaurar-la, té una alta y espayosa nau. Ab la desafortunada restauració del temple se li feu perdre son sever caràcter. Entrant-hi, a mà esquerra, pot notar-se un antich sepulcre de pedra, aon, segons tradició, hi està enterrat el comte Oliva Cabreta, fundador del monastir. Dessobre la tapa hi ha l'estatua jaient d'un cavaller armat, ab cota, daga y espasa.

En l'altar dedicat a Sant Urbici, d'un barroch exagerat, s'hi guarda, en una urna del segle XVIII, el cos venerat del propi sant. L'antiga sepultura del mateix, que data del segle XIV, se troba en l'arxiu. En altres urnes s'hi veneren els cossos de Sant Víctor, Sant Zenon y Santa Febricila.

Davant la porta de l'iglesia, en la placeta frontera, s'hi alça una creu de pedra d'estil pla-

teresch, dessobre d'una soclada de pedra.

La portalada actual porta la data del 1707.

L'arxiu de Serrateix es molt important y digne d'esser estudiat.

L'antich claustre fou destruït al fer-se la malaguanyada *restauració* del cenobi. L'actual, del 1706, sense gust ni pretensions, no mereixeria tant sols parlar-ne sinó fossin les sepultures, algunes d'elles molt interessants, que s'hi guarden. Es una veritable joia de gust gòtic el sepulcre d'un abat que's troba entaforat entre la paret del claustre vell y la del nou, en lloch estret, fosch y esquifit, on pera veure'l té de baixar-s'hi com qui's fica en un cau. Es una vera llàstima que estigui allí arredossat.

La porta de l'abadia, feta ab grans dovelles, té molt caràcter, com ne té també molt el pati d'entrada ab senyorial escala. Tots els paraments dels edificis tenen un simpàtic colorit rogench imprès en els carreus pel segell de la velluria.

Serrateix forma ajuntament ab Viver y Sant Joan de Mondarn o de Cor-de-roure, ab un total de 479 habitants. Pertany al partit de Berga, a la provincia de Barcelona y al bisbat de Solsona.

ITINERARI N.º 96

De Navàs a Viver y Serrateix

Davant mateix de l'estació de Navàs se pren un camí que s'enfila pel rampant de la serra.

20 m. La pujada s'accentua més fortament, y el camí s'en-

laira per entre bosch, dominant la vall del Llobregat, les serres de Pinós y Guardia y l'entrada de la vall del Marlès. Bell punt de vista sobre Navàs.

30 m. Replà de la serra, aon se perd de vista aquell poble. Se continua pujant pel caire de la serralada.

35 m. Can Dayna, al costat del camí.

40 m. Se troba un corriol que puja de L'Atmetlla, a la dreta, per entre'l bosch.

Se va carenejant sempre pel llom aplanat de la serra. Els boscos s'extenen ufanosos per les vessants.

50 m. A l'esquerra, al fons de la vall de Mojal, se destaca la grandiosa casa dels Trulls; a la dreta, la vall de Merola s'obre, extenent-se pels distints estrebs de serra que l'enclouen.

El camí, per dalt del pla de montanya, es sempre interessant y frueix d'hermós esguart.

1 h. Les Coromines, altra gran casa de camp en la cloturada de mig-jorn.

1 h. 10. Fontfina, a la dreta, sota'l camí. Prop la casa hi ha una fresca font.

1 h. 20. Les Ciges, petita pagedia. Continua sempre'l camí, fins a Viver, enlairat pel pla de la serra.

1 h. 30. Vilaferran, altra casa de pàges, propera al camí. La boscuria de pins s'extén per tots costats.

1 h. 45. Iglesia parroquial de Sant Miquel de Viver, 655 m. altitut, situada en una ampla collada que's forma en un pla molt llarch y estret.

Iglesia y rectoria estan posades al peu del tossalet ont antigament s'alçava'l castell dels Barons de Viver, dessobre de

quals runes hi està avuy edificada l'hermosa masia Vilanova de Viver. L'antiga iglesia fou consagrada en 1184, per Arnau de Preixens, bisbe d'Urgell. Res ne queda d'aquella venerable construcció. En el sigle XVII s'enderrocà del tot pera alçar el temple actual.

El terme de la parroquia agafa una extensió de més de tres hores de tirada, de N. a S., y d'unes dues hores de llevat a ponent. Té per sufragania l'iglesia de Sant Joan de Mondarn o de Cor-de-roure. Compta 75 famílies y 437 habitants.

La serra que domina Viver per la part de ponent s'anomena la serra de Viver o de Sant Feliu. Cap al SO., destacada d'aquesta, s'extén la serra d'Aubessa o Ovessa de Viver, en qual cim hi ha aquella grossa casa, de les més antigues de la comarca, y que tenia en temps passats certs privilegis senyorials. Més cap al sud s'hi aixeca'l serrat del Cisa. En mig de l'alt pla de Viver s'hi destaca'l de Salla. Entre una serra y altra hi corre la riera de Mojal, que naix al dessota de la rectoria, de dues fontetes nomenades de l'horta de Vilanova y del Vicari. Altre brancal de la propria riera naix a la vessant de mig-dia del serrat de Salla, en una font de l'horta de les Ciges. Desaigna la riera de Mojal al Llobregat, part d'avall de Navàs. En la vessant O. de les serres de Sant Feliu Aubessa y Cisa s'hi escorren les aigües d'un petit torrent nomenat riera de Sant Feliu, que neix en una fonteta dita de Les Planes; desaigna en la riera de Mojal. Aquest torrent partiona les serres de Viver de les de Serrateix y Castelladral. En la part de

llevant de Viver hi corren els brancals de la riera de Merola.

3 h. Serrateix. (De Viver a Serrateix, vegeu itinerari anterior.)

ITINERARI N.º 97

De Berga a la Cova o Bofia de Sant Jaume

4 h. 30. *Pot anar-se a cavall fins a la Boixadera dels Banchs, molt prop de la Bofia.*

Se surt de Berga per l'antic camí ral de Solsona, en direcció a ponent, faldejant els replans de la serra de Queralt y dominant hermosos panorames vers a llevant y a mig-jorn.

10 m. Hostal del Bou, unes quantes cases que fan d'hostal junt al camí, llocs populars d'esbarjo de la ciutat de Berga, molt concorreguts a les festes y en certes diades especialment.

15 m. Font del Cassot, prop del camí. Creu de terme de la Vallan. Bella perspectiva general de la ciutat de Berga.

A la dreta, en el replà format per les cayents de la serra de Queralt, blanquegen, esbarriades entre prats, conreus y clapes d'arbreda, les cases que formen l'ajuntament de Vallan.

20 m. Sant Bartomeu, iglesia de la Vallan, sufragània de Sant Joan de Berga, de petites dimensions, ab correcta portallada romànica, que s'enlaira sobre roma graonada de pedra. Produeix un bonicoy conjunt ab son petit cementiri adossat y les poques masies properes que l'enronden. Gaudeix d'un bell punt de vista.

La Vallan constitueix un municipi de més de 70 cases escampades ab 285 habitants. El santuari de Queralt pertany a son districte y l'esbarriat case-riu del poble s'extén pel repeu de la serra del propi santuari. En el terme hi ha criaders de betum mineral.

30 m. S'atravessa la riera de Fontcaldes. La font es aprop del camí.

35 m. Creu d'Avià, cal Foubàs. S'atravessa'l torrent que porta'l nom d'aquesta casa.

40 m. Se creua'l torrent de Sobrestada.

45 m. Cal Moixonès, 711 metres alt. Avià queda a l'esquerra, a curta distancia, plaçat pintorescament en lloch alterós sobre la vall.

Avià es un poble de 1.214 hab., junt ab els vehinats d'Obiols, can Foubàs, can Castanyer y les grans masies de Noet, en la serra de son nom, Sant Andreu, Sant Elies y Vilamarí. Té aigües ferruginoses en son terme. L'iglesia es moderna. Poden veure's a Avià unes notables pintures. El poble està bellament agropat en un tossalet.

50 m. S'atravessa'l torrent del Grau o riera d'Avià. A la dreta s'ovira'l Grau de Coforp més aprop, la teuleria. Belles perspectives sobre'ls fondals d'Avià, y en la part oposada dret als encinglerats cims de Coforp y Capolat.

1 h. Pla de la Perxa, clapat de belles alzines y roures.

1 h. 15. Lluert, en una pintoresca clotada guarnida per una hermosa pollancreda, molt aclarida de poch temps ençà.

1 h. 20. Sant Cerní de Clarrà, iglesieta, sufragània d'Avià, petita y senzilla, més notable

pel paisatge que l'envolta, realçat per un aplech de potents alzines, que no pas per l'importància de sa construcció. Queda a l'esquerra. La dreuera del camí vell passa per son peu.

1 h. 30. S'atravessa l'aigua de Clara, riera que si bé acostuma a portar normalment molt poca aigua, té, en canvi, fortes avingudes.

Dalt de la serra, a la dreta, ressaltala grancasa dels Barons.

1 h. 35. Hostal del Gran nom.

Se deixa a l'esquerra'l camí de Montclar. A la dreta s'aixeca'l serrat de Sant Salvador.

Se creua la divisoria de les vessants del Llobregat y del Cardener. A la dreta s'enlaira'l serrat de Sant Salvador y l'aspra y tallada cinglera de Capolat. A l'esquerra s'extén la serra de Montclar.

Nous punts de vista sobre les valls afluent de l'Aiguadora, tributari del Cardener, y al lluny vers les altes serralades del Port del Comte.

1 h. 55 L'Espunyola, prop la collada divisoria. Iglesia parroquial sense res digne d'esment. Junt a l'iglesia, unes quantes cases escampades.

L'Espunyola forma ajuntament ab el Cint, dos poblets de poques cases y encara esbarriades, que pertanyien abans, el primer al corregiment de Manresa y el segon al de Cervera.

La Pobla, pagesia bastant important.

Quatrevents, altra notable pagesia.

A l'esquerra, dalt d'un turó, el castell de l'Espunyola.

2 h. 5. Cal Vinagre. Hostal del Salt de Colom. Avuy no'n fan. A la dreta, més apropada a

les abruptes vessants de la serra de Capolat, l'antiga iglesia dels Sants Metges.

Se van creuant clapades d'alzinars entre pasturatges.

2 h. 25. Hostal de cal Pauet,

2 h. 30. S'atravessa l'aigua del Puig de Capolat.

2 h. 35. Cal Ardit. Se deixa'l camí de Solsona a l'esquerra.

2 h. 50. S'atravessa l'aigua de Tressera de Capolat.

Se creua un pla d'alzines molt esclaireit.

3 h. 15. La Boixadera del Cint. Hermosa casa moderna, de grandios y senyorial aspecte. A la dreta, molt propera, l'iglesia del Cint; més enllà, les cingleres espadades de Taravil.

3 h. 40. El Mercadal, casa molt antiga, de pedra, alçada en part sobre una roca coberia d'aura. Situació molt bella.

El camí va revoltant sota'ls cingles verticals de Taravil.

4 h. 15. Casa Gomira, bona pagesia.

Un corriol que puja a la dreta vers al cim de les emboscades cingleres, porta en cosa de mitja hora a l'iglesia de Taravil. (Vege's itin. 104.)

4 h. 20. La Boixadera dels Banchs.

Se penetra en un bosch espès que s'enlaira dret al NE., en grossa pendent.

4 h. 30. Bolla de Sant Jaume. La descriu l'il·lustrat Mossen Bonaventura Ribera, Pbre., molt coneixedor de la comarca, de la següent manera en *Lo Pi de las Tres Brancas*, any III, n.º 44:

«L'entrada es negra com gola de llop, quasi vertical, de 30 pams de llarg, 15 d'ample y 80 de fons. Té per escala una serie de timbes sense ordre ni concert, molsoses a causa de l'hu-

mitat. Passats els 80 pams el camí's bifurca; les tenebres més espesses s'hostatgen en aquells llocs: una quietut fantàstica imposa a l'esperit de més em presa; dos camins venen al pas, de 8 y 12 pams respectivament, el de mà esquerra y el de mà dreta. El primer condueix a *Les Campanes* y el segon a la *Plaça de les Bruixes*. Pera entrar a *Les Campanes* es necessari esser prim: té aquest pas 7 pams de llarch, 4 d'ample y un y mig d'alt en la part que ho es més.

»Després d'un corredor de 30 pams y d'una porta de 4 d'alçada, s'entra al *Bany de la Princesa*, rodó, de 46 pams de diàmetre, ab un petit estany en son centre. El sostre es estalagtitat, cayent de cada una de ses puntes, peresoses gotes d'aigua, que al reflectar-hi la llum de les teies semblen perles orientals. Una de les parets laterals forma gaia cascata d'estalagmita de variats colors, tocant son cim quasi al sostre, y unint-se una munió meravellosa d'estalagmites, formant una primorosa filigrana. Les més llargues no tenen més que un pam y semblen talment columnes de cristall irisades, per entre les quals l'imaginació hi veu vagar ombres de sers vaporosos, prenent per llurs greus cants el rítmich accent de les gotetes d'aigua que acompassades van cayent entre les columnes.

»Pujada aquesta cascata, s'entra a *Les Campanes*, departament de 90 pams de llarch, 56 d'ample y 8 d'alt, alçada que disminueix a les vores. Son nom li ve de que entre les estalagmites que l'embelleixen n'hi han dues de 7 y 4 pams de llarch y 9 y 10 de diàmetre.

»Pera anar a la *Plaça de les Bruixes* s'ha de tornar pel roch estret y saltar a un pou que hi ha a mà dreta, y que per cert es bastant difícil y perillós. Un corredor de més de 150 pams de llarch, baix per tot de 3 a 5 pams, estret en llocs que quasi no's passa, pendent en altres que es precis davallar relliscant, humit, y per tot roques que amenacen desplomar-se y interrompre'l pas, dona entrada al grandió *Saló d'honor*, de 68 canes de llarch, 24 d'amplada y 5 d'alt. El sostre es llis y estalagtitat en molts indrets: el paviment està ple de grosses timbes, y de tret en tret negres escadolles, en que'ls rochs, butxinant, se senten llarga estona davallar, salvant abims y avenchs insondejables. A mà esquerra del *Saló* hi ha una cova preciosíssima que simula una iglesia ogival.

»Després d'un saltant de 20 pams s'entra a la *Plaça de les Bruixes*, en qual paviment d'estalagmita, ondulat igual que la maren calma, s'hi troben moltes fonts fresques y cristallines, les verdaderes fonts y aigües de que'ns parlen els poetes en llurs cants, y que molts creuen producte y efecte de sa fantasia. El sostre va minvant l'alçada fins que's confon ab el paviment. L'esmentada y lleugerament descrita bofia s'anomena de Sant Jaume, perque està situada a l'encontorn d'una iglesia o capella dedicada an aquest sant.

»La tradició no diu res de lo que fa referencia a sa formació, però sembla deguda a una filtració d'aigua que originaria desprendiments o, mellor, un ensoterrament, donant lloch an aquestes coves. Aixó mateix ens

fa creure la curbatura del terrer, mercès a la qual se reuneixen allí les aigües de l'encontrada. Refermen nostre humil judici'ls esdevinguts modernament desprendiments del sostre, tot roca-estratus, els quals soterraren la riquesa que tindria en temps remots, de la qual són testimonis infalibles el paviment y sostre de la *Plaça de les Bruixes*, les coves laterals, y la creencia de que l'aigua que neix allí dintre raja mitja hora més avall, a la font de l'Esclusa, vora l'Aiguadora.

»Diuen que aquesta bofia es tant llarga que may s'ha pogut arribar a ses lites; que a certa profunditat les teies s'apaguen per falta d'aire; que s'hi troben grans abims; que hi ha xucladors que, posant-s'hi a la vora, atreuen a qui s'hi atança, y que en junt formen tal laberinte de roques que es impossible sortir-ne, si's porta l'atreviment fora'ls límits de la prudencia.

»De segur que en temps antich era més fonda y la falta d'aire apagava les teies; però'ls desprendiments d'estratus fa molts y molts anys que han interromput el pas en la *Plaça de les Bruixes*, impeding avançar.

»Dels antichs perills sols dos ne resten avuy, y són: o que una llamborda's desprenga del sostre, tancant el pas, o que s'apagui la llum, en qual cas es absolutament impossible la sortida.»

Pot fer-se'l retorn a Berga pels cingles de Taravil (vegi's itineraris 104-105), o bé baixant a Sant Pere de Grau d'Escales (vegi's itin. 100), pera atravesar l'engorjat de Balianes, anant desde allí a trobar el camí ral de Sant Llorenç a Berga (vegi's itinerari 98).

ITINERARI N.º 98

De Berga a Sant Llorenç

6 h. 30. *Camí ral de ferradura.*

1 h. 30. Pi de les Tres branques, (Vegi's itin. 5.)

1 h. 40. S'acaba'l pla. Bonich aspecte de les serres de Busa y Port del Comte.

1 h. 45. Can Rabeu. Se baixa pel mig de molt hermós bosch, per la dreta de la vall naixent. Dalt d'un serrat, en un primer terme, la casa de Tersa, molt ben situada.

1 h. 55. La baixada s'accentua fortament per una preciosa baga de pins. Hermós panorama d'aspres montanyes dominades al lluny per la serra del Port del Comte.

2 h. 10. **Castellar del Riu**, en una pintoresca clotada, 1.070 metres alt. L'iglesia es un troç en amunt, en la propria clotada.

2 h. 15. S'atravessa'l torrent de Castellar. Se puja la vessant oposada de la pintoresca torrentera que baixa dels faldars dels Rasos.

2 h. 25. Can Blanch, a l'esquerra, en un petit promontori.

Dret al fons, en un cap de serrat, s'ovira l'iglesieta de Sant Cerní.

El camí baixa entre hermós bosch. Els aiguavessos oposats de serra són molt drets y emboscats.

2 h. 35. Iglesieta de Sant Cerní. Se deixa a l'esquerra. El camí, ombrejat d'hermosa arbreda, domina la vall de la riera que corre al fons. A l'esquerra, endarrera, s'obre'l coll de Joet.

2 h. 45. Serradora d'en Garriga, al peu del riu, gran insta-

lació ab capassos edificis y maquinaria, posada allí pera consagrar-se a la devastació dels boscos. La carretera de Berga per coll de Joet arriba fins allí mateix.

El camí va atravessant una hermosa roureda.

3 h. 15. Hostal de la Ribera, indicat punt de parada de traginers y vianants, per trobar-se a la meitat del camí. Està en un cap de serradet. A la dreta s'obre la vall de Llinàs.

Se baixa.

3 h. 20. S'atravessa l'Aigua de Llinàs per una palanca prop de son aiguabarreig ab l'Aiguadora.

3 h. 25. S'atravessa aquest riu per una palanca y s'empren forta pujada per entre bosch. Bonica vista al nord dret a la vall alta de l'Aiguadora, dominada per la serra d'en Cija, 875 m. alt. En amunt, en un costat de la propera montanya, s'ovira l'iglesia de Llinàs, sortint son campanaret entre la pinosa. Més aprop, la Mata. A l'esquerra, dret a mig-jorn, l'Aiguadora s'engorja entre les derivacions de les cingladeres de Taravil y les de la serra dels Bastets. A l'esquerra, Espingart, casa en lloch enlairat.

3 h. 40. Can Vancells, 975 metres alt., gran casa ab iglesia adjunta, situada en un serrat d'airosa vista. Bonica arbreda, de la que s'en destaquen roures gegantescos. Se planeja, llà y amunt, entre hermosos boscos.

3 h. 55. Can Vancelló, 1.000 metres alt., en una collada estrebada en l'aguda serra dels Bastets, separant les corrents de l'Aiguadora y de l'Aigua de Valls. Pintoresch aspecte d'aquella serra, de trencades y as-

proses agulles, ab les puntes de Balianes y la més alta y aguda de la Viuda; sobressortint al darrera, sobre'l retallat primer terme, el macís feixuch de la montanya de Busa. A l'enfront, al lluny, s'ovira Sant Llorenç al repeu de la serra del Port del Comte. Hermós panorama. Prop de la casa, tombat el coll, hi ha una font molt fresca.

Se baixa pels cayents de l'Aigua de Valls. S'ovira a la dreta el macís d'en Cija y l'enlairat poblet de Monteau, y a l'altre costat, a l'enfront, la serra del Vert. Més al fons de la comarcada, el poblet de Guixés.

4 h. 10. Casa de la Pera, en un serradet. Bella vista del Pedraforca, que pren la forma d'una grandiosa fortalesa emmarletada.

Se baixa a trobar el curs del riu.

4 h. 30. La Badia. Iglesia de Valls junt a la casa y prop del riu. Se segueix el marge esquer d'aquest.

4 h. 35. S'atravessa l'Aigua de Valls, 850 m. alt., y se segueix prop de sa vora dreta. A l'esquerra's redreça la serra dels Bastets.

5 h. 5. Pontet del Guix, trencat, molt pintoresch. Terrers guixosos. Les cavalleries atravessen dues voltes el riu. El camí dels peatons revolta a la dreta, seguint la marrada de l'aigua, passant per un terraller guixós. Bosch en les vessants.

5 h. 10. Creu de pedra. Hi devia ser-hi: avuy hi ha una creueta de fusta. Se deixa a l'esquerra'l curs del riu.

5 h. 20. Rial, casa de camp. Distreu la monotonia del camí'l sempre bell aspecte de la serra dels Bastets.

5. h. 35. Can Codina. El camí baixa a trobar el Cardener, qual ampla vall se descobre extensament. Enlairat al rampant de la serra's presenta Sant Llorenç dels Piteus.

5 h. 50. Pont sobre'l Cardener, 780 m. alt. S'atravessa'l riu per sobre'l pont. Junt an aquest hi ha la fàbrica del Beato, rodejada d'arbres.

S'empren tot seguit la costa de Sant Llorenç. Camí molt pedregós.

6 h. 30. Sant Llorenç dels Piteus o dels Morunys, 900 m. altitud. Compta ab 779 hab.; pertany a la comarca del Cardener, bisbat de Solsona, y avuy a la província de Lleida, partit de Solsona.

HOSTAL: *Cal Teco, molt recomanable.*

La població presenta un conjunt molt pintoresch; carrers estrets y tortuosos, empedrats ab rochs y palets; petites placetes; cases antigues, altes, ab grans balconades de fusta y sortits rafechs en les teulades; portals exteriors restos de les fortificacions. Tanquen la vall: a mig-jorn, la serra dels Bastets y les Roques, que formen una sola muralla trencada pel Cardener, en l'hermós engorjat de Vallonga; a ponent s'enlaira'l Cudó, el coll de Jou, la serra del Port del Comte, ab les Morres, Cap de Querol y Bessies; al N., el Port del Comte, sota d'aon naix el Cardener; y de NE. a E., el Cap d'Urdet y la carena que separa'l Cardener de l'Aigua de Valls; a l'E. s'ovira al lluny el macís dels Rasos y el Cogulló d'Estela.

Iglesia parroquial, romànica,

de tres naus molt espayoses; dos retaules gòtics en dos altars de la nau dreta, un d'ells força interessant; altar major barroch, molt farcit d'ornamentació; riquíssim altar xurrigueresch de la Mare de Déu dels Colls; claustrat al costat del temple. Aquest edifici religiós havia sigut anteriorment un cenobi de canonges regulars, y més tard de monjos de l'ordre de Sant Benet.

Abans d'entrar al poble, junt al camí de Berga, hi ha la capella gòtica de La Pietat, que enclou un preciós retaule del propi estil, un dels més importants de Catalunya.

Fóra portes també hi ha la petita iglesia del sant.

De Sant Llorenç poden fer-se interessants excursions: a la Font Pudosa, als pintoreschs poblets de Pedra y Coma y a les fonts del Cardener, com també al renomnat santuari de la Mare de Déu de l'Hort, situat entre alteroses cingleres, y a les esqueixalades montanyes de Busa.

Donà celebritat y nom a Sant Llorenç l'industria de panyos ordinaris nomenats piteus.

ITINERARI N.º 99

De Berga a Llinàs y Sant Llorenç dels Piteus per coll de Joet

7 h. 30. 8 k. de carretera fins a Llinàs, construïda pera l'explotació dels boscos, y **3 h. 45** de camí de ferradura desde Llinàs a Sant Llorenç.

En el carrer del Roser se destaca la carretera, de la nova de Solsona.

Emprèn tot seguit ferma pujada, que guanya en gran part en revolts y ziga-zagues.

Domina tot seguit ample y llunyà panorama, tenint al dessota la Vall dan, ab sa munió de pagesies esbarriades.

A poch més d'un kilòmetre'l fort davallant se suavisa y's rejunta promptament el brancal de carretera provinent del Castell de Berga.

Se va faldejant per dessota la serra de Queralt, tenint extès en avall tot el bonich terme de la Vall dan.

Se descriuen grosses corbades pera guanyar els recolzes dels baixos estrebs de la serra. Enamora'l seguit de punts de vista que's dominen.

Se deixa a un costat, prop de la carretera, la casa de pagès nomenada *La Vinya*, y més enllà cal Porrer.

4 k. Se guanya per un revolt la rasa que dona naixement a la riera de Fontcaldes, quedant al dessota, en un bonich clot, la casa de La Baells.

Se faldeja en amunt el serrat del Morral.

5 k. Serrat del Cap de la Costa, 995 m. alt., desde aon se revolta per l'aiguavés de la vall de Coforp.

S'aixequen seguidament, a la drete de la carretera, els espadats del Serrat gran, el dels Lladres, y més enllà'l del Grau, presentant tots formes aspres y enterques.

Bonich cop de vista a l'esquerra sobre la vall de Coforp.

7 k. S'atravessa la barrancada del Guix, que cau del serrat dels Lladres, presentant un bell efecte de trencalls y roques despreses entre vegetació selvàtica.

Viladomat, casa de pagès sota la carretera, que presenta un original cop de vista, recobertes ses parets per atapahida espessor d'aura.

Queda a l'esquerra, bon xich en avall, en una xica replanada, l'iglesieta de Coforp, ab un petit aplech de cases esbarriades a son entorn.

Coforp es un poblet d'unes 16 cases, que forma part del municipi de **Capolat**.

L'iglesia de Sant Martí de Coforp es una ajuda o sufragània de la parroquia d'Espinalbet.

Se revolta constantment la vall de Coforp.

11 k. Foradada de coll de Joet, sota'l coll d'aquest nom, 1.242 m. alt. La carretera s'hi endinza. Té un tirat de 246 metres.

A la sortida de la foradada sorpren agradablement el nou cop de vista que's disfruta sobre la reclosa vall originaria de les cayents del coll y dels aspres y emboscats serrats dels Tossals.

Se baixa ràpidament per la drete de la vall per seguides giragoneses y sobtes recolzades.

13 k. Se deixa a un costat La Solana, casa de pagès. En el sòt se destaca la grossa edificació de la Serradora d'en Garriga.

17 k. Pont sobre la riera de Castellar del Riu, que ve a unir-se allí al dessota ab la de coll de Joet.

Bonich aspecte de cingles espadats y boscos en cayents abruptes.

Molí d'en Tarrès, en el clot, al peu de l'aigua.

18 k. Serradora d'en Garriga, 925 m. alt., grossa edificació construïda pera ajudar a la devastació o aprofitament de la riquesa forestal de la comarca.

Clisé de V. Rosich

La serra de Queralt desde la Vallidan

Un xich més enllà termina la carretera.

3 h. 45. Se troba'l camí ral de Sant Llorenç. (Vegi's fins a Sant Llorenç, l'itinerari 98.)

7 h. 30. Sant Llorenç dels Piteus.

ITINERARI N.º 400

De Berga a Busa y Sant Llorenç dels Piteus

10 h. *Excursió en extrem interessant.*

4 h. 15. Casa Gomirn. (Vegi's itin. 97.) Segueix el camí revoltant el cingle, pujant ab vistes a la Valldora, a les serres de Busa y extensos horitzons dret a mig-jorn.

4 h. 25. Baga de Montanyola, a sota les cingleres. El camí s'endinza en el bosch, molt atapahit. Al dessota s'ovira l'iglesia y rectoria de La Mora, en un replà sobre la Valldora. La serra de Busa's presenta majestuosa en la vessant oposada.

El camí, sempre entre bosch, comença a davallar fortament pera trobar el clot del riu.

5 h. Palanca de l'Aiguadora, per la qual s'atravessa'l riu. Hermós y ferèstech engorjat. Cingle que aparenta la forma d'una torra colossal.

5 h. 5. Fraus de Vilella, a l'esquerra, per aon baixa una torrentera, entre espadats y grenys abruptes, de ferotge aspecte.

5 h. 15. Sant Pere de Grau d'Escales, 840 m. alt., en lloch molt aspre y encongít, sota'ls cingles de l'Amorrador y els de Taravil, que s'extenen més enllà. Estret de Balianes, trencat

a fil; al peu, una serradora. Iglesia ab nau apuntada, dos absís carrats y un de rodó, cimbori vuitavat sobre'l creuer, absís arrodonit. Havia sigut monastir de benets. Fou dedicada l'iglesia en 913.

S'enfila'l camí per un bosch espes enredat de matolls. El corriol s'enlaira constantment entre'ls grenys, a la dreta de la serra de Balianes, tenint els espadats de la montanya de Busa en la part contraria. Molts mals passants, ab revoltes ràpides y forçades. Tronchs de pins guarden els costats del camí. Pujada dura y penosa, pero, en cambi, d'una bellesa selvatge incomparable.

6 h. 5. Creu de les Collades. Bonica vista dels fondals de Balianes, de la serra dels Bastets y del muradal de Busa. Se segueix pujant per sota aquests rectes cingles.

6 h. 10. Les Collades, 1.300 metres alt. S'entra en el pla de Busa per un portell entre les cingleres.

Se va ascendint planerament. Als costats s'aixequen els cims dels espadats. Al davant s'extén la planada.

6 h. 25. Bartolina, petita pagesia. El pla va aixamplant-se. Grans extensions de pasturatsges brodat's d'arbredes.

6 h. 45. Iglesia de Busa y rectoria. Aquesta y tres cases escampades formen el vehinat, que constitueix ajuntament ab Navel y Castelló; 1.400 m. alt. Els plans de Busa comprenen una extensió d'horay mitja de llarch per mitja d'amplaria, y s'extenen en una superfície ondulada coberta de verds herbeys y jaspiada d'hermosos boscos de negres pins. Una gegantesca

cinglera tallada gaire bé sempre vertical en la part oposada, limita'l pla, accessible sols per tres indrets; lo restant, inexpugnable. En l'extrem SO. de la planada s'aixeca l'espadat cingletar del Capolat, en el que un gros entall o esquerdia separa'l cingle major d'altre més petit, isolat, dit el Capolatell. Per una palancota estreta, de fusta, se passa d'un cingle a l'altre. Treta la palanca no es possible sortir per enlloch del Capolatell, que forma un replà en son cim, envoltat de timbes verticals per tots indrets. En les passades guerres civils els carlins hi guardaven els presoners, que tenien ben segurs, perquè alçada la palanca no podia ningú escapar-se.

Desde'l cap de les cingleres, de la part nord, se domina un magnífich panorama, descobrint-se al dessota l'enclotat sot de Balianes, tancat pel murallam de Busa y la retallada serra dels Bastets, que presenta una original y capritxosa cresteria d'aguts penyals y mogots. S'ofereixen a l'enfront les valls altes del Cardener y de l'Aiguadora, limitades per les serres del Port del Comte, Cadí, Pedraforca y en Cija, sobressortint a ponent els estimballs dels rocaters abruptes de la Mola o montanya de la Mare de Déu de l'Hort.

Els conreus del pla de Busa són molt migrats; els pasturatges són, en cambi, molt rics, y excelent la qualitat dels *trumfos* o patates que's cullen en sos camps.

Desde l'iglesia de Busa, que no ofereix cap singularitat digna de senyalar, y que està situada en el repeu del capsal nord del pla, se baixa suaument a

creuar aquest en direcció a mig-jorn.

6 h. 55. La Vila, casa de pages, aon pot trobar-se regular aculliment pera passar la nit.

7 h. El Rial, altra pagesia.

Van atravesant-se hermosos prats, y's penetra seguidament en una hermosa avinguda de pins que s'extenen arreglats, alts y ufanosos en un prat verd y encatifat. Produeix l'efecte d'un magnífich parch ben arreglat.

7 h. 10. La Creu, 1.370 metres alt., en el caire de la cinglera y a la sortida del pla de Busa.

El camí, per dolent passant, baixa entre cingles.

7 h. 15. Peu del cingle de la Creu. Despülles de les fortificacions de la darrera guerra carlista. Uns quants homes, en aquest petit baluart, guardaven el pas de tota la cinglera pel costat de mig-jorn y defensaven completament l'entrada del Pla de Busa.

Se va vorejant pel dessota dels espadats cingles, dominant un affluent de l'Aiguadora, que's forma al dessota en una gran fondaria, davall d'aspres pendents emboscades. Bell efecte pintoresch. A la vora dels cingles s'hi arrelen la pinosa, alts boixetars y matolls. Més al dessota s'extén una magnífica roureda.

7 h. 40. Coll d'Arcas, 1.250 metres alt. En la mateixa collada s'hi troba l'iglesieta de Sant Jaume.

Se baixa suaument pel costat de ponent, entre bosch.

7 h. 45. Can Miseria, pobra y petita casa.

El camí baixa entre atapahida pinosa. Tronchs de pins

guarden la vorada del viarany. Roures corpulents se destaquen entre la pinosa.

8 h. 10. Palanca sobre una torrentera que baixa del pla de Busa; bella reconada damunt la qual s'enlairen gegantescos penyals.

Se va baixant per dessota les cingleres, sempre per entre hermosos boscos.

8 h. 15. La Creueta, 1.010 m. altitud. Replà de serra en el que s'hi troben dues petites cases de pages y la primitiva iglesieta, molt senzilla, de Sant Iscle y Santa Victòria. Dret en avall s'obre'l fondal de Torrents. En amunt ofereix un interessant aspecte l'emmurallat de Busa, ab els contraforts avançats del Capolat y del Capolatell.

Se tomba la collada y's baixa per la preciosa vall de les Set Riveretes. La pendent de serra per aont el camí davalla està coberta de bosch molt espès de pins joves. Preciosos efectes de montanyes al lluny, penyals y cingles dret a l'enclotat sot. Paisatges energichs y escaients. Al cap d'un serrat, a la dreta, al cim de la vall, s'hi destaca la casa de Tresserres.

Per un trencat, dret a ponent, ressurte el promontori de La Mola o de la Mare de Déu de l'Hort; més al NO. s'extén la serra del Port del Comte; més lluny, la de Cadí, y més al nord el Pedraforca.

8 h. 45. S'atravessa'l rierol. Entall de roques molt pintoresch. El camí s'endinza en un estret engorjat que presenta bells canviants de paisatges, penyals, rocatters, aigua saltadora y galana arbreda.

9 h. 5. Sortint de l'engorjat de les Set Riveretes, que's deixa

al fons, se domina la vall del Cardener, baixant-s'hi de dret pel faldar de serra.

9 h. 10. Pont de Vallonga o Vall-llonga, 750 m. alt., sobre'l Cardener. Es molt pintoresch, d'una grossa arcada, estrebada sobre roques. Bonich estret del riu, que s'obre pas en un trencat de les montanyes abruptes y esqueixalades que formen la serra dels Bastets.

9 h. 20. Se deixa'l curs del Cardener y's puja a l'esquerra.

9 h. 25. S'atravessa un rieral pedregós que baixa del Grau de la Foradada.

9 h. 30. Can Vilasaló. Va pujant-se'l faldar de la montanya de Sant Llorenç.

9 h. 45. S'atravessa una seca y ampla torrentera plena de còdols y pedregall.

9 h. 50. S'enforca'l camí de Berga.

10 h. Sant Llorenç dels Pitèus.

ITINERARI N.º 101

De Berga als Tossals per Coforp

3 h. *Interessant camí de montanya. Se segueix en part la carretera.*

Se surt de Berga creuant la carretera nova de Llinàs y's remonta en direcció O., dominant el caseriu escampat de la Vall-dan, per sota la serra de Queralt.

20 m. Cal Deu, casa de pages, junt al camí.

30 m. Can Maró. Se segueixen dominant extensos punts de vista.

35 m. Font Calenta, pagesia

de la Vall dan. Se va creuant sempre aquesta comarcada ab bells dominis de vista.

40 m. Can Sala, altra pagesia propera al camí.

50 m. Rasa de casa n'Huch, originaria del caudalós manantial de Font Caldes. Bonich aspecte de la serralada, a la dreta.

55 m. Font de la Baells, en una molt pintoresca clotada ombrejada d'arbres.

Casa de La Baells, al peu de la recolzada.

Se creua la carretera de Llinàs y's puja entre'ls cingles de Garreta y el serrat del Morral. La carretera va pujant també, descrivint grosses marrades.

1 h. Fonteta al peu del camí, a la dreta, sota petites roques.

1 h. 10. Serrat del Cap de la Costa, al bell costat del cingle de Garreta.

Nou cop de vista dret a la vall de Coforp. Bonich bosch. Se troba la carretera.

1 h. 15. Envistes de Coforp, al cayent de reclosa vall tancada pel serrat Gran, molt espadat, el dels Lladres, d'abruptes vessants, y el del Grau a l'extrem de mig-jorn. Se descobren els Tossals y el serrat de Sant Salvador, ratllant l'horitzó. Bell trajecte sobre la vall de Coforp.

1 h. 20. Torrent del Guix, que baixa de l'indret del serrat dels Lladres. Aquest se presenta molt trencat en ses cayents.

1 h. 25. Viladomat, bonica y senzilla masia recoberta d'aura en ses parets, presentant un curiós y simpàtic aspecte.

1 h. 30. Se deixa a sota, a l'esquerra, el poblet de Coforp, ab sa senzilla y pintoresca iglésia, de molt rònech aspecte, nua de parets, ab campanaret d'espadanya.

2 h. La Serreta, nou punt de vista dels Tossals y de la serra y poble de Capolat.

Se deixa la carretera per un corriol, a la dreta, que s'enfila per entre'l bosch.

2 h. 25. La Mesquita, vella pagesia.

Vehinat de Les Guixeres, de Coforp. El formen unes quantes cases escampades en una collada, d'aon se domina un bon punt de vista sobre la serra dels Tossals. El camí segueix dominador pel respallier de la serra.

2 h. 40. Coll de Joet, 1.345 m. altitud. Esplèndit cop de vista dret a la vall de Llinàs, Pedraforça y serres d'en Cija, Cadí y Port del Comte, y en primer terme sobre'ls Tossals y un emboscacat fondal.

La carretera passa per una foradada oberta dessota'l coll. S'agafa'l nervi de la serra dels Tossals y's puja entre pinosa y penyals, fruit de variats paisatges y d'hermosos panorames.

3 h. Santuari dels Tossals, 1.445 m. alt.

Està situat a racers d'un turonet d'aon se domina un molt hermós panorama, més extens encara y detallat desde'l Tossal superior, que s'alça allí proper, a l'enfront, a uns 20 minuts de camí, en pujada, per entre bosch.

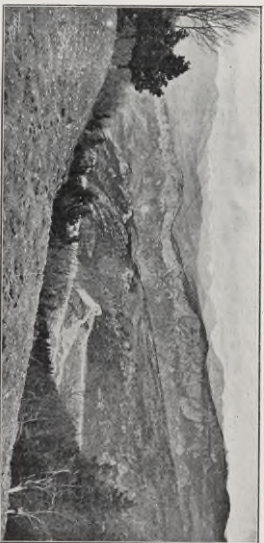
Desde'l cim més enlairat, 1.542 metres alt., la vista es extensíssima y molt dilatada vers a mig-jorn y a llevant. Dret a ponent y al nord el panorama de montanyes es molt interessant y de magnífic aspecte. Se desenrotllen en bell circuit la serra del Port del Comte, la del Verd, Cap d'Urde, la de Cadí, Pedraforça y el macís d'en Cija, més propers els Rasos y les montanyes de

Serra del Puig del Coust

Serra de Cal

Pebrera

Serra de l'Es

Vista panoràmica dels Tossal

Llinàs, Canals de Catllarí y Castellar del Riu. Es una de les millors mirandes de la comarca del Bergadà.

El santuari dels Tossals, adjunta una masoveria, no ofereix

casa y algun pollastre; emperò aquell farà mellor, si li escau, de portar-se alguna minestra.

Els envoltants del santuari dels Tossals són encara emboscats, y les valls que'l rodegen,

Santuari dels Tossals

altra particularitat que sa bella situació pintoresca. La Verge, molt antiga, frueix de gran veneració en l'encontrada. L'edifici es relativament modern, senzill y rústech.

L'ermitana que habita en la casa adjunta té algunes provisions pera oferir a l'excursionista, en especial ous, pa de

de Capolat y de coll de Joet, enclotades y ferrenyes, presenten un bell aspecte pintoresch.

Pertany el santuari al municipi y parroquia de Capolat.

En la guerra dinàstica dels Set anys se lliurà en aquests llocs una forta acció de guerra. Els carlistes, comanats per en Tristany, en Galceran y en Ros

d'Eroles, ocupaven el santuari y sos envolts, d'aon ne foren trets després d'empenyada brega per les tropes y voluntaris de Berga, manades pel governador militar d'aquella plaça.

ITINERARI N.º 102

De Berga al santuari dels Tossals per la carretera de coll de Joet

3 h. *Carretera fins a la foradada. Camí a peu d'allí al santuari.*

2 h. 30. Foradada de coll de Joet. (Vegí-s itin. 99.)

Desde'l peu de la foradada se pren un recte viarany que s'enfila de dret pel bosch.

2 h. 45. Coll de Joet. (Vegí-s itinerari anterior.)

3 h. Tossals.

ITINERARI N.º 103

De Berga a Sant Salvador y Els Tossals

3 h. *Camí molt dolent des de L'Espunyola en amunt. Les cavalleries tenen de donar un gros recoll.*

2 h. L'Espunyola.

Se deixa'l camí de Solsona, y per un petit corriol se van a buscar els drets aiguavessos del serrat de Sant Salvador. La pujada es molt dreta y fadigosa y el camí molt enrevessat entre bosch y grenys abruptes.

2 h. 30. Se deixa a un costat, a curta distància, la cova de

Sant Salvador, bastant fonda y de mal entrar-hi.

2 h. 45. Cim del serrat de Sant Salvador. Iglesieta romànica abandonada. Hermós panorama, especialment per l'indret de mig-jorn, del tot desembrassat, per esser més baixes les montanyes que l'enronden. Bonich efecte de les valls del Llobregat y del Cardener. A la dreta s'estenen les trencades montanyes de Capolat, encinglerades y feréstegues com un gros murallam; a l'esquerra, les de Coforp y les que's donen la ma ab les de Queralt.

Desde Sant Salvador el camí va bastant planer per dalt dels cims.

2 h. 50. Torraneula, casa de pages en un bon planell de camps y pastura.

El camí va serrejant entre'l bosch, dominant tant prompte les recloses fondalades de Coforp com les de Capolat.

3 h. 35. Gragès, altra casa de pages. Bonich cop de vista sobre la reclosa vall de Capolat, que s'ovira al fons, semblant tancada en una fonda olla, quals aigües no tinguin de trobar sortida.

2 h. 45. El Caubell. Se deixa a l'esquerra'l camí que baixa a Capolat. Planell en ampla collada coberta de bosch. Bonich efecte de la serra dels Tossals, que's redreça a l'enfront, tenint el santuari avançat en primer terme. Al dessota, a l'esquerra, l'iglesia de Capolat, entre les escampades cases del rústech poblet.

Entre bosch, y en ràpida pujada, se va ascendint fortament per entre bosch molt espès y fornit.

3 h. Santuari dels Tossals.

ITINERARI N.º 104

De Berga
als cingles de Taravil
pels Tossals

4 h. 15. *Excursió molt interessant, ab varietat de panorames y perspectives de boscos y cingleres.*

3 h. Santuari dels Tossals. (Vegi-s itin. 101.)

Desde'l santuari se baixa a un petit collet pera guanyar seguidament el cim superior dels Tossals.

3 h. 15. Molt prop del cim, deixant la coroneta cupular a la dreta, se pren un petit corriol que s'enfonsa vers a la vall que cau a ponent.

3 h. 20. Font nova de Ruñes, al peu d'una barrancada. Se va voltant l'asprosa vall.

3 h. 30. Font del Faig gros, molt fresca. El camí corre enlairat per sota les cingleres, dominant l'inclinada vall, en forma d'embut, reclosa en son fons per espadats cingletars.

3 h. 35. Barrancada del Mal Pas. Bell efecte dels verticals rocatsers que s'alcen a la dreta.

3 h. 40. Font de Deu, molt fresca, al peu del camí.

3 h. 45. Cap de serrat entre les barrancades del Mal Pas y la reclosa vall de Tresserra de Capolat. La casa d'aquest nom se presenta tot propera, en mig d'aprofitats conreus, boscos y penyalars.

3 h. 50. Font abundosa y fresca.

3 h. 55. La Tresserra, bona casa de pagès, situada al bell mig de feréstega goletat de montanyes.

Se va circundant la vall.

4 h. Tossal de Tresserra, 1.375 m. alt., entre la vall d'aquest nom y la de Taravil. Envistes de l'iglesia y del petit vehinat de cases, en el centre d'altra reclosa vall tancada per cingleres.

Se baixa per entre fornit bosch.

4 h. 15. Iglesia de Taravil o Trevil, ab dues o tres cases acoblades a son envolt, que formen el vehinat. 1.320 m. alt. Iglesia modesta, sense pretensions artístiques ni remarcant caràcter. Se troba molt ben emplaçada en el centre de la barrancosa vall. Depen de la parroquia de Capolat. Té per patró a Sant Quintí.

De Taravil, en poch més de mitja hora, creuant la serra encinglerada en direcció a ponent, pot anar-se a La Gomira y a la Boixadera dels Banchs. (Vegi-s itinerari 97.)

ITINERARI N.º 105

De Berga
als cingles de Taravil
pel Cint y la Foradada

4 h. *Pot fer-se en cavalleria.*

2 h. 50. Aigua de Tresserra de Capolat.

2 h. 55. Se deixa'l camí ral de Solsona, prenent-sen altre a la dreta, decantat a ponent.

3 h. 10. Iglesia del Cint. Es parroquial y està baix l'advocació de Sant Sadurní. La parroquia, a l'igual que'l poble, està formada per cases de pagès esbarriades. El temple es senzill y sense cap lley de pretenció.

El Cint forma ajuntament ab L'Espunyola.

La vall que s'origina en son terme, y que forma el rierol nomenat del Cint, va a desaiguar en el Cardener.

El camí va enlairant-se fins a trobar el peu dels cingles espadats.

3 h. 25. La Foradada, hermosa bauma. Dues grans pilastres de penya avançades sostenen tota la cinglera. Una obertura a cada costat penetra en la bauma. Aquesta, en sa part frontera, presenta una gegantesca boca entre'ls dos colossals pilans.

El camí s'enlaira a mig cayent de cinglera, vorejant paorosos timbes.

3 h. 35. Cap de cingle aon torç el camí, deixant de vista l'ample espay, pera endinsar-se en l'engorjat de l'Aigua de Taravil. Al fons, a l'esquerra, s'obre estimbat barranch vorejat d'espadats alterosos y obstruït en gran part per gegantesques roques despreses.

3 h. 40. Cal Gat. Bauma oberta sota un buïdat penyal panxut. Havia sigut habitada, notant-s'hi vestigis de construccions.

3 h. 45. S'atravessa la Rasa de Taravil, en un pintoresch reïclot, en el que s'ajunten dues torrenteres. L'aigua saltirona per tots indrets.

Cap a la part amunt s'ovira el reduït aplech de cases que formen el poblet, destacant-se entre elles airosa la petita y senzilla iglesia, en lloch preeminent.

S'emprèn una dreta pujada a través de bosch y entre les dues torrenteres.

4 h. Iglesia de Taravil.

ITINERARI N.º 106

De Berga

a Saldes per la Garganta

9 h. *Camí de ferradura.*

1 h. 50. Pont de Raventí. (Vegi-s itin. 26.)

9 h. Saldes. (De Pont de Raventí a Saldes, vegi-s itin. 108.)

ITINERARI N.º 107

De Berga

a Saldes per Peguera

6 h. 30. *Camí de ferradura, molt dolent de Peguera a Saldes.*

3 h. 45. Peguera. (Vegi-s itinerari 16.)

En les primeres cases del poble, abans d'arribar a l'iglesia, se pren un corriol al peu de les Roques de Peguera.

3 h. 55. S'atravessa un brancal del riu de Peguera, originat en els cayents de la serra d'en Cija y en sos contraforts. Se puja per glebatge envellutat.

4 h. 10. Creu de Fumanya. (Vegi-s itin. 21.)

Desde la collada de la Creu s'agafa vers a l'esquerra, revoltant per dessobre la vall naixent de Fumanya.

4 h. 25. Coll de Fumanya, 1.530 m. alt., al repen de la serra d'en Cija, entre d'aquesta y l'emmurallat dels cingletars de Vallcebre.

Se segueix per dessobre la vessant esquerra de la vall que s'origina en la collada, tancada a ponent per la бага de Vallcebre y a llevant pels cingles de Conangla. En l'aiguavés, que's

recorre en baixada, s'hi extén atapahida boscuria. En les cayents oposades se presenta un bonich encinglerat de cims trencats, aparentant sovint formes encastellades.

4 h. 35. Se passa pel peu d'una casa abandonada.

4 h. 50. S'arriba al clot de la Vebina Montanya, aon la vall s'enforca ab les d'Esdavella y Forat Negre. (Vegi-s itin. 126.)

Se pren la direcció a ponent, remontant la vall. Se redreça a l'esquerra'l colossal macís d'en Cija y a la dreta cauen estimbats els cingles de Caubell y Costafreda. Terror aspre. Vall trista y desfregada.

5 h. 20. Coll de Paradell, desestrobat de la serra d'en Cija. Se domina la vall del riu de Saldes y el pla de Palomera, aon se diu haver-hi existit una important població. Se troben despulles de construccions antigues. Aquest mal anomenat pla no mereix el nom de tal: es un seguit d'alts y baixos per terror gaire bé tot erm y pedregós, desolat y trist.

Se baixa per trencat davallant a trobar el camí de Vallcebre a Saldes. (Vegi-s itin. 108.)

5 h. 50. Can Lluch.

6 h. 30. Saldes. (Vegi-s itinerari 110.)

ITINERARI N.º 108

De l'estació de Serchs a Massanès y Saldes per la Garganta y Fígols

6 h. *Bellíssima excursió, molt recomanable. Pot fer-se en cavalleria.*

20 m. Pont de Raventí. (Vegi-s itin. 19.)

Se segueix l'antich camí ral de Berga.

35 m. Collet de Melques, 691 metres altitut.

40 m. Se deixa'l camí ral a la dreta, prenent-se un viarany que s'enfila revoltant per la vessant de la serra, per entre la pinosa.

1 h. El camí va planejant, dominant-se la vall del Llobregat. Al fons s'oviren La Consolació y el congost del riu, tancant l'espai superior d'aquest el Puigllançada y les altes serres de la vall del Llobregat.

1 h. 5. Se revolta un cap de serrat, entrant-se en la vall de la Garganta o del Sargantaner. Preciosa boscuria de pins y faigs. Terror molt rost. Hermós engorjat. La vessant oposada de la valles abrupta, encinglerada, de cayents soberques, encimats els cingles en grosses graonades. El riuet corre remorós al fons. La vall va extrenyent-se. El bosch que cobreix tots els aiguavessos es fornit, espès, imponent, sobressortint, entre l'arbreda, faigs magnífichs centenaris. A mida que'l camí va engorjant-se, els tons del paisatge se fan més enérgichs, els muradals se presenten molt feréstechs, amenaçants; una formidable aresta s'avança bipartint l'encongida sotalada.

1 h. 10. Enforch de la vall. Dues amagades corrents s'ajunten en el clot. Cingles feréstechs, penyals airats, baumes pregones, corcades penyes, cayents de formes rares, roques desprestes, s'alcen en orri a tots dos costats. Les corrents d'aigua salten encongides, apressarades, com esferehides, rebotent d'ací d'allà entre l'estimbat rocat, com esma-perdudes. Paisatges

geganteschis y sorprenents s'ofereixen arreu. Les dues valls que s'ajunten provenen: la de l'esquerra, la més meridional, de l'indret de Fumanya; l'altra, la de Querot Negre, de Figols. S'atravessa'l curs de l'aigua junt a l'enforch y's puja pel costat esquer del torrent de Querot Negre. Se va muntant per sota les avançades penyes, semblant sempre impossible que'l camí puga endinçar-se y ascendir per entre tant estímbat terror. L'espectacle mostra tons enèrgichs y imposants; el colorit de les penyes, llur textura, lo encongit de la gorja, tot es aclaparador; el blau del cel tot just se deixa veure, formant un puríssim velarium en el cim d'aquells alts y fermes puntals. Se va sempre amunt. La gorja va enfondint-se, més els penyals en rondants se presenten a tot'hora enterehs, alts, amenaçants.

1 h. 30. Bauma del Gallaret, grandiosa, sobre'l camí. Aquest va enlairant-se entre una sublim soletat, y un aterrador quietisme; les petjades, el més lleu remor, ressona sinistrament; el viarany s'enfila recargolant-se com un serpent.

1 h. 40. A l'altra part de l'esquerpa vall s'obre grandiosa, ab proporcions gegantesques y cert aspecte escultoral y arquitectonich, la grandiosa bauma de la Garganta, presentant amples y colossals arcades, pilans enormes, misteriosa foscor en son fons. Altres baumes menys pregones, espadades, inexpugnables moltes d'elles, l'enronden com un vol de casetes a l'entorn de grandiosa catedral. Cal girar la vista endarrera: quin meravellós aspecte'l de la feréstega gorja! El camí puja

molt ràpit, com si, cansat de tant d'esforç, vulgués sortir d'aytal encongiment.

Per fi s'arriba dalt d'un replà ample de les cingleres, aon l'amaçada vall comença.

1 h. 50. Font de la Perera, entre verd herbey, a l'enfront y a curta distancia de la casa del propri nom. El camí s'interna en galana boscuria, d'entre la que'n sobressurten grans roques de formes capritxoses.

2 h. 10. Iglesia de Figols, 1.181 m. alt., senzilleta, ab la rectoria al costat, voltada d'arbres y de poques cases, no molt llunyanes. Pintoresch aspecte.

Figols forma ajuntament ab Peguera y Fumanya, ab un total de 219 hab. Constitueixen el poble de Figols una vintena de cases de pagès escampades pel terme.

La parroquia, que està baix l'advocació de Santa Cecília, té anexa la de la colonia de les Mines o Sant Corneli y la sufragània de Fumanya.

El camí va enfilant-se, descobrint més espay, tancat a l'enfront pel grandios emmurallat dels cingles de Vallcebre.

2 h. 15. Can Capblanch, aon se creua'l camí que va de la Creu de Fumanya y de Peguera vers a Baga. (Vegi's itin. 21.) Creuat el camí, el corriol va enlairant-se a buscar un pas en les cingleres de Vallcebre.

2 h. 30. S'arriba al peu de la formidable muralla de penya que es forçós escalar. Buscant el lloch més vulnerable, el camí puja dificultosament, a ran de timba, dominant bell espay.

2 h. 35. Grau de la Mola, 1.285 m. alt. Pas de les Cingleres. Aquest Grau, el de les Granotes y el de Sant Climent, són els

únichs passants accessibles de la llarga muralla de cingles que s'exten desde Fumanya fins al riu de Salde, en una tirada de més de dues hores.

Dalt de la cinglera'l camí plana i s' descobre l'amagada y ampla vall de Vallcebre. Se segueix una costa erma y pelada.

2 h. 45. Ermita de Santa Maria, a curta distancia, a l'esquerra, al mig del desolat terror.

3 h. S'atravessa una torrentera. Els paisatges són ja més agradables. El poble de Vallcebre, molt pintoresch, està escampat al dessota. Prats, conreus y arbreda clapejats de caseriu s'extenen a la vista.

3 h. 10. Palanca del Mig, per aon s'atravessa'l torrent de la Vehina Montanya.

3 h. 15. Se deixa cinch minuts enllà, a la dreta, l'iglesia de Vallcebre y l'agrupació de cases més important del poble. (Vegí-s itin. 110.)

3 h. 20. Cal Tomàs, pagesia junt al camí. Nou aplech de cases entre boniques rouredes. Camí, a l'esquerra, que puja al vehinat de la Vehina Montanya.

3 h. 25. Cal Pubilló, altra casa de pagès. Bonich aspecte de les Roques d'en Palomà, formant en sa part superior les puntes escapsades d'una forca, y en l'enforcadura un davassall de roques caigudes en confós desordre. Una mena de Pedraforca en miniatura.

Moltes cartes geogràfiques senyalen erradament les Ro-

ques d'en Palomà en la serra d'en Cija.

El camí va enlairat, dominant la vall de Vallcebre. El poble's deixa al dessota, quedant endarrera, a la dreta.

Dessobre cal Pubilló, en l'enclinglerat de les penyes, s'hi obra una grandiosa bauma, co-

Roques d'en Palomà

neguda ab el nom de la Cambrota. Es de molt dolent accés.

3 h. 35. La Soleya, casa enrunada, emplaçada en aspre, rocós y desvalgut terror. Se va revoltant per cayents asproses y ermes, dominant la vall de Coma Arnau, que cau a la riera de Vallcebre.

3 h. 55. Collet del Morro Negre o de les serres del Boix, 1.460 m. alt., aon se deixa a l'esquerra'l camí directe a Salde. S'empren una ràpida baixada per les serres del Boix, tenint a la dreta les Roques de Castellar, que formen una original tirada d'aguts mogots.

4 h. 10. S'atravessa una torrentera.

4 h. 15. Can Pericàs.

Presenta un bell cop de vista'l poble de Massanès, formant un reduït aplech, del que'n sobressurt l'airós campanaret sobre les torrades y negrenques cases, estant dominat al lluny per l'arrogant Pedraforca.

El camí puja.

4 h. 25. Massanès, 1.106 m. altitud. Poblet interessant per lo ronech y per l'acoblament de ses cases, estretament lligades a l'iglesia; situat en un turonet. L'iglesia no ofereix particularitat esmentable. Un tortuós carrer atravesa'l poble, ab cases rònegues y tristes, ab estables y corts de bestiar a cada porta.

A la sortida de Massanès el camí, enlairat, domina ample panorama sobre les aspres vessants de la part esquerra del riu de Saldes, les trencades afraus de Gisclareny, Vall Pregona, Lluria y Gresolet, grisenques, enxorrencades, de terror àrit y d'aiguavessos aspres y esllavisats. El poblet de Gisclareny confon la negror de ses cases ab el to aplomat de la serra; l'iglesia vella de Sant Miquel se destaca encastellada en un cap de serrat; al dessota, entre cingleres, s'ovira'l vehinat de Vilella, pertanyent an aquell poble. Dominen y enquadren el llunyà horitzó, l'allargçada serra de Cadí, Tancalaporta y l'aspre Pendís, el retallat Moixaró, el cim de la Mena y Puigllançada. S'avança a ponent el Pedraforca, omplint-ho tot ab sa feréstega ossada. S'aixequen a llevant, en bell enrenou, les montanyes de Montgrony, de la Clusa y Malanyeu.

4 h. 30. Coll de Sant Gregori, en un cap de serrat.

Se va planejant.

4 h. 35. Coll de Fangars.

5 h. 10. Vehinat de Molès, agropat a la dreta, sota'l camí.

5 h. 20. Can Lluch, enforch ab el camí directe de Vallcebre. (Vegi-s itin. 110.)

6 h. Saldes.

ITINERARI N.º 109

De l'estació

de Fígols-les-Mines a Saldes
per La Garganta

6 h. *Camí de ferradura. Excursió molt interessant.*

Desde l'estació se segueix en avall el camí ral de Berga fins a tocar la casa de La Rodonella. (Vegi-s itin. 26.)

35 m. La Rodonella.

Per la vessant dreta del Sargantaner va a trobar-se'l camí indicat en l'itinerari anterior.

1 h. Se rejunta l'expressat camí. (Vegi-s el propi itinerari.)

6 h. Saldes.

ITINERARI N.º 110

De l'estació

de Fígols-les-Mines a Saldes
per Vallcebre

4 h. 30. *Camí de ferradura.*

Se pren un camí que s'enlaira ràpidament pel costat dels plans inclinats de les Mines.

25 m. Colonia de les Mines. (Vegi-s itin. 1.)

30 m. Collet dels Bous, sobre la colonia minera.

Se deixa a la dreta'l camí que va a Saldes per Sant Julià (vegi-s itinerari següent), y's pren

a l'esquerra, que s'enlaira vers a ponent.

35 m. Se creua'l camí de Peguera a Bagà. (Vegi-s itin. 21.)

45 m. Se deixen a la dreta can Costa y can Jou y a l'esquerra Capdevila de Fígols, pujant-se en reblíncola.

50 m. Bassa de les Granotes, envoltada d'aiguamolls y arbres, amagada en gran part per altes herbes y jonchs, que naixen en ses vores y en son fons fangós, reflexant-se en ses verdoses aigües. Té la forma molt arrodonida y es de bastanta capacitat.

El camí s'enfila dret al nord, dominant la Bassa, giravoltant fortament per la graonada del cingle, fruit de bell y extens panorama.

1 h. 5. Grau de les Granotes, 1.230 m. alt., en el cim de la cinglera. Se va ascendint suauement pel pla que forma aquella, tenint a l'esquerra son estímbat paorós.

1 h. 25. Coll de les Comes, en l'extrem del pla d'en Barromba, 1.370 m. alt., dalt del murallam de cinglateres. Vista interessant sobre la vall de Vallcebre. Se baixa per l'indret de la torrentera de les Comes, vers al NO.

1 h. 50. S'atravessen per ponts de fusta, prop de sa bifurcació, els torrents de Devinal y de la Vebina Montanya, procedents de la serra d'en Cija y de les Roques d'en Palomà. Lloch pintoresch. Creuats els torrents, se puja suauement al poble de Vallcebre, que's presenta galanament extès a l'enfront.

2 h. 10. Vallcebre, 1.180 m. altitud.

HOSTAL: can Grandia, aon se

trobarà bon hostatge, netedat, amabilitat y bell tracte. Es casa molt recomanable als excursionistes pera fer-hi nit, en especial si's vol fer l'ascensió a la serra d'en Cija.

No es difícil trobar en el poble cavalleries a bon preu.

Vallcebre es un poble de 473 habitants en totalitat, junt ab els vehinats de Bellians y Les Deus, la Barceloneta, La Montanya, El Portet y Sant Julià; partit de Berga, provincia de Barcelona, bisbat de Solsona.

La vall es rienta: sembrats, arbres y verdor relluen en mig d'un desordenat escampall de cases, en alts y baixos, formant l'aplech més gros el que s'arriba a l'envolt de l'iglesia.

L'aspecte general del poble y de la vall es molt falaguer; el clos de montanyes que enronden son circuit es trencat y aspre.

L'agropació propia del poble se compon d'unes 40 cases, ab un conjunt de 116 habitants, segons el cens oficial, que no considero exacte, per ser aquest gaire bé sempre deficient.

L'iglesia de Vallcebre, bastant moderna, està situada en una petita placeta formada per unes quantes cases.

En la carta dotal de la consagració de la Seu d'Urgell ve citada l'iglesia de Balcebre com existent ja en aquella data.

Balcebre deuria esser, sens dubte, el nom del poble, per sa situació especial al redós dels aspres y inexpugnables balsos que l'envolten, els quals no li donen accés més que per tres o quatre indrets.

L'iglesia actual està baix l'advocació de Santa Maria.

Tanquen l'horitzó de la comarcada: al N., les serres de Greixa y Penyes Altes de Moixaró; a llevant, les de Montgrony, y més endavant les de Falgars y La Clusa; a l'O., les Roques d'en Palomà; al S., les Costes, que s'enlairen, ab rapid cayent, per l'indret del poble, y cauen encinglerades per l'indret oposat.

Se deixa en avall el poble y safestosa vall, la que's volta per sa part superior.

2 h. 20. Se deixa de vista Vallcebre, remontan-se per dessobre la vall affluent de Coma Arnau.

2 h. 30. Casanova, aon s'atravessa'l torrent de Coma Arnau y's puja en direcció N.NO. (Vegi-s. itin. 113.)

2 h. 40. Vehinat de la Barceloneta, pertanyent al terme de Vallcebre, format per unes quantes cases esbarriades.

2 h. 45. Can Tayet, darrera casa del vehinat, aon se deixa a la dreta'l camí que va a Massanès per les Roques de Castellar. La pujada es bastant forta per dolent camí.

3 h. La Gavarrera, casa de pagès a l'esquerra.

3 h. 5. Collet de les serres del Boix.

Se creua'l camí que va de Massanès a Figols y la Garganta. (Vegi-s. itinerari anterior.) Territori aspre, rocós y desfregat.

3 h. 15. Coll del Morro Negre, 1.550 m. alt. Magnífich panorama del Pedraforca, que tanca la vall a l'O., omplint ab sa original carcassa tot el centre de la vall, destacant-se sol, avançat, soberch y majestuós, enlairant al cel ses descarnades puntes. Terrer molt accidentat y fra-

gós. Grenys rocósos s'alcen per tots indrets. Colossals roques despreses enronden el camí.

3 h. 30. Font del Matrimoni, copiosa, molt fresca y bona. Se va descendint per molt mala terra, per lloch barrancós y guixós y caliç terrer, salvant les sinuositats. Se porta la direcció a l'O.NO. A l'esquerra s'alcen els cingles de Costa-freda.

3 h. 45. Coll de Jou. A la dreta's destaca'l poblet de Massanès dalt d'un serrat.

3 h. 55. Vehinat de les Casulles. Cases de pagès esbarriades. Camps de conreus als voltants.

4 h. Can Serra o can Lluch. Enforch ab el camí que va a Massanès.

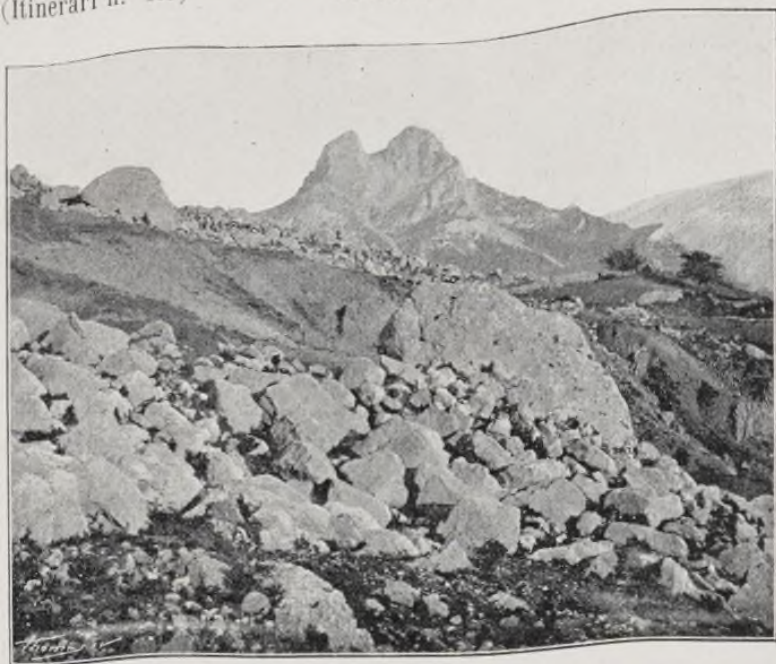
Se baixa a la vall del riu de Saldes.

4 h. 25. S'atravessa'l Saldes per una pintoresca palanca de fusta, prop d'un molí de gentil aspecte, nomenat el Molí de la Palanca. Sota'l molí enforquen el riu d'Aigua Salada, que baixa de la serra d'en Cija, y el d'Aigua de Pont, que naix a coll de Trapa. Magnífich aspecte del Pedraforca, que's presenta imponent, ab sos alts Pals o Pollagons nusos y pelats, ben destacats l'un de l'altre, y el poble de Saldes arredossat en sa falda, sota les immenses clapices y terralleres que baixen de l'enforcadura.

Se puja en direcció NO. pel vessant contrari.

4 h. 45. Saldes, poble de 369 hab., que forma ajuntament ab l'Aspa, Fanès, Massanès, Molés y el Gresolet; provincia de Barcelona, partit de Berga, bisbat de Solsona.

L'iglesia parroquial de Sant Martí de Saldes es moderna; el

Pedraforca desde'l Coll de Morro Negre

campanar, construït fa poch temps.

La primitiva iglesia, baix la propria advocació de Sant Martí, fou consagrada en 857 per Wisart I, bisbe d'Urgell, segons consta en l'arxiu d'aquella seu.

Bell aspecte pintoresch, ab ses característiques cases ab grans solanes o balconades de fusta y amples volades en els teulats. Bella situació sota'l Pedraforca.

Té en lloch enlairat les grandioses ruïnes d'un antich castell.

El senyor rector actual ha organísat en la rectoria un petit museu d'objectes antichs, minerals, fòssils y pedres, tot pertanyent al terme parroquial.

En el terme del poble, en el torrent de Jou y en altres in-

drets, s'hi troben jaciments de lignit cretaci. Hi ha també criaders de betum mineral.

ITINERARI N.º 111

De l'estació de Fígols-les-Mines a Saldes per Sant Julià

5 h. Camí de ferradura.

30 m. Serrat dels Bous. (Vegi-s l'itinerari anterior.)

Se pren el camí de la dreta, que porta la direcció vers al N.NO.

35 m. S'atravessa'l camí de Peguera a Bagà. (Vegi-s itin. 21.)

Se puja suaument.

45 m. Can Jou.

El camí va enlairant-se. Ter-

rer aspre y trist, dominat per l'espada muralla dels cingles de Vallcebre.

1 h. Soldevila, casa de pagès, 1.050 m. altitud.

Desde aquí'l camí baixa per viarany pedregós.

1 h. 40. Can Riart. Continúa la davallada, deixant a l'esquerra l'encinglerat de Vallcebre.

1 h. 50. Moli de Bosoms.

S'atravessa l'aigua de Vallcebre.

Enforch ab el camí que puja de Bagà.

Se puja en direcció al NO.

2 h. 10. Sant Julià de Vallcebre, 945 m. alt. Iglesieta romànica. Conserva sols detalls de sa antiga fàbrica. Sant Julià de Freixens o de Vallcebre es ajuda o sufragania d'aquesta última parroquia. El petit vehinat de cases esbarriades forma part també de l'ajuntament de Vallcebre.

L'iglesia, en un serrat damunt la petita vall, domina una bella perspectiva de montanyes. El Pedraforca se presenta majestuós y arrogant.

Se puja en direcció al SO. a través de les serres del Boix.

2 h. 35. S'atravessa'l torrent de les Roques de Castellar. Aquestes roques, enterques y nues, de formes capríxoses, estan alçades a l'esquerra en processó desordenada, com rengles de titànichs ídols petrificats.

L'efecte panoràmich en la davallada es excelent.

2 h. 45. Cal Mariner, al des-sota'l vehinat de les Casalles.

Se segueix vers al SO.

3 h. 10. Can Pericas. Enforch ab el camí de Vallcebre (Vegi-s itin. 108.)

5 h. Saldes.

ITINERARI N.º 112

De l'estació de Guardiola-Bagà a Sant Julià, Massanès y Saldes

4 h. 45. *Camí de ferra-dura.*

20 m. Collet d'Eina. (Vegi-s itinerari 26, en sentit invers.)

25 m. S'atravessa'l Saldes per un pont de pedra molt alt y antich, pintorescament situat. Faldars emboscats. Se remonta la vora dreta del riu per prop de la corrent.

30 m. Se deixa'l curs de l'aigua pujant el viarany, en ferma zigzagada, per entre espessa pinosa.

35 m. El camí, ja enlairat, va planejant y s'endinza en la gorja, que's va estrenyent, presentant un feréstech y gegantesch aspecte. El passant va fent-se més y més espadat y abrupte, de tons energichs y mascles. Hermosa boscuria, d'espessos y drets pins esprimatxats, cobreix les aspres cayents de l'engorjat, succehint-se a tantes la pinosa y la bella roureda.

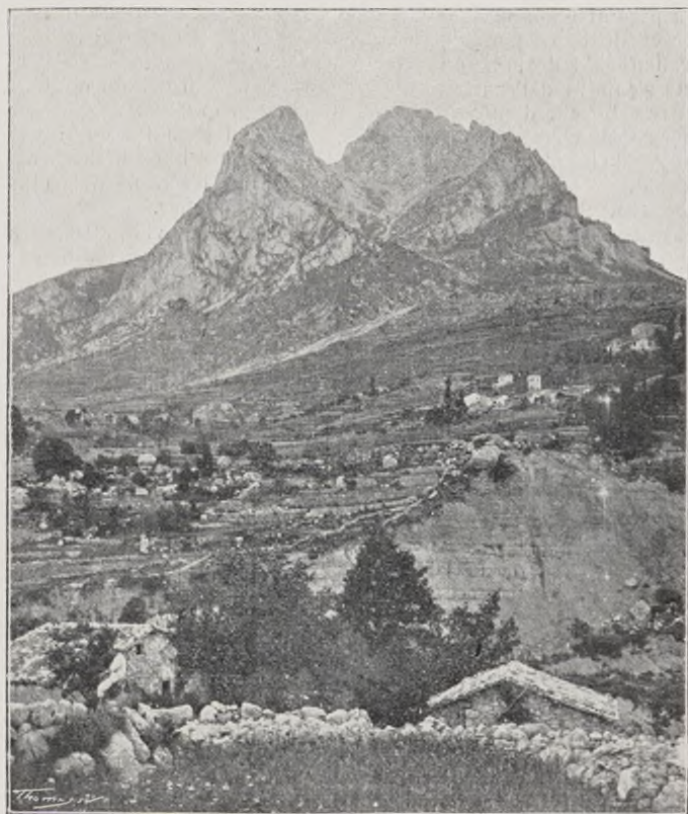
El viarany, molt estret, sos-pès en lo alt de la tenebrosa gola, sobre la vora dreta del Saldes, corre per damunt de paoroses timbes.

50 m. Can Pey. Hermós panorama de montanyes, dret a ponent, realçat pel majestuós Pedraforca, que s'enquadra bellament en l'horitzó, avançat, ab aspecte fantástich y enlairant soberch ses originals y agudes puntes.

Se baixa en direcció al SO.

1 h. 5. Can Griera.

1 h. 10. S'atravessa a gual la

Pedraforca desde'l molí de la Palanca, sota Saldes

rivera de Vallcebre. En amunt, a l'esquerra, hi ha'l molí de Bosoms. En avall se barregen el Vallcebre y el Saldes.

Tot aquest reclot es molt pintoresch, essent enrondat tot ell per montanyes d'aspecte feréstech.

Enforch ab el camí que ve de Figols, sota'l molí de Bosoms. (Vegi-s itinerari anterior.)

4 h. 15. Saldes.

ITINERARI N.º 113

De l'estació de Guardiola-Bagà
a Vallcebre, Massanès
y Saldes

5 h. 45. Camí de ferra-
dura.

20 m. Collet d'Eina.

S'atravessa'l pintoresch pon-
tet de Guardiola y se segueix de

pla per curts moments el camí directe de Saldes per Sant Julià, prenent-se'n després un altre que s'enlaira a l'esquerra per entre'l bosc, dominant hermosos cop de vista sobre les montanyes de les altes valls del Llobregat.

40 m. Se deixa a l'esquerra, en el propi bosc, el camí de

Sant Climent de Vallcebre

Peguera (vegi-s itin. 21), y se continúa pujant entre arbreda.

55 m. Torra de Foix, gran casa de pagès voltada de bosc. Junt a la casa hi ha l'antiga iglesia de Sant Climent, interessant exemplar romànic, obra del segle XI, poch profanat en son exterior. La porta antiga, oberta en el costat de l'evangeli, està avuy tapada, havent-se'n fet una altra al cap-d'avall del temple, sota dues elegants cimbres. La volta de l'iglesia es de punt d'atmetlla. Té un campanaret d'espadanya.

Fou consagrada aquesta iglesia en 1040 per Eriball, bisbe d'Urgell, segons consta en l'arxiu de l'antic cenobi de Sant Llorenç prop Bagà.

El camí s'enlaira continuadament entre'l bosc, de cara a l'emmurallat alterós dels cingles de Vallcebre.

1 h. 5. Soldevila, altra casa de pagès, també entre boscúria. Continúa la pujada.

1 h. 15. El camí s'enfila per un trencall de la cinglera, entre aspra graonada.

1 h. 20. Cim del Grau de Sant Climent, 1.150 m. alt.

Se va planejant a la dreta, damunt la cinglera, fruit de la vista de l'enlairat Pedraforca y de la vall del Saldes.

1 h. 35. Creu d'Abella, bell punt de vista sobre la bonica comarcada de Vallcebre, ab ses cases escampades entre'ls bells acci-

dents de la vall. S'empren la baixada.

1 h. 50. S'atravessa una torrentera.

1 h. 55. Pontet sobre la riera de Vallcebre; bell engorjat de roques menjades per l'acció constant de l'aigua, per entre les quals llisca la corrent joguïna, esmolant-les seguidament.

2 h. 10. Iglesia de Vallcebre. (Vegi-s itin. 110.)

2 h. 45. Can Tayet. (De Vallcebre a can Tayet, vegi-s el propi itinerari.)

Se deixa a l'esquerra'l camí directe a Saldes y's puja a la dreta per terrer erm y rocallós.

3 h. 5. Coll de les Roques de Castellar, 1.330 m. alt., al costat d'aquells enasprats penyals, desfregats y de formes rares, isolats, plaçats en bell enrenou.

Se baixa envistes de la vall de Sant Julià, dominant les aspres vessants de les montanyes de Gisclareny y del gran llenç de serres desde la de Cadí al Puigllançada. El Pedraforca, majestuós, atreu la mirada.

3 h. 25. Can Puxich.

4 h. 10. Massanès. (De Massanès a Saldes, vegi-s itin. 108.)

5 h. 45. Saldes.

ITINERARI N.º 114

De Bagà a Saldes

per

Gisclareny y Estret de Llúria

4 h. 30. *Camí de montanya, molt dolent pera les cavalleries.*

35 m. Pont de Sant Joan. (Vegi-s itin. 120.)

Atravessat el Bastareny pel bonich pontet, s'empren una ràpida pujada, entrant-se promptament en el preciós bosc de la Torra, que omple tota la vessant esquerra del riu en una gran extensió. Es una magnífica pinosa, atapahida, fosca, ombrívola, combinats els pins ab alts boixetars, ginebres y altres matolls. Conté més d'un milió de pins, y se'n pagaven ja per sa tallada 30.000 duros, sense que arribessin a un acord comprador y venedor. Fins ara s'ha salvat de la destralt exterminadora de l'arbrat.

Al dessota, entre la clariaina

de la baga, se descobre la restaurada Torra de Santa Magdalena.

1 h. 40. Se surt del bosc per entre grenys selvatges, gairebé al cim de la collada. Se passa pel rost davallant d'una colossal y trocejada elapissa, que s'ha endut, com un allau, arbres, soques y arrels dret en avall.

1 h. 45. Coll de l'Escriga, 1.330 m. alt., en el muraldal montanyós que separa les valls del Bastareny de les del Saldes o riu d'Aigua Salada. Bonich cop de vista sobre aquestes darres valls, dominades pel Pedraforca, el macís d'en Cija y les cingladeres de Vallcebre.

Puja a la collada, en ziga-zaga, un camí que ve de l'iglesia de Sant Martí del Puig, sufragània de Gisclareny, que s'ovira al dessota, dessobre un turó que s'avança en la vall del Bastareny.

Al deixar la collada'l camí baixa de travers envistes de Gisclareny y de sos migrats conreus, entre rostos desprovehits d'arbreda.

A l'enfront ofereix una bella perspectiva'l Pedraforca, presentant hardits, gegantescos y destacats, sos dos aspres Pollagons.

1 h. 50. Se passa pel dessota de la Casa del Bisbe, edificació avuy abandonada; casa, segons tradició, la més antiga del poble, constant son nom en vells documents parroquials. Té molt original aspecte, fabricada en el cor de la penya y abrigades ses estancies en l'interior d'una bauma.

2 h. 10. Vehinat de la Ber-

ta, petit aplech de pobres y mesquines vivendes.

L'iglesia y la rectoria de Gisclareny estan plaçades a l'enfront, dret a mig-jorn, al cim d'un promontori avançat damunt la vall del riu de Saldes,

cayents de l'aspra serralada, que s'origina en el nus que lliga'l Pedraforca ab la serra de Cadí, y que corre de ponent a llevant fins al peu del Llobregat, separant aigües del Bastareny y del Saldes.

Pedraforca y la Vall de Gisclareny

ab estimbades cayents vers aquell indret. Les cases que formen el poble enroonden l'iglesia y rectoria.

Gisclareny, poble de 225 habitants segons l'ultim cens; té adjunts els vehinats de La Berta, del coll de la Vena, de Sant Martí del Puig y de Vilella. Pertany a la provincia de Barcelona, partit de Berga, bisbat de Solsona.

Son terme està situat a abdós

L'iglesia parroquial de Gisclareny està baix l'advocació de la Mare de Déu del Roser. Ofereix un pintoresch conjunt, ab les poques cases, de simpatic tirat, que l'enroonden. Es de planta romànica, destigurada en les renovacions sofertes; la volta es ogival y forma tres petites naus. L'exterior està cobert per modernes superposicions. Altitud, 1.250 m.

Desde l'ampla y soleyada ga-

leria de la rectoria se frueix d'un hermós esguart dret a l'ampla comarcada del Saldes, rodejada d'alteroses montanyes. Massanès, en l'altre costat de la riera Salada, al dessota, sembla a tocar. Quan hi ha callament, que gairebé essemple, si'l vent afavoreix un xich, se senten les veus de la gent y el cantar dels galls d'aquell poble. No obstant, pera anar-hi, baixant per la drecera, per camí de cabres, entre'ls estimballs, se necessita una hora ben bona de pages. Té de baixar-se al clot del riu y tornar a pujar.

A 20 m. de distancia de la rectoria de Gisclareny, tirant vers a llevant, hi ha l'iglesia antiga de Sant Miquel, la primitiva parroquial, que es de pur estil romànic, plaçada dessobre bausos de penya. Més al dessota y més a llevant hi ha'l vehinat de Vilella.

Desde'l vehinat de La Berta, si no's vol pujar a l'iglesia, se deixa aquesta enlairada a l'esquerra, a menys de cinch minuts, y, atravesant per entre mesquins conreus, pel replà montanyós se faldeja al dessota d'aspres espadats.

2 h. 20. Queda a curta distancia, a mà dreta, el vehinat del coll de la Vena, y, deixant el camí que s'hi dirigeix, se pren un corriol travesser, bon xich perdedor.

2 h. 25. Collet de Vall Pregona. Bonica miranda de timbes, grenys y davassalls de roques. Enllà de la vall del Saldes s'aixeca majestuosa la serra d'en Cija. A son repeu s'oviren un sèns fi de pagesies y els poblets de Molés y Massanès.

Va faldejant-se la pregona clotada, de pendent recta y en-

xorrencada, sense conreus ni arbreda, desolada y erma, ressortint l'ossosa carcassa de sos pelats roquers. Forma al fons un pregon embut, omplenat de clapices. Se troben impressions de fòssils en les roques del camí. Aquest va molt planer vorejant la timba.

2 h. 35. Collet de Llúria, 1.370 m. alt. Preciós aspecte de les dues feréstegues clotarades, la de Vall Pregona y la de Llúria. El Pedraforca s'encara tot proper, presentant un gegantesch emmarletat en sa part septentrional. Se destaquen bellament els dos grans pollagons, ab llurs dretes canals y aspres puntes y la grandiosa estimbada enforcadura. Es un dels llocs d'aon pot mellor observar-se aquesta original montanya, y d'aont ofereix més fantàstich aspecte.

Se pren un ràpid davallant dret a la desolada vall de Llúria, entre espessa pinosa, de branques exteses, descarnades a voltes, de forma sovint piramidal, y d'arrapada soca entre penyals. Grenys d'agudes puntes ressurten entre la negror del bosch, enrastellats, formant cadenes de trencades arestes.

2 h. 45. Collada d'Aroles, en un trencall avançat. Bell aspecte de la pregona y deserta comarcada y dels abruptes murs espadats que l'enclouen, dominant el feréstech conjunt el fantàstich macís del Pedraforca. En el cim dels espadats que corona l'encapellada vall de Llúria, sota l'encinglerat coll de la Garganta, s'hi descobre l'isolada casa de cal Mosso.

Se baixa en ràpides giragonces dret al fons d'un estimbat xórrech, sempre entre erissalls de penya y selvatge pinosa.

3 h. El Cucut, petita caseta perduda entre aquella deserta clotada. Té una ampla era al davant de la porta; uns quants arbres la festegen; pobres conreus, coneguts a força de suors, l'acompanyen; per lo demés, sols rocaders, timbes, solletat y feresa l'envolten. Un xich més amunt, entre penyes també, se descobre la no menys isolada casa de Llúria.

Segueix la vertiginosa baixa-

da dret al pregon de la vall, que apar no hagi de tenir eixida, reclosa per l'aspre muradal, que forma a son entorn una grandiosa olla, rublerta de rocatam y devassalls de clapisses.

3 h. 20. Collet d'on se domina l'engorjat de l'Estret de Llúria, al fons. Un gran penyal·lar, decantat enfora, s'avança en la boca d'entrada. Se baixa per rocós passant.

3 h. 30. Estret de Llúria.

Estret de Llúria

Feréstega gorja que deixa tot just pas al torrent, tancada a abdós costats per penyals verticals y aguts, de feréstega estructura. La migrada corrent d'aigua s'escorre mansament entre el rocater després y apilotat. Gran bauma en el pas mateix de l'Estret, sota de penyalar asprés, que avança enfora sa decantada massa.

La vall s'obre sobtadament y apareixen conreus y nous espays de vista a l'envolt d'aspres y rocoses montanyes.

3 h. 35. Cal Ferrer. Pintoresch molt ombrejat d'arbres, prop de l'enforch del riu de Lluïa ab el del Gresolet, que's barregen un xich més en avall ab el Saldes. Els paisatges són ja més placevols en el fons de la vall.

Se remonta'l clot del Gresolet.

3 h. 40. S'atravessa aquest petit riu per una palanca.

Se puja per la vessant dreta del torrent de la Greboleda, que s'ajunta allí mateix ab l'anterior. Nou y bonich aspecte del Pedraforca y de l'Estret del Gresolet.

El camí va remontant, tenint a la dreta la torrentera de Greboleda, provinent de sota'l castell de Saldes.

3 h. 50. Pas de les Someres. replanet de la vessant. El camí puja en reblincola.

3 h. 55. Font del Faig, molt fresca. La gent del país diuen que's de mala mena y que per poch que se'n begui fa mal. Jo

Entrada a l'Estret de Lluïa

n'he begut molta, estant assegat, y cap mal m'ha fet.

4 h. Creu del Cabanal, collada, d'on se descobre la comarcada del Saldes, ampla y trista, dominada per gegantesch montanyam. Esta obert el coll en una estribació del Pedraforca.

Se planeja per prop del cim.

4 h. 10. Can Toniquet, casa enrunada a la dreta del camí.

4 h. 15. Els Vinyals, pa-

gesia. El camí va corrent enlairat.

4 h. 20. Se passa pel peu del castell de Saldes, que presenta sols grans murs desballestats.

4 h. 30. Saldes.

ITINERARI N.º 115

De Bagà a Saldes per Sant Martí del Puig y coll de la Vena

5 h. 15. *Camí dolent de feradura.*

1 h. 10. Molí del Puig. (Vegi-s itinerari 120.)

Se deixa'l camí que va a les fonts del Bastareny y's puja dret a l'esquerra.

1 h. 20. Sant Martí del Puig, petita iglesia sufragania de Gisclareny.

Un camí en forta ziga-zaga puja en cosa de tres quarts d'hora al coll de l'Escriga. (Vegi-s itinerari anterior.)

Desde l'iglesia'l dolent viarany va faldejant el respatller de la serra de Gisclareny.

1 h. 45. Collet de Murcarols. Se segueix pel dessota del cingle dels Espatlats, revoltant la vall de Murcarols. El corriol queda sovint trencat per les esllavissades produïdes pels temporals, que arrossegueu ab el davassall de les aigües, pedres, terres y arbrat. A l'altra part de la clotada se redreça'l nervi de la serra de Cadí, desde'l coll de Tancalapor a la Foranca de la Muga y el Pendís. Se destaca en la propia serra la Cambra de Montmell, reclus de cingleres tallades a dret fil, formant un grandíós reclus.

2 h. 10. Murcarols, casa voltada de prats verdosos y envellutats que's deixa al dessota, a la dreta, a curta distancia.

El camí va enlairant-se.

2 h. 35. Se penetra en una hermosa baga de pins, remonçant-se vers al SO.

2 h. 45. Se deixa'l camí més ample a la dreta, que va rodejant el bosch, y's pren un petit corriol que s'enfila pel mig de l'espessa pinosa. Hermosos punts de vista de montanyes, dret al Pendís, el Forat de Vimboca, les serres de Montmell y de Greixa, el Moixaró, coll de Jou, Cim de la Mena y Puigllançada.

3 h. Coll de la Vena, 1.435 metres alt., en la serra que separa aigües afluent del Saldes de les del Bastareny.

Sota'l coll, al peu d'un arbre, s'hi troba la Font Vella. Se frueix d'una hermosa perspectiva de montanyes, formant belles y originals randes de capritxosos dibuixos, mogudes y accidentades de ratlles, simulant un tortorós onatge petrificat.

S'atravessa la collada. Prop d'ella s'hi troba un miserable aplech de cases rònegues y mesquines que semblen més aviat coves o barraques. Es un vehinat de Gisclareny nomenat Coll de la Vena.

Se revolta la vall pel costat de Gisclareny, ovrant-se aquell petit poble, del que se'n destaca l'iglesia dalt d'un turó, envoltat de balsos feréstechs. Aprofitats camps de conreu se detallen prop del camí.

3 h. 10. Collet de Vall Pregona.

(Del collet de Vall Pregona a Saldes, vegi-s itinerari anterior.)

5 h. 15. Saldes.

ITINERARI N.º 116

De Bagà al Gresolet
per l'estret de Lluria

4 h. 30. *Excursió interessantíssima. Molt dolent camí de ferradura. Cal desmontar en molts indrets.*

3 h. 35. Cal Ferrer.

(De Bagà a cal Ferrer, vegi-sitin. 114.)

Se remonta la pintoresca vorera del Gresolet.

3 h. 40. Se passa'l riu per una palanca. Enforch del torrent de la Greboleda, que baixa a mà esquerra de l'indret de Saldes. Bell cop de vista del Pedraforca, que s'enlaira espadat de la base al cim.

3 h. 45. Pontet sobre'l riu a l'entrada de l'Estret del Gresolet. Dos rectes y espadats gegants de penya enclouen el pas del riu, que passa llis y atrafegat, encongit en aquell estret entall.

Preciós efecte pintoresch pel trau de l'engorjat.

El camí atravessa per un rellaix de la penya.

Bauma de l'Estret, molt alta, sota un gros cingle que s'avança sobre d'ella.

Se puja deixant el riu per la font.

3 h. 50. Campdenjou, casa de pages enlairada en la vall. Bell aspecte d'aquesta, de la que se'n dominen els tortuosos revolts motivats pels obstacles que l'empresonen.

Creu del Banyut.

Els Casalots, prop del camí, que segueix enlairat.

3 h. 55. Can Pistras, casa de pages enlairada a la dreta.

4 h. Anarra, altra pagesia, en un bell re clot. Al peu de la

barrancada, prop la casa, una fresca font.

Se va pujant sempre.

4 h. 5. Creu de la Molina, en un cap de serrat. Bonica vista sobre la vall y dret a l'enfront sobre altre engorjat per qual fons se descobre'l santuari. En la vessant oposada s'alcen drets sobre'l rierol els cingles de Moronta.

Se baixa a trobar el sot.

4 h. 10. Enforch del riu del Gresolet ab el torrent botzinador de les Dogues, que rosso la en aspres cayents de les enxorrencades canals del Pedraforca. Aquest se presenta feréstech y estimbat.

Se remonta l'engorjat de Moronta, entre alts muradals de roca. Bell aspecte de la vall y de l'engorjat y del clot aon s'aixeca'l santuari.

4 h. 30. Santuari del Gresolet, 1.360 m. alt., en lloch retirat y solitari, reclus per dretes y aspres montanyes. El tanca, a l'O.SO., el Pedraforca, que's presenta aplomat, tallat a dret fil, acanalat y aspre, amenaçador, soberch, rubiert de bosch en ses baixes cayents, allí ont els negres pins y ls faigs verdosos troben poch o molt humus ont arrelar-se o esquey ont arrapar llurs arrels. S'hi noten, a trets continuats, grosses carrerades de rocall estimbat, y a son entorn soques descarnades arrossegades avall junt ab la terra pels allaus furiosos o pels arrastres violents de pedres y aigües. Són canals assenyaldes, entre altres, la molt vertical del Riambau, l'esfereidor Salt del Diable y la Rua gran, que cauen per damunt de la negra baga de Pi agegut. En els re clots més amagats, ubach, y ombri-

vols, s'hi obren fondes gralles, inabordables boïes de glaç, congestes de blanca y pura neu may trepitjada. Els isarts campen lliures y lleugers per tots aquells enderrochs. Entre la vall del Gresolet y el gegantesch Pedraforca, que se li enlaira proper a un desnivell gairebé vertical de més de 1.700 metres, s'avança un muradal més baix,

Bauma Roja y el canal de Cirer. S'enlaira al NE. el coll de Bauma, entre les costes de Roget y la cingladera de Gresolet, que s'aixeca en el SE. La gola pregonada de la vall s'obre dret al S.SE. pel portell de Moronta, que dona eixida a l'estret del Gresolet.

El conjunt de la pregonada y encongada vall es d'un aspecte altament grandios. La naturalesa se presenta verament selvatge; la vegetació arborescent, exuberant d'ufana; els muradals de penya, imposants de debó.

La gran olla o circh de Nuria es imponent per les gegantesques serralades que l'enronden; el clot o petita vall del Gresolet, petit en sa comparança, es més feréstech pels espadats gegantins que l'enclouen. Aquella misteriosa vall des-

Clisé de J. Vintó

Santuari del Gresolet

una aspra aresta que amaga a son redós un clot ombrívol en el qual s'hi extén una atapahida fageda d'arbres gegantins. Es el clot de les Arquedes. S'enlaira vers a l'O. la cloturada del Coll-hell, que remonta fins a n'aquell coll, obert al costat del Pedraforca, coronada de penyals abruptes y llisos de roca y guarnida en son davallant inferior per belles randes de pinosa. Reclouen la vall, al NO., les Costes de Roset o espadats de les Baumés, altre dret muradal, ratllat per pregones canals y xórrechs rocallosos y furgat per fondes baumes; la Bola, el torrent de Paller, el paorós Forat Negre, el Clot Fondo, l'Olla de la Mel, la

perta'l sentiment de soletat grandiosa: aquesta fa sentir un aterrorament d'esperit, un aclaparament inusitat, intensísim.

La forma de la vall es la que li ha donat nom: el Gresolet.

El santuari, que pertany al terme parroquial de Gisclareny, es petit y humil, senzill en extrem. L'antiga Verge que s'hi venera fou trobada en una xica bauma d'allí a la vora. Prop de l'ermita hi ha una fresca font. Els ermitans poca cosa poden oferir als excursionistes, per no dir res. Cal portar-se minestra. No parlem d'hostatge. La casa es, més que pobre, miserable, de mesquí y mica net aspecte. Més avall hi ha una altra case-

ta, el Gresolet de baix, de tant pobre presència com l'anterior.

L'ermita es molt concorreguda pels pobles veïns de la comarca, que hi fan diversos aplechs y romeries. La Verge es tinguda en molta veneració.

Poch conegut y poch visitat es pels excursionistes el Gresolet, y, no obstant, mereix tot lo contrari. No's penedirà d'haver-hi anat el qui sia admirador de les grandioses belleses de la natura.

ITINERARI N.º 117

De Bagà al Gresolet pel coll de Bauma

4 h. *Camí de ferradura, ab dolents passants pera'l bestiar de carga.*

3 h. 20. Coll de Bauma. (Vegeu-s itín. 120.)

S'atravessa'l coll. El camí de marrada descriu revolts a la dreta pera anar a buscar el fons de la clotada. El de dreceira s'endinza en l'hermosíssima boscuria. Es mellor deixar les cavalleries y empendre'l camí dret, molt més preciós.

Se baixa tot seguit y fortament per entre una magnífica baga de pins, alts y sapats, de fermes soques, ab extès brancatge que s'aplana, dret en amunt, horizontalment, entrecreuant-se. Hi ha exemplars d'arbres verament notables. El terrer es cobert de verda y atapahida herba que rellú y destaca entre la negror dels pins. La fondalada es pregonia y reclosa; muradals de nua penya cauén de dret en l'aiguavés contrari. El Pedraforca s'ostenta

gegantesch per entre la clariaina de l'arbreda, oferint fantàstich aspecte. Un seguit de paisatges vigorosos, exuberants de vida y energia, ab intensos relleus, van manifestant-se. El conjunt es verament alpestre. Les espadades y altes parets llises de les Roques de Roset s'aixequen a un costat, donant tons grisencs, cendrosos, a la negror del bosch. Succeeix a la fosca pinosa una fageda colosal, d'arbres majestuosos, verds y relluents. L'entonació canvia. Boixos d'alçaria considerable creixen entre l'espessor de la baga.

La fondalada es pregonia y feréstega del tot.

3 h. 45. El bosch s'aclareix y's domina l'enclotada y pintoresca vall del Gresolet, ab el petit santuari, que ho sembla més encara davant la grandiositat dels alts muradals de penya que l'envolten per tots indrets. El Pedraforca avança sa imposant massa estimbada. Sembla a tocar. Pareix talment que tingui d'anar a desplomar-se a sobre la vall. Atreu de debò. Promou el desig d'escalar-lo, mentres que apar, per contra, materialment impossible'l poder assolir sa enasprada cresta. Canals, xórrechs y escorranchs se presenten tallats verticals, de dalt a baix de les aplomades parets. Se descobren les grandioses gralleres, cataus enormes, y bofies o petits glaciers amagats, que'l sol may acarona.

Se baixa ràpidament dret al fons de la vall.

3 h. 55. Creu de ferro sobre una grossa roca avançada, d'on se frueix d'una bella vista del petit santuari.

4 h. Santuari del Gresolet.

ITINERARI N.º 118

De l'estació de Guardiola-Bagà
al santuari del Gresolet

4 h. 45. *Camí de ferradura.*

1 h. 10. Molí de Bosoms. (Vegi-s itin. 112.)

2 h. 30. Can Pericas. (Del molí de Bosoms a can Pericas, vegi-s itin. 111.)

3 h. 25. Vehinat de Molès. (De can Pericas al vehinat de Molès, vegi-s itin. 108.)

Se baixa per la vessant esquerra d'una barrancosa torrençera que davalla del mateix vehinat de Molès.

3 h. 40. Se troba la riera d'Aigua Salada o riu Saldes, que se segueix en avall. El llit es ample y l'aigua escassa. Té aquesta un tast salabrós, que conserva encara de sa font d'origen. (Vegi-s itin. 128.) Se segueix pel propi jac del rieral.

3 h. 45. Enforch del Saldes ab la riera de Gresolet.

Se remonta la vora esquerra d'aquesta.

3 h. 50. Cal Ferrer. (De cal Ferrer al Gresolet, vegi-s itinerari 116.)

4 h. 45. Santuari del Gresolet.

ITINERARI N.º 119

De Saldes
al santuari del Gresolet

1 h. 30. *Pot fer-se en cavalleria.*

35 m. Pas de les Someres. (De Saldes al Pas de les Someres, vegi-s itin. 114.)

Se deixa a mà dreta'l camí que va a Gisclareny y, creuant el planell, se baixa per la vessant esquerra del torrent de Greboleda.

40 m. Cal Bessó.

45 m. Se troba'l camí que puja per la vall del Gresolet, prop del pont on s'atravessa'l riu.

(De l'enforch dels camins al Gresolet, vegi-s itin. 116.)

1 h. 30. Santuari del Gresolet.

ITINERARI N.º 120

De Bagà a Gòsol
per les Fonts del Bastareny

6 h. *Camí de ferradura.*

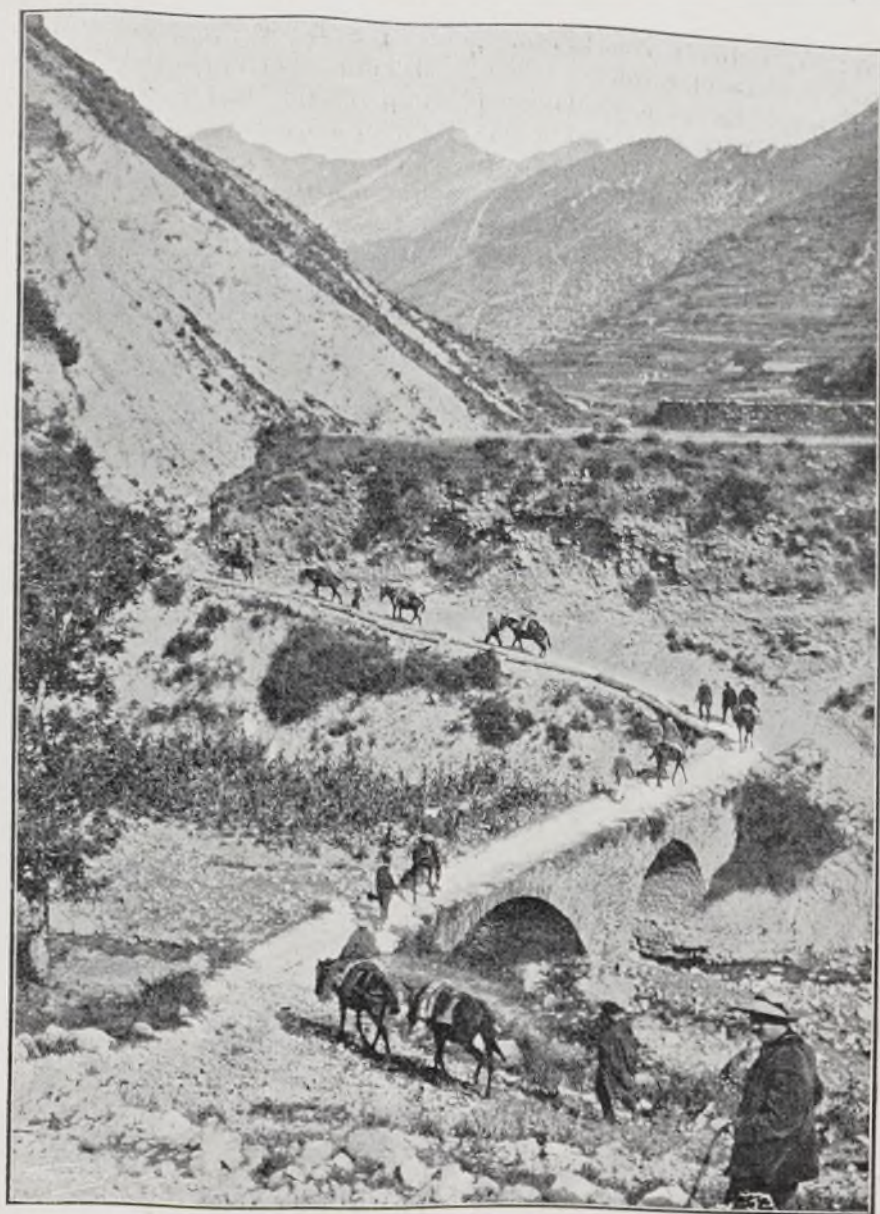
Se surt de Bagà per l'indret NO., portant en amunt, per la vora esquerra, la vall del riu Bastareny. A la part contrària del riu s'alça en un replanet avançat de montanya la petita ermita de Santa Fe. Més aprop se redreça la Roca Girabal, emboscada a mig caire, rocós y nua en son cim pelat, vessant ses dretes terralleres a tocar l'aigua. Altes montanyes s'enlairen per tots indrets. Bell efecte de perspectives, de gran escenari.

20 m. Pont del riu de Greixa, extes en dues arcades sobre d'aquest riu, que enforca allí mateix, tot proper, ab el Bastareny.

Les serres de Greixa, Moixaró y coll de Jou presenten un original aspecte, coronades de grenys de formes aspres, trençades, de tirat energich.

Costa de Virgús, a l'esquerra, molt enasprada.

30 m. Bonica resclosa del

Pont de Riu de Greixa

riu, que forma un saltant d'aigua de galant aspecte.

A l'esquerra, un xich enlairada sobre la vall, s'hi nota l'enrunada ermita de Sant Joan; vers al fons, remontant-la, la torra y capella de Santa Mag-

dalena, també sobre un tossal.

35 m. Pont de Sant Joan, antic pontet de pedra, revestit tot ell d'eura, per ont atravessa el camí de Gisclareny. (Vegi-s itin. 114.)

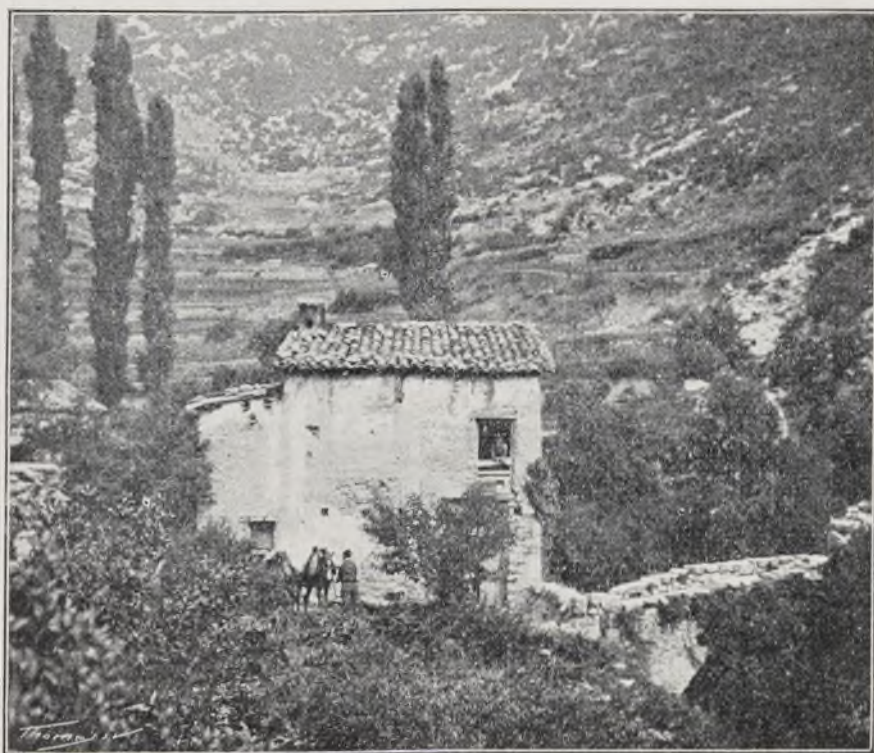
45 m. Pont de nova cons-

trucció, sobre'l Bastareny, que's deixa de banda.

50 m. Baixa a la dreta'l petit curs d'aigua dels Torrents, originari dels aspres tren-calls dels Trulls.

55 m. Pont de Santa Mag-

1 h. 5. Vehinat del Forat o del Puig, sota'l turó aon s'aixeca la petita iglesia. Lloch molt pintoresch. La vall se trifurca. Baixa a la dreta'l riueral de Cerdanyola y s'obre per son engorjat trau una bella perspectiva del

Molí de Cerdanyola

dalena. A l'altra part del riu, dalt d'un tossalet, s'hi deixa la renovada Torra de Santa Magdalena, gran casal del tot restaurat. En la cayent de montanya s'extén la magnífica baga de pins de la Torra.

La vall va extrenyent-se.

Davant per davant s'aixeca en un cap de serrat l'iglesia de Sant Martí del Puig.

Ruïnes d'una molina. Palanca sobre'l riu. Belles voreres.

Forat del Pendis, reclus per les cingleres dels Trulls.

S'atravessa'l petit riu per un rústech pontet, destruït en gran part pels aiguats. Al peu d'aquest, y tocant l'aigua, hi ha'l joliu molí, ornat d'eures que'l vesteixen; festejat per aïrosos pollancre y alegrat per la dolça remor de l'aigua, que mormola saltironant entre roques.

1 h. 10. Pontet sobre'l Bastareny, que s'atravessa, al peu

del galan moli del Puig. S'uneix a l'esquerra'l torrent dels Abeuradors, que baixa del Puig.

Se segueix la vora dreta del Bastareny, deixant-se ben prompte'l riu al fons, que corre encaixonat sota dretes parets llises y espadades. El camí passa entre bonich bosch de pins, boixos y roures.

1 h. 20. Bullidor de Sant Esteve, al fons del sòt. Al peu d'un morro de cingle, en el jac del riu, un centenar de metres sota'l camí, y entre verticals espadats que llepen la corrent, naix una déu d'aigua que en els temps de més sequera alimenta gairebé ella sola'l Bastareny. Son caudal es constant y igual. Surt de son clot brollant bullidora y alçant-se en sobreixida escumosa uns dos pams enlaire de la superfície de la terra.

Pera baixar al lloch aon se troba, desde'l camí, cal fer una dolenta davallada per bosch

molt embrossat y per esqueys de cingle. Quan s'es al fons, per entre la brosta pot veure-s el bullidor encara molt separat; però, pera arribar-hi y guaitar-lo d'aprop es precis descalçar-se, atravessar el riu y assolir el peu del roquer espadat, a qual redós brolla l'aigua.

El camí, que's deixa pera baixar al bullidor, va remontant la vall, que es reclosa y tortuosa. El bosch va extenent-se en les vessants. Llochs poètics y ombrívols. En amunt, en la part contrària del riu, s'hi nota la casa de Montmell.

En un bell recolze del camí se presenten sobtadament els quatre copiosos raigs de les fonts de l'Adou.

1 h. 30. Fonts del Bastareny, conegudes més generalment en el país ab el nom de Fonts de l'Adou, 968 m. alt. Les aigües surten en gran quantitat d'un gros sot o forat obert en

Fonts del Bastareny

un penyal, amagat per l'espessa brosta y boscam, formant una mena de gorja aon se les veu néixer brollant ran de terra. Recorren mansament, per l'espai d'una vintena de metres, un canal natural amagat sota un entortolligament de faigs y matolls, y's llencen tot seguit en quatre cascates o saltants iguals, produint un bell joch de cayents entre feixugues roques, vestides d'atapahida molça, y alcant un núvol d'espurnejant boirina. Fan un continuat brigit, que ressalta molt més per la quietut y soletat del lloch. L'aigua es freda, a la temperatura de 9º, y corre seguidament per un llit de roques y còdols cantelluts que prenen un color negrench al contacte de l'aigua. Abunden molt les riques truites en el Bastareny. L'espectacle de les fonts es sorprenent; el lloch, en extrem agradable.

Al deixar les fonts s'atravesa un xich enllà'l torrent de Murcarols, originari veritable del Bastareny. S'ovira a l'esquerra, molt enllà, el bonich saltant que forma aquell torrent.

1 h. 35. Montmell, rica pagedia, situada en les baixes vessants de la serra de son nom, enasprades en el cim. El lloch on la casa està plaçada es molt poètic, fantàstic y feréstech, rodejat per cingladeres y penyals irisats. Està encarada ab el trencat cim de Paradell y ab l'estimbat pas del saltant de Murcarols. Bella boscuria clapeja'ls roquers.

1 h. 40. S'atravessa'l torrent de la Boixassa, que's despenya dels cims de Paradell, a la dreta, y ve a unir-se allí mateix ab el de Murcarols. Sòt amagat

y aspre. Penyalars altívols, cingles esferehidors. Molt de rocat; manca d'aigua. Sols a l'enfront, se pot dir que la recull tota'l bell saltant de Murcarols, que cau com vaporosa cinta de dalt de les penyes, formant un pilar de tosca que fa l'efecte que aguanta'l corcat cingle. Corren a dreta y esquerra del barranch llisos pelats de nua y alterosa cinglera.

El camí, un cop atravesat el torrent, al peu de son saltant, que produeix un captivant efecte, s'enlaira per dura costa, internant-se en l'abetar de Montmell, bosch de pinabets molt espès. La pujada es molt ferma; el paisatge, de ruda bellesa. Clapes de roureda ornen l'Abetosa.

A la dreta de la vall s'aixeca la montanya de Sadorn, cenrosa y pelada per les neus de l'hivern. El to general del paisatge y del punt de vista es sempre dur y ferreny, encara que corprenedor. Els isarts baixen fins an aquestes solives reconades.

Ressalta a l'esquerra'l verd y encatifat glebatge de Prat de Rey, que alegra l'esguart, donant una nota festosa en mig de la fosca tonalitat general.

2 h. S'arriba al cim del clot de Murcarols, aont aquest, abans d'estimbar-se en avall, s'ajunta ab el de Prat de Rey, que ve a l'esquerra.

Se creua'l torrent per damunt l'aspra barrancada envistes de la solitaria casa de Murcarols. El camp d'esguart es ja més extens. Dominen de prop l'espai: les montanyes de Montmell, en les quals s'hi nota una bancada de cingle en forma de triangle, obrint-se una bauma en son

Saltant de Murcarols

punt més baix; el Cap de Sadori y el de Paradell, tots dos estimbats; l'asprosa montanya del coll de la Vena y tota la seralada de Gisclareny.

2 h. 10. Casa de Murcarols, en decliu suau, conreuada a son

entorn, rodejada de bosch a més extes voltant. Prats envellutats uneixen els conreus al bosch. Al davant, part de mig-jorn, s'extén l'hermosa бага de Montreia, que's dona la mà ab la de la Torra de Santa Madalena,

dret a llevant, y ab la de Coll de Bauma, vers a ponent. Agafa una extensió considerable per tot l'alt vessant nord de la serra de Gisclareny.

El camí s'enfila per la replanada pera anar a trobar el bosch.

2 h. 20. Se penetra en l'espessa pinosa, enlairant-se constantment. Bell espectacle de montanyes.

2 h. 30. Se deixa'l camí a la dreta, que va rodejant la бага de Murcarols, y's pren un corriol que s'enfila dreturament per entre l'espesset de la бага.

2 h. 40. Font vella. Raja en un gros comb. Està ombrejada per un arbre d'ample brancatge.

2 h. 45. Coll de la Vena, 1.435 m. alt. Magnífich panorama. Tot proper a l'enfront està redreçat el Cap de Sadorn; endarrera d'ell, el coll de Tancalaporta y la serra de Cadí. Per dessobre l'espada montanya de Montmell, y més a la dreta del coll de Tancalaporta, se succeeixen en la carena'l Forat de Vimboca, espadat com el Penidís, el retallat Moixaró, el coll de Jou, el grofollut cim de la Mena, coll del Pal y Puigllança; més enllà, al lluny, el Puigmal y apartades montanyes; més en primer terme se destaquen les angulosos serres de Greixa y dels Trulls, ab contraforts avançats y bancades de cingle molt inclinades, oferint original cop de vista.

Sense atravessar el coll, seguint sempre'l rampant nord, va creuant-se en amunt la deliciosa boscuria, ab l'enfondit clotat al fons.

3 h. 20. Coll de Bauma, 1.550 m. alt.

Se deixa'l coll a l'esquerra y

el camí del Gresolet. (Vegi-s itinerari 117.)

Se puja vers a l'O.SO. La pujada es fadigosa. Hermós cop de vista sobre la fantástica vall del Gresolet, rodejada de cingleres, y el macís grandió y captivant del Pedraforca.

3 h. 35. Les Costes de Roset, casa de pagès del tot solitaria. Unich punt de refugi en l'aspror y soletat del camí. Va pujant-se dret a l'O.SO.

4 h. Font Cerdana, molt fresca. Indicat lloch d'aturada. Bifurca'l camí, que puja en dues hores al coll de Tancalaporta, que queda al N., a la dreta.

4 h. 10. Coll del Torn. Direcció al SO.

4 h. 35. Les Bassotes, que tenen sempre més o menys aigua. Serveixen pera abeurar el bestiar que pastura en les serres. Se planeja per terror glebat vers al S.SO.

4 h. 45. El Collell, 1.800 metres alt., ampla collada, extesa de pasturatges, d'on pot pujar-se a la dreta vers la serra de Cadí (vegi-s itin. 133), y baixar-se vers l'esquerra al Gresolet (Vegi-s itin. 122.)

Les aigües van al riu Llavansa, afluent del Segre, per la trista vall de Cerneda. En la part oposada s'extén la serra de Cadí, els cims dels Cortils y la Costa Cabirolera, punt de correguda dels isarts o cabirols que van de la serra de Cadí a llurs encastellats de Pedraforca.

Va faldejant-se l'enxorrencat vessant esquer de la vall de Cerneda.

*** 5 h.** Font de la Roca, aigua fredíssima. Naix en un recolze del camí, dessota un xòrrech, damunt de vertiginosa esllavissada. Raja dels esqueys d'un

penyalar tot recobert d'herba y molça.

Se revolta per dolent terror esclavissat, en el qual els arrastres de les aigües esborren sovint el camí, barrant el pas. Els matxos tenen de fer grans marrades, baixant dret al fons de la vall y tornant a remontar-la pera evitar els mals passants y el perill d'estimar-se.

5 h. 10. Serrat de la Salve, 1.740 m. alt., d'on se domina a tot pler la deserta vall de Cerneda, desamparada d'arbres y escassa de vegetació, vall tancada per les cayents abruptes de la Costa Cabirolera, de la collada del Collell y dels varals estímats que acaben de recorre-s. En la trista sotalada s'hi descobre'l petit santuari de Santa Maria de la Llosa. Seguint el trau de la vall s'ovira al costat esquer la serra del Port del Comte, y, entre altres allunyades montanyes, la del Boumort. Al cap de la serra de Cadi's destaca'l cim de la Canal Baridana.

5 h. 15. Cap de la Portella, 1.780 m. alt., entre grenys aspres, irisats y cantelluts.

Se baixa en direcció a mig-jorn.

5 h. 25. Se deixa a mà esquerra la Coma dels Caners, que baixa de la collada dels Teulers. (Vegi-s itin. 129.)

Se dona un revolt vers a ponent.

5 h. 30. Coll de Font Terrés, 1.675 m. alt., en la cresta que separa la vall de Gósol, aigües del Cardener, de les del Lavansa, tributari del Segre. Aquesta important aresta, derivació del Pedraforca, corre de SO. a O. per la Muga; arriba an aquest coll de Font Terrés, s'enfila al Tossal de Castell de Termes, baixa

d'allí al coll de Josa, 1.690 m. alt., corre a la collada de les Tosses, s'alça novament en la montanya dels Clotarons, torç a mig-jorn, en la Costafreda, baixant a la collada de la Mola, 1.845 m. alt., y clot dels Carboners; puja al Portell de l'Os y Prat de les Fustes, alçant-se en el turó de Prat Naviral, dalt de la serra del Vert, desviant-se allí dret a Cap d'Urdet, 2.281 m. alt., y coll del Port, trobant son punt culminant en l'important macís de la serra del Port del Comte o de la Bofia, 2.340 m. alt., formant l'alta reconca de la vall superior del Cardener. Les aigües del coll de Font Terrés corren, al S. a l'Aigua de Valls, tributari del Cardener, y al N. a la vall de Cerneda, originaria del Lavansa.

La font naix dalt de tot de la collada, en un prat verdós, de cara a tramontana, donant l'aigua a l'afluent del Segre.

Existeix la tradició de que a Font Terrés hi ha soterrada una pell de bou plena de dobles de quatre d'or, y que tots quants han provat d'anar-la a treure, a la nit (ja que aquestes coses tenen de fer-se de nit), han hagut de fugir, perquè al socavar la terra apareixen esperits fantàstics y malignes.

Segons la dita del poble, no hi corren per aquestes varals tant sols els isarts: hi corren també les bruixes, que s'hostatgen en el Pedraforca.

Es molt interessant el panorama, que captiva la mirada. Al N. se redreça, sempre alterosa, cantelluda, ab blavosos tons, pelada y aspra, majestuosa y ferrenya, l'esqueixalada serra de Cadi, endinsant sa gegantesca testa en la puresa d'un cel blau y transparent ó acaronada

sovint per les manyagoses boires. A mig-jorn els espays són dilatats; la colossal serra d'en Cija s'avança soberca, extrenyent la vall; s'atravessa al fons l'original montanya de Busa, de vessants dretes y encinglerades, plana en son cim, ab son erissall davanter, enrastellat y agut de la serra dels Bastets; endallà, les típiques cingleres de La Mola o de la Mare de Déu de l'Hort, y montanyes y més montanyes apareixent en zumzades en l'horitzó. A ponent, darrera la serra del Vert, que tanca la bella y frescal vall de Gósol, ressurta, ab caysents enèrgichs, la llarga carenada del Port del Comte. A llevant s'ofereixen a l'esguart els trencalls avançats del Pedraforca simulant un macís grandió, ciclòpich, en ruïnes, desolat y erm.

La baixada dret a la vall de Gósol, vers a mig-jorn, es molt penosa per lo pedregós y dolent que es el camí. El cop de vista es, no obstant, sempre bell y escayent.

Va descobrint-se'l pintoresch poblet de Gósol al fons de la vall, acoblat a l'envolt d'un turó en el que hi han les runes d'un antich castell.

6 h. Gósol, poble de 782 habitants, bisbat de la Seu, partit de Solsona, provincia de Lleida, situat en la vall naixent de l'Aigua de Valls, important afluent del Cardener. Si bé consta moltes vegades en documents mig-ivals com agregat al Pago Bergistà, per la seva situació natural sembla pertànyer mellor a la comarca del Cardener, a qual riu dona sa vall les aigües.

HOSTALS: *can Tampanada*, aon s'hi troba molt recomana-

ble hostatge, bon agrado y netedat; can Llarch.

Gósol se troba situat a 1.503 metres alt. sobre'l mar, y per son bell emplaçament en fresca clotada, a redós d'enlairades montanyes, podria esser una agradable estació d'estiu s'ls medis de comunicació l'afavorissin un xich més. Avuy no té mellor accés que prou dolents camins de ferradura.

El caràcter de la gent del poble es molt amable, servicial y hospitalari. Els gosolenchs són actius y tenen predisposició natural pera tota lley de comerç.

L'iglesia es moderna.

Tanquen la bonica vall de Gósol, llastimosament mancada d'arbrat que li augmentaria sa bellesa, les altes montanyes del Vert, rublertes de pasturatge y bosch, la serra de Cadí, el coll de la Mola, el serrat de Guàrdia, el puig d'Urdet, el Pedraforca y la serra d'en Cija. Té fresques fonts, com són les de Torrentsenta, Guall, La Moneda, La Roca, Vert, La Pleta y Abeuradors. La de Torrentsenta té propietats medicinals. En el terme hi ha unes salines, que s'aprofiten en gran part pera'l consum de la comarca.

ITINERARI N.º 121

De l'estació de Guardiola-Bagà a Gósol per Saldes y coll de Jou

6 h. 15. *Camí de ferradura.*

4 h. 15. Saldes. (Vegi-s itinerari 113.)

4 h. 20. Velinat de Cardina, 1.360 m. alt., aon se deixa a

l'esquerra'l camí que de Saldes va a coll de Trapa.

Se va pujant per molt dolent camí, en extrem pedregós.

Bell efecte del Pedraforca.

4 h. 35. Can Ninot, a mà dreta del camí. Molt propera a la casa, y al dessota, prop d'un camp conreuat, hi ha la Font Pudenta, d'aigua sulfurosa.

Van revoltant-se'ls vessants enasprats del macís de Pedraforca.

El camí es del tot estret y de pendent sovint molt inclinada, vers al costat de baix. Sovint també les pluges y les esllavissades fan desaparèixer el corriol. Terror molt rost.

5 h. 5. Coll de Jou, 1.700 metres alt., en l'aresta que uneix el Pedraforca ab el macís d'en Cija. Ses pendents cauen a llevant al riu Saldes y a ponent a l'Aigua de Valls. Bonica vista sobre la comarcada d'aquest riu. Se van revoltant els contraforts del Pedraforca. Bell efecte de sos eslliballs y de restalleres d'agulles que s'aixequen a la dreta, formant un mur avançat.

5 h. 35. Can Bardines, 1.535 metres altitud.

5 h. 40. Enforch ab el camí ral de Berga. (Vegi-s itin. 124.)

6 h. 15. Gosol.

ITINERARI N.º 122

De l'estació de Guardiola-Bagà a Gòsol pel Gresolet

7 h. *Excursió molt interessant, que pot fer-se a cavall, baixant en els mals passos.*

4 h. 45. Gresolet.

Desde'l santuari se pren en

amunt la vorera esquerra de la vall que baixa del Collell.

El camí es molt dolent, sobre tot pera les cavalleries. S'enfila entre bosch per terror aixaragallat, ple d'esllavissades y de xórrechs que's desprenen de les cingleres de les Costes de Roset.

Desde'l camí, en els revolts, se frueix una extensa y agradable vista, vers a llevant dret al sot del Gresolet y son engorjat, cap al N. sobre'ls verticals cayents del Pedraforca. Bosch de pins de copa cònica cobreixen les aspres vessants.

El corriol es sovint perdedor. S'enlaira entre'ls cingles y l'hermosa baga entre trencalls aguts. L'última pitrada fins al coll es molt penosa y de rampant dur.

5 h. 45. El Collell. (Vegi-s itinerari 120.)

7 h. Gosol.

ITINERARI N.º 123

De l'estació de Guardiola-Bagà a Gòsol per Saldes y coll de Trapa

6 h. 30. *Camí de ferradura.*

4 h. 15. Saldes. (Vegi-s itinerari 112.)

A la sortida del petit y escampat poblet se pren la direcció dret al S.SO., per camí dolent y pedregós.

4 h. 45. Enforch del camí ab el que ve directament de Vallcebre. Aiguabarreig de la barrancosa vall que baixa dels vessants de ponent de la serra d'en Cija y de la que procedeix del coll de Trapa. Clot desolat, de terror esllavissat, pelat y aspre. Se remonta la vora esquer-

ra del torrent de coll de Trapa, en direcció a l'O.SO.

4 h. 45. Coll de Trapa, ampla derivació de serra, molt oberta, que corre de N. a S., 1.460 m. alt., entre'ls estimbats cayents de la serra d'en Cija a mig-jorn y els contraforts de Pedraforca al N.

Se pren la direcció dret a ponent per aiguavessos del riu Aigua de Valls, afluent del Cardener. Paisatges tristos, animats sols al lluny pel macís de les serres del Vert y del Port del Comte.

5 h. 5. Vehinat de coll de Trapa, a l'esquerra. El camí va enlairant-se, dominant la vall del riu, bon xich apartada. Al fons s'ovira'l poble de Fanés. S'atravessa una regió rocallosa, abundant en fòssils.

5 h. 25. El camí baixa, decantant-se dret al NO., ovirant-se llunyana l'extensa y dente llada serra de Cadí.

5 h. 30. Can Miquel. Plana del Reig. Bonichs punts de vista de montanyes.

Dolenta baixada.

5 h. 40. Can Reig, casa en situació molt pintoresca, sota un enrastellat de punxaguts penyals isolats, acanalats y rectes.

5 h. 45. *Aspà*, petit poblet anexe avuy a Saldes, 1.350 m. alt. L'iglesia parroquial, molt senzilla, forma'l nus aon s'enron den unes quantes cases. Aspecte molt simpàtic.

Se va remontan't la cayent esquerra del naixent Aigua de Valls, portant la direcció dret al N.

6 h. 5. Collet del Cap de l'Oració. A l'esquerra, a curt tret, hi ha'l poblet de Sorribes. A la dreta baixa'l camí que ve de Saldes per coll de Jou. Inte-

ressants punts de vista sobre la vall alta del riu, descobrint-se ben prompte'l poble de Gòsol, dominat per la serra de Cadí al fons, y als costats per la del Vert y els trencalls de Pedraforca.

6 h. 30. Gòsol.

ITINERARI N.º 124

De Berga a Gòsol per Peguera

9 h. *Antich camí ral de ferradura.*

3 h. 45. Peguera. (De Berga a Peguera, vegi-s itin. 16.)

Se remonta la vall naixent en direcció al NO.

4 h. 10. Coll de Ferrús, 1.530 metres alt., entre'l Peguera y l'Aiguadora. Grossa depressió de serra que uneix el colossal macís d'en Cija ab els Rasos de Peguera.

Se baixa dret a la clotada que s'origina en els baixos de la serra d'en Cija.

4 h. 40. Hostal de la Font del Pi. A més de l'hostal hi ha unes quantes cases que formen un vehinat, anexe al poble de Guixés, del terme municipal de Moncau.

A curta distancia de l'hostal hi ha la font del Pi, molt fresca y caudalosa, la qual dona naixement a l'Aiguadora, afluent del Cardener.

Al dessobre s'alça molt dreta la grandiosa serra d'en Cija.

Se revolta en amunt la clotada.

5 h. 10. Coll de la Baga d'en Solsona, 1.510 m. alt., entre les vessants de l'Aiguadora y de l'Aigua de Valls.

S'atravessa, reblincolant en avall, una hermosa baga de pins, molt grans y sapats y d'extesa copa. El terror es molt pedregós y el sol lliscós per la pinassa.

5 h. 50. S'acaba'l bosch y's troben camps de conreu.

6 h. 20. Iglesia del Munné, de planta romànica, molt senzilla. Depèn de la parroquia de l'Aspà.

Continúa'l camí, molt pedregós, revoltant el macís d'en Cija.

7 h. Molí d'en Güell, en la vorera esquerra de l'Aigua de Valls, 1.100 m. alt. A son envolt hi ha un vehinat de cases.

S'atravessa'l riu per un pont de pedra y's remonta la vorera dreta per entre bosch de pins. El camí puja y baixa seguidament.

7 h. 25. Torna a atravesar-se'l riu per altre pont de pedra, seguint-se per la banda esquerra.

7 h. 40. Queda al dessobre'l petit poblet de Fanés, a curta distancia.

7 h. 55. Molí de la Farga, aon se deixa'l riu en avall, pujant-se per dreta costa en direcció N.NE.

8 h. 15. Aspà. (Vegi-s itinerari 122, fins a Gòsol.)

9 h. Gòsol.

ITINERARI N.º 125

De l'estació

de Fígols-les-Mines a Gòsol per Vallcebre

6 h. 45. Camí de ferra-dura.

4 h. Can Lluch. (Vegi-s itinerari 110.)

Se deixa a la dreta'l camí que

va a Saldes y se segueix la mar-jada dreta del riu.

4 h. 5. S'atravessa'l riu d'Aigua Salada, quals fonts se troben en amunt dels plans de Palomera (vegi-s itin. 128), y's continua vorejant la rivera que baixa de coll de Trapa.

4 h. 30. La Llacuna, casa prop del camí.

4 h. 35. Masfret, altra pagesia, que's deixa també de banda.

El poble de Saldes es a dalt de la vessant oposada, escampat al repeu de la massa imposant del Pedraforca.

4 h. 45. Can Rapat, casa abandonada.

4 h. 55. S'atravessa l'encongit rieral y's remonta la vorera esquerra. S'uneixen allí's dos torrents, el que baixa dels rampants de Roques blanques, en la serra d'en Cija, y el que prové de coll de Trapa. Se va seguint la vorera enfondida y aspra d'aquest últim. Terror molt trencat.

5 h. Se deixa a la dreta un camí que va a Saldes. Can Xisquet, a mà dreta; a l'esquerra, can Cap de Dol o Cisteller.

Se puja per davallant molt enxorrencat.

5 h. 10. Coll de Trapa. (De coll de Trapa a Gòsol, vegi-s itinerari 123.)

6 h. 45. Gòsol.

ITINERARI N.º 126

Ascensió a la serra d'en Cija desde Vallcebre

3 h. 45. Excursió interessantíssima. Les cavalleries poden pujar fins al Ras o Pla d'en Cija, per més que en molts in-

drets es precis desmontar, per lo rost del terror.

Prenent com a punt de marxa l'iglesia de Vallcebre, se va a trobar el camí de Salde, que se segueix en amunt.

10 m. Se deixa aquest camí a la dreta y's pren un dolent viarany que pel repu de les estimbades Roques d'en Palomà, d'enforcades puntes, s'enfila, tot fent marrades, pel repu del cingle, per on s'escorre'l torrent d'Esdavella.

20 m. La Montanya, vall reclosa y amagada bastant extensa, ab unes quantes cases escampades, que aprofiten migrats conreus en terror argilós y carbonífer. Fins els relleixos dels cingles són aprofitats per aquells laboriosos pagesos. Se troben en la comarcada molts jaciments de lignit cretaci, com s'hi troben també interessants exemplars de fòssils.

Està la vall tancada per tots indrets: en sa part N. pels cingles de Cobell y de Costafreda; a ponent, pel coll de Paradell, aon s'origina un brançal de la vall; a mig-jorn, pels aspres contraforts de la serra d'en Cija, la fosca baga de Vallcebre y el coll de Fumanya, cap de l'altre brançal; a llevant, per les enrastellades Roques de Conangla y els estimbals de les d'en Palomà, per aon s'escorren les aigües, llençant-se per engorjat impracticable. L'atravessen de ponent a llevant dues torrenteres d'ample llit pedregós, que en temps plujosos conduïxen gran quantitat d'aigües torrencials, la d'Esdavella y la més grossa del Forat Negre, que's llencen pel citat trau barrancós entre roques caigudes y trocejades, en l'esboranch obert en

les Roques d'en Palomà. An aquest últim curs d'aigua s'ajunta altra descoberta torrentera o rieral que corre de S. a N., que ve de les vessants abruptes de Conangla, de la Baga de Vallcebre y del coll de Fumanya.

Es digne d'esser visitat el Forat Negre, que es tot proper, a l'esquerra del camí.

Aquest atravessa les dues torrenteres d'Esdavella y del Forat Negre.

A l'altra part del torrent, ben aprop, hi ha la fresca font de la Canalassa.

30 m. El camí emprèn pujada a l'esquerra del torrent per sota la baga de Vallcebre. Terror de fòssils. A l'esquerra s'alcen enrastellades com altèroses runes d'enderrocat castell les Roques de Conangla.

50 m. Casa enrunada que abandonaren sos habitants per manca de medis de viure, a causa de lo pobre del terror conreuat.

1 h. Coll de Fumanya, 1.530 metres alt. Un camí porta a la dreta, atravessant el coll, al poble de Peguera en 45 m. per la Creu de Fumanya; altre camí, a l'esquerra, en poch més d'un quart, tot de planer, conduïx a l'iglesia de Fumanya. A l'altra part d'aquesta vall s'hi extén l'hermosa baga de pins.

Se puja a la dreta del coll en direcció a l'O. per la Baga de Vallcebre, entre bonica pinosa.

1 h. 30. Era d'en Pey, replà de la serra, 1.800 m. alt.

El camí s'enlaira novament per cayent molt recta, que sols el poden guanyar les cavaleries ab dificultat, anant descarregades. A la dreta s'aixequen els penyals agrestes de les Cin-glades.

1 h. 40. Replà de la serra. Se faldeja planerament, entre bosch, pel clot dels Combs. Her-mós efecte de la fondalada.

1 h. 45. Font dels Combs, 1.940 m. alt., en un replech de montanya, sota 'ls grops de la Cinglada y el cim de Serrat Vulto. La font, que raja a la freda temperatura de 6°, es d'aigua riquíssima. Aquesta va conduïda a un seguit de tres grans combs utilitzats pera abeurada del bestiar que puja a l'estiu a la serra.

Se gaudeix de bell panorama.

Desde la font dels Combs les cavalleries, en poch més d'un quart, pugen a la collada, entre Serrat Vulto y Creu de Ferro.

Pera l'excursionista es molt mellor pujar a peu al cim de la carena, pera anar a visitar la Bofia, que's troba a l'altra part de l'espadat de les Cinglades. La pujada es molt forta y penosa.

2 h. 15. Coll entre les Cinglades, a llevant, y el Serrat Vulto, a ponent, 2.210 m. alt.

Al dessota hi ha'l coll de Paradell, la reclosa vall de la Montanya, els cingles de Costafreda, el pla de Palomera y la comarcada del Saltes. Preciós panorama de montanyes enronda'l quadrant N. desde la serra de Cadí a la del Puigmal. Atreuen l'esguart, per sa forma y feréstega presència, el Pedraforca y el Moixaró.

Pera visitar la Bofia s'ha d'empendre pel bosch, entre grenys, la montanya de les Cinglades, per son cayent nord.

15 m. La Bofia, ample forat d'uns 9 o 10 metres de diàmetre, obert entre penyals y vorejat d'arbres, ab una inclinació gairebé vertical fins a la fondaria

de 12 a 15 metres. Allí la Bofia s'endinza, inclinant-se dret a mig-jorn, en el cor de la penya, formant majestuoses voltes apuntades. En el sostre té dues grans obertures, una a l'esquerra, que surt gairebé al cim de la serra, en el mateix indret de l'entrada, y altra a la dreta, que atravessa a l'altra part de la montanya. S'hi troben constantment blocs de neu congelada, y al fons de tot hermoses estalagmites de glaç transparent y compacte que pren capritxoses formes. Pera baixar-hi cal agafar-se de peus y mans en els grops sortits de la penya. En sent baix de l'indret més vertical, la davallada es ja molt fàcil per entre'l rocam y per dessota la gegantesca volta. Al fons de tot, en el punt ont hi ha'l glaç, s'hi sent una intensa fredor; produint desde allí molt bell efecte la boca y els forats de la Bofia.

De retorn al coll, se segueix l'aresta rocallosa que s'enfila dret a Serrat Vulto, un dels punts culminants de la serra d'en Cija. La pujada es bon xich forta.

2 h. 30. Serrat Vulto. Deu son nom an aquesta au carnícera, anomenada Vulto y no Voltor en molta part de la comarca pirenenca.

Serrat Vulto, Creu de Ferro y Cap de Llitset són els cims més enlairats de la grandiosa serra d'en Cija. Corre aquesta desde Serrat Vulto, situat en son extrem N.NE., vers al S.SO., a trobar una ondulació herbada y plana, el Ras o Pla d'en Cija, pera enlairar-se novament dret al O.SO. a Creu de Ferro, d'aon torç al NO. per un seguit de ser-

rats onejants, fins al cim superior o Cap de Llitzet.

La serra d'en Cija vessa ses aigües a llevant a la riera de Vallcebre y a la de Peguera, y al N. al Saldes, donant naixement a mig-jorn a l'Aiguadora, y més a ponent a l'Aigua de Valls. S'estreba en el SE. ab el coll de Ferrús, que l'uneix al macís dels Rasos de Peguera, y al NO. ab el coll de Trapa, que l'estreba al Pedraforca.

El panorama de Serrat Vultó es immens, verament suggestiu pel costat nord.

Se baixa per l'indret S.SO. per entre enderrochs trocejats.

2 h. 35. Ras o Pla d'en Cija, 2.225 m. alt., que s'extén pel dessota del serrat de Creu de Ferro, en ampla collada, rublerta de grassos pasturatges, que agafen una gran extensió. Hi pugen al estiu grosses ramades.

Al dessota, en avall, vers al N.NO., s'obre'l clot encinglerat de Baga Llobatera, que baixa a unir-se al Saldes en els mal anomenats plans de Palomera.

Se guanya pel flonjo herbey l'arrodonit serrat de Creu de Ferro, portant la direcció vers a l'O.SO.

2 h. 50. Creu de Ferro, 2.300 metres alt. Panorama semblant al de Serrat Vultó, més descobert per la part de mig-jorn, si bé no tant obert, en cambi, pel costat nord.

Torna a baixar-se pera seguir l'aresta de la serra, que s'allargua en direcció al NO. en dures recolzades y seguits alts y baixos que formen sos distints grops.

Se domina sempre a la dreta la vall del Saldes, y a l'esquerra la de l'Aiguadora, que naix allí al fons, oferint la clotada molt

interessant aspecte; més enllà's dominen cayents de l'Aigua de Valls.

Durant aquest airejat y obert traseurs de montanya se frueixen punts de vista incomparables.

Al dessota, en el cayent nord, 100 m. en avall, hi ha la fresca font d'en Cija.

3 h. 30. Collet molt aspre al costat del Cap de Llitzet, 2.275 m. altitud.

S'escala'l cim superior per l'aspre rocater, esmenuçat per les neus.

3 h. 45. Cap de Llitzet o de Roques Blanques, 2.359 m. alt., punt el més enlairat de la serra. Per la banda de ponent, y en gran part de la de mig-jorn, es completament estímbat.

Al dessota ressurtien les Roques Blanques, y en un grop aspre avançat, rocós y nu, el Cap de la Gallina Pelada.

Desde aquest cim, com del de Serrat Vultó, els dos més enlairats de la serra, es d'on se pot mellor jutjar y fer-se càrrech de la grandiositat del majestuós macís.

El panorama es excelent de debò. Els primers termes sobre les valls del l'Aiguadora, Aigua de Valls y Saldes, són d'una magnificència incomparable. Les grans mases del Pedraforca, al N.NO., y dels Rasos de Peguera, a mig-jorn, ofereixen majestuós aspecte: el primer, coronat d'aspres crissalls; els segons, aplanats, ensota, recoberts de verdor, vorejats de negre arbreda. S'extén al NO., majestuosa, trencada de ratlles, la serra de Cadí, y dret al N. el coll de Tancalaporça y el Pendís; més endavant, els encinglerats de Giscларeny, ressortint endarrera les

montanyes d'Andorra, destacant-se'n el Puigpedrós; al NE. presenta ses enasprades agulles la serralada del Moixaró; darrera d'ella s'aixeca'l macís de Carlit, part d'allà de la Cerdanya; dret a l'E.NE. s'oviren, a seguit del cim de la Mena y del Puigllançada, el Puigmal y tota la carena pirenenca que encapsala les valls del Freser y del Ter; a l'E., per darrera'l Serrat Vulto, se dibuixen el Bassegoda y les escapsades montanyes de la Garrotxa, sobressortint més endavant les retallades puntes del Catllaràs, la Clusa, Malanyeu y La Nou; dret en avall, al lluny, s'ostenten les serres de les Guillerries, y dret al SE. el Montseny; al S. se percepbeix la serra del Tibidabo y's retalla en l'horitzò la massa de Sant Llorenç de Munt; al S.SO. se destaca misteriós el sublim Montserrat; al O.SO., per damunt les aplanades y originals montanyes de Busa y de la Mare de Déu de l'Hort, s'oviren llunyanes les de la Segarra y Urgell; a ponent omple l'espai la serra del Port del Comte, y vers al NO., entre aquesta y la de Cadí, s'oviren les del Pallars, ab les Malehides, que ostenten llurs eternals geleres. En mig de les grandioses zumzades de tant immens montanyam que arreu s'aixeca, s'oviren un sens fi de comarcades, pobles, pagesies y santuaris en els caps de les serres. No es difícil tampoch, en dies clars, distingir la blavosa ratlla de la mar. Competeix aquest magnífich panorama ab el del Pedraforca, ja que si bé aquest s'enlaira més alterós y isolat, la serra d'en Cija, per contra, avança son ample muraldal més a mig-jorn, més enfo-

ra, per tant, del gran nervi pirenench, d'on s'origina.

ITINERARI N.º 127

Ascensió a la serra d'en Cija desde Peguera

2 h. *Ascensió molt fadigosa. Deu fer-se forçosament a peu desde'l serrat de les Eres sobre coll de Ferrús.*

Se remonta desde'l poble la naixent vall del riu.

25 m. Coll de Ferrús, 1.530 metres alt. (Vegi-s itin. 16.)

En el coll de Ferrús, desde ont ofereix un magnífich aspecte la serra d'en Cija, ab cayents gairebé verticals, presentant grops de sortides formes com el Cap de la Gallina Pelada, se deixa'l camí de Berga a Gósol y's puja dret al N. per l'estret més avançat del macís d'en Cija.

45 m. Serrat de les Eres, d'on se domina Peguera, la Creu de Fumanya, el cayent dels Rasos y un extens panorama de montanyes.

Desde aquí comença la fadigosa ascensió, gairebé sempre de dret, en pendent asprosa, sovint esgraonada, entre bosch esclaireit y sortits grenys. No hi ha ni un repeu on descansar, cap replech de montanya que suavisí la costa. Aquesta es sempre igual, ferma, ab el cim desitjat damunt la testa, que sembla talment que s'allunyi y s'enlairi més y més quant més se puja. Es una tirada drete de més de 1.000 metres.

2 h. Creu de Ferro, 2.300 m. altitut, entre'l pla d'en Cija, a l'E.NE., y l'aresta que s'allarga fins al cap de Llitzet, en direcció al NO.

Serra d'en Cija desde sota'ls Rasos de Peguera

Creu de Ferro forma'l cim angular del grandios macís quals punts superiors són el Serrat Vulto, a la part oposada del pla d'en Cija, y el cap de Llitzet, en sentit contrari. (Vegi's l'itinerari anterior.)

ITINERARI N.º 128

Ascensió a la serra d'en Cija desde Saldes per la Font Salada

3 h. Pot pujar-se en cavalleria fins a la Font Salada. D'allí a la font d'en Cija, si bé molt malament, hi poden pujar,

desmontades, les besties de carga.

Se davalla a trobar el curs del riu pel camí de coll de Trapa.

20 m. Se deixa a la dreta'l camí que va a Gosol y se segueix en avall el marge del riu pel camí que va a Valcebren.

25 m. S'atravessa'l curs d'aigua y se segueix la vorera oposada.

30 m. Can Rapat, casa abandonada.

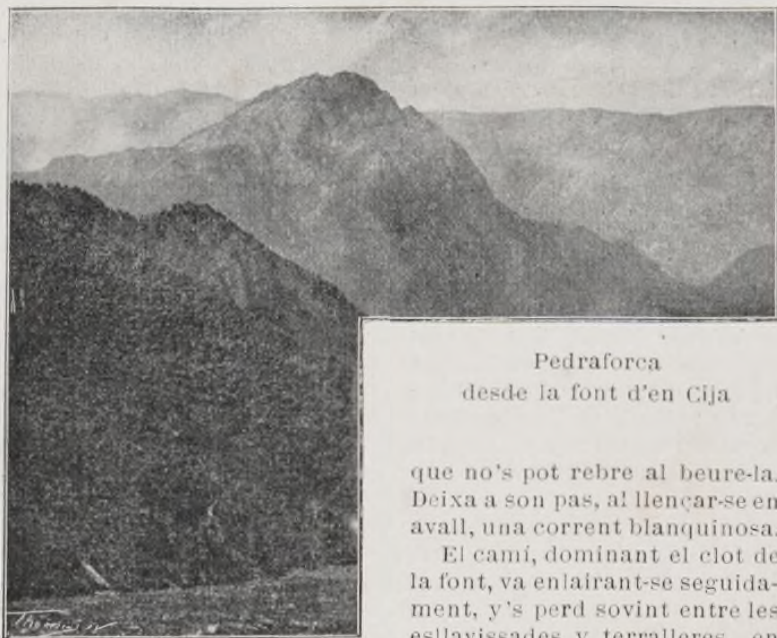
Va seguint-se per damunt la marjada del riu.

40 m. Can Masfret. Aquí's deixa'l camí de Valcebren, y per dolents corriols va ascendint-se, montanya amunt, essent el tercer molt pedregós y aixaraga-

llat, entre les dues valls. Es costa molt pesada. A l'enfront se redreça sempre alterós el macís d'en Cija.

1 h. 20. Collet entre les dues valls. Per viarany molt perdedor va remontant-se'l

d'un bancal de penya embau-mat. Brolla per tot arreu, formant una copiosa deu y constituint tot seguit el riuet que's llença joguinós en avall per trencada y aspra corrent. L'aigua té un tast salabros molt fort,

Pedraforca
desde la font d'en Cija

desfregat clot del riu d'Aigua Salada, que es al dessota, a l'esquerra; més enllà's dominen els desolats plans de Palomera, y a l'extrem d'ells els cingles de Costafreda y coll de Paradell. Al costat d'aquest se destaca soberch el Serrat Vulto, un dels cims culminants de la serra d'en Cija.

Se va faldejant la vall.

1 h. 40. Font Salada, 1.740 metres alt., a petita distancia del camí, a l'esquerra, en un sot embarrancat. Val la pena de baixar a visitar-la. Neix a la freda temperatura de 4º, dessota

que no's pot rebre al beure-la. Deixa a son pas, al llençar-se en avall, una corrent blanquinosa.

El camí, dominant el clot de la font, va enlairant-se seguidament, y's perd sovint entre les esllavissades y terralleres, en molts indrets de pendent molt vertical.

2 h. S'atravessa una aspra barrancada seca y's puja de dret y de travers per decliu molt rost, de mal bregar pera les cavalleries, que no poden reblincolar y llisquen a l'ensorrar-se en el somogut pedregall. Es impossible anar montat desde la font en amunt.

2 h. 20. Se troba la barrancada que cau de la Font d'en Cija. Bell aspecte del Pedraforca, que presenta un grandíós agrupament de puntes y trencalls, perdent el caràcter y la forma que li dona nom. Exten-

sos panorames de montanyes.

Desde aquí, si bé la pujada continua ferma de debò, no es ja per terrer rocalls. Forma la davallada una extensa catifa de verd herbey lluent y atapahit.

2 h. 40. Font d'en Cija, 2.200 metres alt. Temperatura de l'aigua, 6º. Està ben arreglada pels pastors. A tot son envolt, sota l'aresta de la serra, s'extenen magnífichs rases de pasturatge que s'allarguen fins al cim del Pla d'en Cija, en una cayent suau. Grosses congestes de neu omplen les reconades y clapen la verdor.

El panorama dret al N. es magníficent.

A l'estiu dona bo de veure les ramades que s'acoblen en aquests cims de serra. La temperatura de l'aire hi es sumament agradable y el sol poch hi molesta aparentment, si bé crema la pell.

Desde la font puja un camí a l'esbiaixada, dret al cim, arribant al repeu del cap de serrat més alterós, que cal aleshores escalar.

3 h. Cap de Llitzet o de Roques Blanques. (Vegi-s itin. 126.)

Desde la font pot pujar-se, seguint la replanada dels Rasos, en 30 m., al serrat de Creu de Ferro, y en altre tant al Serrat Vulto.

ITINERARI N.º 129

Ascensió al Pedraforca desde Gòsol per les Setfonts

3 h. 30. *Molt interessant. Pot anar-se a cavall fins a les Setfonts. Es una ascensió prac-*

ticable tant sols pera excursionistes avesats a les grans montanyes y que tinguén el peu segur y el cap seré damunt de les timbes.

35 m. Coma dels Caners. (Vegi-s itin. 120 en sentit invers.)

Se deixa'l camí de Bagà y es remonta la coma dels Caners, aspra y desolada en els cims, verda en els faldars, ampla y pedregosa en el llit de ses mïgrades aigües.

1 h. 10. Collada del Teuler, que's deixa a l'esquerra pera pujar pel glebatge a la coma de Setfonts.

De la collada del Teuler se frueix d'un hermós cop de vista sobre l'amagat clot de les Arques y gran part de la solitaria vall del Gresollet.

1 h. 20. Les Setfonts; ragen en el gleber. Una d'elles està ben arreglada. L'aigua es molt freda, a la temperatura de 6º. Estan plaçades l'una prop de l'altra, en una suau pendent herbada. La coma de les Setfonts es arrodonida, molt verda, vorejada d'aspres puntes de roca. Gosa d'un bonich punt de vista de la serra Pedregosa y en part de la de Cadí.

Se remonta la fresca reconca de la font pera anar a trobar els trencalls avançats del Pedraforca.

1 h. 25. Se segueix, sense camí ni carrera, una aresta rocosa formada per una restallera de grenys erigats. Passant molt fadigós entre roques somogudes y un herbatge en extrem lliscós. Bell panorama vers als fondals estimbats de sota'l Pedraforca. Aquest se presenta sempre espadat, vertical, semblant inabordable.

1 h. 50. S'arriba al peu d'un

nervi avançat del grandióis macís, seguint-se l'enasprada aresta entre timba y timba.

Sobre una pregonia grallera en un costat, entre grenys abruptes, oferint una ampla y fosca gola. Les pedres que s'hi llencen rossolen a una gran fondaria.

2 h. 5. Collada del Verdet, 2.225 m. alt. Es un coll abrupte, infranquejable, formant una ericada aresta que corre dret al coll del Teuler, y d'allí al Collell y Serra Pedregosa. Es l'estreb que uneix Pedraforca ab el Cadi. La part de llevant cau del tot estimbada, sobre'l clot de les Arquedes. Fins prop del coll puguen els pins, arrapant-se, ençà y enllà, en els esqueys de les penyes. Hermós aspecte de la Baga de Pi Agegut, extesa en el repeu del Pedraforca, sota les feréstegues canals.

El murallam enorme de la soberca montanya se presenta recte y desfregat, ab immensos davassalls de pedres, grosses rossoleres, que's vessen pels xórrechs de les canals.

La canal del Verdet ratlla de dalt a baix tota la carcassa. Se presenta estimbada y gairebé a tocar. Es forçós escalar-la si's vol guanyar el cobejat cim de la cresta.

Se segueix escalant l'aresta trencada del coll pera guanyar la canal.

2 h. 20. S'arriba a l'arranch de l'aresta, en l'espatat del macís, 2.280 m. alt., y, vorejant la paorosa timba, va a trobar-se'l replech de la Canal del Verdet, a cosa d'unes tres quartes parts del seu vertical cayent.

Aquí comença lo més difícil de l'ascensió. La canal s'alça, part d'amunt, com una xeme-

neya, ab una pendent ben bé d'un 80 per 100; part d'avall el precipici, dret aon la canal s'enfonsa, fa fredat. Es forçós guanyar l'alçada d'un centenar de metres bons, per un davassall de roques despreses o somogudes, de diverses grandaries, grosses y xiques, que a l'empremta del peu s'arrenquen o esllavissen, rebotent en avall, trinxant-se y esmicolant-se ab una fressa aterradora. Cal utilitzar-se de mans y peus pera la escalada y aprofitar els grops sortits de la nua ossamenta de penya, de les parets de la xemeneya. Hi ha moments en que's precisen fortes contraccions de cames y braços pera escalar la graonada.

2 h. 45. Cap de la Canal del Verdet, 2.400 m. alt. Esplendit y inexplicable cop de vista. El precipici s'obre per tot arreu. A un costat de la boca de la Canal, a la dreta, sobre una petita punta en que hi cabran sols unes quatre o sis persones, s'alça un munt de pedres posades allí com a senyals pels arriscats excursionistes. Del costat oposat s'extenen en una tirada tortuosa totes les puntes estimbades del pollagó superior o septentrional del Pedraforca. Les goles de timba que s'obren als peus són de més de 1.000 metres de fondaria. Desolació feréstega al fons. Panorames immensos a l'envolt. La gegantesca aresta rocallosa neda en l'espay.

El cim més alt s'apareix encara llunyà, y pera assolir-lo és menester fer noves escalades per les nues penyes, sempre entre precipicis, baixant al caire de les canals y pujant al cim dels pitons, que s'enllacen en cadena.

Se va carenejant per dessorbre'l rocat somogut, que fàcilment s'esllavissa, estimbant-se furiós.

2 h. 50. Canal Roja, desde on s'empren nova escalada per les penyes.

3 h. Cim enasprat que's té de davallar pera assolir el pas estret superior d'altra canal.

3 h. 5. Canal dels Cabirols, molt estreta; feréstega gola a abdós costats.

Nova graonada y nou esforç de braços y cames.

3 h. 15. Tercer cim o pitó, que's presenta encarat ab el pich més alt, obrint-se un entall immens, esvorancat, de mal bregar, en l'espai d'entremig. Arreu la timba. Cal davallar ab molt compte, fixant bé'ls peus y sovint les mans pera no estimbar-se darrera les roques que's desprenen al petjar-les.

3 h. 20. Canal de Riambau, la més feréstega y alta del Pedraforca, enllaç entre'ls dos pitons, que no té pas un metre d'amplaria y que'n tindrà de tirada uns vuit o deu. Fa extremir l'atravessar-lo: tant dreta es la gola que a una part y altra s'enfonsa.

De l'indret més paorós, per la banda N., del costat del Gresolet, s'obre en avall una grallera colossal, la més grandiosa de la montanya, que presenta una espayosa boca, tenint un pregon insondable. Es una vera temeritat el visitar-la.

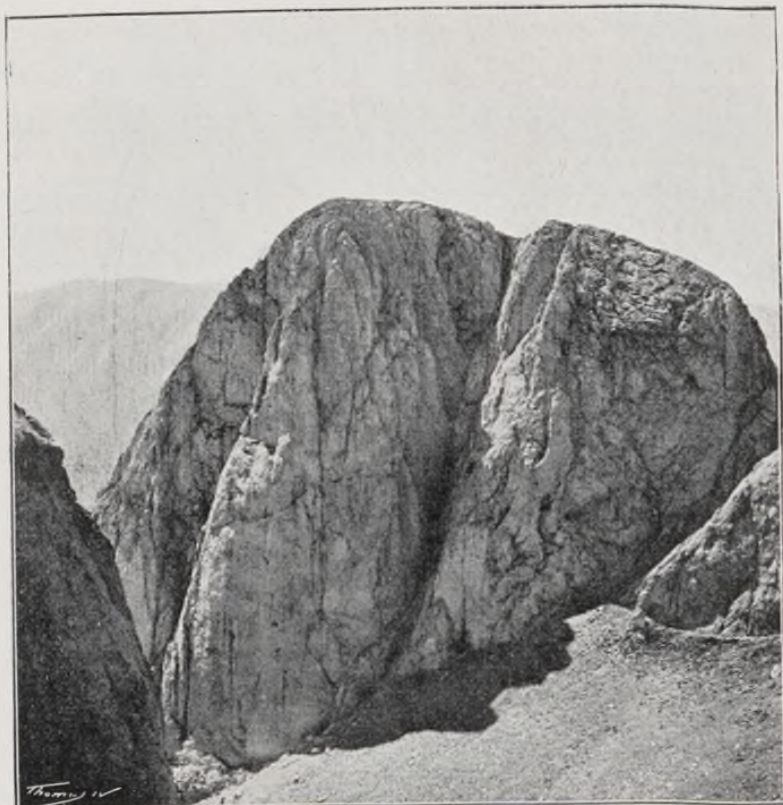
De la canal del Riambau se guanya l'esperat cim per un recte cayent de roques, que's tenen d'unglejar sovint pera enfilars'hi. En essent dalt, quin immens espectacle, quina compensació a tant d'esforç y de fadiga!

3 h. 30. Cim superior del Pedraforca, 2.493 m. alt., entre la Canal del Riambau y altra infranquejable, vertical del tot, que'l separa d'un mogot agut de pariona alçaria que's redreça gegantesch al davant. Al dessorra, vers a mig-jorn, s'obre l'enforcadura que dona especial caràcter a la montanya, y a l'altra part d'ella'l pollagó inferior, molt més baix que aquest y de molt més curta tirada. (Vegi-s itinerari següent.) La direcció general del macis es de O.NO. a E.SE.

Es el Pedraforca una de les montanyes més originals y de més caracterisada forma de Catalunya. Tant de llevant com de ponent ofereix a llargues distancies dues puntes hardides y alteroses simulant els pals geganteschs d'una fantàstica forca. Mirat pel cantó nord presenta, en cambi, l'aspecte d'un colossal mur emmartelat, y pel de mig-jorn el d'un aplech de torres, puntes y enderrochs d'imaginaria fortaleza de titans, enderrocada. Tant per sa forma com per sa excepcional situació, avançant enfòra de l'arbre pirenench sa robusta massa, fa que sia vist y conegut desde molt llunyes terres, tant desde les comarques de vora'l mar com de les distanciades regions aragoneses.

No cal, donchs, esforçar-se en demostrar que son panorama es de primer ordre.

A son envolt domina orgullosamente, a gran fondaria, la solitaria vall del Gresolet, l'embarrencat clot de Sorribes, la xamosa vall de Gósol y la desfregada comarcada del Saltes. Barrason horitzó nord l'alterosa serra de Cadí; guaita per un fo-

Cim del Pedraforca

rat al N.NE., per dessobre'l Pendís y Moixaró, una bona part de la Cerdanya y les serres de Carlit, Capeir y Madres; ovira al NE. la carena pirenenca desde'l Puigllançada al Mediterrà; y al NO., pel trau del Lavansa, les altes montanyes del Pireneu Central. Dreta ponent, mig-jorn y llevat, la mirada no té aturador. Se confonen en els dilatats horitzons, tenues, borroses y esfumades, valls y montanyes en majestuós enrenou.

El Pedraforca es una mansió afavorida dels isarts, que tres-

quen lliures y ràpits pels cims dels enderrochs. Hi viuen també senglars, y en llurs caus grandiosos una gran munió de gralles. La vegetació sols arrela ufanosa en els baixos del macís: els cims són nusos y pelats: sols tenen roques y pedregall trinxat pels llamps que hi cauen en abundor y les neus que abriguen a l'hivern l'ossosa carcada. En la vessant nord, en la part бага dels esqueys, hi ha petites boties o geleres, les quals conserven constantment la neu glaçada. Els cims aguts

són poch freqüentats y són comptats els sers humans que durant l'any s'arrisquen a escalar-los.

ITINERARI N.º 130

Ascensió al Pedraforca desde Gòsol pel Prat de Reo

3 h. *Ascensió molt interessant, emperò difícil y penosa. Les cavalleries pugen ab dificultat fins a Prat de Reo. Les distàncies en l'escalada sols poden esser calculades a ull: depenen de la major o menor pràctica en aquestes ascensions.*

30 m. Coll del Cap de l'Ora-ció. (Vegi-s itin. 123 en sentit invers.)

Deixant el camí de Saldes, s'emprèn la pujada dret a l'E. per un petit corriol.

40 m. Cal Vicensó. Ferma pujada per estret reïclot. A l'esquerra s'avancen els estrebs del Cogulló baix o meridional. A la dreta s'alcen els estimbals de la cinglera de Roca Roja, avant-mur del Pedraforca. La costa es molt fadigosa, ja per herbey molt lliscós, o bé per pedruscall arrocegat, esmenuçat, caigut dels cims.

1 h. 40. Prat de Reo, 2.000 metres alt. Hermós planell englebat que s'extén dret al cayent de la vall de Saldes. A un costat hi terminen els cingles de Roca Roja, que cauen al des-sobre de coll de Jou; a l'altre costat se redreça l'espadat agut que forma'l Pal-de-baix o meridional.

A uns 10 minuts de distància, sota'l cayent vertical del

Cogulló baix, hi raja una molt fresca font. La pinosa s'enfila fins a tocar aquests aspres valls.

Pera pujar al Cogulló de mig-jorn, molt més baix que l'altre, precisa revoltar l'espadat per dessobre'l Prat de Reo y la baga que se n'origina, emprenent l'ascensió pel costat de Saldes.

Les ovelles pugen fins al cim d'aquest pollagó, que forma a dalt un petit replà. En un dels costats del cingle hi ha una petita creu de ferro de dos pams d'alçaria.

Dalt del replà hi pugen, segons la veu del poble, les brui-xes, en l'últim dia de l'any, repartint-se desde allí, després d'un ball infernal, les terres on durant l'any deuen anar a fer llurs malvestats. Jo puch dir que no hi estat may per semblant diada.

Pera guanyar el Pal superior desde Prat de Reo, es forçós practicar una escalada molt dreta pels estimbats cayents del Cogulló inferior, afermant-se de peus y mans en el cru penyal, afavorint-se dels matolls que s'aferren en els esqueys y aprofitant les fisures de les roques pera apuntar-hi'l peu.

2 h. 10. S'arriba al llo-m de la cayent occidental del Cogulló, que forma una aresta aspra, rocallosa y estimbada per tots indrets. Al fons s'obre un barranch trencat y feréstech, del tot desolat.

Van guanyant-se les aspres roques per dessobre'l barranch, assolint-se, per fi, altra aresta, arrencada de l'enforcadura dels dos Pals.

2 h. 25. Enforcadura del Pedraforca, 2.350 m. alt., collada ampla, desfregada, ab escàs

herbey, ventosa generalment, per establir-s'hi una molt forta corrent. S'alcen a cada costat les parets de les dues verticals crestes, que formen els dos pals; murallons allargats, que se prolonguen extensament, coronats d'agudes puntes, de recetes pitons.

Dret al costat de Gòsol la vall que s'origina es barrancosa, formant un seguit d'estimballs; vers a l'indret de Saldes cau en enorme clapissa, en dreta rossolada de pedregall, que a l'intentar franquejar-la s'hi ensorren els peus, arrossegant el cos dret en avall.

Prop l'enforcadura, sota'l Pal més baix, un xichenlairada, s'hi obre una pregona grallera.

Al costat nord s'alcen les dues puntes altes del Cogulló superior. La més oriental, separada de l'altra per una fonda y acanalada bretxa, es insuperable per aquest indret, y pera guanyar-la es precis enfilear-se escalant la part que mira a llevant, aont ab més o menys dificultats s'hi puja junt als estrebs més baixos que s'extenen entre'l Gresolet y Saldes.

Pera pujar a l'altra punta, la més alta, cal forta y penosa escalada, o bé pel costat de la bretxa, aprofitant els grops de la penya y els esmirriats y escassos matolls ont apoyar-se, o bé més a l'esquerra, per un escorranch acanalat que baixa del propi cim. Per tots dos indrets es prou dolent, difícil y perillós l'ascens, sinó s'assegueren béls peus y fins les mans, y si no's té prou serenitat davant l'abim. Aconsello, ab tot, pujar pel primer y baixar pel segon, cas de que no's vulgui seguir l'aresta, recurrent els cims, pera

anar a davallar per la Canal del Verdet. (Vegi-s itin. anterior.)

3 h. Cim del Pedraforca.

ITINERARI N.º 131

Ascensió al Pedraforca

desde Saldes per coll de Jou

3 h. *Guia indispensable.*

50 m. Coll de Jou. (Vegi-s itinerari 121.)

Desde'l coll de Jou se pren a la dreta, en direcció al N., un petit viarany, molt perdedor, que s'enfila entre bosch y grenys de penya. A mà esquerra s'aixequen els erissalls de Roca Roja.

1 h. 40. Prat de Reo.

(De Prat de Reo al cim de Pedraforca, vegi-s itinerari anterior.)

3 h. Cim de Pedraforca.

ITINERARI N.º 132

Ascensió al Pedraforca

directa desde Saldes

3 h. *Ascensió difícil y penosa, molt mellor pel costat de Gòsol. No poden utilitzar-se cavalleries en cap part del trajecte. Guia indispensable y que sia práctic y coneixedor dels passos dificultosos y dels més accessibles.*

Se va a buscar el repeu de l'enorme rossolera de pedregam que cau de l'enforcat y, giragonejant y aprofitant els punts més accessibles, s'arriba al des-sota de l'espatat del Cogulló de baix. Cal evitar la clapissa, aont els peus s'hi ensorren, escorrent-se'l davassall de pedres es-

pantosament dret en avall, sols al petjar-lo. Es verament enorme'l gruix de clapissa amuntada, en una espessor inconcebible.

2 h. 25. Enforcadura del Pedraforca. (Vegi-s itin. 130.)

3 h. Cim de Pedraforca.

1 h. 25. Les Bassotes. (Vegi-s itin. 120 en sentit invers.)

Se deixa'l camí de Baga y's comença de ferm la pujada.

1 h. 30. Coll de les Bassotes, 1.810 m. alt., d'on se domina tota la verda replanada de les Bassotes y's frueix d'un her-

Pedraforca desde la Serra Pedregosa

ITINERARI N.º 133

De Gòsol

al coll de Prat d'Aguiló
y cim de Comabona

(Serra de Cadi)

3 h. 30. *Excursió del tot interessant, que pot fer-se en sa major part en cavalleria, desmontant tant sols en els punts més dificultosos.*

mòs cop de vista del Pedraforca, que's presenta com un gegantesch muradal emmarletat, podent-se apreciar detingudament tots els accidents, cims y canals de son pollagó septentrional.

1 h. 35. Prat Toixonés, ras englebat de rics pasturatges.

Costa del Clot dels Moros, molt ferma per atapahit herbey.

1 h. 55. Prat Socarrat. Pasturatges extensos clapejats de negres pins.

2 h. 5. Cap del Prat de Vilech, esquerp collet infranquejable. Vista soberca, a l'esquerra, de la feréstega clotada del Vilech, dels cingles de Fonolloses, de les cayents abruptes de la Costa Cabirolera y de les espadades roques de l'Urdiguer, comarcades desolades rublertes de precipicis, fermes penyals y sòts deserts. Continúa de ferm la pujada per la Costa Socarada.

2 h. 15. Prat Berlà. Se va ascendint per glebatge y escampada pinosa.

2 h. 45. Serra Pedregosa, desarrelada de l'aresta del Cadí, formant-se entre una y altra, en sa comú direcció dret al SO., una ampla y reclosa reconca, en la qual s'hi amaga extensa comarcada de pasturatges. Es la Coma dels Cortils, gairebé sempre deserta. El bestiar no hi fa gaire estada. L'en allunya la falta de fonts y d'aigua. Sols arreu s'extenen algunes isolades congestes de neu que s'escolen mandrosament.

Se va faldejant la serra per l'indret de la Coma dels Cortils, molt a prop del cim.

3 h. 5. Font Tordera, provinent de les filtracions y desglaços de les congestes properes. Si aquestes s'extingeixen y les filtracions s'agoten, ja no hi ha aigua a la font. Se troba apartada del camí en un alt replech de la Serra Pedregosa.

S'acaba de revoltar la comarcada.

3 h. 10. Coll de Prat d'Aguiló, 2.400 m. alt., en la gran nervatura de la serra de Cadí. Aquí'l camí s'trifurca: el de la dreta, en direcció al NO., baixa a Nas; el del mig, que es el directe de Cerdanya, va a Monte-

llà; el de l'esquerra, que's dirigeix al NO., baixa a l'ermita de la Mare de Déu de Bastanist. Aquest es l'únic pas verament transitable, y encara no pas a l'hivern, que atravessa pel cim de la serra de Cadí.

Seguint a la dreta per l'aresta rocosa, se domina un hermós panorama sobre la Cerdanya y les serres que l'envolten.

Se va ascendint per l'indret de llevant per aspre rocater y lliscós glebatge.

3 h. 30. Cim de Comabona, 2.525 m. alt., turó englebat en son cim y cantellut en sos caires. En té altre de bessó a son costat, unit ab ell per una ondulació de la carena. D'aquest segon tossal arrenca la Serra Pedregosa. S'admira un hermós panorama. Al N., als peus, sota feréstechs estimballs, s'extén tota la plana de Cerdanya, la Batllia y el Baridà; de NE. a NO., enquadren l'horitzó les altes serres de Bascaran y Maranges, Andorra y Campcardós; més al NE., s'aixeca'l soberch macís del Carlit, y dret a llevant les montanyes del Capcir, Madres y Conflent. Vers al NO. se descobren les del Pallars, sobresortint la Pica d'Estats y el Montcalm, y més enllà les Malhides y un seguit innombrable de pichs y crestes accidentades del Pireneu central, destacant-sellurs geleres imposants. Dret a ponent ofereix un grandió y feréstech aspecte l'esqueixalada serra de Cadí, ab ses enasprades canals, cims trencats y paoroses timbes. Pel costat de mig-jorn es immens el panorama que's descobre de quasi tota nostra Catalunya, ab un imposant onatge de valls y montanyes.

Serra de Cadí desde coll de Prat d'Aguiló

Dels cims bessons de Comabona n'arrenca la gegantesca brançalada pirenenca que per Serra Pedregosa, el Collell, Pedraforca, coll de Trapa, serra d'en Cija, coll de Ferrús y Rasos de Peguera s'endinza dret a mig-jorn, conseguint sovint altures superiors als 2.000 metres; separant, desde'l Comabona al Pedraforca, aigües del Bastareny y del Lavansa, tributari del Segre; y del Pedraforca, en avall, aigües dels afluent del Cardener y del Llobregat.

Del cim de Comabona, a lle-

vant, la serra de Cadí dona ses aigües, al N. al Segre, y a mig-jorn al Llobregat; de Comabona, a ponent, les llença al Segre per abdos vessants; al N., a petites valls afluent directes del propi riu; a mig-jorn, al Lavansa, tributari seu.

Entre Comabona y el coll de Tancalaporta, a ponent, s'alça'l Puig Tarrés, cim el més occidental de lo que's comprèn propiament per serra de Cadí. Del coll de Tancalaporta al Pendís y Moixaró, la serra, si bé unida ab el Cadí y formant part de la

propria nervatura, perd ja l'nom y la característica forma dentellada.

ITINERARI N.º 134

Del coll de Prat d'Aguiló al Puig de la Canal Baridana

(Serra de Cadi)

3 h. 30. *Hermosíssim trajecte de montanyes pel cim de la carena. Practicable sots a peu.*

Del coll de Prat d'Aguiló se remonta la serra dret a ponent per dessobre la Coma dels Cor-tills.

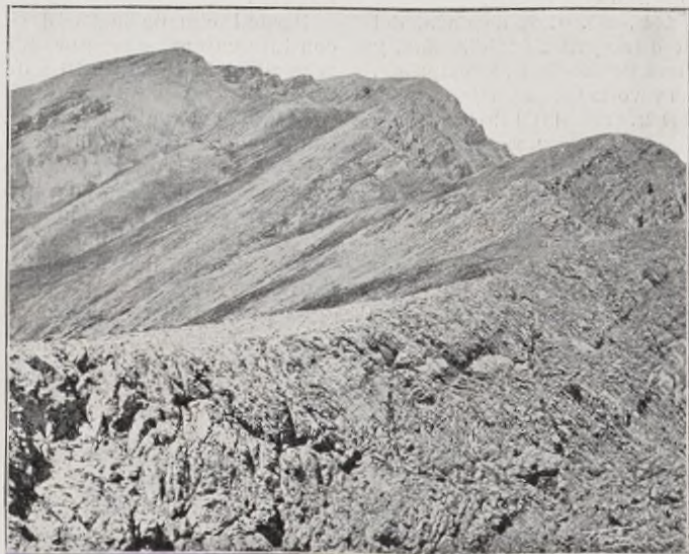
15 m. Canal de Bastanist, 2.400 m. alt., conjunt de timbes feréstegues y trencalls verticals

en la part nord, formant una esqueixalada corbatura; dominant-se al fons, pel costat de Cerdanya, un immens caos de roques colossals y pedruscall trocejat. En un promontori se descobre, al fons, l'ermita de Bastanist, y més enllà la verdor dels prats y de l'arbrada dels accidentats plans del Baridà.

Se revolta la canal, deixant a la dreta un morro avançat de la serra.

Va carenejant-se per desso-bre lliscós glebatge, nascut entre aspre pedregall.

30 m. La Roca Plana, 2.300 metres alt., pas el més baix de la serra, l'últim franquejable a l'entrar l'hivern, quan la neu s'ampara dels cims, envolque-llant-los densament. La baixada a Cerdanya per aquest mal dava-

Serra de Cadi

llant es verament dura y peril·losa. Es forçós descendir sempre per les rectes canals, ab el precipici al fons.

Al costat esquer, a mig-jorn, s'alça l'agut cim de la Costa Cabrolera, 2.572 m. alt. Se puja pel pendent glebatge.

1 h. 15. Pas del Cabirol, 2.450 m. alt., nus aont arrenca la Costa Cabrolera. Tombat aquest passant, s'ovira pel trau de la ferèstega clotada, entre hermosos punts de vista, la vall y el poble de Gosol, ensotat, entre'l Pedraforca y les serres d'en Cija y del Vert. El Pedraforca s'ofereix baix un nou y majestuós aspecte, més sempre aïslat, energich de posa, hardit sobre sa soberca base, presentant un arrogant arreplech de punxaguts pitons. El panorama es a tot'hora immens y atrayent, d'horitzons allunyadíssims.

1 h. 40. Clot de Cava, del tot enasprat, inabordable, y d'una desolació indescriptible. Se'l revolta tot carenejant.

2 h. Canal del Crestall, 2.500 metres alt., esvorancada y no menys cantelluda.

La font del Crestall, que de tanta nomenada gosa, està situada en el costat nord, al peu mateix de la Canal, a uns 25 minuts sota la carena, penjada en el cingle. Es de molt mal accés, franquejable sols a qui tingui'l cap sere al vorejar els precipicis. S'hi baixa per una fisura rocallosa del cingle, seguida d'un estret relleix en que la penya, embaumada, s'avança enfora, essent precis acotar el cap y mirar per força l'horrorós precipici. El pas es tot just per un cos sol, y cal assegurar bé'ls peus. Se troba la font en una rodona cova endinsada sota la

bauma, formant al davant un balcó desbaranat sortint sobre la timba. El centre de la cova, en el pla terror, està format per una gran bassa d'aigua, clara y transparent, que's va filtrant pel fons, sense desguac exterior. Alimenter aquest gran bassal, constituint la font, un seguit de degotalls traspuant del sostre de la penya. L'aigua es tant pura, que, malgrat el constant degotar, no forma mica de tosca, presentant-se'l sostre allisat y la cova del tot desembracada, sense cap estalagmita ni estalagmita. L'aigua, fredíssima, forta y agradable al tast, té sols 1º de temperatura, y en les voreres de l'emirallat bassal hi solen haver llimpes de glac. El cop de vista desde'l balcó al fons es espatarrant, y el panorama que s'extén davant dels ulls verament admirable.

Desde'l cim de la Canal se continua carenejant sempre per la pendent inclinada y llisa de mig-jorn.

2 h. 15. Canal del Moscart, estimbada també y del tot inaccessible. A mà esquerra's domina'l clot del Moscart y l'hermosa y verda coma de Fontviva, enrondada d'espessa pinosa.

2 h. 25. Pas del Ticó, en un estreb de serra.

Se va seguint el lloç encarcant de la carena.

2 h. 30. Canal del Que, oberta, com totes, dret al cayent nord, ab paorosos esvoranchs. Els panorames són seguits, variats y extensos.

2 h. 55. Canal Baridana, 2.475 m. alt. Per son mal passant atravessa un camí que va de Gosol o bé de Tuixent a Cerdanya, franquejable sols a peu, y encara dificultosament y no en tot

temps de l'any, a causa de les neus de l'hivernada.

Se puja ràpidament escalant les cantelludes roques, fent-se l'accés més penible en el terç superior de la pujada, a causa de tenir-se de guanyar un encinglerat de penyes que atravessa la serra.

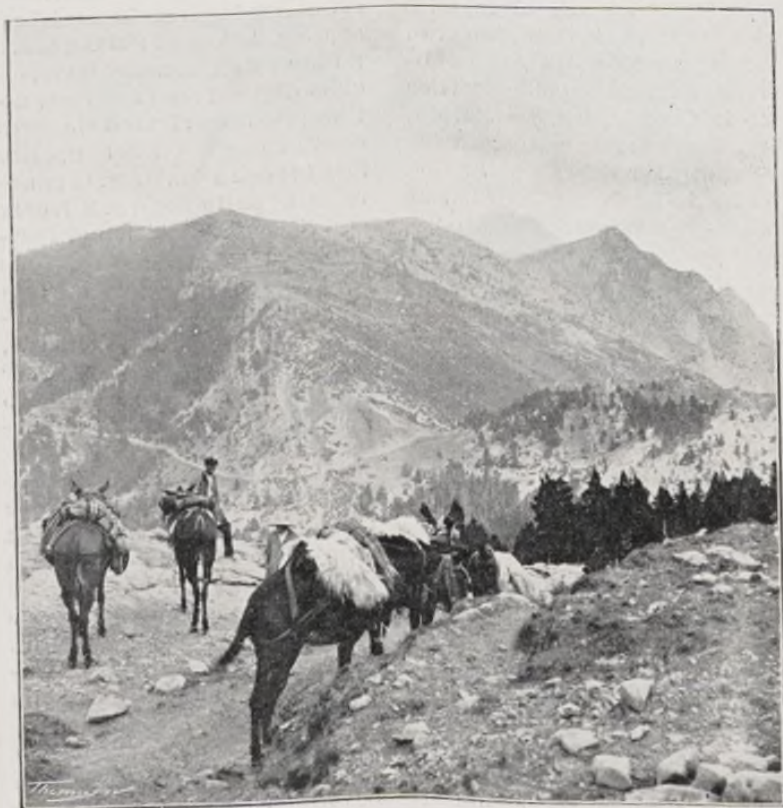
3 h. 30. Puig de la Canal Baridana, 2.638 m. alt., punt culminant de la serra de Cadí. Se domina un panorama esplendíssim, complement dels que s'han anat fruit en la carena, un va-y-tot d'horitzons sens límits, borrosos, esfumats, tot just perceptibles en les tenues siluetes de les més allunyades montanyes. Es la vista d'un gran mapa de relleu. Als peus se domina la munió de poblets y viles de la Cerdanya y del Baridà, escampats en la plana, en les vessants de les serres y al redós de les valls; la Seu d'Urgell al mig de sa xamosa horta de conreus y fruiterars; els cursos de la Balira y de la Llosa; un seguit innumerable de clots y serrallades, sobressortint en primer terme les de Carlit y Andorra. A la dreta, y al NE., s'extén tota la ossosa carcanada de la serra de Cadí; més enllà, els grenys punxaguts del Moixaró y serra de Greixa, l'ample macís de la montanya d'Alp y Padró dels Quatre Batlles y el Puigllançada; més apartat encara, el majestuós Puigmal, l'Esquena d'Ase, La Perxa y les montanyes de Madres, y per l'esvoranch del Tet l'aguda pica del Canigó y son interessant macís. Dret al NO. se distingeixen molt perceptiblement al d'allà de les montanyes del Pallars y les Malhides, les de l'alt Pireneu aragones, ab llurs relluentes geleres. Del cop

de vista de mig-jorn ne són punts culminants, en primer terme, els alts clots del Lavansa, les valls de Gósol, el gegantesch Pedraforca y la serra d'en Cija, l'espadada montanya de Busa, ab son avant-mur d'escalabrats grenys y arestes punxagudes, que formen la serra dels Bastets y la llarga y macissa carena del Port del Comte; ressortint al lluny, entre l'onatge de més properes o més llunyanes valls y montanyes, el Montseny, cingles de Cabrera y Puigsacalm, Montserrat, Sant Llorenç de Munt y el Tibidabo, distingint-se quiscun per sa robusta massa, marcada situació o original aspecte. A ponent s'aixequen, a no molt llunyana distancia, els cims de les Tres Canaletes, últims pitons enlairats de la serra de Cadí, conseguint el superior l'altitud de 2.600 metres. El panorama es parió del que's frueix dalt del puig de la Canal Baridana, en la part general que abarca l'esguart. Desde les Tres Canaletes la serra baixa ja sobtadament dret a coll de Creus, 1.400 m. alt., y d'allí va a morir al Segre per una derivació mancada ja de major importancia.

Pot fer-se'l retorn a Gósol per la Canal Baridana, emprenent una fadigosa davallada dret al Clot de Comabona y el Grau de l'Arca fins al fons de la vall de Cerneda, pera remontar d'allí'l coll de Josa y baixar altra vegada, fins arribar al poble. Es un trajecte d'unes tres hores.

Desde la Canal Baridana pot baixar-se també a Tuixent, en la vall del Lavansa, a la Cerdanya, pel costat nord, y a la Seu d'Urgell.

ITINERARI N.º 435

Del coll de Prat d'Aguiló
al Pendís(Nervi oriental
de la Serra de Cadí)**2 h. 30.** *Preciós trajecte de
montanya. Bellíssims panora-
mes.*Desde'l coll de Prat d'Aguiló
(vegi-s itin. 423) se faldeja'l puig
de Comabona per dessobre la
coma dels Cortils.**25 m.** Collet de Comabona,
entre'ls dos cims bessons delpropi nom. Se va baixant pel
cim de la serra, decantant-se
vers a l'indret de mig-jorn.**35 m.** Collet de Tarrés, en-
tre'l puig d'aquest nom y el de
Comabona.Se va faldejant el puig de Tar-
rés per dessobre les altes ves-
sants del Bastareny.**1 h.** Coll de Tancalaporta,
2.282 m. alt., molt enasprat, des-
sota'l puig Tarrés, l'últim dels
cims enlairats de la serra de
Cadí. Encreuament ab el camí
de Gósol a Bellver, que baixa
revoltant en fortes zigzagues
dret al fons de la Cerdanya.

Coll de Pendís

Se segueix per un corriol planer, encara que molt dolent y estret, y de pendent inclinada, dominant la vall de Pedra.

1 h. 30 Foranca de la Muga, coll per on se creua la muntanya, faldejant-se seguidament per dalt de la serra de Montmell, dominant-se les valls del Bastareny y de Bagà. Pendents molt inclinades. Al dessota hi ha'ls aspres cingletars de la Cambra de Montmell, que formen un original reclos en el que s'hi tanquen grosses ramades.

1 h. 50. Forat o coll de la Moixa, on torna a passar-se la serra, seguint sos vessants septentrionals per dessobre la naixent vall d'Inglà. Belles perspectives de la Cerdanya, al fons.

2 h. 25. Forat de Vimboca, molt enasprat, que's deixa a la dreta. Preciós cop de vista vers als cims del Moixaró.

2 h. 30. Coll de Pendís (vegi-s itin. 136.)

ITINERARI N.º 136

De Bagà a Puigcerdà pel coll de Pendís

9 h. Camí de ferradura.

Se surt de Bagà per la part alta de la vila, fruit-se desseguida d'hermosos punts de vista, tant sobre les esqueixalades serres de Greixa y Moixaró, com

vers a les de Paradell y de Gisclareny.

20 m. Creu de l'Olm, en un cap de serrat. Té una casa propera. Hi pugen en professó, desde Bagà, pera benehir el terme. Té al fons, a l'esquerra, el

Estret de Rigoreixa

pont de Riu de Greixa. Bell punt de vista sobre Bagà y sa hermosa comarcada.

30 m. S'entra en la vall de Riu de Greixa, que's remonta per sa vora esquerra.

Gorch de l'Olla, verd y pregon, en la joguinosa corrent del riu.

45 m. Pont de Rigoreixa, molt pintoresch. Bonich engorjat de penyalars. S'atravessa'l riu per dessobre'l pont, al peu de l'engorjat.

Se penetra en aquest entre dues muralles de roca, enterca y decantada endavant, la del'esquerra, ab entonació rogenca, matisada de blanch y cendra.

50 m. Malgrau, estret de penyals de formes aspres, més encongite encara que'l de Rigo-reixa. El riu corre encaixonat al fons, butzinant entre grossos codols, despenjant-se en festosa cascata. A l'esquerra s'alcen els aspres cingles del Carrer d'en Torb.

El camí, molt estret, passa enlairat sobre un estíball que cau de dret damunt del riu.

Al peu d'aquest hi ha una molina arruinada. El fort aiguat de 1902 s'endugué gran part del camí, causant danys de consideració.

1 h. Pont de cal Tinent, per on torna a atravessar-se'l riu, 948 m. alt. Grandiós aspecte de l'engorjat, en avall. La casa del Tinent està un xich enlairada a la dreta del camí. Quan ocorregueren els predits aiguats, l'aigua ho rabejà tot. Moltes llenques de terra de conreu s'esllavissaren y vingueren en avall, grosses roques rossolaren dels cims y l'aigua arribà a cobrir el pont, enduent-se les pedres de la barana. Una grossa roca que's troba davant de l'arcada estigué a punt d'esser coberta. En ella s'hí havien refugiat alguns ve-hins esma-perduts. La casa de cal Tinent sofrí molt en aquella desfeta d'aigua. Avuy, després de tant de temps, no han sigut del tot reparats encara'ls mals de l'inondació per lo que toca als camins.

La vall queda més oberta, y s'alcen penyes enasprades per tots indrets. Al fons, l'esqueixalada serra del Moixaró omple

l'espai, ostentant sa bella gropa de variada entonació.

1 h. 5. Torna a atravessar-se'l riu de Greixa y's puja per la vessant esquerra del torrent de Fontbona, deixant el riu al fons, formant una gran recolzada cap a la dreta.

1 h. 10. Pont de Sant Nazari, a l'esquerra, sobre'l torrent, molt petit y pintoresch, d'un colorit rogench. La pujada es molt forta.

1 h. 20. Greixa, poblet de set o vuit cases que formen una petita plaça a l'enfront de l'antiga iglesia, de planta romànica molt primitiva, ab rústech teulat de picarra. Es ajuda o sufragania de Bagà. La pintoresca agropació de cases de Greixa està situada en un replà de la serra, dessota d'aspres penyes de formes rares y capritxoses y de tons cendrosos, aplomats o rogenchs. Forma ajuntament ab Brocà y Gavarrós.

El camí s'enfila de travers dret a l'esquerra.

1 h. 25. Fontbona, al peu de la torrentera de son propi nom, en un sot ombrejat, en sa vorera dreta. S'atravessa la torrentera. A la dreta s'aixeca'l cingle de la Mena de l'Or, avançat enfora, formant una esquerga gropada. Presenta indicis de coure. Al dessota ressurtien una tanda de grenys ferruginosos. En la part oposada, o sia a l'esquerra, s'enlaira l'espadat feréstech del Carrer d'en Torb. Els baixos són recoberts per una magnífica fageda.

El camí s'endinza en l'espessa boscuria.

1 h. 45. Fageda del clot d'en Pere. Tots els davallants de sota'ls cingles estan recoberts per la verda arbreda, presen-

tant efectes molt pintoreschs.

S'atravessa'l torrent que baixa de coll d'Escriu y's puja per entremig d'hermosos faigs, entre'ls quals hi clapegen negrosos pins.

2 h. 5. Font del clot d'en Pere, molt fresca. Bón punt de repos en la dura pujada. Aquesta continua fermament.

2 h. 15. Coll d'Escriu, 1.440 metres alt. Bell cop de vista sobre'l Pendís y el clot de Galigans, per on pujava l'antich camí de Cerdanya, que creuava'l cingle pel mateix engorjat de la reclosa vall del Forat de Pendís. Aquest camí se l'endugué l'aigua en les citades inundacions del 1902. Desde aleshores no ha sigut refet encara, ni es facil que ho sia, perquè'l govern s'ha fet sord a les reclamacions dels pobles perjudicats, que estigueren molt de temps faltats entre sí de comunicació, fins que habilitaren aquesta nova via pel coll d'Escriu.

Aquest coll corre de N. a S. y s'obre entre les dretes cingles del Carrer d'en Torb y les estimbades roques d'en Cabrer. A l'O. domina l'espai el Pedraforca.

Baixada entre bosch de boixos y pins.

2 h. 40. Font d'Escriu, 1.240 metres alt. La casa del mateix nom es tot propera. Se puja novament, revoltant la clotada.

2 h. 50. S'atravessa'l torrent del Forat o del Pendís, pujant-se seguidament.

3 h. 15. Font del Faig, 1.490 metres alt. Hostal que's tingué d'abandonar per efecte dels repetits aiguats, aixís com l'antich camí ral de ferradura. De la casa no'n queden més que les parets. La font es prop del

camí, enfilada en un replanet al peu d'uns arbres. Se va ascendent constantment pel replech que forma la vall naixent.

3 h. 45. Coll de Pendís, 1.786 metres alt.

Dóna aigües al Segre y al Llobregat. Fa partió entre'l Bergadà y la Cerdanya.

Tombat el coll, se faldeja la vessant dreta superior de la vall d'Ingla, per entremig d'un hermós bosch de pins y abets. Paisatges bellíssims.

3 h. 55. Collet Roig, en un cap de serrat.

4 h. 5. Grau Cirera, estret rocós y de dolent passant.

4 h. 10. Se deixa a l'esquerra un camí que baixa dret a Riu.

4 h. 20. Coll de Trapa, 1.800 metres alt., en mig d'un pla deliciós d'arbreda, entre les valls d'Ingla y de Setfons. Se baixa del costat d'aquesta última per entremig de preciós bosch, gasant d'un bell punt de vista vers a la serra del Moixaró.

4 h. 35. Les Setfons. Abundor d'aigua naixent a dolls en un trencall de grenys. Fondals emboscats. Bell cop de vista del Moixaró y de la Tossa de Das.

El camí baixa pel costat del bosch, rodejant la vessant esquerra de la clotada.

Van deixant-se distints corriols que's dirigeixen dret a Riu.

5 h. 20. Canals, vehinat de cases que formen ajuntament ab Riu. Està pintorescament situat dessobre aspra clotarada.

Se baixa fortament dret al feréstech sot, dominant-se a la dreta un bonich engorjat, encara que mancat d'aigua en la torrentera. En la part esquerra s'aixequen erigats trencalls y

cingletars, y cauen pels xòr-rechs grosses rossoleres.

5 h. 50. S'arriba al fons de la torrentera, en un reclot selvatge tancat per tots indrets. Se segueix en avall junt al migrat curs d'aigua. Lloch devastat per les aigües torrencials. Els pocs arbres que's noten estan aferrats entre'ls grenys.

6 h. Les Ferreres, casa solitaria, enlairada sobre la vora dreta del riu. Se deixa aquest al fons y, passant per dessobre la casa, s'empren un ràpit pujant vessant amunt.

6 h. 10. Collet d'on s'ovira, de l'altre costat, el poble de Grus, a curta distància, y una gran extensió de la Cerdanya. Van trobant-se prats vorejats d'arbreda. Els paisatges són ja riolers y festosos.

6 h. 45. Das, important població de la Cerdanya. Modern y elegant edifici per casa de l'Ajuntament y escoles, costejat per en Rosendo Arús, fill d'aquest poble. L'iglesia parroquial es de senzilla planta romànica. Una carretera l'uneix ab Puigcerdà.

7 h. 20. Alp. (Vegi-sitin. 139.)

9 h. Puigcerdà, vila de 2.572 habitants; 1.199 m. alt.; cap. de son partit, província de Gerona, bisbat de la Seu d'Urgell, capitalitat de la Cerdanya, situada en un puig que s'alça en mig de la plana, dominant-la garbosa-ment.

FONDES: *Europa, Tixaire.*

EDIFICIS Y LLOCHS NOTABLES: Iglesia parroquial de Santa Maria, del sigle XIV; convent de Sant Domingo, del sigle XV; capella dels Dolors, bonich agropament esculptural; capella de

la Mare de Déu de Gràcia; precioses pintures del sigle XV y un quadro d'en Viladomat. — Plaça Major, ab porxos y un monument a n'en Cabrinetty. — Plaça de Cabrinetty, ab un obelisch en el centre. — Casa de la Vila, edifici del sigle XIV. — Estany y passeigs. — Boniques torres y xalets.

Pera més detalls, vegi-s VALLS ALTES DEL SEGRE, volum IV.

ITINERARI N.º 137

De Bagà

a Bellver pel coll de Pendís

7 h. 45. Camí de ferradura.

3 h. 45. Coll de Pendís. (Vegi-s l'itinerari anterior.)

Se deixa'l camí de Puigcerdà a la dreta y es baixa per entremig d'un bosch de grans abets.

4 h. Grau de l'Inglà, baixada molt ràpida y rocosa.

4 h. 25. Se surt del bosch, atravesant-se pasturatges. Jaça molt gran.

Se baixa tot de dret.

4 h. 40. Can Castillo. Continua ferma la baixada per entre hermosos prats de ràpida pendent.

4 h. 50. Can Biel. En la vessant oposada s'ovira la casa de les Serres.

5 h. S'arriba al fons del riu, prenent-se ben prompte un camí carreter a l'esquerra.

5 h. 50. S'entra en l'hermosa plana, que se segueix entremig d'hermosos prats.

6 h. 40. Tallo, petit poblet.

7 h. 45. Bellver, vila de 1.722 hab., situada en un turó sobre'l Segre, a 1.070 m. alt. Es la

capitalitat natural de la Bàtllia o petita Cerdanya. Molt notable plaça ab voltes, d'interessant caràcter d'antigor. Iglesia parroquial, d'origen romànic, ab superposicions ojivals y barroques; torra-campanar quadrada.

ITINERARI N.º 138

De Bagà

a Puigcerdà per coll de Jou

8 h. *Camí de ferradura; dolent en molts indrets.*

1 h. Pont de cal Tinent. (Vegeu itin. 136.)

1 h. 5. Se deixa a mà esquerra'l camí que va a Greixa y's voreja'l marge del petit riu, que s'atravessa distintes voltes.

1 h. 20. Hostal Cremat, en la vora dreta. Ne queden sols les runes. Fa ja més de cent anys que es a terra. Es tradició admesa en el país que'l tal hostal era un cau de bandolers y que'ls vianants que s'esqueyen a passar-hi la niteren assassinats y robats, y que llur carn era servida després cuïta en els menjars. N'hagué esment la justícia, diuen, y l'hostal fou cremat y penjats els hostalers.

Se segueix el llit del riu.

1 h. 25. El camí s'enlaira sobre la vorera dreta.

1 h. 30. Clot de la Llorença, molt embarrancat, que s'obre a l'esquerra. Bonich cop de vista, per son forat, dels penyals encinglerats y roquers abruptes del Moixaró. En el cayent oposat de serra negreja, en una gran extesa, l'hermosa бага de Rebost.

1 h. 35. Engorjat de la Sal-

ve. Notable reclus per ont el riuet se recargola, tenint a l'esquerra l'espadat de les Saleres de la Llorença, y a la dreta'ls penyals de Tornador.

El camí s'enlaira, dominant bella y aspra clotada.

2 h. Vehinat de l'Hospitalet, de trist aspecte. El constitueixen unes ronegues cases, encongides, en un reclus sota dretes caigudes de montanya.

Se puja fortament per entre roques y desolat terror.

L'ermita de Roca Sansa's deixa a un costat.

2 h. 20. El Claper, casa solitaria, entre aspre rocam.

La pujada va accidentant-se més y més. La pinosa vesteix galanament l'aspre terror.

2 h. 40. La Roca Sansa, gegantesch espadat, pelat y llis, que's dreça a un costat del camí, coronat per aspre penyalar. El camí, en pujada sempre, es molt pintoresch y frueix de bell domini de vista, en especial de penyes abruptes y escapsades cingleres y rocaters.

3 h. 5. Font del Pouet. Naix en un petit bassal, sota una penya vestida de verdor.

3 h. 20. Collet de Deogracies. El camí torç de pla vers a l'esquerra.

3 h. 30. Coll de Jou, 2.090 metres alt., entre les enasprades puntes de Roques altes de Moixaró a ponent y el macís de La Mena a llevant. Forma partió d'aigües del Bastareny y del Segre y límit entre les comarques del Bergadà y la Cerdanya. Nou y interessant punt de vista dret an aquest indret.

Se baixa ràpidament pels aiguavessos del Segre.

4 h. 30. Font Llebrera. Aigua molt freda y bona. Lloch

aont es costum el reposar-hi.

5 h. 30. La Valira, vehinat del poble de Grus.

6 h. Das. (Vegi-s itin. 136.)

8 h. Puigcerdà.

ITINERARI N.º 139

De Bagà a Puigcerdà

per Rebost y coll del Pal

7 h. 30. *Camidolent de fer-radura.*

1 h. Cal Tinent. (Vegi-s itinerari 136.)

Per darrera la casa's pren un corriol que puja per dolent ter-rer, en el que s'hi noten fondes esclavissades y esquerdes produïdes per les aigües. Aquests grans moviments de terres en avall han posat a voltes en pe-rill la casa del Tinent.

1 h. 15. Cap de serrat que domina la vall de Greixa.

Van faldejant-se planerament pintoresques recolzades, entre prats y camps de conreu.

1 h. 30. Milleres, casa de pàges, ab dependències que l'envolten.

Bonich aspecte de les tren-cades serres de Greixa y del Moixaró.

1 h. 40. El camí penetra en la boscuria, perdent-se sovint en la preciosa бага de faigs, ombrejada y frescal. Trajecte magnífic, ornat d'arbres cor-pulents d'extes y recargolat brancatge.

2 h. 5. S'atravessa una en-sotada torrentera, molt amaga-da y fosca, en la que hi penetra la llum ab bell misteri. Grosses roques estimbades s'interposen en el joliu petit curs de l'aigua. Continúa revoltant-se en pujada l'ombrívola бага.

2 h. 15. Se surt de la foscor de la boscuria, ampliant-se'ls horitzons. Endalt s'ovira la casa de Rebost.

Pujada molt ràpida.

2 h. 25. Rebost, masia que frueix d'extens punt de vista. A ponent, per damunt de les serres de Greixa, d'enasprat es-quenall y enterea gropada, y de les gegantesques montanyes de Montmell, La Bauma y La Vena ressurten els fantàstichs Pals de Pedraforça; la serra de Cadí, d'aspra tirada, s'allargaca al fons. Cobreixen les properes y rectes vessants majestuosos boscos de pins y faigs.

2 h. 40. Collada de Forn, entremig de dretes cingleres, oberta entre les valls de Greixa y de Gavarrós. Prop del coll hi ha la casa abandonada de Forn.

Se rejunta en la collada'l ca-mí de drecera que puja pel san-tuari de Paller. (Vegi-s l'itinerari següent.)

El camí faldeja envistes de la vall de Riutort, ovirant-se'l po-blet de Gavarrós, bellament pla-çat en un estreb de serra, entre dues encongides valls.

2 h. 45. Clot de Forn, so-talada emboscada, barrancosa torrentera. Se deixa a la dreta'l camí que baixa a Gavarrós. Se recorre una galana pinosa.

2 h. 55. Collet Roig. Se do-mina'l poble de Gavarrós. Con-tinúa'l bosch de pins tot revol-tant la clotada.

3 h. 10. Termina la vegeta-ció arborescent y s'ofereix una verda pendent de glebatge, rat-llada per una naixent via d'ai-gua. Al cim de la pendent s'en-laira el coll del Pal. A la dreta del coll s'avança'l macís de Puigllançada. A l'esquerra bai-xen els cayents herbats de Co-

mabella, d'una relluor verda y frescal.

3 h. 45. Coll del Pal, 2.040 metres alt., entre les pendents englebadas, ab grops rocosos, del Puigllançada y de Comabella. Límit de la Cerdanya y del Bergadà. Partió d'aigües del Llobregat y del Segre, pel Riutort y el riuat de La Molina respectivament. Prop del coll, en la vessant de mig-jorn, hi ha una font molt freda que naix en el glebatge, junt a uns grenys rocosos. Extens panorama vers a la conca del Llobregat, que's domina en una gran tirada. En la part oposada'l Puigmal alça sa alterosa testa per dessobre més properes montanyes.

El camí gira la verda collada y faldeja'l cim de Comabella, per dessobre la vall de La Molina.

4 h. 10. Coll de La Mola. S'ovira dret al N., entre bell panorama de montanyes, el coll de Puimoren y les dretes puntes de Fontviva. Se baixa per entre bosch a través de la serra. La davallada es molt dreta.

4 h. 30. Bosch de la Pia, del comú d'Alp. Alts y espessos pins.

4 h. 55. Barraca del Pla de Maselles, en mig de la бага. A l'esquerra, entre grenys cendrosos, s'extén la бага del Sant Crist, montanya amunt.

5 h. Pla de Maselles, cobert d'herbatge.

5 h. 5. Torrent de la Ple-tassa.

5 h. 20. S'atravessa'l torrent del Clotar.

5 h. 25. La Roca Castellana, penyal agut que's veu de bona distancia dominant la vall de La Molina.

5 h. 30. Torrent del Bos-

carró, en un replech de la montanya.

5 h. 50. Alp, poble de 649 habitants, districte de Puigcerdà, 1.180 m. alt.

Se pren un camí rodat que va per entre prats, atravessant el pla d'Alp. Se deixa a l'esquerra'l poble d'Astoll.

6 h. 15. Escadars, 1.140 m. altitud, poble unit al d'Urtj.

Se segueix la carretera de Ribes a Puigcerdà en un tras-curs de 6 kilòmetres.

6 h. 30. Pont d'en Soler, 1.095 m. alt., per on s'atravessa'l Segre.

7 h. 30. Puigcerdà.

ITINERARI N.º 140

De Bagà a Puigcerdà pel santuari de Paller

6 h. 30. Camí de drecera.

A la sortida de Bagà pel costat del Palau, se puja per una estribació entre'l clot de la font del Sofre a la dreta y el de Paller a l'esquerra.

15 m. Va remontant-se planerament el joliu clot de Paller per son aiguavés dret.

25 m. S'ovira'l pintoresch santuari de Paller, en un poètic fondal, verd y arbrat, dessobre de la qual s'hi redrecen altes montanyes, de recte y encinglerat cayent. El riuat forma dessota'l santuari un elegant y festós salt d'aigua.

30 m. Santuari de Paller, molt renomemat en l'encontrada. Posseeix una antiga imatge romànica tinguda en gran veneració. Els edificis, iglesia y casa de l'ermità són moderns. Prop del santuari, gairebé to-

cant, hi ha una font molt fresca, ben avariada y ombrejada, nomenada la font dels Banyadars. En el sot s'hi veuen xamosos rengles y aplechs d'arbres d'aigua.

Un dolent viarany s'enfila

Clotada de Paller

reblincolant per l'agresta montanya.

1 h. Paller de dalt. Preciosos punts d'esguart sobre la vall del Bastareny.

Molt dolenta y asprosa muntada.

1 h. 25. La Canal Mala, per on s'atravessa la serra al costat d'estimballs feréstechs y penyals cantelluts. Visió atractiva de la delitosa vall del Riutort. Se passa entre grenys.

1 h. 40. Collada del Forn.

6 h. 30. Puigcerdà. (Vegi-s l'itinerari anterior.)

ITINERARI N.º 141

Ascensió

al Moixaró per Greixa

4 h. *Faedora sols a peu en sa mettat, desde Bagà. Qui vulga anar en cata-lleria farà mellor de seguir l'itinerari 143 o bé'l 141.*

1 h. 20. Greixa. (Vegi-s itinerari 136.)

Un corriol s'enlaira ràpidament, encarat ab tormentós enras-tellat de penyals, de formes dures y cantelludes, que s'avança del macís retallat de la serra del Moixaró.

1 h. 35. Roques de Ventolana. S'alça a l'esquerra aquest engranall de grops feréstechs, de punta enasprada molt ressortida, avançada enfora, d'amenaçant tirat y d'una entonació rogenca y fosca.

Serpeja'l camí en amunt, per entre'ls fantàstics penyalars

que l'enronden y per damunt d'una caòtica vall rociosa.

1 h. 45. Planell de Ventolana, joliu y petit ras d'herbey, del que'n ressalta sa exuberant verdor entre l'entonació forta de colorit del rocater. El Moixaró redreça en amunt ses ericades puntes.

Se puja entre pins y boixos arrelats en els trencalls y esqueys de les roques. El corriol s'encingla entre timbes y domina la canal de la Serp, clapada d'arbreda, faigs, pins y boixos. L'enxorrencada canal ratlla la

Santuari de Paller

montanya desde'l cim al fons del clot, guarnint-li ben propi decorat un seguit de cingles pe-lats, trencalls abruptes y baumes pregones en les botarudes y esquerpes roques, caus feréstechs de gralles moltes d'elles. La vegetació arborescent correspon a la duresa del conjunt.

2 h. El corriol, ja molt enlairat, arriba al peu de l'inclinat cingle, y les cavalleries que fins aquí ab dificultats arriben, no passen ja més endavant. Va revoltant-se'l repeu de les cingleres. Paisatges de fantàstica duresa.

2 h. 15. Pont natural en la Roca Gran, de gegantesch aspecte, enlairat a no llunyana

distància del camí. Altres ponts de roca, més petits, s'obren també en els espadats de la penya. Grans rossoleres de pedregam se foragiten en els aspres xórrechs. Confós remolí de roques despresa omplena'l fons de les cayents selvatges y tanca la feréstega clotada l'engranall de les avançades roques que formen el titànich avant-mur de la gegantesca serra. Abundor de fòssils se troben al pas, com se noten també distintes traces de diverses lleys de minerals. Es un va-y-tot de la natura.

Revoltada l'espantosa afrau, esgraona'l camí una avançada aresta, que's guanya per forta empitrada.

3 h. Serrat de Pleta Closa, entre la canal de la Serp y el clot propi del Moixaró.

Se va pujant pel glebatge dominant aquesta última clotada.

3 h. 15. Font molt mal apariada en l'herbada vessant.

montanyes que tanquen la Cerdanya.

S'atravessa'l ras encatifat en direcció a llevant. Les enasprades Roques Altes de Moixaró s'alcen en un caire del Ras, estimbades, ab ferm erissall de penyes.

Roques Altes de Moixaró

3 h. 30. Collada del Moixaró. Ample pla de pasturatges s'extén llis y verdós pel costat de Cerdanya. Dóna bo de veure en lloch tant enlairat una tant bella planada de camps de pastura, animada a l'estiu per la munió de bestiar que s'hi nodreix y hi campa lliurement, trencat el solemniat quietisme pel sever y majestuós bruel de la vacada, els renills de les eugues y el dolc y melancòlich belar de les ovelles.

Hermós panorama vers a les

3 h. 45. S'arriba al peu del desballestat penyal y s'empren l'ascensió pels grops sortits, esquerdat y romputs. Veritable escalada.

4 h. Cim de Roques Altes de Moixaró, 2.275 m. alt., pich molt enasprat, ple d'erissalls a son envolt y de roques trinxades y somogudes. S'obre una timba espantosa pel costat de la vall de Greixa. Forma dues puntes pariones separades per una depressió o aresta enfondida, d'aspre y estret esquenall.

El panorama es molt extens y magníficent. L'esguart ovira termes llunyadans, borrosos part d'ells, en l'horitzó. En son primer terme de mig-jorn atreu, corprenent, la gola d'abim que als peus s'obre, en qual fons s'hi acoblen en feréstech desgavell roques y penyalars abruptes, ressortint de l'ossamenta de la serra; clots solitaris vestits de fosca arbreda; apilotament de grans carreus despresos, estimbats y trocejats pels elements. Frontera un dels costats s'alça'l feixuch cim de la Mena o Padró dels Quatre Batlles, desprenent-se en sa arrancada dret a la collada del Forn, l'hermosa baga de Rebost, que amaga ab l'espessor de l'arbreda'ls cingletars asprosos. Dret al sòt s'ovira la riolera vall del Bastareny fins a son enforch ab el Llobregat; més enllà les abruptes montanyes de La Clusa y Malanyeu, seguint el cercle les de Vallcebre y Gisclareny. Formen un bell arreplech a ponent el majestuós macís d'en Cija, el Pedraforca y l'acanalada serra de Cadí. S'extén al fons, de NO. a NE., l'hermosa vall de la Cerdanya, ab sa munió de poblets festosos, sos prats envellutats, els renglers d'arbres que'ls enquadren y la cinta del riu Segre creuant-la de part a part. Al lluny, al NO., s'oviren llunyanes les grandioses serres dels Pallars y de l'Alt Pirineu, les Malehides y l'alterosa Pica d'Estats. Formen una muralla al N. les serres de Bascaran, Andorra, Campcardós, Fontviva, Carlit y Puigperich. Part d'avall es immens l'espai de territoris que's dominen. Impossíble enumerar tant bé de Déu de plans y montanyes, poblats y caserius.

ITINERARI N.º 142

Ascensió

al Moixaró desde Bagà per la font de la Cabrera

3 h. 30. *Sols pot anar-se a cavall fins a sota la font. Trajecte molt interessant.*

1 h. 45. Clot d'en Pere. (Vegeu itin. 135.)

Deixant a l'esquerra'l camí de coll de Pendís, se penetra bosch amunt, enlairant-se entre la bella espessetat de l'arbreda, composta de majestuosos faigs de ferma y descarnada soca, pins arrogants d'esplendida copa, fornits boixos y enreversats ginebrars; tot el pla de terra està atapahit de tofuda capa de fullaraca y pinosa. Remolí tormentós de grenys y penyals avança inclinant l'energica testa per damunt l'espessor de l'arbreda, contrastant bellament sa munió de tons variats, negrosos, rogenchs, grisos y verdosos. Se noten sovint les hermoses pedres verdes semblants al porfí, ratllades suauement de distints colors, vius y fins, prou conegudes pels geòlechs ab el generich nom de *pedres de Greixa*.

2 h. 5. Font de la Cabrera, en un sot deliciós, voltat d'arbreda y originals rocaters. Raja abundosa per una canal a la temperatura de 10°. Va aconduïda a un comb que serveix pera l'abeurada del bestiar.

Desde la font la pujada s'accentúa més y més, a l'igual que l'asprositat del terror. Se dominen les retallades Roques de Ventolana, unides en enfilall fantástich, avançant esquerpes del macís de la serra.

Pla del Moixaró

El camí va encinglerant-se.

2 h. 30. Relleix espatat de la cinglera per on el camí, molt estret, atravessa, ab la timba al fons y l'espatat nu de penya avançat al dessorre.

Va ascendint-se sempre entre tallats balsos de roca, dominant la solitaria y caòtica vall de la Cabrera.

2 h. 50. Pla del Moixaró, aon l'esperit s'aixampla al contrastar sa inusitada plàcida suavitat ab un seguit de paisatges y passants tant atuhidors.

Se remonta'l ras.

3 h. 15. S'emprèn l'escala da pel esgalabrat rocatèr.

3 h. 30. Cim de Roques Altes de Moixaró.

ITINERARI N.º 143

Ascensió al Moixaró desde Bagà per la font del Faig

5 h. 30. Pot anar-se en cavalleria fins al pla del Moixaró, al peu del cim de Roques Altes.

3 h. 15. Font del Faig. (Vegeu itin. 136.)

Sota l'hostal se deixa a l'esquerra'l camí de Puigcerdà y's pren un dolent corriol que ratlla de travers la montanya, tot enlairant-se. Es molt dolent y fàcil de perdre. El terror es molt erm y rocallós.

3 h. 45. Coll de Dental, entre la vall del Forat y el clot d'en Pere. Bell aspecte d'abdues valls.

Se va pujant sempre, dominant l'asprosa clotada que's remonta y la no menys selvatge de la Roca de la Cabrera.

4 h. 40. Pla del Moixaró. A l'esquerra, un xich en avall, a curta distancia, hi naix la fresca font del Moixaró, la més alta y bona d'aquests indrets.

Va atravesant-se'l verd ras englebat, que forma ondulats replechs en suau pendent dret al costat nord; en son cap superior, a mig-jorn, remata en paorosa timba.

5 h. El pla s'extén a l'esquerra dret al collet de Virgús, per on tenen d'anar a passar les cavalleries, creuant després per Coma Floriu, si volen fer el retorn pel coll de Jou.

Va remontant-se la pendent llisa de l'englebat.

5 h. 15. S'arriba al peu de l'enasprat penyal, que es forçós escalar en titànica graonada.

5 h. 30. Cim del Moixaró.

ITINERARI N.º 144

De Bagà al cim de Moixaró pel coll de Jou

5 h. 15. *Pot anar-se en cavalleria fins a coll de Jou y al pla de Moixaró, en marrada, revoltant la carena. Es molt més interessant seguir a peu desde coll de Jou per l'itinerari que s'indica.*

1 h. Cal Tinent. (Vegi-s itinerari 136.)

3 h. 30. Coll de Jou. (Vegi-s itinerari 138.)

Se segueix l'aresta de la carena, dominant la clotada del coll de Jou.

3 h. 40. Coll de La Miquela, en un estreb avançat entre les dues clotarades. Se va revoltant el citat clot de La Miquela per dessota'ls penyals aguts, sortits, de formes estranyes, nomenats de Les Soquetes.

Dret al fons s'obre la desfregada clotada de La Miquela, feréstega de debò, rublerta d'estimballs, xórrechs y aspres roquers.

3 h. 45. Cap de serrat del Pont, en un morro avançat de serra, bipartint la desfregada vall. En l'extrem més sortit s'hi destaca un grandíols pont natural, obert en l'encinglerada penya. Presenta un molt bell aspecte.

Continúa faldejant-se entre estimballs la feréstega clotada, presentant diversos y interessants aspectes la foradada del Pont y les agudes puntes dels penyals que arreu ressurtien, prenent formes capritxoses y variades.

La serra del Moixaró es de les més notables d'aquest indret de Pireneu per lo selvatge y enasprada y lo molt rica en minerals de tota mena.

3 h. 55. Aspre serrat entre'ls clots de La Miquela y dels Molins. Se revolta aquest nou feréstech sotalar. Sobressurtien com grops imposants els penyals nomenats de Cap de Molins.

4 h. Se creua la serra, franquejant-la per l'indret de la Cerdanya.

4 h. 10. Torna a creuar-se l'aresta de la carena, passant-se altra volta per dessobre'l clot dels Molins. Bell cop de vista

Cims del Moixaró

dels penyals del propi nom, que presenten l'aspecte d'un descomunal enflautat d'orgue. S'alcen en mig del desfregat clot. El dolent viarany puja fortament entre grenys abruptes.

4 h. 40. Se domina'l clot de la Llorença y's continua ascendint, vorejant per damunt del precipici'ls enasprats grops de Les Planelles.

4 h. 50. S'escalen els roquers del cim del Moixaró.

5 h. 5. Punta oriental de les Roques Altes de Moixaró. Se segueix l'aresta que l'uneix ab son parió cimal, que s'alça enasprat a l'enfront.

5 h. 15. Cim superior de les Roques Altes de Moixaró.

ITINERARI N.º 145

**Ascensió al cim de La Mena,
Padró dels Quatre Batlles,
desde Bagà
per coll de Jou**

4 h. 30. *Pot pujar-se en calleria fins a coll de Jou.*

3 h. 30. Coll de Jou. (Vegi's itinerari 138.)

Desde'l coll cal escalar vers a ponent la grandiosa massa de la montanya, tant prompte entre roques y grenys sortits com per pendents llises de glibatge. Es una pujada fadigosa, per lo constant. Sembla sempre gua-

nyar-se l'últim cim, a l'assolir-se'l que's té al davant, y sempre'n ressurt, a l'arribar-hi, altre que's presenta més enlairat. Els replans herbats y les pendents lliscoses s'esgraonen seguidament.

4 h. 30. Padró dels Quatre Batlles, 2.690 m. alt., punt culminant de la montanya o cim de La Mena, coneguda ab aquest nom en la comarca del Bastareny y del Llobregat, y ab el nom de montanya d'Alp en la Cerdanya. El cim superior no forma una punta sobressortint o aguda, sinó que presenta un ras aplanat del que se'n destaquen distints tossals coberts de gleba y detritus de roques esquistoses.

La punta més alta es el Padró dels Quatre Batlles, qual nom porta per esser la fita de partió de quatre municipis: Alp, Urus o Grus, Das y Bagà. En el cim hi ha un gros piló de pedres ab una estaca clavada al mig. A poca distancia, y pochs metres més abaix, hi ha la Tossa de Das, bella miranda de la Cerdanya, per estar avançada cap aquell indret; dret al S., altre tossal d'alçaria aproximada que domina mellor vista sobre la vall del Llobregat; més enllà y més distanciada, vers al SE., altre tossal (nomenat Comabella, que domina vers el pla d'Anyella y altres valls del Llobregat y del Bastareny. El puig d'Alp queda més baix, ressaltant sa punta en la montanya com una perxa o un gran clau clavat en ella. Tots els rasos són englebats, y fins al cim puja a pasturar-hi'l bestiar, que's retira ja en avall a primers de Setembre.

Les aigües donen per un costat al Segre, y per l'altre al Llobregat.

El panorama es del tot soberch. Domina al dessota tot l'ample y verd espay de la Cerdanya, preciós y esplèndit, obert de NE. a NO., desde'l pla de la Perxa a l'engorjat del Baridà. Limiten el llunyà horitzó, a l'O.NO., les montanyes de Sant Joan de l'Erm, del Pallars y Aran, sobressortint la sempre nevada Maladetta; al NO. se dreça la serra de Bascaran, el macís de Campeardós, la Portella Blanca y les rogenques montanyes d'Andorra; al N. tanquen la vall de Querol les cantelludes montanyes de Fontfreda, aon naix la rufaca que refreda la Cerdanya; el coll de Puimoren a son costat, y a l'altra part d'aquest les montanyes de Fontviva; al N.NE., l'important macís del Carlit, ab sos cims enasprats y de trencades formes, destacant-se la Pica Roja y el Puigperich; més al NE., els boscos de Font Romeu, distingint-se'l Calvari entre la negror de la pinosa; més a la dreta la ciutadela y forts de Montlluís, y a son dessobre l'ample macís de les montanyes de Madres; més al lluny ressurtten alguns cims de la carena de les Corberes. A llevant tapa l'espay el macís del Puigmal, descobrint-se, per dessobre la collada de Toses, el pla de Les Salines, serra de Gorrablanç, altes montanyes de les valls de Nuria, del Freser y del Ter, y més al S. el macís del Taga y Serra Cavallera; més ençà, Pla d'Anyella, y Puigllançada a l'E.SE.; y al lluny, entre altres serres de l'interior de Catalunya, la massa del Montseny; al S.SE., la montanya de Falgars, y dret al S. tot el congost del Llobregat, ab els cingles de La Nou, els rasos de

Peguera y camí de Berga, presentant un sorprenent cop de vista; més lluny, el pla de Bagès, Montserrat y Sant Llorenç de Munt, les serres de Barcelona y el Mediterrani. Però aon, sobre tot, l'efecte es imposant, es dret a la serra de Cadí, que s'allarga cap a ponent, a l'altra part dels colls de Jou y de Pendis, presentant un arrogant dentellat; els Pals de Pedraforca s'alcen a l'O.SO., entre un enrenou de boniques montanyes de formes abruptes y gegantines.

El cim de La Mena o Rasos d'Alp se donen la mà ab la serra de Cadí, pel coll de Jou, al SO., y ab el Puigllançada a l'E., pel coll del Pal.

ITINERARI N.º 146

Ascensió al cim de La Mena y Padró dels Quatre Batlles desde'l coll del Pal

1 h. 30. *A peu desde'l coll.*
(De Bagà al coll del Pal, vegeu itin. 139 y 140.)

(De La Pobla al coll del Pal, vegeu itin. 147.)

Desde'l coll del Pal se va faldant pel cayent oriental el cim de Comabella.

20 m. Coll de La Mola, d'on se disfruta de molt amples punts de vista. Se deixa a l'esquerra'l camí que va al coll del Pal. Desde aquí's perd ja tota mena de camí y comença l'ascensió vers al cim per dessobre la gleba, entre la que ressur el rocall.

30 m. Serrat del coll de La Mola, ont hi ha alçada una torreta de pedres, 2.030 m. alt. Se va escaiant la montanya per sa

vessant est, seguint les ondulacions y replans dels rasos.

1 h. Puig d'Alp, 2.465 m. alt., pic avançat de la montanya, damunt de la vall d'Alp, dominant un magnífich panorama de gran part de la Cerdanya y montanyes que la clouen. Prop del Puig d'Alp se troba'l manantial de Setfont, d'aigua riquíssima.

Desde'l Puig d'Alp van extenent-se'ls rasos seguidament en pendents y planades fins a guanyar l'alt del macís.

1 h. 30. Padró dels Quatre Batlles.

ITINERARI N.º 147

De l'estació de Guardiola-Bagà a Puigcerdà pel coll del Pal

8 h. *Camí de ferradura.*
35 m. Pont de l'Espelt. (Vegeu itin. 27.)

Se segueixen en amunt la vora dreta del riu pels plans de l'Espelt.

1 h. Bauma dels Gitanos, sobre'l camí. Aquest segueix fruit bonichs paisatges de la corrent del riu, ab bella arbreda y aspres penyalars encingle-rats.

1 h. 10. Cal Mariano, a la dreta, prop del riu.

1 h. 15. Cal Po, altra casa de pages mig amagada entre l'arbreda, aprop de l'aigua, 883 m. altitud.

1 h. 30. L'Estret, casa gran de nova construcció al peu del riu, envoltada de majestuosa arbreda. Un dels arbres està sostingut per un robust y macís puntal d'obra. Aquesta casa

està situada en la trifurcació de tres cursos d'aigua, un per banda, que venen a unir-se a l'entrada d'esquerpa gorja formada per espadats y verticals penyals que obren just pas al Riutort. Es d'un efecte misteriós y imposant. El camí s'endinza en la gorja.

1 h. 35. La Caseta, a la part oposada de l'aspra gola. La vall s'obre bon xich, però les vessants de les serres són abruptes y emboscades. El riueta passa gairebé amagat entre arbreda y matolls, remorejant fresós entre'ls còdols que formen son llit.

1 h. 45. Molí de Gavarrós, 1.038 m. alt., de pintoresch aspecte, al bell peu de l'aigua. Les avingudes del riu posen en perill molt sovint l'edifici y els moliners, que no fa pas molt temps tingueren d'abandonarlo, salvant-se per l'aiguavés de la montanya, fins a deixar passar la forta riuada, que causà bons danys al molí.

El camí segueix vall amunt.

1 h. 55. Massanes, pagesia no menys pintorescament situada. Al peu de la masia s'ajunten dos riberals, el del coll del Pal y el del clot del Forn, que a l'unir-se formen el Riutort.

El camí s'enlaira per la pendent de la montanya que separa abdues valls.

2 h. 25. Iglesia de Gavarrós, en el cayent de la serra, en bonica situació, dominant les frescals valls del Riutort, abruptes en els cims, emboscades en els cayents, y verdes y ríoleres en son fons.

Gavarrós es un poblet que forma ajuntament ab Greixa y Brocà; està constituït per mitja dotzena de cases properes, en-

cara que no juntes, a la parroquial iglesia, y alguna altra més allunyada. La pujada se fa molt dreta vessant amunt de la serra.

2 h. 50. La Casa Freda. Continúa la pujada.

3 h. La Marge, altra casa enlaira mig perduda en aquells cims. Prop d'ella, alguns conreus, prats y camps de patates.

3 h. 15 Se bifurca'l camí que puja de Bagà en la comarcada dels Plans. (De l'enforch a Puigcerdà, vegi-s itin. 139.)

8 h. Puigcerdà.

ITINERARI N.º 148

De La Pobla a Puigcerdà per la collada de les Tòrtes

8 h. Camí de ferradura.

25 m. La Molina. (Vegi-s itinerari 39.)

Se deixa'l camí de Castellar y's remonta'l riuera d'Arols per la vorera dreta, per la costa de la Perera. El riueta queda en avall.

45 m. Clot del Vedellar.

1 h. 30. Camp del Vilar. Replà ben conreuat. Se va pujant per les cayents de la vall.

1 h. 35. La Fageda, casa gran, que queda a l'esquerra. Continúa la pujada.

1 h. 50. Arols, gran casa de camp de joliu aspecte.

2 h. 10. Pla de Conill. Mulleres del Pla d'Arols, aon s'encreua'l camí de Castellar a Brocà y Bagà. (Vegi-s itin. 40.)

Se pren ràpida pujada.

2 h. 15. Casa de Pla d'Arols. Extens panorama, 1.360 m. alt. Se segueix pujant fortament.

2 h. 30. Collet de la Gallar-

da o de Pla d'Arols, on s'atravessa'l nervi després de la carena y que separa les valls d'Arols y de Rus. Forta pujada de les marrades de les Tortes, camí pedregós y molt accidentat, dominant un magnífich panorama general de les valls altes del Llobregat y extensos territoris.

3 h. 20. Collada de les Tortes, 1.950 m. alt., al costat mateix de Puigllançada y del puig de Rus.

3 h. 25. Pla de Rus, extensos glebatges quals cayents d'aigües naixents van al Rigart, tributari del Freser.

4 h. 5. Padró del Pla d'Anyella. (Vegi's itin. 149.)

8 h. Puigcerdà.

ITINERARI N.º 149

De Castellar d'en Huch a Puigcerdà

6 h. *Camí de ferradura.*

Se surt de Castellar, baixant-se a trobar el sot de La Rivera.

5 m. Vehinat de La Rivera, arrabal format per una quarantena de cases.

10 m. S'atravessa'l llit de la Rivereta, pedregós y quasi sempre sense aigua. Se puja la vessant oposada.

20 m. L'Arola, altre arrabal d'una vintena de cases, esgronades pintorescament en l'aspre cayent de la serra. Se va voltant un rocós faldar de montanya en direcció al nord. S'obren fondes baumes dessobre'l camí.

30 m. Plan Condal. Roch de l'Argelagosa, en un costat.

35 m. S'atravessa la rivera de Torrents, enxorrencada y

pedregosa. Se porta la direcció vers a l'O., seguint-se viarany escabrós que domina feréstegues clotades, cingleres enfosquides y penyals abruptes y un esplèndid panorama de montanyes vers a l'esboranç de la vall del Llobregat.

50 m. Collet del Roch d'en Batlle, desde on s'ovira al fons Castellar, entre balsos y cingleres. Per dessota'l penyal, un corriol porta a la Tuta o Covade Segura. Aquesta cova es molt gran y en son interior bastant alta. Té una regular fondaria, formant dues galeries interiors. Sa amplaria varia entre 4 y 12 metres; sa elevació arriba en alguns llocs fins a 7 o 8. S'hi noten poques estalagmites. Se fa observar, no obstant, pels acompanyants, la roca del Bisbe, en la qual ab bona voluntat pot veure-s'hi una figura simulant la forma d'un mitrat. A voltes tanquen en la Tuta'l bestiar que pastura a la montanya. Havia sigut habitada, servint, quan l'invasió sarrahina, d'alberch als cristians refugiats en aquestes serres, desde aont empenqueren la reconquesta de la terra llur.

Voltat el collet, el camí s'ençara ab el coll de la Creueta y el tossal de Rus. Verds y herbats cayents de montanya.

55 m. Font del Boix, 1.600 metres alt., molt abundosa, al costat dret del camí y al peu d'unes pintoresques roques. L'aigua raja per tots indrets, llençant-se a la vall que s'origina en els colls de la Creueta y de Rus. Es molt freda y bona.

El camí planeja entre herbey per la pendent de la serra.

1 h. Se deixa a l'esquerra un camí que s'enforça y porta a

a la Jaça de Rus, 1.600 m. altitud. Petita y freda font a la dreta del corriol. Se puja en direcció al nord per terrer englebat.

1 h. 30. Coll de la Creueta, 1.820 m. alt., entre'l tossal de la Pleta Roja a llevant y el de Pla Baguet a ponent. Partió d'aigües del Rigart, tributari del Freser y del Llobregat; límit del Bergadà. Nous y extensos horitzons dret al Pla d'Anyella y el Puigllançada en primer terme, els plans de les Salines y Puigmal al lluny; més aprop, a la dreta, el Rigart y la serra de Gorrablanch y les de Carlit, y moltes d'altres en els distants horitzons.

Se va baixant suaument pel verd englebat que s'extén vers al pla d'Anyella, dominant a la dreta bona part de la vall del Rigart.

1 h. 55. Font Ferri. Molt freda, un xich ferruginosa, si bé no's nota gaire al paladar. Els pastors, per la gana que obre, la consideren poch acceptable y diuen que no se'n pot beure perquè corromp desseguida tot lo que's pren. Me sembla que lo que's necessita són bons aliments pera soportar-la, fent mal, per sa fortalesa, als ventrells debils.

Al dessota hi han les barraques de la jaça de les vaques del Pla d'Anyella.

2 h. 5. S'atravessa'l petit curs del Rigart, que naix al Pla de Rus y sota Puigllançada.

S'atravessa l'hermós Pla d'Anyella, rublert tot ell de munió de bestiar de pastura de tota mena, vaques, eugues y ovelles. Es molt animat, verd y rient a l'estiu, y emmantellat d'atapahida cobertora de neu a l'hivernada. Es un magnífich pla molt

ben enquadrat, ab lleugeres ondulacions y molt rich en pasturatges. Està reclos per inclinades vessants, pel cim del Pla de Baguet, el Pla de Rus, el Puigllançada y el cim del Ginebrar; té son escorranch en la vall del Rigart.

El corriol, mig esborrat pel glebatge, creua en direcció al NE. la verda y alegre planada. Per la tardor, quan els ramats se retiren de la montanya, quedant aquesta deserta, els cabirois atravessen lleugers el pla pera córrer desde'l Puigmal a la serra de Cadí.

3 h. 35. Padró del Pla d'Anyella, 1.750 m. alt. a l'extrem superior del ras, que domina en sa superfície envellutada. Bell punt de vista dret al N. pel trau del riu de la Molina. Darrera del Puigllançada s'aixeca'l cim del Padró dels Quatre Batlles; enllà de la Cerdanya's destaquen les fronterices montanyes d'Andorra, el Puig Pedrós, les serres de la vall del Querol y de Carlit.

Se baixa pel costat del riu de la Molina, affluent del Segre.

2 h. 55. Pla dels Cirerets, 1.600 m. alt., ras englebat, d'on se frueix d'un bell cop de vista sobre la vall de La Molina. S'extén al dessota una hermosa pinosa. Se va baixant dret al nord per seguides reblincoles.

3 h. Apallador. Segueix el descens entre glebatge y pinosa. A la part oposada de la vall s'extenen els negrosos y espessos boscos de Saltégat y la Baga del Paborde.

3 h. 10. Amurriador de la ramada. Continúa ferma la baixada al NE. pels pasturatges.

S'atravessa'l torrent de Prat Nou, que baixa de l'esquenall de Pla d'Anyella.

3 h. 20. Cortals molt grans y ben arreglats pera tancar-hi'l bestiar, de construcció moderna, propietat del Sr. Rosal, de Berga. Al damunt hi ha'l vell corral del Sitjar.

3 h. 25. La Molina, 1.400 metres alt., hostal y punt de parada de les diligències de Ripoll a Puigcerdà. *Puesto* de carrabiners.

Se segueix la carretera, que penetra en la vall de La Molina, dominada per altes y properes montanyes.

3 h. 50. (2 k. de La Molina.) S'obre a l'esquerra una barrancada per aon baixa un torrent provinent del coll del Pal, Puigllançada y montanya d'Alp.

La carretera se dirigeix al NO.

4 h. 25. (5 k. de La Molina.) Torra del Riu, a l'esquerra, restaurada modernament. Té dues grans torres d'obra, quadrades, al costat de la fatxada, y un ben perfilat absis en la capelleta romànica.

El riuet de La Molina corre al costat esquer de la carretera, oferint a la vista plaents paisatges y portant son curs dret a l'O.NO.

4 h. 45. (7 k. de La Molina.) Escadars, 1.140 m. alt., vehinat del poble d'Urtj y parroquia sufragània d'Astoll. L'ajuntament comprèn els poblets d'Urtj, Astoll, Escadars, Surigarola y El Vilar.

Se pren la direcció al nord y s'entra en l'hermosa plana de Cerdanya, que s'obre ràpidament a la vista, dominada per la serra de Cadí y les montanyes de Maranges. Prats y conreus s'extenen per tots indrets, y en-tremig d'ells els festívols poblets de Caixans, Urtj y El Vilar.

5 h. (8 k. de La Molina.) Pont d'en Soler, 1.095 m. alt., per on s'atravessa'l Segre, que s'uneix allí aprop, a l'esquerra, ab el Querol o Arabó. La carretera segueix vers al N.NE. per entre hermoses closes circuides d'arbres, passant pel costat del Mas Arabó, que es una magnífica finca, molt ben cuidada.

La vista abarca gran nombre de poblets, masos y caserius, mig amagats entre l'arbreda, escampada al voltant dels hermosos prats y conreus.

5 h. 35. (11 k. de La Molina.) Se creua un camí carreter que porta a la dreta a Caixans y a l'esquerra a Ventayola, y s'atravessa l'hermós pla de Sant March. Arreu, closes entre arbreda y verdor exuberant, aigua brollant per tots indrets; alteroses montanyes enquadren l'ample espay. Els paisatges són constantment encisadors, rients, frescals; els petits y alegres poblets, escampats, ressaltan entre la matisada verdor. Puigcerdà, enlairat sobre un puig aïslat en la plana, presenta un pintoresch aspecte, cobrint l'eminència y ses vessants.

A l'arribar a la Baronía, arrabal de Puigcerdà, s'emprèn la pujada dret a la vila, aon s'hi entra per dessota unes antigues muralles rònegues y pel portal d'Aja.

6 h. (13 k. de La Molina.) Puigcerdà.

ITINERARI N.º 150

De Castellar d'en Huch a Puigllançada

3 h. *Pot pujar-se en cavalleria fins al pla de Rus.*

55 m. Font del Boix. (De Castellard'en Huch a la font del Boix, vegi-s itinerari anterior.)

1 h. Se deixa'l camí que va a la Creueta y's remonta'l clot del Tossal, herbat, dominat pel puig del propi nom, de forma cònica, enlairat a 1.800 m. alt. en direcció a l'O. No fa pas molts anys que hi pujava encara'l rector de Castellard pera benehir el terme. Avuy se fa la cerimònia en una més baixa y propera eminència.

1 h. 10 Coll del Tossal, 1.700 m. altitud, entre'l cim de son nom y el de la Pleta de Rus. Se va remonant en direcció a l'O. En avall hi ha'ls Combs de Font Peguera. Són aquests en gran nombre y extesos en distintes direccions, desde la font, servint pera abeurar-hi'l bestiar.

1 h. 35. Coll de la Bassa, 1.850 m. altitud. Prop del coll hi ha la pleta o jaça de Rus.

Va portant-se la direcció a l'O.

1 h. 55. Pla de Rus, extensos pasturatges. Se redreça a l'enfront el Puigllançada.

S'atravessa en el pla'l camí de La Pobla a Puigcerdà y s'emprèn la pujada al macís de Puigllançada per la Costa Geperuda, pendent de forma combada y llisa d'herbay. A l'esquerra hi ha'l clot de l'Euga blanca, quals fonts més altes són també les més enlairades del Rigart.

La costa, encara que de fàcil accés pel glebatge, es molt dreta. Se va guanyant la cresta

en reblincola, y amunt sempre s'assoleix el cim.

3 h. Puigllançada, 2.408 metres alt., important nus de l'arbre pirenench. El coll del Pal l'estreba al NO. ab el brançal de la serra de Cadí; el pla d'Anyella l'uneix al NE. ab el nervi general de carena que's dirigeix al Puigmal; per la collada de les Tortes y el pla de Rus al SE. se

Puigllançada desde'l Pla de Rus

desprèn l'alta serralada que separa les aigües del Rigart de les del Llobregat y Mardas. Les vessants del Puigllançada cauen: a llevant, al Rigart, affluent del Freser; a mig-jorn, al Llobregat; y al nord, al riu de La Molina, tributari del Segre. Forma limit entre'l Bergadà, la Vall de Ribes y Cerdanya.

El panorama es molt extens y interessant, dominant de dalt a baix, a sos peus, la verda conca del Rigart y totes les valls superiors del Llobregat que encapsala. Frueix també d'hermòs cop de vista de la Cerdanya. El panorama de montanyes es molt extens, captivant l'esguart

en primer terme la serra de Cadí, el Moixaró y Pedraforca, de dures y originals formes; les montanyes del Pallars y les Malhides se dibuixen en l'horitzó, ostentant llurs grandioses nevres; més aprop s'extenen grandioses les d'Andorra, Bascan, Fontviva, Carlit y Madres, y desde'l pla de les Salines enllà, el Puigmal y la carena fronterera, ab son conjunt d'aspres gropades. Dret a llevant, la vista s'extén per damunt d'un oneig de serralades, més o menys abruptes, fins al mar. A mig-jorn els horitzons són dilatadissims, ovirant-se molt destacats, entre altres grans macisos, el Montserrat, Sant Llorenç de Munt, Montseny y les serres del Tibidabo y de la costa de llevant. Al SE. se destaquen, al lluny, les serres de les Guilleries, Cabrera y Puigsacalm. El cim de Puigllançada es herbat, formant una llenca d'un mig kilòmetre de llargaria, extesa de N. a S. y ample sols d'uns 40 o 50 metres. Les pendents són herbades y poch enasprades, y el bestiar puja a pasturar fins a son cim.

ITINERARI N.º 451

Ascensió al Puigllançada desde'l coll del Pal

30 m. *Ascensió gens difícil.*

(De Bagà al coll del Pal, vegi-s itineraris 139 y 140.)

(De l'estació de Guardiola-Bagà al coll del Pal, vegi-s itinerari 147.)

Fora esgraonada desde'l coll per l'ampla pendent del macís, englebadada en gran part, reco-

berta de detritus en molts indrets, retallada de grenys rocosos transversals, extesos com bancades de penya, en molts d'altres. La pujada es forta, si bé no es molt dolenta.

30 m. Cim de Puigllançada.

ITINERARI N.º 452

De La Pobla a Nuria per la collada de les Tòrtes

10 h. 30. *Pot fer-se en cavalleria.*

(De La Pobla a La Molina, vegi-s itinerari 39.)

25 m. La Molina.

Se deixa'l camí de Castellar y's remonta'l riu d'Arols per sa vorera dreta. El riu queda tot seguit en avall. El camí de ferradura es prou dolent y s'enlaira ràpidament per pedregosa costa.

45 m. Clot del Vedellar. La vall es més oberta y's disfruta de galan cop de vista. El camí segueix pujant, encara que no tant ràpidament.

1 h. 30. Camp del Vilar. Replà conreuat. Bauma del Moro, molt propera. Se va pujant per la cayent de la vall.

1 h. 35. Se deixa a l'esquerra La Fageda, casa gran de pages.

1 h. 40. S'atravessa'l torrent d'Arols y's guanya sa vessant oposada.

1 h. 50. Arols, gran casa de camp de pintoresch aspecte. El camí va pujant seguidament.

2 h. 10. Mulleres del Pla d'Arols, aon s'atravessa'l camí de Castellar a Gavarrós y a Brocà y Bagà. (Vegi-s itin. 40.)

2 h. 15. Casa de Pla d'Arols,

Font prop de la casa. Extens panorama; 1.360 m. alt. Segueix la ràpida pujada.

2 h. 30. Collet de La Gallarda, aon s'atravessa'l nervi de serra, després de la carena, que separa les valls d'Arols y de Rus. Forta pujada de les marra-des de les Tortes, camí pedregós y molt accidentat, en continues reblincoles, dominant-se un extens y magnífich panorama general de les valls altes del Llobregat y extensos territoris.

3 h. 20. Collada de les Tortes, 1.950 m. alt., al costat del puig de Rus a l'E. A l'enfront se redreça majestuós el Puigllançada.

3 h. 25. Pla de Rus, extes entre'l Puigllançada y el puig de Rus. Extensos glebatges. Els cayents d'aigua naixent van al Rigart, tributari del Freser.

El camí passa enlairat per sobre la vall naixent del Rigart. L'hermós y gran Pla d'Anyella s'extén al dessota.

4 h. 5. Padró del Pla d'Anyella.

Deixant el camí de Puigcerdà, se guanya la pendent englebada del Ginebrar, dominant el Pla d'Anyella.

4 h. 30. Cim del Ginebrar, 1.950 m. alt., en la divisoria del Rigart y del riu de la Molina. Bella vista sobre la collada de Toses. Ràpida baixada.

4 h. 45. Collada de Toses. Encreuament ab el camí ral antich de Ribes a Cerdanya, que puja per la vall del Rigart.

Van seguint-se les ondulacions de la collada, oberta en la serra que va del Pla de les Salines al Puigllançada, en direcció NE. a SO.

5 h. Encreuament ab la car-

retera de Ribes a Puigcerdà, 1.800 m. alt.

Les aigües corren al Rigart dret al SE. y al torrent de la Molina al NO. Bell punt de vista de la vall del Rigart y montanyes que l'enronden, com també de les més llunyanes que tanquen les conques del Sagadell y del Freser. Per l'indret oposat sobre'l clot de la Molina s'aixequen els cims d'Alp, ovirant-se, al fons, les apartades montanyes fronterices d'Andorra.

En el mateix coll, al costat de la carretera, se pren un petit viarany en pujada que s'enfila, per la vessant de la serra, entre glebatges y algun pi escampat.

5 h. 15. Se troba una fresca font, naixent entre l'herbey.

5 h. 45. Coll de la Creu de Mayans, 2.025 m. alt., aon s'encreua'l camí antich de Puigcerdà a Ribes. La creu fa temps que no hi es. Quan el camí era abans tranzitat per traginers y vianants, hi havia encara la creu al costat del camí.

Vista interessant de montanyes y clots de la vall del Rigart, y més al lluny de les del Sagadell y del Freser, dominades pel puig de Taga. Forma la collada la partió d'aigües del Rigart y del riu de la Molina, tributari del Segre. Frontera entre Espanya y França. En el coll hi ha la fita.

Se deixa'l camí de Puigcerdà y s'en pren un altre a la dreta, que s'enlaira vers al cim de la serra en direcció al N.NE.

5 h. 50. Font del Picassó, abundosa y molt freda, emergint del glebatge, 2.060 m. alt.

Continua la pujada.

5 h. 55. Coll de Sant Salvador. Se deixen a l'esquerra'ls

extensos pasturatges dels plans de la Bassa y Ras de Palau, y's porta la direcció al NE. per extens encatifat d'herbey.

6 h. Pla d'Ovella morta. Hermosos pasturatges. Se remonta'l pla.

6 h. 15. Pla de les Salines de baix, 2.234 m. alt., suaus ondulacions en l'aplanat y ample lloc de la serra.

6 h. 30. Pla de les Salines de dalt, 2.273 m. alt., ras molt extens, verd y relluent. Es molt alegre aquest pla a l'estiu, quan se troba poblant per milers de caps de bestiar de llana y nombroses vacades y eugaçades que pasturen pels grassos herbatges y frueixen l'aire pur y sà de la montanya.

6 h. 35. S'atravessa un camí que va de Dorrià a Vallisabollera. Bell panorama sobre gran part de la Cerdanya, vall del Rigart, serra de l'Artiga, macís y clotades de Puigmal, serres de Madres, del Capcir, Carlit, Puigperich y Andorra; al lluny s'oviren les montanyes de l'Alt Pallars, y més aprop la serra de Cadí, el Puigllançada y la carena que n'arrenca formant l'alt vessant dret del Rigart.

S'atravessa pel bell mig de la planada.

6 h. 40. S'accentúa la pendent del pla pera alçar-se de dret vers la serra de Gorrablanch.

6 h. 45. Font de les Salines. Se puja de ferm y en reblincola la pendent de la serra de Gorrablanch, fronterera entre Espanya y França. Com que l'herbey esborra tot camí, cal decantar-se sempre pel costat de França pera no perdre-l. Se dominen constantment extensos panorames, fruïnt-se d'un seguit d'alegra vista. A l'esquerra van

les aigües al riu Feiton y a la vall de Vallisabollera.

7 h. 45. Pas dels Lladres, 2.600 m. alt. aproximada, al costat de la serra de Gorrablanch y de la Tossa del Pas dels Lladres, frontera entre Espanya y França. Partió d'aigües del Freser y del Segre. Ampla collada molt desembracada que domina immens espay. Aquest camí, solitari y aspre y de molt mal port durant la major part de l'any, era molt freqüentat pels contrabandistes. A l'hivern es exposat pels torbs que s'hi congrien.

Passada la collada, el camí va gairebé de pla pel glebatge, faldejant la serra de Gorrablanch.

7 h. 55. Se descriu una gran colzada y's baixa en revoltes vers a la clotada de Fontseca.

8 h. 10. En el fons de la vall, prop de la font, s'enforça'l camí. El de la dreta baixa pel fons del clot a Queralps y a Ribes. Se pren el de l'esquerra, que corre bastant planer, quedant enlairat sobre la vall.

8 h. 20. Se revolta un cap de serrat y's faldeja la clotada que cau de les Setfonts y de les Clotxes del Puigmal.

8 h. 35. S'atravessa'l torrent de les Clotxes. Prop del torrent hi ha una barraca, una fresca font y un abeurador pera'l bestiar. Se seguiuix faldejant la clotada.

8 h. 45. Barraca del Casadet, en un cap de serrat.

Se costreja la serra del Borrut en direcció SE., per extensos y pendants pasturatges.

8 h. 50. Serra del Borrut, 2.450 m. alt. aproximada. S'atravessa la serra en son arranch ab el macís de Puigmal. Separa la

coma de la Fontalba de la de Fontseca. Bonich punt de vista sobre la vall que baixa del Pas dels Lladres, el bosch d'Estremera, en la vessant oposada, el clot del Borrut, al fons, y un extens panorama de montanyes. En la vessant contrària, sobre la Cometa de la Fontalba, s'alça'l macis gegantesch del Puigmal.

Força baixada fins a trobar el fons de la Cometa de Fontalba.

9 h. Se troba'l començ de la Cometa. Arreu grossos naixements d'aigua que's llencen desseguida en bells cayents. Congestes en els clots y en les reconades del Puigmal. Tots els cayents són aspres y espadats; el fons es verd y rioler. S'atravessa'l naixent curs d'aigua.

9 h. 15. Jaça de la Fontalba. Barraques de pastors. Grans davassalls de roques, entre les que s'hi arrelen notables varietats botàniques.

Se va baixant el costat esquer de l'embarrancada clotada.

9 h. 20. Coma de la Fontalba, 2.050 m. alt. Se deixa a la dreta'l camí que va a la caudalosa font de la Fontalba y baixa a Ribes per Ventolà.

El naixement de la Fontalba se troba a cinch minuts de distància. Val la pena de visitar-lo. Un veritable riu naix entre'l rocam ab forta pressió. L'aigua brolla escumosa y espurnejant, formant blanca cascata, de lo qual li ve sens dubte son nom. S'extén en ample llençolada, y, despenyant-se adalerada y fresosa, botent y rebotent enjagada fins al fons de la coma, recorre allí mansa y suaument l'ample y perllongat planell herbat, pera tornar-se a llençar més

en avall en la magnífica cascata de la Fontalba a l'enfront del Salt del Sastre. Es un dels naixements d'aigua més notable, per sa bellesa y més important per son quantios caudal, de tot aquest Pireneu, essent una vera meravella de la naturalesa. A son enfront s'ofereix una bella perspectiva de penyals alterosos y encinglerats trencalls que formen la part superior de la gorja del riu de Nuria: les Roques de Tot-lo-món, el Balan-drau y el Torraneules.

El camí segueix dominant la Coma de la Fontalba y disfrutant del bell efecte de l'alta y recta cascata que forma l'aigua desde son naixement.

9 h. 40. Troç de Bou, pasturatges. Vistes sobre la clotada del riu de Nuria, la barrancada del Salt del Sastre y el portell de la gorja de Cremal.

9 h. 45. Roch de la Fita, collet entre dues roques, aonhi ha en un costat una creu, y en l'altre la barraca de Gombren. S'entra en la coma d'aquest nom. Delitosos punts de vista sobre les gorges del riu de Nuria, y al fons, en la vessant oposada, sobre'l sot y saltant d'aigua de la Font Negra.

10 h. Font de la Coma de Gombren, sota'l camí.

10 h. 10. Envistes del santuari y de la vall de Nuria. Preciosos panorames per tots indrets. Dalt d'una pedra, una creu senyala les envistes del santuari, y es costum tradicional entre'ls romeus que a l'arribar-hi se descobrin y saludin a la Mare de Déu ab una salve, y que a l'entornar-se'n se despedixin en igual devota forma.

10 h. 20. Coma de la Perdiu. El camí s'ajunta ab el de la

cova de Sant Gil, gairebé a l'enfront de la font.

10 h. 30. Santuari de Nuria. (Vegi-s la descripció y pormenors de la vall y santuari en el volum II, VALL DE RIBES.)

Si bé aquest renomnat santuari's troba en les altes montanyes de la Vall de Ribes, la veneració a la Mare de Déu de Nuria es molt extesa per tota la regió pirenenca de l'alt Bergadà, y són constants y nombrosos els romeus d'aquesta comarca que a l'estiu la visiten.

ITINERARI N.º 453

De Castellar d'en Huch a Nuria

7 h. 30. *Camí de ferradura.*

3 h. Planés. (Vegi-s itin. 456.)

S'atravessa la carretera de Puigcerdà a Ribes al costat de l'hostal, y es puja per un corriol molt estret.

3 h. 15. Les Tombes, vehinat de cases de Planés. El camí s'enlaira de sobte serra amunt. La pendent es molt dreta.

3 h. 30. S'interna'l corriol en el bosch, ombrejant-lo arbreda molt espessa. Puja'l viarany de dret sense descriure marrades, essent molt enxorrencat, dolent y pedregós, esborrat per la pinosa a l'apartarse del xórrech.

4 h. 45. Pla de les Barraques, 1.892 m. alt., en la serra que separa la vall d'Estremera de la molt ampla del Rigart. La boscuria s'extén per abdues vessants, descobrint-se entre'ls pins bell panorama. Se deixa a la dreta'l camí que va a Ventolà. Baixa aquest, sempre entre

bosch, al tombar el coll, trobant-se sovint fontetes entre l'espessetat de la fosca pinosa.

5 h. 10. Font de l'Home mort, 1.800 m. alt., entre un gros claper de roques, al dessobre de la rivera d'Estremera, que s'origina en el pas dels Lladres, y en son aiguabarraig ab el torrent que, baixant de la serra del Borrut, salta estimbat y joguinós. Encreuament ab un camí que va de Queralps al Pas dels Lladres. En amunt de la font hi ha la cova dels Penitents, en la que hi caben 300 caps de bestiar, emperó de tant petita obertura que es forçós entrar-hi ajegut.

Atravessada la rivera, se faldeja la serra per un petit corriol que s'enfila, perdent-se a voltes entre'l glebatge, per damunt la vall d'Estremera, tenint a l'enfront la negra pinosa de Queralps, en la qual s'hi obren pregones coves en ses aspres vessants, presentant rectes carrerades que són veritables escorranchs de pedregam.

5 h. 35. Se revolta la serra en un cap de serrat, dominant un hermós panorama dret al fons de la vall del Freser, les gorges del propi riu en amunt, y el negre bosch de pins de Serrat a l'enfront. Al dessota s'ovira'l poble de Queralps. El camí corre de pla molt enlairat.

6 h. 10. Collada de la Fontalba, 2.100 m. alt. Extens panorama de les altes montanyes del Freser y de la vall de Ribes.

Se sent ja la remor del naixement de la Fontalba.

Se planeja pel cim de la coma d'aquest riu.

6 h. 20. Naixement de la Fontalba. (Vegi-s itinerari anterior.)

7 h. 30. Nuria.

ITINERARI N.º 154

**De Castellar d'en Huch al cim
de Pla de Pujals, pels colls
de Remoló y de La Bòna.**

2 h. 15. *Pot anar-se a cavall fins al coll de La Bòna.*

20 m. La Creu de Castellar. (Vegi-s itinerari 42.)

25 m. Clot de les Conques, aon se deixa'l camí de Montgrony.

40 m. Collet Roig. Sota'l pla de la Gran Jaça, a la dreta, s'obre'l clot de Perejoan. En avall s'ovira Sant Joan de Cornudell y el vehinat de La Soleya, agropació de 6 o 7 cases pertanyent a Castellar d'en Huch.

Se va faldejant el cim de Pedra Picada.

45 m. S'atravessa una dreta barrancada que baixa de l'expressat cim.

1 h. Bauma blanca, sota'l camí, en la que hi tanquen el bestiar, cabent-hi de 3 a 400 caps. El camí va enlairant-se penosament pel cayent de la serra.

1 h. 30. Coll de Remoló. Hermós panorama sobre abdós costats. Se segueix per la pendent llisa y lliscosa de la vall del Rigart.

1 h. 45. Coll de la Bòna, 1.925 m. alt. Se creua'l camí de Gombreny y Montgrony a Cerdanya y a la vall de Toses. Se puja pel fil de la carena.

2 h. Roch dels Llamps, greny sortit del macís de la serra.

2 h. 15 Cim de Pla de Pujals, 2.061 m. alt. Forma una coroneta dessota de la que s'hi extén un bell ras englebat per la banda de mig-jorn, tocant gairebé al cim.

Dóna ses aigües al nord al Rigart, al SE. al Mardàs y al SO. a l'Arija.

Es fita de terme de la Vall de Ribes al N., el Bergadà al SO. y el Ripollès al SE.

De son macís n'arrenca l'important serralada que separa les aigües del Mardàs de les de l'Arija, y que, corrent dret a mig-jorn, se bifurca en els Rasos de Tubau, extenent-se l'un brançal dret a les serres de Sant Jaume, Picamill, Picancel y La Guardia, y l'altre dret a les de Matamala y Pinós, originant un seguit de conques y valls de les comarques del Bergadà, Ripollès y Lluçanès fins al Pla de Bages.

El panorama es molt notable. Domina al N. y NE. les valls del Rigart y del Sagadell y part de la del Freser y un hermós enrondat de montanyes desde la collada de Toses al pla de les Salines, serra de Gorrablançh, Puigmal, Torraneules, Balandrau y altres alterosos cims de la carena pirerenca; per dessorbre la collada de Toses domina una part de les montanyes de Carlit y d'Andorra. Al SE. tanquen l'espai la Collada Verda, la Serra Cavallera, el Taga y els herbats rasos de Portoles. Més en avall s'extén a la vista un seguit onatge de montanyes, y el mar en l'extrem horitzó. Vers a mig-jorn la vista es extensíssima; se dominen en primer lloch els clots y montanyes aspres de Santou y Montgrony, y seguidament montanyes y més montanyes, valls y més valls del Ripollès y Bergadà, y al lluny les carenes y serralades de gairebé tot Catalunya. A l'O. s'extén la nervatura que arrenca del Puigllançada, y més

al SO. el Pedraforca y la grandiosa serra de Cadí, formant un bell arreplech.

ITINERARI N.º 155

De Castellar d'en Huch als Banys de Ribes, per Coma Armada y Campelles.

5 h. *Pot fer-se en cavalleria.*

1 h. Can Torra. (Vegi-s itinerari 42.)

Se deixa la casa en avall, a la dreta, y es remonta la serra, dominant les clotades.

1 h. 40. Font del Pla dels Combs, entre prats de verdor rodejats de boscos que s'enlairen amunt de la serra. Se va faldejant en amunt per dessota'l coll de La Bona y el macís de Pla de Pujals.

2 h. Aresta de serra que, arrencant del cim de Pla de Pujals, separa les aigües de l'Arija de les del Mardàs, afluents respectivament del Llobregat y del Freser; límit del Bergadà y del Ripollès. Va faldejant-se la clotada de Santou per dessota'l cim de Pla de Pujals. S'ovira al d'allà de la fondalada, en el replà del cingle, l'iglesia de Sant Pere de Montgrony. Hermós y dilatat panorama.

2 h. 10. Se deixa a la dreta, en la vessant frontera, a curta distancia, la Font de Coma Armada, freda y abundosa, naixent entre l'herbatge. Se puja de dret a trobar la collada per l'atapahida gleba.

2 h. 15. Coll de Coma Armada, 1.890 m. alt., entre la Cubil a llevant y el cim de Pla de Pujals a ponent, en la gran ser-

ra que, arrencant del Puigllançada, va a morir sobre la vall del Freser. Dóna'l coll sos aiguavessos al Rigart al N. y al Mardàs al S.

Sota del coll s'obre la Coma Armada, coberta d'hermosa boscuria de pins.

El camí baixa en reblincola per glebatge a trobar el bosch.

2 h. 25. Se penetra en la molt espessa бага, seguint-se un petit corriol molt amagat per l'hermosa arbreda.

3 h. Prat de Jou, 1.675 m. altitud. S'extén a la dreta aquest hermós ras englebat, d'una relluent verdor, contrastant ab la negror de la pinosa que l'encercla. Separa'ls aiguavessos de Campelles dels de Navà, que cauen per la Coma Armada.

Deixant a la dreta'l Prat de Jou, se va revoltant el cap de serra pel costat de la Coma Armada, per entre la magnífica pinosa que s'extén de dalt a baix del faldar de la serra.

3 h. 20. Coll del Cortal de les Moreres. Se deixa'l bosch pels rasos englebats. Nous punts de vista.

3 h. 35. S'obre a la dreta la clotada del torrent de les Comes. Forta baixada dret al poble de Campelles, que s'ovira al fons.

3 h. 45. Campelles, 1.285 metres alt., poble de 303 habitants. Forma una agropació molt pintoresca. L'iglesia es moderna. Tocant al poble hi ha les runes d'un antich castell.

Se deixa'l camí de Ribes fora poble, y, atravessat aquest, se segueix en avall per l'esquerra de la clotada del rierol de Campelles.

4 h. 10. La vall s'extreny notablement. Se deixa de vista'l

poble de Campelles, que presenta un bell aspecte, y's baixa per la ja engorjada vall, entremig de bosch de pins. La mirada domina ample territori sobre la fonda clotada, el curs del Freser y la comarcada de Bruguera, tancada pel Taga y la serra de Sant Aymant.

4 h. 30. Angelats de Dalt, bona pagesia depenent de l'hisenda Angelats.

Forta y ràpida baixada dret al fons de la vall, ornada d'arbres, prats y conreus entre esqueys y trencalls de roca.

4 h. 40. Vil·la Angelats, magnífica residència d'estiu, situada en la carretera de Ripoll a Ribes y Puigcerdà, voltada de jardins y arbreda, ab un gran llach ab isletes, ponts y barca pera recorrer-l.

Se segueix en avall la carretera, poch més d'un kilòmetre.

5 h. Banys de Ribes. — Aigües medicinals renomades. — Establiment Montagut, molt gran y confortable. — Establiment de La Corba, molt ben disposat també. (Pera majors pormenors vegi's VALL DE RIBES, volum II.)

ITINERARI N.º 156

De Castellar d'en Huch a Ribes per Navà

20 m. Coll de la Creu de Castellar.

Se deixa'l camí de Montgrony a l'esquerra, y's puja en reblincola per terrer rogench y en asprat.

30 m. Soberch punt de vista sobre Castellar, avançat del macís general de les serres,

formant un semicirch enrondat de penyals y cingletars alterosos.

Se deixa de vista Castellar, enfilant-se'l viarany per lliscós herbatge y obertes comarcades verdes y llises, nomenades els Estanys del Pla, sense que's noti avuy senyal d'estany en lloch. Son nom fa suposar que haurien format aquests plans empetxinats grans receptacles d'aigua, que s'anirien escorrent per sa propia força, captant-se una sortida natural.

L'herbey esborra sovint el corriol que s'enfila pel lliscós davallant.

50 m. Estany de Dalt. Bell efecte de les sotalades que cau en al Llobregat naixent. La pujada va accentuant-se pel cayent de Pedrapicada.

1 h. 15. Coll de les Fontetes, 1.800 m. alt.; ampla y plana collada herbada, en el cim de la serra, estrebant-se de l'E.SO a l'O.NO. Dóna ses aigües al nord al Rigart, y al Llobregat a migjorn. Hermós cop de vista al fons, sobre la vall del Rigart; al N., sobre'l Pla de les Salines, la serra de Gorrablanch, Pas dels Lladres, Puigmal, Torra-neules, Balandrau y altres cims de la carena pirenenca; dret a llevant, vers al Puig Cerverís, la Collada Verda, Portoles, la vall del Sagadell, Pardines, Taga y Serra Cavallera; cap a ponent, Puigllançada, Pla d'Anyella y serra de Cadí; dret a migjorn, l'alta vall del Llobregat, ab l'alterós y aspre montanyam que l'enronda; y dret al lluny, entre extensos y llunyadans horitzons, Montserrat, Sant Llorenç de Munt y el Montseny.

Tombat el coll de les Fontetes, el camí baixa dret a l'E.NE.

per galana y ombrívola pinosa. Per entre les clariaines dels pins van desenrotllant-se diversos cops de vista alegres y grandiosos.

1 h. 40. Plans de Navà, replà de la serra que forma una llarga llenca que s'extén d'E. a O. en una tirada considerable desde sota'l cim de Pla de Pujals fins prop del Pla d'Anyella. S'hi fan grassos y nodridors pasturatges pera'l bestiar, que hi campa a l'estiu en grosses ramades.

1 h. 45. Font dels Plans, aigua deliciosa y molt freda que convida a apagar la sed del viant.

La baixada s'accentua fortament per la part esquerra de la barrancada que's forma.

2 h. 5. S'atravessen els prats de Can Canals. Navà s'ovira al dessota.

2 h. 15. Navà, petit poblet de 165 hab., que constitueix, junt ab Dorrià, Toses, Planès, Planoles y Fornells, el terme municipal conegut antigament per La Baronia, qual nom conserva avuy encara entre'l poble. Està esgraonat destriadament en el faldar de la serra, dominant extens territori sobre les valls del Rígar y del Sagadell y part de la de Ribes, ab hermosa perspectiva de les montanyes que les clouen.

S'atravessa per un extrem del poble. Al peu del camí se troba una deliciosa font, que es la comunal, molt ben avariada. Se baixa per un dolent y ràpit viarany junt a la torrentera de Navà. Bells aplechs d'arbres en les clotarades.

2 h. 45. S'atravessa'l Rígar junt a sa unió ab la torrentera de Navà. Prats y arbre-

da engalanen les voreres del Rígar, d'ample llit pel que s'escorre suaument el petit riu.

Se pren un camí que s'enlaira en la vessant oposada, dominant la vall.

3 h. Planès, 1.207 m. alt., poblet que forma ajuntament ab Navà. Té una petita y baixa iglesieta romànica coberta pintorescament ab teulat de picarra; sa petita porta ostenta una antiga y bonica ferramenta; son campanaret es del segle XIV. Es sufragània de Navà.

Atravessat el poble, se troba la carretera de Ripoll a Puigcerdà, en l'hostal de Planès, en el kilòmetre 7.

Se segueix en avall la rodada via.

3 h. 15. Planoles, 1.165 m. altitud (1 kilòmetre de Planès), a curta distància sota la carretera.

4 h. (5 kilòmetres de Planès). Entall de Roques Blanques, que s'aixeca a l'esquerra com vertical muralla de marbre blanch.

La carretera va dominant molt bells paisatges del riu y té al costat esquer els aspres contraforts de les serres que l'acompanyen.

4 h. 15. (6 kilòmetres de l'Hostal de Planès.) Font del Sofre, al peu del camí, sota parets de roca.

S'alcen a l'altra part del riu els escarpaments de la montanya de Sant Antoni y's drecen a l'esquerra les arestes enasprades de la serra del Castell. El riu corre al fons per bell llit engalanat d'arbreda.

4 h. 30. (7 kilòmetres de l'Hostal de Planès.) Ribes, vila de 1.719 hab., cap y centre de la vall de son propi nom. (Vegi's VALL DE RIBES, volum II.)

ITINERARI N.º 157

De Castellar a Ribes
per Campelles

4 h. 30. *Cami de ferradura.*

1 h. 15. Coll de les Fontetes. (Vegi-s itinerari anterior.)

Se deixa'l camí de Navà, que baixa a l'esquerra, y's va faldejant la Costaborda, dominant els plans de Navà y la comarca d'aquest poble.

1 h. 45. S'atravessa'l camí que de Montgrony va a la vall del Rigart y Cerdanya pel coll de la Bona. Aquest coll queda enlairat a la dreta.

Va faldejant-se'l cim de Pla de Pujals per dessorre la Coma Armada, y més enllà per dessorre La Cubil. La pinosa s'extén per totes les clotades. Hermoses fondals de bosch.

2 h. 45. Prat de Jou, 1.675 metres alt. Hermós ras englebat envoltat de bosch, contrastant bellament son verd clar y lluent ab la fosca negror dels pins que l'enronden. Se deixa a la dreta, seguint-se per dins del bosch, dominant per entre sa espessor d'arbres drets y espi-gats la pregonia Coma Armada y les comarcades de Navà. Bell fonal, rost y dret.

3 h. 5. Coll del Cortal de la Morera, al cap del bosch. Nova vista sobre Ventolà, Campelles, Sant Antoni de Ribes, la vall del Sagadell y les aspres montanyes del Freser y de Nuria.

Se va baixant ràpidament pel glebatge.

3 h. 20. S'obre a la dreta la clotada del torrent de les Comes.

3 h. 30. Campelles, 1.285 m. altitud. Tocant a les primeres

cases se deixa'l poblet a la dreta.

3 h. 45. Collada de Campelles, 1.300 m. alt. Bonica vista del poble, situat en uns extensos replans que forma la serra. Barraca de les mines aprop del coll.

El camí va baixant per la clotada que allí's forma.

3 h. 50. Font del Ros. El camí baixa revoltant per la clotada.

4 h. La Casassa. Proper an aquest lloch s'explotaren no fa pas molt temps unes mines de coure. Segueix la forta baixada, dominant-se la vall del Freser. S'alça majestuós en la part oposada de la vall el macís del Taga.

4 h. 30. Ribes.

ITINERARI N.º 158

De Berga a Solsona

Carretera en construcció. Poden recorre's en carruatge els 7 kilòmetres construïts fins a la riera de Clarà. Lo restant ha de fer-se a peu o en cavalleria per l'antich camí ral de ferradura. Si's vol seguir desde Berga'l camí antich, vegi-s itinerari 97.

La nova carretera arrenca del carrer del Roser y passa pel costat del passeig de Pla Alemany, que porta a l'Hostal del Bou.

10 m. (1 k. escàs.) Deixa de banda l'Hostal del Bou y segueix de dret molt propera a l'antich camí ral.

20 m. (2 k.) Sant Bartomeu de la Valldan, que's deixa a l'esquerra.

S'atravessa per un pontet la riera de Fontcaldes, y a curta

distància'l torrent de Foubàs. El camí vell se perd sovint en la carretera.

45 m. (4 k.) Se passa per un pont el torrent de Sobrestada.

55 m. (5 k.) S'atravessa la riera d'Avià, que baixa del Grau de Coforp. Avià queda a l'esquerra.

1 h. 5. Pla de la Perxa, guarnit de roures y alzines.

Se deixen a l'esquerra la casa de Lluert y l'iglesieta de Sant Cerní de Clarà, per on passa'l camí vell.

1 h. 30. (7 k.) Riera de Clarà. S'acaba'l troç construït de carretera.

Se baixa a passar la riera prop de l'hostal del Gran nom, anant-se a trobar l'antich camí ral.

(Desde aquí a cal Ardit, vegi-s itinerari 97.)

2 h. 35. Cal Ardit.

2 h. 45. Codonyet, molt bona finca. Un hermós bosch d'alzines de gran corpulència y ufana ha sigut aterrat de poch temps a n'aquesta part. Ni rastre han deixat d'aquella bellesa forestal.

A curta distància, a la dreta, l'hostal de cal Bover.

2 h. 55. Santa Maria del Bosch, ermita ben situada en un petit tossalet arbrat. A la dreta s'obre la vall de Correà y de Torrents; domina'l paisatge la serra del Port del Comte. A l'enfront, vers a l'esquerra, s'extén la serra de Montmajor. A la part oposada de la vall de Correà hi ha la serra de la Canya.

Se va baixant vers a la sotallada.

3 h. 30. La Ferreria. Continúa baixant-se vers al sòt del rieral.

3 h. 45. Cal Titllot. S'atra-

vessa'l rieral en lloch molt pintoresch, seguint-se per damunt de sa dreta vorera. Domina la part alta de la vall la serra tallada de Capolat. Al lluny bell aspecte del Pedraforca y de la serra de Cadí.

A la dreta del camí s'aixequen aspres y pintoresques roques en les que s'hi arrelen vells roures y alzines.

3 h. 55. Hostal de cal Bisbe, que no correspon pas a son pompós nom. Molt pobre de recursos, ab prou feines s'hi troben ous y cansalada, vi y aiguardent y pa moreno. L'edifici es rònech, però molt pintoresch, especialment per sa bella situació. Plaçat aprop del bonich rieral, en el punt aon la vall s'extreny, està reclòs en la vessant oposada de l'aigua, per l'estreb alteròs de la serra de Montmajor, y pel costat de ponent per aspres y encinglerats penyals de formes capritxoses, dels que se'n destaquen cargolades y revellides alzines. Riu amunt se presenta la vall, reclosa en son cim per altes serres, de les que'n sobressurt alterosa la serra de Cadí; riu avall, el congost s'engola tancat entre arborescent y esplèndida vegetació y rocam asprós. Prop de l'hostal, en un caire de penya, hi ha una capelleta romànica molt petita y ben proporcionada, primitiva, ab correcte y arrodonit absis, volta baixa y encongít portal, en l'extrem inferior de son costat de llevant. Està baix l'invocació del Salvador. Situat l'hostal prop l'enforch dels camins de Solsona y Cardona, era molt concorregut quan els traginers freqüentaven aquests avuy gairebé deserts camins; més, si era ales-

hores més visitat, son confort no era pas, ab tot, mellor.

Se segueix per dessobre la vora dreta del rieral, entre bells paisatges de bosch.

4 h. 10. Enforch ab el camí de Cardona. Deixant aquest a l'esquerra, se puja a guanyar l'estreb de serra.

4 h. 15. Collet del Torrent Mal. Hermosa бага de pins, molt espessa. Va baixant-se dret a amagada clotada rublerta d'espessor d'arbres. Camí molt solitari y feréstech, si bé de selvática bellesa. Lloch molt exposat en èpoques de bandolers y bregues civils.

4 h. 20. S'atravessa'l torrent Mal, gairebé sempre en sech; misteriosa y aspra clotada. El camí s'enfila per l'aiguavés contrari, sempre entre lufanor de l'arbreda. Panorama molt reduït; paisatges causant forta impressió.

4 h. 25. Cap de la pujada. El camí va enlairat, corrent, per un seguit, entre espessa boscuria.

4 h. 35. Coll de la Torreta, en la serra de la Canya. Nous horitzons vers a les cayents de l'Aiguadora. Bells panorames de montanyes.

4 h. 40. La Torreta, iglesieta senzilla y petita, sufragània de Pegueroles.

4 h. 45. S'atravessa l'aigua o riera de La Torreta. Se descobre a la dreta Sant Feliu de Lluelles vers al N., y pel costat de mig-jorn Pegueroles.

4 h. 55. Olivella, casa de camp prop del camí.

5 h. S'atravessa'l clot del torrent de Sant Feliu y's puja una petita costa.

5 h. 5. Cal Sant Pare, hostel bon xich mellor que'l del Bisbe.

5 h. 15. Molí de Moscavera, en extrem poèlich, proper a l'Aiguadora. Es un dels llochs més hermosos del camí. S'atravessa l'Aiguadora per un joch de rústegues y capritxoses palanques estrebades en grans rocasses. El riu corre joganer, saltironant y descrivint angulositats, festejat per bella variació d'arbreda. El conjunt es simpàlich y alegre.

5 h. 20. Guanyada en amunt la vora esquerra del riu, se creua'l camí que va a Cardona, procedent de la part alta de la vall de l'Aiguadora.

5 h. 30. Se passa pel peu de la casa de can Fortis. A l'esquerra hi ha'l castell de Navés, dalt d'un turó, convertit avuy en hostel y pagesia.

5 h. 35. Moderna iglesia parroquial de Santa Llucia de Navés. L'hostal del propi nom es tot proper. Se puja una petita costa emboscada y rocosa.

5 h. 40. Collet de Santa Llucia. A pochs passos de distancia, a la dreta, hi ha'l santuari y l'iglesia de Santa Llucia. No ofereix aquesta cap particularitat notable. El santuari es molt concorregut pels romeus que hi venen desde molt lluny. Plaçat en un cap de serrat, domina hermòs panorama sobre la Valldora y les enlairades montanyes que la dominen. A l'esquerra, en un pla format en el lhom de la serra, s'extén un magnífich bosch d'alzines, de potents exemplars, encatifat d'herba. Creuat el coll, se baixa vers a una clotada ampla y conreuada y guarnida d'arbrat.

5 h. 50. Viladàs, prop del camí, oferint galan aspecte.

Pla de l'Albareda, hermosa roureda y planter de pins, al-

guns espigats tanys regrossos s'enlairen en l'espai, formant un quadret molt pintoresch y falaguer.

6 h. L'Albareda, gran casa d'aspecte senyorial, alçada sobre'l camí, ab iglesia propia.

Se va pujant entre espès bosch de pins. A l'esquerra, dalt d'un serrat, se destaca la grandiosa casa La Sala de Linya, extenent sa mirada a llunyans horitzons.

6 h. 10. Collet de Golarons. Se descobre un hermós punt de vista sobre la vall del Cardener, dominada per les montanyes del Port del Comte. En el sòt s'hi destaca la casa de Golarons. En un turó sobressortint de la serra s'hi ovira l'iglesia de Joval. Se va baixant per entre extens bosch de pins y roures.

6 h. 35. Molí de Golarons, lloch molt pintoresch prop del Cardener.

S'atravessa aquest riu per un antic pont de tres arcades, formant, damunt ses piles, petits cossos carrats avançats. Aspecte molt interessant de la reclosa vall del Cardener. Tot seguit s'emprèn forta pujada, sempre entre bosch.

6 h. 55. Cim de la pujada. Se deixa de vista la bella vall del Cardener, quedant a curta distancia la casa de Castellgali; se va planejant pels camps del Vinyat de Solsona.

7 h. 50. Se troba la carretera de Cardona a Solsona en el kilòmetre 49. Se descobre Solsona sota la serra del Castellvell y de la Torragassa. Bonica vista de la plana del Riu Negre. Se segueix la carretera cosa d'uns dos kilòmetres y mig. Abans d'entrar a Solsona s'atravessa'l riu Negre per un pont molt alt

y llarch sobre un riu gairebé sense aigua.

8 h. 30. Solsona, ciutat de 2.304 habitants, cap de partit, seu de bisbat, en la comarca del Cardener y en la avuy provincia de Lleida, 677 m. alt.

Fonda de la Rosa; distints hostals.

Lo més digne d'esser visitat a Solsona es:

La Seu, temple format per una sola nau lleugerament apuntada y de poca esbeltesa, alçat en el sigle XIV; la portalada, barroca y de poch gust, es del 1768. Altars moderns, ab imatges de recomanable execució. Interessantíssima imatge de la Mare de Déu del Claustre, una de les obres d'antiga escultura religiosa més notables de Catalunya. El plan de l'iglesia està desfigurat ab molts enfarfechs; bells absis romànics, obra del sigle XII. En els claustres, dues sepultures del sigle XIII ab estatua jayent, un sarcòfagh y una làpida del XIV. Retrats de bisbes en la sala capitular. Dos grans bustos de plata en la capella dels Sants Màrtirs, magnífics reliquiaris bella mostra de l'orfebreria italiana del sigle XVI.

Convent de Sant Domingo, ab petit pati d'archs ogivals del sigle XVI y una iglesia del XVII.

Palau bisbal, ab fatxada de molt bon gust, ab motius d'ordre compost; edifici grandios ab magnífica horta y jardí.

Castell vell, antiga fortalesa situada dalt d'una eminencia que domina a Solsona; antiga iglesia romànica. Extens panorama.

Les muralles de la ciutat resten ben conservades, ab frag-

ments d'aparells d'època romana, a l'igual que en el mur de la Mare de les Fonts. Finestres notables en la plaça Major; típic aspecte de les Fonts de Sant Joan; finestres de l'antiga casa dels barons de Sant Climent. Notable arxiu municipal. Torra ab històrica campana, que convocava al concell, del segle XIV. Diversos objectes arqueològics guardats en distintes cases.

ITINERARI N.º 159

De Berga a Cardona

7 h. *Cami ral de ferradura. Pot seguir-se la nova carretera de Berga a Solsona fins a la riera de Clarà.*

4 h. 10. Enforch ab el camí de Solsona, més avall de l'Hostal del Bisbe.

(De Berga a l'enforch dels dos camins, vegi-s itinerari anterior.)

Se deixa de banda, enlairat, el poblet de Pegueroles.

5 h. Gargallà, poblet esbarriat. Unes cases aprop del camí. L'iglesia, separada junt ab alguna altra casa, a curt tret.

Hermós clot emboscat de la Malamata.

5 h. 45. Se domina la clotada de Sant Ubà y el castell y poble de Cardona.

6 h. 15. Casetes de Sant Ubà.

Enforch ab el camí de Serrateix a Cardona.

(Desde aquest punt a Cardona, vegi-s itinerari següent.)

7 h. Cardona, vila de 3.900 habitants, en la comarca del Cardener. Bell temple gòtic d'airosa y esbelta nau; rica urna

de plata, guardant relíquies dels Sants Màrtirs patrons de la vila, en la cripta; hermosa imatge de la Verge del Patrocini, d'alabastre, en l'altar major; magnífica creu processonal gòtica, d'un treball pulcre y delicat. Antich castell dels Cardonas, avuy abandonat pel ram de guerra, ab grandiosa iglesia romànica, molt mal parada en l'interior; hermosos sepulcres dels Cardonas, abandonats per llurs successors els Medinacelis. Salí o montanyes de la sal, explotades per procediments molt primitius.

ITINERARI N.º 160

De Puigreig a Cardona per Serrateix

5 h. 45. *Cami de ferradura.*

3 h. 15. Monastir de Serrateix (De Puigreig a Serrateix, vegi-s itin. 95.)

Deixant el monastir, se segueix bon troc pel cim de la serra, fruit de la magnificència de l'extens panorama.

3 h. 35. Cap de la Costa, casa de pàges. S'emprén la baixada vers la vall de Navel per la fadigosa costa del Torn, entre esplèndida boscuria de pins. A la vessant oposada, enlairada en la serra, se descobre la gran y antiga casa Pujol de Planès, ab iglesia y rectoria; dret al N., en la mateixa serra que's va baixant, s'ovira la pujada de Corde-roure.

4 h. 10. S'atravessa la riera de Navel per un pontet molt pintoresch y se segueix sa vora dreta.

4 h. 15. El Molinet, de molt

bell aspecte prop de l'aigua, en engorjada clotarada. Baixa a la dreta la riera de Cint o de Corrà per congost molt asprós. Continuats paisatges de bellesa imponderable.

4 h. 30. Navel, gran casa ab amples galeries de galan aspecte. Iglesieta d'origen romànic, ab petita espadanya y senzill absis. Té per patró a Sant Vicens.

Se va seguint la vora dreta de la riera de Navel, molt interessant y pintoresca, ampla ja en sa vall, rublerta de boscos en els que s'hi noten roures geganteschs de folgat brancatge y rabassudes soques; bancades de roca, formant relleixos en els que s'hi arrapa l'ufana vegetació; roques despreses y apilotes, fent d'ornament als paisatges; extenses pinoses.

4 h. 50. Caseta de Navel. El fons de la vall té ampla planada y els cayents són abruptes. El bosch s'extén arreu. Se deixa de costat la vall de Navel y el camí s'enfila suaument.

4 h. 55. Sant Ubà, grossa pagesia. Al peu del camí, un padró en el que hi ha un oratori gòtic.

5 h. Casetes de Sant Ubà, petit vehinat esgarriat. Creu de terme de pedra, senzilla. Enforch ab el camí de Cardona a Berga.

S'atravessa'l pla de les Rovires.

5 h. 5. Se baixa'l clot de l'Espinal, rocós, pel que s'hi despenya un petit torrent, gairebé sempre sense aigua.

5 h. 10. Se domina'l curs del Cardener, deixant de banda'l clot de l'Espinal que va a ajuntar-s'hi.

5 h. 15. Hermós revolt de

Cardener. Fàbrica de la Plantada, en avall en la part oposada. Se va remontan la vora esquerra del riu.

5 h. 30. Pont antic de Sant Joan, sobre'l Cardener, que s'atravessa. Pont del Diable, ruïnós y no acabat, d'original aspecte a l'enfront de l'anterior. Se puja la costa de Cardona franquejant la carretera.

5 h. 45. Cardona.

ITINERARI N.º 161

De l'estació d'Olván a Obiols y Casserres

Davant de la fàbrica del Riu s'atravessa'l torrent per una palanca y's puja tot seguit faldant enllestes de la vall del Llobregat.

10 m. Lladó d'Obiols, pagesia.

Se continua pujant. Se destaca en l'altra part del Llobregat la gran casa de Minoves.

15 m. Obiols, petit poblet d'una trentena de cases de pages escampades pel terme, que forma ajuntament ab Avià.

L'iglesia parroquial de Sant Vicens es de planta romànica y està fonamentada sobre la roca. Té una senzilla y típica porta molt estreta; el frontis remata ab una doble espadanya. La volta de la nau es molt alta y estreta; l'arch de volta del presbiteri té molt marcat punt de ferradura. Segons la tradició, no gens exacta, havia sigut anteriorment una mesquita sarrahina de l'antic poble de l'Albiol, fundat pels moros.

Prop de l'iglesia, y en la mateixa roca sobre la qual aquella

està edificada, s'hi troben moltes sepultures olerdulanes.

Desde l'iglesia d'Obiols se pren una pujada per un molt bell bosch de pins joves alternats ab roures molt ufans.

25 m. Collet de Ballús, en la serra que separa les aigües d'Obiols de la del torrent de la font de les Febres.

Se faldeja per dessobre la casa de Ballús.

45 m. Coll de Ballús o de Cubinça, aon se troba'l camí ral de Berga a Casserres. (Del coll a Casserres, vegi-s itin. 88.)

2 h. Casserres.

ITINERARI N.º 162

De Casserres a Cardona

5 h. *Camí de ferradura.*

A la sortida de la vila van atravessant-se en direcció a l'O. els plans de Casserres.

10 m. Cal Jep. Continúen els plans conreuats.

15 m. Cal Ventura. Se deixa a la dreta'l camí que va a Solsona. Se perd de vista Casserres.

25 m. Cal Segarra. El camí baixa entre bosch de pins, passant per dessobre llisos menjats de penya. S'ovira a l'enfront, dalt de la serra, la grandiosa casa Cirera, y molt aprop seu l'iglesia de Sant Sadurn de Fornojadell.

40 m. Roch de la Mel, al costat del camí. Es una grossa roca de forma bastant arrodonida.

50 m. Cama-d'all, casa'l peu d'una torrentera ben arborejada.

El camí s'enfila serra amunt entre bosch.

1 h. S'arriba al cim de la serra, faldejant-se seguidament

la montanya per entre la pinosa.

1 h. 15. Serrat entre les aigües que van per distintes torrenteres a les rieres de Clara al nord y de Merola a mig-jorn.

Se segueix entre les dues aigües.

1 h. 20. Cal Met y cal Baraler, una a cada banda de camí.

Forta pujada torrentera amunt, sobre la vorera dreta, entre espessa baga. Al comenc de la barrancada bonichs saltants, encara que escassos, d'aigua, la qual se llença mansoya per allisades roques.

1 h. 45. San Joan de Mondarn y Cor-de-roure. (Vegi-s itinerari 94.)

A la dreta ve'l camí de Montclar, que's parteix en dos a l'esquerra: l'un va a Viver, l'altre a Serrateix.

Se puja suaument a creuar la serra.

1 h. 50. Collada de Cor-de-roure, en la divisoria de les aigües de la riera de Merola que van al Llobregat y les de la del Cint que desaigüen en el Cardener.

Se baixa per les cayents de la segona.

2 h. Can Peirot, casa enlairada. Enforch de camins. El de l'esquerra, que passa per desota la casa, es una dolenta drecera que va a sortir en avall al molí de Vilajoana.

Va baixant-se fortament per la pinosa.

2 h. 15. Molí del Querol, en la riera del Cint. Forma una agropació molt pintoresca de cossos d'edifici, entrats y sortits, antichs y ronechs.

Se va seguint la vorera dreta del rieral, per trajecte molt es-

cayent. La clotada es reclosa, ab fosques pendants de bosch.

2 h. 30. Se deixa'l riuet al fons y's va creuant l'espessa pinosa.

2 h. 35. Queda a l'esquerra una caseta situada en un serradet avançat.

2 h. 40. Enforca a la dreta un camí que puja al Pujol de Planés, aont hi ha una notable iglesia romànica.

2 h. 45. El camí s'acosta gairebé a tocar el riu davant d'una petita casa de camp que's troba a l'altra vora. Va seguint-se sempre la vora dreta. Els

hermosos paisatges de bosch y clotada són continuats. La petita vall es tortuosa.

3 h. Moli de Vilajoana, a sota y al peu de l'aigua.

Se segueix faldejant sempre l'encongida y agradívola vall.

3 h. 15. Se veu giragonçar entre la бага del Torn, en la cayent oposada, el camí de Serrateix a Cardona.

3 h. 25. Pontet sobre la riera de Navel. Bifurcació ab l'indicat camí de Serrateix.

(Del Pontet a Cardona, vegi-s itinerari 160.)

5 h. Cardona.

TAULA ALFABÈTICA

- Aballol, coll de (1.425 m. altitut), 109.
 Agrefull, vall de (Ripolles), 124, 140.
 Aigua de Valls (Cardener), 246, 288, 289.
 Aiguadora (Cardener), 246, 288, 341.
 Aiguasalada, riu de, 4, 278, 289, 295.
 ALFAR, 86.
 ALP (Cerdanya) (1.180 m. alt.), 315.
 Alp, puig de (2.465 m. alt.), 323, 324.
 ALPENS (805 m. alt.), 119.
 Aranyonet, 124, 126.
 Arca, coll del, 138.
 Arcas, coll de (1.250 m. alt.), 251.
 Arija, vall del, 5, 123, 125, 141.
 AROLA, vehinat de Castellar, 326.
 Aroies, collada de, 271.
 Ars, coll del (1.150 m. alt.), 127.
 Aspà (1.356 m. alt.), 9, 288.
 Assoys, vall de les, 142.
 Atmetlla de Casserres, 8.
 ATMETLLA DE MEROLA (374 metres alt.), 19, 35.
 AVIÀ, 8, 9, 242.
 Avià, iglesia vella de, 225.

 Bach del Portell, coll del, 126.
 BAELLS, La, 9, 83.
 Baelis, La, estació (523 m. alt.), 29.
 BAGÀ (773 m. alt.), 8, 9, 91.
 Baga d'en Solsona, coll de la (1.510 m. alt.), 288.
 Baga Llisa, coll de la (1.200 metres alt.), 5, 142.
 BALSARENY (Pla de Bages) (302 metres alt.), 19, 35.
 Ballús, collet de (600 m. alt.), 225.
 Barbats, coll de, 234.
 BARCELONETA, vehinat de Vallcebre, 264.
 Barderiu, 125.
 BARONIA, arrabal de Puigcerdà, 328.
 BARRAQUES, vehinat de Gombreny, 174.
 Barromba, pla d'en (1.370 m. alt.), 263.
 Bassa de Rus, coll de la (1.850 metres alt.), 329.
 BASSACHS, vehinat de Gironella, 36.
 Bassotes, coll de les (1.810 m. alt.), 302.
 Bastanist (Cerdanya), 303.
 Bastareny, vall del, 4, 34, 90, 278.
 Batallola, coll de la, 144.
 Bauma, coll de (1.550 m. alt.), 4, 284.
 Bauma blanca, 335.
 BELLVER (1.070 m. alt.), 312.
 BENETA, CA LA, vehinat de Castellar, 133.
 BERGA (721 m. alt.), 8, 37, 47.
 BERTA, vehinat de la, Gisclareny, 270.
 Bisbe, hostal del, 340.
 BIURE, Sant Martí de, 6, 212.
 Biure, serres de, 6, 212.
 Blancafort, castell de, 10, 62.
 BOATELLA, Sant Martí de, 9, 167.
 Bofia de les Cinglades (serra d'en Cija) (2.200 m. alt.), 7, 291.
 Bofia de Sant Jaume, 7, 243.
 Boix, serres del, 261, 266.
 Bona, coll de la (1.925 m. alt.), 5, 335.
 BONAIRE, carrer de, vehinat (662 metres alt.), 179, 213.
 BORREDÀ (886 m. alt.), 8, 9, 117.

- Borredà, coll de (950 m. alt.), 121.
 Borrut, serra del (2.450 m. alt.), 332.
 Bous, collet dels, 262.
 Brocà (965 m. alt.), 8, 9, 101, 136.
 Bufatals, coll de (900 m. alt.), 172.
 Bullidor de Sant Esteve, 281.
 Busa (1.400 m. alt.), 250.
 Busa, serres de, 250.
 Cabres Mortes, coll de, 178.
 CABRIANES, 18, 35.
 Cadí, serra de, 1, 91, 303.
 Caixans, 328.
 CAL ROS, vehinat de Castellar (1.425 m. alt.), 139.
 Calamites, 150.
 Calvari, pla del, 150.
 Cama d'Oca, hostel de, 165.
 Cambra de Montmell, 274, 309.
 Camp de l'Oració, collet del (880 metres alt.), 219.
 Camp-de-parets, 6, 217.
 Camp Maurí, cova de (1.165 metres alt.), 39.
 CAMPDEVÁNOL (740 m. alt.), 124, 126.
 CAMPELLES (1.285 m. alt.), 336, 339.
 Campelles, collada de, 339.
 Camp-lloch, pla de (1.254 m. alt.), 3, 53.
 Can Carlos, coll de (990 m. alt.), 171.
 Canal Baridana (Cadí) (2.475 metres alt.), 306.
 Canal Baridana, puig de la (2.638 metres alt.), 307.
 Canal de Bastanist (Cadí) (2.400 metres alt.), 305.
 Canal de Riambau (Pedraforca), 298.
 Canal del Crestall (Cadí) (2.500 metres alt.), 206.
 Canal del Moscart (Cadí), 306.
 Canal del Qué (Cadí), 306.
 Canal del Verdet (Pedraforca), 297.
 Canal dels Cabirols (Pedraforca), 298.
 Canal Roja (Pedraforca), 298.
 CANALS (Cerdanya), 311.
 Canals de Sant Miquel, 115, 120.
 Canamas, pont de (771 m. alt.), 118.
 Cap de la Canal del Verdet (Pedraforca) (2.400 m. alt.), 297.
 Cap de la Gallina pelada (serra d'en Cija), 292.
 Cap de l'Oració, collet de, 288.
 Cap de la Portella (1.780 m. alt.), 285.
 Cap de Llitzet (serra d'en Cija) (2.359 m. alt.), 292.
 Cap del Prat de Vilech, 303.
 CAPOLAT, 8, 9, 255, 256.
 Capolat, cingles de, 3, 4, 7, 256, 257.
 Capolat de Busa, 251.
 Capolatell de Busa, 251.
 Cardener, comarca de, 1, 3, 245 a 252, 284 a 289, 339 a 346.
 Cardener, riu, 247, 252, 344.
 CARDINA, vehinat de (1.360 metres alt.), 286.
 CARDONA, 343.
 Carnalets, vall de, 122, 171.
 Gasadesús (939 m. alt.), 158.
 Casamitjana, 219.
 CASONS DE PALMEROLA, 121.
 CASSERRES, 8, 9, 227.
 CASSERRES, Sant Pau de, 9, 226.
 Castell Bergadà (1.292 m. alt.), 49.
 CASTELL DE L'ARENÝ (930 m. alt.), 8, 9, 152.
 CASTELLADRAL, 19.
 CASTELLAR D'EN HUCH (1.404 metres alt.), 8, 9, 134.
 CASTELLAR DEL RIU, 8, 9, 245.
 CASULLES, vehinat de les, 264, 266.
 Catllaràs (1.625 m. alt.), 6, 7, 111, 149.
 Cercosa, collet de (1.100 m. alt.), 160.
 Cerdanya, 1, 2, 311 a 316, 328.
 Cerdanyola, Sant Julià de (920 metres alt.), 9, 105.
 Cerdanyola, vall de, 6, 109, 105, 148.
 Cerneda, vall de, 284.
 Cervera, coll (573 m. alt.), 179.
 Cija, serra d'en, 3, 7, 289 a 296.

- Cinglades (serra d'en Cija), 290.
 Cingle dels Espatllats, 274.
 Cingles de Caubell, 3, 290.
 Cingles de Costa Freda, 3, 290.
 Cint, 9, 258.
 Cirerets, pla dels (1.600 m. alt.), 327.
 Clara, pla de, 112.
 Clara, riera de, 4, 226 a 227, 234, 235, 243.
 Clot de Caba (Cadi), 306.
 Clot del Moro, 128.
 Clusa, coll de la (1.665 m. altitut), 6, 7, 149.
 Clusa, collet de la (Gironella), 179.
 Coforp, 248, 253.
 Coforp, cingles de, 3, 7, 248, 253.
 Cogulló d'Estela, 8, 9, 66, 67.
 COLL DE LA VENA, vehinat, 271, 274.
 COLL DE TRAPA, vehinat de, 28.
 Collada Baixa (1.130 m. alt.), 62, 65.
 Collell (1.820 m. alt.), 3, 284, 287.
 Coma, coll de (1.010 m. alt.), 153.
 Coma Argentera, 220.
 Coma Armada, coll de (1.890 metres alt.), 336.
 Coma Arnau, 261.
 Coma de la Perdiu, 333.
 Coma dels Caners, 296.
 Coma dels Cortils, 303, 305.
 Coma Floriu, 221.
 Coma Pregona, 67.
 Comabella, 313, 323.
 Comabona (Cadi) (1.525 m. alt.), 8, 303, 302.
 Comes, coll de les (1.370 m. alt.), 263.
 Comia, collet de (900 m. alt.), 118.
 Conangla, cingles de, 3, 258, 290.
 Conill, pla de, 138, 325.
 Consolació (642 m. alt.), 29, 30, 86.
 Cor-de-roure (665 m. alt.), 3, 236, 345.
 Corbera, santuari de (1.444 metres alt.), 10, 54, 55.
 Corbera, serra de, 3, 62, 65, 68.
 Cornudell, Sant Joan de, 141.
 Cortada dels Lluchs, 164.
 CORVATERA, 120.
 Cosp, Sant Julià de, 160.
 Cosp, plans de, 150.
 Costa Cabirolera (2.572 m. alt.), 306.
 Costa de la Cavalleria, coll de (650 m. alt.), 189.
 Costa Geperuda, 329.
 Costaborda, 5, 339.
 Costes de la Malesa, 67.
 Costes de Roset, 284.
 Creu de Busa (1.370 m. alt.), 251.
 Creu de Campdevànol, 126.
 Creu de Campllonch (1.254 metres alt.), 53.
 Creu de Castellar, 140.
 Creu d'Espades (1.400 m. alt.), 110.
 Creu d'Estremera, 126.
 Creu de Ferro (serra d'en Cija) (2.300 m. alt.), 292, 293.
 Creu de Fumanya, 79.
 Creu de Jovell (970 m. alt.), 204, 215.
 Creu de l'Oració, coll de la, 105.
 Creu de les Collades (1.300 metres alt.), 250.
 Creu de Mayans (2.025 m. alt.), 331.
 Creu de Molosa (1.350 m. alt.), 150.
 Creu de Montbardó, 236.
 Creu de Nou Comes (1.633 m. alt.), 69.
 Creu de Salga (980 m. alt.), 220.
 Creu de Teulats (700 m. alt.), 195.
 Creu del Cabanal, 273.
 Creu del Cabrer (1.710 m. alt.), 74.
 Creu de l'Home Mort (1.275 metres alt.), 177.
 Creu de l'Olm, 309.
 Creu d'en Soler, coll de la (1.300 metres alt.), 6, 174.
 Creu Vermella, collet de, 178.
 Creueta, coll de la (1.820 m. alt.), 2, 4, 327.
 Creueta de Cal Pallot (520 m. alt.), 185.
 Creus, coll de (Cadi) (1.400 metres alt.), 307.
 Cubil, La, 336.
 Cubinça, 225.

- CUSONS, vehinat de (Ripolles), 120.
 Cussa, collet de, 216.
 DAS (Cerdanya), 312.
 Dental, coll de, 321.
 Deogracies, collet de, 313.
 DORRIA (Vall de Ribes), 332.
 Era d'en Pey (1.800 m. alt.), 290.
 ESCADARS (Cerdanya) (1.140 metres alt.), 315, 328.
 Escarpadors, pujada dels, 140.
 Eseriga, coll de la (1.330 m. alt.), 269.
 Escriu, coll de (1.440 m. alt.), 311.
 Esdavella, torrent de, 290.
 Esgleyola, iglesia de, 9, 234, 235.
 Espelt, pont del, 96.
 ESPINALBET (1.193 m. alt.), 8, 9, 52, 54, 68.
 Esposes, ermita de les, 90, 105.
 ESPUNYOLA, 3, 9, 243.
 Espunyola, castell de la, 235.
 Estany, casa del (1.525 m. alt.), 68.
 Estela, collada de, 66.
 ESTIULA (Ripolles), 171.
 Estiula, Sant March de (1.375 metres alt.), 171.
 Estret de Berga (944 m. alt.), 7, 51.
 Estret del Riutort, 7, 137.
 Euga Blanca, clot del, 329.
 Faig general, coll de (1.325 metres alt.), 5, 173.
 Faig y Branca (1.420 m. alt.), 6, 150.
 Falgars, santuari de (1.375 metres alt.), 11, 97, 102, 109.
 FANÉS, 288, 289.
 Fangars, coll de, 262.
 Farga de Palmerola, 121.
 Farga Vella, cascata de la, 7, 131.
 Ferreries, 171.
 Ferrús (1.530 m. alt.), 3, 288.
 FIGOLS (1.181 m. alt.), 9, 79, 260.
 Figols-les-Mines (615 m. alt.), 30.
 Figuerassa, serra de, 3, 59, 62, 68.
 Fonojadell, 234.
 Fonollet, 231.
 Font del Ca (1.770 m. alt.), 74.
 Font de la Cabrera, 319.
 Font de l'Home mort (1.800 m. altitut), 334.
 Font de Tagast, 65.
 Font del Bisbe, 7, 143.
 Font del Boix (Castellar) (600 metres alt.), 326.
 Font del Crestall (Cadi), 306.
 Font del Faig (Pendís) (1.490 metres alt.), 311.
 Font del Picassó (2.060 m. alt.), 331.
 Font dels Combs (1.940 m. alt.), 290.
 Font d'en Cija (2.200 m. alt.), 296.
 Font Salada (serra d'en Cija) (1.740 m. alt.), 295.
 Fontalba (2.050 m. alt.), 333, 334.
 Fontetes de Castellar, collet de les (1.800 m. alt.), 337.
 Fontferri (Pla d'Anyella), 327.
 Fonts del Bastareny (968 m. alt.), 7, 281.
 Fonts del Cardener, 247.
 Fonts del Llobregat (1.295 m. altitut), 2, 7, 133.
 Fonterres, coll de (1.675 m. altitut), 285.
 Fontlletera, torrent de, 80.
 Foradada del coll de Joet (1.242 metres alt.), 248.
 Foranca de la Muga, 309.
 Forat d'Estela, 66.
 Forat de Fontanals (1.700 m. alt.), 111.
 Forat del Moro, 154.
 Forat Negre, 290.
 Forcons, coll de (970 m. alt.), 219.
 Forn, collada de, 2, 314.
 Forn Teuler, coll de, 3, 185.
 Freixens, sufragània de Valcebren, 9.
 Frontanyà, Sant Jaume de (1.060 metres alt.), 9, 10, 144.
 FUMANYA, 9, 79.
 Fumanya, coll de (1.530 m. alt.), 258, 290.

- Gabaigs, coll de (1.930 m. alt.), 220.
 GABARRÓS, 8, 9, 325.
 Gabarrós, molí de (1.038 m. alt.), 137.
 GALERA, La, 20.
 Gall, coll del, 84.
 Gallarda, collet de la, 325, 331.
 Gamisans (620 m. alt.), 119.
 GARGALLÀ (Cardener), 343.
 Garganta, cingles de la, 3, 85, 138.
 Garganta de Figols, 7, 259.
 Garriga, La, vehinat de Serchs, 9, 64.
 Garrigues, vall de les, 4, 62 a 64.
 Gatafera, costa de, 185.
 Ginebrar, cim del (1.950 m. alt.), 331.
 GIRONELLA (455 m. alt.), 9, 24, 30.
 GISCLARENY (1.250 m. alt.), 9, 270.
 Golarons, 342.
 GOMBRENY (Ripollès) (900 m. alt.), 124.
 Gorch Cenallut, 120.
 Gorch de l'Olla, 309.
 Gorra Blanch, serra de, 332.
 GÓSOL (Cardener) (1.503 m. alt.), 286.
 Granota, La, 20, 35.
 GRAPAL, vehinat del, 35.
 Grats, vall de, 124, 125.
 Grau, collada del (724 m. alt.), 179, 180.
 Grau de Pedris, coll de (1.530 metres alt.), 150.
 Grau de l'Arca, 307.
 Grau de l'Esmoladora, 150.
 Grau de la Mola (1.285 m. alt.), 260.
 Grau de les Granotes (1.230 m. altitut), 263.
 Grau de Sant Climent (1.450 m. altitut), 268.
 Grau del Bascaire, 141.
 Grau dels Porxos, 74.
 Graugés (590 m. alt.), 223, 225.
 Graus de Peguera (1.450 m. alt.), 69.
 Greboleda, torrent de, 273.
 Greixa, serra de, 2, 91.
 GREIXA, 8, 310.
 Greixa, riu de, 309.
 Gresolet, santuari del (1.360 m. altitut), 11, 275, 277, 287.
 Gresolet, estret de, 7, 273, 275.
 GRUS, 312.
 Guardia, santuari de la (630 m. altitut), 9, 11, 191.
 Guardia, serra de, 6, 191.
 Guardia, serrat de, 286.
 GUARDIOLA (663 m. alt.), 9, 89.
 Guardiola-Baga, estació (692 m. altitut), 34.
 Guardiola, castell de, 10, 89.
 Guardiols, Santa Madalena de, 116.
 Guíau, coll de (800 m. alt.), 178.
 Guixaró, vehinat de Casseres, 8.
 GUIXERES DE COFORP, vehinat, 253.
 GUIXÉS, 288.
 Hauró, pla del (960 m. alt.), 171.
 HOSPITALET, vehinat, 313.
 Infern, clot del, 109.
 Joet, coll de (1.345 m. alt.), 253.
 Josa, coll de, 307.
 Jou, coll de (Massanes), 264.
 Jou, coll de (Pedraforca) (1.700 metres alt.), 3, 287.
 Jou, coll de (Cadí) (2.090 m. alt.), 2, 313.
 Junyent, torrent de, 126.
 LAVANSA, 284.
 Lladó, 233.
 LLANARS, Sant Andreu de, 195.
 Llimosell, 169.
 LLINÁS, 246.
 Lloberes, coll de les, 161.
 Llobregat, vall del, 2, 19 a 37, 85 a 90, 95 a 97, 127 a 134.
 Llosanques, cova de les, 7, 57.
 Lloses, pla de les (975 m. alt.), 122.
 Llorença, clot de la, 313.

Lluçanès, 1, 6, 118 a 120, 178, 180 a 183, 186 a 190, 195 a 197, 208 a 211.
 Llúria, collet de (1.370 m. alt.), 271.
 Llúria, estret de, 7, 272.
 Macilent, coll del, 153.
 MALANYEU, 6, 9, 108.
 Malanyeu, vall de, 6, 108.
 Malanyeu, cingles de, 7, 86, 108.
 MANRESA (206 m. alt.), 17.
 Mardansol, vall del, 6, 113 a 118, 120.
 Mardàs, vall del (Ripolles), 124, 125, 174, 176.
 Mare de Déu de l'Hort, 247.
 Mariés, vall de, 6, 118, 121, 163 a 170, 180, 186, 195.
 MARLÈS, Santa Maria de, 9, 195.
 MARLÈS, Sant Martí de, 195.
 Mascaró, collada de, 197.
 MASSANÈS (1.106 m. alt.), 9, 262.
 Matamala, serra de, 5, 121.
 Matamala, vall de, 121.
 Mataplana, 140, 142.
 Melques o Meuques, collet de, 85.
 Mena, cim de La, 2, 323.
 Mercadal, serra de, 3, 60.
 Merola, Santa Maria de, 228.
 Merola, iglesia vella, 229.
 Merola, vall de, 4, 228 a 231, 234, 237.
 Merolla, coll de (Llobregat), 5, 84.
 Merolla, coll de (Arija) (1.102 metres alt.), 123, 127.
 Metge, vall del, 4, 47, 51.
 Minorisa, 17.
 Miralles, pont de (502 m. alt.), 113.
 Mirosa, puig de, 147.
 Moixa, forat de la, 2, 309.
 Moixaró, cim del (2.275 m. alt.), 318.
 Moixaró, pla del, 318, 320, 321.
 Moixaró, serra de, 2, 7, 91, 316 a 322.
 Mola, coll de la (montanya d'Alp), 315, 324.
 Mola, coll de la (Cardener), 286.

MOLÈS, 9, 262.
 Molí del Cavaller, 120.
 Molina, La (Cerdanya) (1.400 metres altitut), 328.
 Molina, pla de La, 140.
 Mondarn, Sant Joan de, 236.
 MONTANYA, vehinat de Vallcebre, 3, 290.
 MONTCAU, 288.
 MONTCLAR (750 m. alt.), 3, 9, 236.
 Montclús, tossa de, 126.
 MONTELLÀ, 303.
 Montgrony, santuari de (1.392 metres alt.), 141.
 MONTMELL, 2, 7, 91.
 Montseny, 5.
 Mordolà, cingles de, 126, 175.
 MORETA, 169.
 Morro Negre, coll del (1.550 m. altitut), 264.
 Morro Negre, collet del (1.460 metres alt.), 261.
 MORUNYS, Sant Llorenç dels, 247.
 Munderm, coll de (1.325 m. alt.), 137.
 MUNNÉ, 289.
 Murcarols, collet de, 274.
 Murcarols, saltant de, 7, 274.
 Muga, forat de, 2, 309.
 NAS, 303.
 NAVÀ, 338.
 NAVÁS (367 m. alt.), 19, 35.
 NAVEL, 314.
 Nou Comes, baga de, 3.
 Nou, vall de La, 6, 110, 112, 157.
 NOU, LA (900 m. alt.), 9, 106.
 Nou, La, serres, 6, 7, 85, 108, 110, 112, 157.
 Nuria, 334.
 OBIOLS, 8, 9, 344.
 Olms, santuari dels (1.180 m. altitut), 10, 161.
 OLOST (600 m. alt.), 181.
 OLVAN (565 m. alt.), 9, 183.
 Olvan, estació (487 m. alt.), 28, 36.
 Oreller, coll del (1.435 m. alt.), 62.

- Oreller, coll de (Figuerassa) (1.450 m. alt.), 68.
- Ortons, collada de (1.430 m. alt.), 76.
- Padró dels Quatre Batlles (2.690 metres alt.), 323.
- Pal, coll del (2.040 m. alt.), 2, 315.
- Pal, coll del (Sant Jaume) (1.150 metres alt.), 170.
- Palmerola, collet de, 121.
- PALMEROLA, poble, 9, 121, 168.
- Palmerola, castell de, 10, 121.
- Palomera, coll de (1.150 m. alt.), 5, 127, 175.
- Palomera, pla de, 259.
- Palou, collada de (990 m. alt.), 76.
- Paller, santuari de, 315.
- Paradell, coll de, 259.
- Pardinella de Rus (1.410 m. alt.), 138.
- Pas de les Someres (Caldes), 273.
- Pas del Cabirol (Cadi) (2.450 metres alt.), 306.
- Pas del Tico (Cadi), 306.
- Pas dels Lladres (montanyes de Nuria) (2.600 m. alt.), 332.
- Pedra dreta del Grau, 179.
- Pedra Picada (2.057 m. alt.), 5.
- PEDRA Y COMA (Cardener), 247.
- Pedraforca, 3, 7, 296 a 302, 306.
- Pedraforca, cim (2.493 m. alt.), 298.
- Pedraforca, enforcadura (2.350 metres alt.), 300.
- Pedregosa, serra, 3, 303.
- Pedret, 9, 81, 83.
- PEGUERA, poble (1.571 m. alt.), 9, 70, 77, 79.
- Peguera, rasets de, 71.
- Peguera, rasos de, alts (2.072 m. altitut), 3, 71, 75.
- Peguera, rasos de, del mig (1.980 metres alt.), 71, 75.
- Peguera, rasos de, de baix (2.050 metres alt.), 71, 75.
- Peguera, riu de, 4.
- Peguera, vall de, 69, 76.
- PEGUEROLLES (Cardener), 341, 343.
- Pendís, coll de (1.786 m. alt.), 2, 81, 304, 309, 311.
- Pera, pla de, 5.
- Perafita, coll de (778 m. alt.), 181.
- Permanyer, Sant Pere de, 183.
- Pi de les Tres branques, 53, 54.
- Picamill, serra de (1.447 m. alt.), 6, 113.
- Picancel, serra de, 6, 222.
- Picanys, clot de, 161.
- Pinós, santuari de (740 m. alt.), 10, 188.
- Pinós, Sant Pau de (760 m. alt.), 188.
- Pinós, serres de, 6, 187 a 189.
- Pinya, riu de, 194.
- Pla Baguet, cim de, 327.
- Pla d'Anyella (1.750 m. alt.), 327, 331.
- Pla d'Arols (1.360 m. alt.), 325, 331.
- Pla de Bages, 1, 17 a 19.
- Pla de l'Espluga (1.260 m. alt.), 140.
- Pla de la Perxa, 339.
- Pla de l'Orri, 163.
- Pla de les Barraques (1.892 m. altitut), 334.
- Pla de Pujals, cim de (2.061 m. altitut), 5, 335.
- Plaça, coll de (775 m. alt.), 178.
- Planès (1.207 m. alt.), 338.
- PLANOLES (1.165 m. alt.), 338.
- Pleta Roja, cim de, 327.
- Ploraire, coll del (1.400 m. alt.), 109.
- POBLA DE LILLET (849 m.), 9, 97.
- Pobla de Lillet, monastir de, 10, 99.
- Pont d'en Soler (Cerdanya) (1.095 metres alt.), 315, 328.
- Pont de Pedret, 80.
- Pont de Raventi (645 m. alt.), 10, 63, 84.
- Pont de Roma, 167.
- Pont de Vallonga (750 m. alt.), 252.
- Portell de l'Ovellar, 222.
- Portella, monastir de la (758 m. altitut), 9, 200.
- Portella, castell de la, 218.

- Portella, vall de la, 6, 198.
 Prat, baixador, 24.
 Prat Berlà, 303.
 Prat d'Aguiló, coll de (2.400 metres alt.), 303.
 Prat de Jou (1.675 m. alt.), 336, 339.
 Prat de Reo (Pedraforca) (2.000 metres alt.), 300.
 Prat Socarrat, 302.
 Prat Toixonès, 302.
 Prat Xesplador (1.300 m. alt.), 156.
 PRATS DE LLUÇANÉS (694 m. alt.), 180.
 PUIG, vehinat del, 9.
 Puig Lluent, collet de, 150.
 Puig Tarrès, 2, 304, 308.
 Puigbó (Ripollès) (1.120 m.), 124, 174.
 Puigcercós, pont de (758 m. alt.), 118.
 PUIGCERDÀ (1.190 m. alt.), 312.
 Puigllançada (2.408 m. alt.), 1, 2, 315, 329.
 Puignès, 5, 139.
 Puigoriol, Santa Eulàlia de (Lluçanès) (760 m. alt.), 211.
 PUIGREIG (418 m. alt.), 9, 20, 36.
 Pujol de Planès (Cardener), 343, 346.
 Quar, santuari de La (1.011 m. altitut), 6, 10, 204, 221.
 QUAR, poble (904 m. alt.), 9, 207.
 Queralt, santuari de (1.174 m. altitut), 10, 47, 48.
 Queralt, serra de, 3, 7, 48.
 Querot Negre, torrent de, 259.
 RABEYA, LA, 19.
 Ras d'en Cija (2.225 m. alt.), 292.
 Rasos de Tubau, 5, 6, 126, 174.
 Raurell, 213.
 Rebot, 314.
 Remey de baix, 122.
 Remoló, coll de, 5, 335.
 Rentadors de la Muga, 126.
 Riba, Sant Climent de la, 185.
 Riba, Sant Esteve de la, 170.
 RIBERA, vehinat de Castellar, 326.
 RIBERA DE CASTELL, vehinat, 162.
 RIBES, 338.
 Ribes, banys de, 337.
 Ribes, vall de, 1, 330 a 339.
 Rigoreixa, estret de, 309.
 Riols (1.329 m. alt.), 133.
 RIPOLL, 123.
 Ripollès, 1, 5, 6, 120 a 127, 140 a 142, 171, 172, 174, 176 a 178.
 Riutort, 96.
 Riutort, estret de, 7, 137, 324.
 Riutort, vall del, 3, 102, 136, 137, 324.
 Roca-Curta, tossal de la (920 m. altitut), 118.
 Roca de la Reya, 230.
 Roca de les Gotzeres (925 m. alt.), 158.
 Roca d'Huró, 66, 68.
 Roca Encantada, 179, 185.
 Roca Mentidera, 180.
 Roca Mussolera, 62, 84.
 Roca Plana (Cadi) (2.300 m. alt.), 305.
 Roca Subiera, 97.
 Rocasansa, 313.
 Roques Blanques (serra d'en Cija), 292.
 Roques de Castellar, 261, 266.
 Roques de Castellar, coll de les (1.330 m. alt.), 269.
 Roques de Conangla, 290.
 Roques de Ventolana, 316.
 Roques d'en Palomà, 3, 7, 261, 290.
 Roch d'en Batlle, collet de, 326.
 Roch de la Fita, 333.
 Roch de la Mel, 345.
 Roch dels Llamps, 335.
 Roig, coll (1.480 m. alt.), 138.
 Roques Altes de Moixaró, 318.
 Roseret, 230.
 Roset, castell de, 10, 158.
 Rotgés, Sant Sadurní de, 153.
 Rus, pla de, 326, 329, 331.
 Rus, tossal de (1.800 m. alt.), 2, 5, 329.
 SAGARS (745 m. alt.), 9, 10, 184.
 SALDES, 9, 10, 264, 287, 289.

- Saldes, vall del, 4, 278, 289, 295.
 Salga Aguda, 120, 222.
 Salines de dalt, pla de les (2.273 metres alt.), 332.
 Salines de baix, pla de les (2.234 metres alt.), 332.
 Salselles, 211.
 Salt del Llop, 133.
 Salt de l'Os, 129.
 Salt d'en Guillem, 131.
 Saltant de Murcarols, 282.
 SALLENT (274 m. alt.), 19.
 SAMPEDOR (309 m. alt.), 18.
 Sant Agustí, collet de (840 m. altitut), 120.
 SANT AGUSTÍ DE LLUÇANÈS, 119.
 Sant Andreu de cal Pallot, 164.
 Sant Andreu de Llanars, 195.
 SANT BARTOMEU DE LA VALL-DAN, 221, 242, 339.
 Sant Cerní de Clarà, 242.
 Sant Cerní de Llinàs, 245.
 Sant Climent de la Riba, 185.
 Sant Climent de Vallcebre, 10, 268.
 Sant Corneli, torrent de, 4, 33.
 Sant Cristòfol, pla de, 111.
 Sant Cugat de Salou o del Recó, 24.
 Sant Esteve de La Riba, 170.
 Sant Esteve de Tubau, 173.
 Sant Esteve de Valloriola, 191.
 Sant Feliu, coll de, 238.
 Sant Feliu de Lluelles, 340.
 SANT FRUCTUÓS DE BAGES, 35.
 Sant Gregori, coll de, 262.
 Sant Iscle y Santa Victòria (1.010 metres alt.), 252.
 Sant Isidre de La Quar, 1, 218.
 Sant Jaume, coll de (1.200 m. altitut), 144, 173.
 SANT JAUME DE FRONTANYÀ (1.060 metres alt.), 9, 10, 144, 170.
 Sant Joan d'Avellanet, 94.
 Sant Joan de Cornudell, 141.
 Sant Joan Degollaci, 23.
 Sant Joan Galí, 182.
 Sant Joan Gros, 182.
 Sant Joan de Mataplana, 142.
 Sant Joan de Mondarn, 9, 236.
 SANT JULIÀ DE CERDANYOLA, 9, 105.
 Sant Julià de Palomera, 162.
 Sant Julià de Vallcebre (945 m. altitut), 266.
 SANT LLORENÇ DE CAMPDEVÀNOL (Ripollès), 124, 125.
 SANT LLORENÇ DELS PITEUS O DE MORUNYS (Cardener) (900 m. altitut), 247.
 SANT LLORENÇ PROP BAGÀ, 9, 10, 90.
 Sant March de Bagà (1.600 m. altitut), 2, 91, 97, 136.
 Sant March d'Estiula (1.375 m. altitut), 177.
 Sant Marsal, 232.
 Sant Martí de Biure, 212.
 SANT MARTÍ DE COFORP, 248.
 SANT MARTÍ DE MARLÈS, 195.
 SANT MARTÍ DE PALMEROLA, 121.
 Sant Martí del Puig, 269, 274.
 Sant Maurici (875 m. alt.), 214.
 Sant Miquel, collada de (1.650 m. altitut), 149.
 Sant Miquel de Fonojadell, 234.
 Sant Miquel de Gisclareny, 271.
 Sant Pau de Casserres, 10, 226.
 Sant Pau de Pinós, 188.
 Sant Pere d'Esgleyola, 235.
 Sant Pere de Grau d'Escalles (Cardener) (840 m. alt.), 250.
 Sant Pere de les Cigales, 163.
 Sant Pere de Madrona, 50.
 Sant Pere Espuig, 120.
 Sant Pons, 18.
 Sant Quintí, 122.
 SANT QUIRZE DE BESORA, 120.
 SANT ROMÀ DE LA CLUSA (1.250 m. altitut), 9, 110.
 Sant Sadurní de Fonollet, 231.
 SANT SADURNÍ DEL CINT, 257.
 Sant Salvador, coll de, 331.
 Sant Salvador, serrat de, 3, 256.
 SANT SALVADOR DE LA VEDELLA, 9, 110, 157.
 Sant Sebastià, 196.
 Sant Sixt, 182.
 Sant Ubà, 344.
 SANT VICENTS DE MATAMALA, 121.

- SANT VICENTS DE RUS (1.091 m. altitud), 8, 130, 134.
- SANTA CECILIA DE RIUTORT, 96, 97, 102.
- SANTA CREU DELS JUTGLARS, 182.
- Santa Eugenia, collet de, 197.
- Santa Eugenia, 144.
- SANTA EULARIA DE PUIGORIOL (760 m. alt.), 211.
- Santa Fe de Bagà, 94.
- SANTA LLUGIA DE NAVÈS, 341.
- Santa Marguerida (1.193 m. alt.), 69.
- Santa Maria, vall de, 64.
- Santa Maria de Hichilan, 158.
- Santa Maria de l'Antiguetat, 231.
- Santa Maria de la Llosa, 285.
- Santa Maria de la Pobla, 99.
- SANTA MARIA DE MARLÈS, 9, 195.
- SANTA MARIA DE MEROLA, 228.
- Santa Maria de Roset, 158.
- Santa Maria de Vallcebre, 261.
- Santa Maria del Bosch, 340.
- Sants Metges (Cint), 243.
- Sargantaner, riu, 4, 85, 259.
- SERCHS, Sant Andreu de, 9, 75.
- Serchs (estació) (558 m. alt.), 29.
- Serra de Degollats, 189.
- Serra Pedregosa, 3, 303.
- Serrat de la Salve (1.740 m. alt.), 285.
- Serrat de Sant Salvador, 256.
- Serrat Vultó, 291.
- Serrateix, monastir de (725 m. altitud), 9, 10, 236, 238.
- Serrateix, serra de, 1, 4, 236, 238.
- Setfonts (Pedraforca), 296.
- Setfonts (Pendís), 311.
- Set Riveretes, 252.
- SEU D'URGELL, 307.
- Sois, vall de, 222.
- SOLALLONCH, Sant Esteve de, 176.
- Soler dels Jaumars, 237.
- Soler d'en Huch, 190.
- SOLEYA, LA, vehinat de Castellar, 134, 335.
- SOLSONA (677 m. alt.), 342.
- SORA, 120.
- SORRIBES, 288.
- SOVELLES, 122.
- Subirans, coll de (1.275 m. alt.), 109.
- Tagast, coll de (1.920 m. alt.), 71.
- Tagast, font de (1.790 m. alt.), 65.
- TALLÓ, 312.
- Tancalaporta, coll de (2.282 m. altitud), 2, 304, 308.
- TARAVIL, 4, 257.
- Taravil, cingles de, 1, 3, 7, 257, 258.
- Terradelles, vehinat de, 8, 91.
- Terradelles, coll de, 155.
- Teuler, collada del, 296.
- Tey, coll de (910 m. alt.), 222.
- Tinent, cal, 307.
- Tinyós, coll (250 m. alt.), 214.
- Tor, iglesia de la, 194.
- Tor d'Espà, 208.
- Torn, coll del, 284.
- Torra de Foix, 268.
- Torra del Ginabret, 187.
- Torra del Riu, 328.
- Torreta, iglesia de la, 341.
- Torrent Mal, 341.
- Tortes, collada de les (1.950 m. altitud), 5, 326, 331.
- Tossal de Rus, coll de (1.700 m. altitud), 329.
- Tossal Rodó, 136.
- Tossals, cim dels (1.542 m. alt.), 3, 7, 253.
- Tossals, santuari dels (1.445 m. altitud), 253.
- Tosses, collada de (1.800 m. alt.), 331.
- Trapa, coll de (1.460 m. alt.) (Sal-des), 3, 288.
- Trapa, coll de (Pendís) (1.800 m. altitud), 311.
- Tres Canaletes (Cadí) (2.600 m. altitud), 307.
- Tres Creus, coll de les, 84.
- Triptut, coll del, 109.
- Troç de Bou, 333.
- Trucafort, bauma del, 131.
- TUBAU, 173.
- Tuta, cova de Segura, 326.

Urdet, puig de, 286.

URTJ, 328.

Valencia, coll de (878 m. alt.),
183.

VALIRA, vehinat, 314.

VALLCEBRE (1.180 m. alt.), 9, 261,
263.

Vallcebre, cingles de, 3, 7, 79,
258, 260, 263, 268.

VALLDAN, Sant Bartomeu (750 m.
altitut), 9, 225, 242, 248.

Valldaura, monastir, 10, 183.

VALLESPIRANS, 122.

VALLORIOLA, Sant Esteve de,
191.

Vallpregona, 271.

Valls, iglesia de (850 m. alt.),
246.

VALLSABOLLERA, 332.

VEDELLA, Sant Salvador de LA,
85.

Vedella, font de la, 85.

Vena, coll de la (1.435 m. alt.),
274, 284.

VENTAYOLA, 328.

Verdet, coll del (Pedraforca)
(2.225 m. alt.), 297.

Vert, serra del, 286.

VICH (490 m. alt.), 182.

VILADA (582 m. alt.), 9, 114.

Viladeures, collada de (775 m.
altitut), 178, 211.

Viladomiu, 24.

VILADONJA, 169.

Vilaformiu, coll de (939 m. alt.),
61.

VILAFRUNS, 19.

Vilalta (565 m. alt.), 179, 185.

VILAR, 328.

VILASECA, 121.

VILELLA, vehinat de, 152.

VILOSIU, 63, 65.

Vimboca, forat de, 2, 309.

Vinal, clot de (1.765 m. alt.), 77.

Virgûs, collet de, 321.

VIVER, 9, 237, 241.

Viver, serra de, 2, 3, 241.

Xurriguera, collet de (824 m.
altitut), 118.

XURRIGUERA, vehinat de, 125.

BARCELONA

Tip. «L'Avenç», Ronda de l'Universitat, 20

1905

BERGADÀ

Establiment gràfic Thomas, Barcelona.

PIRINEU CATALÀ - Guia itinerari - C. A. TORRAS

Escala 1:100.000 metres

BD-EXCUR 313

